

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 7, Sayı: 2, 2020

Vol: 7, No: 2, 2020

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Yayın Dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953701 **Faks:** (+90) (264) 2953961

Erişim: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

Turkish Journal of Middle Eastern Studies *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Publishing Language: Turkish- English

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is an international peer-reviewed journal, which is published twice in a year. Manuscripts sent to the journal are first evaluated by the editorial board, and subsequently passed on to at least two referees- and if necessary to a third referee – whose expertise corresponds to offered submissions. Finally, reviewed and accepted manuscripts get published by the approval of the editorial board. Apart from research articles, the editorial board is authorized to either accept or reject submissions in form of symposium/congress papers, book reviews, and alike without requiring a referees' consultation.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Phone: (+90) (264) 2953701 **Fax:** (+90) (264) 2953961

E-mail: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Views expressed within the articles published in the Turkish Journal of Middle Eastern Studies belong to the authors only.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Phone: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Tuncay Kardaş,

Owner of the Journal Tuncay Kardaş on behalf of the Middle East Institute, Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Yıldırım Turan

Editör / Editor

Ali Balcı

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

İbrahim Efe, Mustafa Yetim, Nuri Salık, İ. Aytaç Kadioğlu, Talha İsmail Duman,
Serra Can, Fatma Zehra Toçoğlu

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

Mustafa Caner, Berkan Özgür

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi, Türkiye), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ramazan Erdağ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Numan Telci (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD tarafından taranmaktadır.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is indexed by TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Academic Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi, Almanya), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Stéphane A. Dudoignon (PSL Üniversitesi, Fransa), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı, Türkiye), Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Alev Erkilet (İstinye Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Mehmet Özkan (Polis Akademisi, Türkiye), Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Hasan Gümüsoğlu (Yalova Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye)

DERGİNİN HAKEMLERİ / *REFeree BOARD*

Prof. Dr. Bican Şahin (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Muazzez Harunoğulları (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Mahmut Kaya (Harran Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ahmet Yıldız (TBMM, Türkiye), Doç. Dr. Veyssel Kurt (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Sertaç Timur Demir (Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ramazan Erdağ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Klevis Kolasi (Ankara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Tamer Kaşıkçı (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Murat Tınas (Polis Akademisi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Bilal Görentaş (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Hatice Rümeyza Dursun (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Telatar (Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hüseyin Mercan (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Selim Öztürk (Polis Akademisi, Türkiye), Dr. Öğretim Üyesi Murat Çelik (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Dr. Hilal Livaoğlu Mengüç (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
Lübnan Hükümeti ve Lübnan Toplumunu Perspektifinden Lübnan'daki Suriyeliler <i>Murat Tinas</i>	13-34
Ortadoğu'daki Demokrasi Eksikliğinin Sebeplerinin İslam'ın Rolü Üzerinden Yeniden Değerlendirilmesi <i>İbrahim Karataş</i>	35-59
Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri <i>Feyza Nur Atabay Öztürk</i>	61-97
Türkiye'nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikasının Analizi <i>Sami Kiraz</i>	99-141
Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Jeopolitik Tasavvurunda İstikrarsızlık Coğrafyası Olarak Ortadoğu <i>Betül Özyılmaz Kiraz</i>	141-169
1798-1850 Arası Mısır'da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri <i>Halil İbrahim Erol</i>	171-208
İsrail'in Bölgesel Çatışmaları (2006-2016) Boyunca Avrupa-İsrail Askeri İlişkileri <i>Mohammed Abu Saada & Yıldırım Turan</i>	209-232
İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin İsrail ve Filistin Sorunu Üzerinden Analizi <i>Engin Koç</i>	233-263
Kitap İncelemesi Ortadoğu Hakkında 100 Mit <i>Merve Zorlu</i>	265-269
Türk Dış Politikası Yapım Sürecinde Karar Birimlerinin Etkileri <i>Muhammed Veli Mercan</i>	271-275
Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü <i>Abdulgani Bozkurt</i>	277-280
Petrol Güçleri: ABD- Suudi Arabistan İttifakının Tarihçesi <i>Abdussamet Pulat</i>	281-286

CONTENTS

Introduction.....	x
Syrians in Lebanon from the Perspective of the Lebanese Government and Lebanese Society <i>Murat Tinas</i>	13-34
Reassessing the Reasons of Democracy Deficit in the Middle East through the Role of Islam <i>İbrahim Karataş</i>	35-59
Why Does the Small State Disengage from the Superpower Alliance? Cases of Iraq, Egypt and Iran during Cold War <i>Feyza Nur Atabay Öztürk</i>	61-97
Analyzing Foreign Policy toward the Syrian Civil War in the Period prior to Direct Intervention <i>Sami Kiraz</i>	99-141
The Middle East as the Geography of Instability in the Post-Cold War Geopolitical Imagination of the USA <i>Betül Özyılmaz Kiraz</i>	141-169
The Printing Press between 1798-1850 in Egypt: Publication and Translation Activities in the Field of History <i>Halil İbrahim Erol</i>	171-208
European-Israeli Military Relations during Israel's Regional Conflicts (2006-2016) <i>Mohammed Abu Saada & Yıldırım Turan</i>	209-232
Analyzing the Rivalry between Iran and Saudi Arabia over the Israel/Palestine Issue <i>Engin Koç</i>	233-263
Book Review 100 Myths About the Middle East <i>Merve Zorlu</i>	265-269
The Effects of Decision-Making Units in the Turkish Foreign Policy Making Process <i>Muhammed Veli Mercan</i>	271-275
The Role of the Lebanese Hezbollah in the Syrian Crisis <i>Abdulgani Bozkurt</i>	277-280
Oil Powers: A History of U.S.-Saudi Alliance <i>Abdussamet Pulat</i>	281-286

EDİTÖRDEN

Yeni bir sayı ile daha karşınızdayız. Bu sayımızda 8 özgün makale ve 4 adet de kitap değerlendirmesi yer almaktadır. “Lübnan Hükümeti ve Lübnan Toplumunu Perspektifinden Lübnan’daki Suriyeliler” başlıklı makalede Murat Tınas, Lübnan’a özgü bazı siyasi dinamiklerden hareketle bu ülkenin Suriyeli mülteciler konusunda neden diğer mülteci kabul eden ülkelerden farklı olduğunu açıklamaktadır. İbrahim Karataş ise “Ortadoğu’daki Demokrasi Eksikliğinin Sebeplerinin İslam’ın Rolü Üzerinden Yeniden Değerlendirilmesi” başlıklı makalesinde Ortadoğu’daki demokrasi eksikliğinin nedenlerine odaklanmakta ve İslam’a referansla ortaya atılan nedenlerin açıklayıcı olmadığını savunmaktadır. Ona göre, İslam herhangi bir siyasi yönetim biçimi önermemesine rağmen bölgedeki sorunlarda rolünün araştırmacılar tarafından abartılmaktadır.

Feyza Nur Atabay Öztürk “Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri” başlıklı makalesinde rejim değişikliği, lider değişikliği, travmatik olay ve iktidarın meşruluk krizi gibi dinamiklere bakarak Ortadoğu ülkelerinin süper güçlerle yaptığı ittifakları neyin sonlandırdığını açıklamaktadır. Sami Kiraz, Türkiye’nin “Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı’na Yönelik Dış Politikasının Analizi” başlıklı çalışmasında neoklasik realizmin kavram ve argümanlarını kullanarak Türkiye’nin doğrudan askeri müdahale seçeneğine başvurmadan önce Suriye’ye yönelik politikasındaki değişim ve süreklilikleri açıklamaktadır. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin Jeopolitik Tasavvurunda İstikrarsızlık Coğrafyası Olarak Ortadoğu” başlıklı makalede Betül Özyılmaz Kiraz, Soğuk Savaş sonrasında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Raporları (UGSR) ile politik karikatürleri eleştirel söylem analizine tabi tutarak Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik jeopolitik tasavvuru incelenmiştir.

Halil İbrahim Erol “1798-1850 Arası Mısır’da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri” başlıklı çalışmasında Mısır’daki matbaanın tesisi ve neşriyata başlanması meselesinde ana unsurun teknik-askerî saikler olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda makale 1822-1850 tarihleri arasında Mısır’da çevrilen ve basılan tarih eserlerinin Mehmet Ali Paşa yönetimindeki reformların ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Mohammed Abu Saada ve Yıldırım Turan tarafından kaleme

alınan “İsrail’in Bölgesel Çatışmaları (2006-2016) Boyunca Avrupa-İsrail Askeri İlişkileri” başlıklı çalışma ise Avrupa Birliği (AB) devletleri ile İsrail arasında askeri ilişkilerin Filistin sorunu bağlamında yaşanan çatışmalardan etkilenmediğini savunmaktadır. Engin Koç’un kaleme aldığı “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin İsrail ve Filistin Sorunu Üzerinden Analizi” başlıklı makale, İsrail’e yönelik yaklaşım ve Filistin sorununa bakış farklılıkları üzerinden İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabeti değerlendirmektedir.

Son olarak bu sayıda editör ekibimize Aytaç Kadioğlu katıldı. Kendisi ile birlikte dergimizin çok daha güçlü bir şekilde yoluna devam edeceğine inanıyoruz. Herkese keyifli okumalar dileğimizle.

EDITOR'S NOTE

We are here again with a new issue. In this issue, you will find 8 independent articles and 4 book reviews. In his article "Syrians in Lebanon from the Perspective of the Lebanese Government and Lebanese Society," Murat Tınas explains why Lebanon is - due to its peculiar political dynamics - different from other refugee hosting countries. İbrahim Karataş argues in his article entitled "Reassessing the Reasons of Democracy Deficit in the Middle East through the Role of Islam" that the reasons related to Islam fail to explain the democracy deficit in the Middle East. According to him, researchers have been overstating the role of Islam in the conflicts of the region although Islam does not propose any form of political government.

Addressing the question of what ends the alliances, which Middle East countries formed with super powers, Feyza Nur Atabay Öztürk focuses in her article "Why Does the Small State Disengage from the Superpower Alliance? Cases of Iraq, Egypt and Iran during Cold War" on dynamics such as regime change, change in leadership, traumatic event, and governments' crisis of legitimacy. In his article "Analyzing Foreign Policy toward the Syrian Civil War in the Period prior to Direct Intervention," Sami Kiraz applies the concepts and arguments of neoclassical realism in analyzing the changes and continuities of Turkish foreign policy in Syria prior to the decision of military intervention. In the article entitled "The Middle East as the Geography of Instability in the Post-Cold War Geopolitical Imagination of the USA," Betül Özyılmaz Kiraz explores the geopolitical imagination of the USA toward the Middle East in the post-Cold War period by subjecting political cartoons along with National Security Strategy Reports published after the Cold War to critical discourse analysis.

Halil İbrahim Erol posits in his article "The Printing Press between 1798-1850 in Egypt: Publication and Translation Activities in the Field of History" that the main factor behind the establishment of printing houses and the start of publication in Egypt is the technical-military motives. In this context, the article argues that historical works translated and published in Egypt between 1822 and 1850 should be deemed an integral part of the reforms undertaken during the rule of Mehmet Ali Pasha. The article "European-Israeli Military Relations during Israel's Regional Conflicts (2006-2016)" by Mohammed Abu Saada and Yıldırım Turan finds that the military relations between

European Union (EU) countries and Israel remain unchallenged by armed conflicts related to the Palestine Issue. Engin Koç has penned an article titled “Analyzing the Rivalry between Iran and Saudi Arabia over the Israel/ Palestine Issue” that examines the rivalry between Iran and Saudi Arabia by tackling the differences these states have in their approach toward Israel and their assessment of the Palestine Issue.

Lastly, Aytaç Kadioğlu has joined our editorial team in this issue. With him on board, we believe that our journal will progress more powerfully. May everyone have a pleasant reading.

Lübnan Hükümeti ve Lübnan Toplumunu Perspektifinden Lübnan'daki Suriyeliler*

Murat Tınas**

Öz

Suriye'de sürdürülebilir kalıcı bir uzlaşya kısa vadede ulaşılabileceğine dair somut işaretler görülmezken mevcut kriz, Suriye'nin komşularını farklı yönleriyle derinden etkilemeye devam etmektedir. Bu minvalde Suriye İç Savaşı'nın hem bölge hem uluslararası düzeyde en önemli sonuçlarından biri mülteci krizidir. Coğrafi yakınlığı ve Suriye ile derin sosyo-tarihsel ilişkileri nedeniyle Lübnan, bu konuda Türkiye'den sonra en büyük yüklerden birini üstlenmiş olup dünya genelinde kişi başına en yüksek mülteci yoğunluğuna sahip ülke haline gelmiştir. Bu makale, Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin mevcut durumunu, Lübnan'ın buna yönelik geliştirdiği siyaseti ve Lübnan'ın kendine özgü siyasi sistemi bağlamında ülkedeki Suriyelilerin varlığının toplumsal ve siyasi sonuçlarını incelemektedir. Bu makale, Lübnan'ın kendisine ait iç açmazlarıyla birlikte Suriye İç Savaşı'nın hâlihazırdaki Lübnan iç siyaseti ve ekonomisinde birtakım yeni gerginliklerin oluşmasına sebep olduğunu ortaya koymakta ve Lübnan'daki mezhebi toplulukların belirli kotalar çerçevesinde siyasi ve idari yapıda temsiline dayalı konfesyonel sistem nedeniyle Suriyeli mülteciler konusunun, Lübnan için diğer komşu ülkelerden daha farklı, münferit ve derin bir mesele haline geldiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Lübnan, Mülteci, Suriye, Konfesyonel Sistem

* Bu çalışma, Mayıs 2017 tarihinde "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler: Hükümet Stratejisi Yokluğunda Ekonomik, Siyasi ve Mezhepsel Zorluklar" (Syrian Refugees in Lebanon: Economic, Political and Sectarian Challenges in the Absence of a Governmental Strategy) başlığıyla Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) için hazırlanan değerlendirme raporunun güncellenip genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, TR, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-5844-0808, muratinas@gmail.com.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 7, No: 2, pp. 13-34
Received: 21.01.2020
Accepted: 07.10.2020
DOI: 10.26513/toed.677921

Syrians in Lebanon from the Perspective of the Lebanese Government and Lebanese Society

Murat Tınas*

Abstract

The war in Syria does not show any concrete sign of reaching a permanent and sustainable reconciliation in the short term. It effects neighboring countries deeply from different aspects. Among others, at both regional and international level, the refugee crisis is one of the most challenging consequences of the Syrian Civil War. In this respect, Lebanon has taken one of the largest burden due to its geographic proximity and intensive socio-historical relations with Syria. Lebanon became the highest concentration of refugees per capita worldwide. This paper analyzes the current situation of Syrian refugees in Lebanon, Lebanon's response to this issue, and the social and political consequences of the presence of Syrians in the country within the context of Lebanon's peculiar confessional system. To sum up, it argues that the wider effects of the Syrian Civil War have added several tensions to the current Lebanese politics and economy together, where there had already been internal impasses. Additionally, the refugee crisis with its sectarian dimension emerged as a unique challenge to be faced by Lebanon compared to other neighboring countries.

Keywords: Syrian Civil War, Lebanon, Refugee, Syria, Confessional System

* Assist. Prof. Dr., Turkish National Police Academy, TR, Institute of Security Sciences, orcid.org/0000-0001-5844-0808, muratintas@gmail.com.

1. Giriş

Mart 2011'de Suriye'de barışçıl sokak gösterileri olarak başlayan olaylar rejimin sert tepkisi neticesinde kısa sürede bir iç çatışmaya dönüşmüş ve ardından ülkedeki iç savaş gerek Suriye'yi gerek Orta Doğu'yu derinden etkileyen bölgenin en derin insani ve siyasi krizlerinden birine dönüşmüştür. Suriye'deki sıcak çatışmaların boyutları ve coğrafyası hâlihazırda göreceli olarak sınırlandırılmış olsa da ülkedeki mevcut durum, sürdürülebilir olmadığı gibi kısa vadede istikrarlı bir uzlaşıyla çözülebileceğine ilişkin somut bir emare göstermemektedir. Bahse konu süreç, 2011'den itibaren komşu ülkeleri farklı yönleriyle derinden etkilemeye devam etmektedir. Bu etkilerin en önemlilerinden biri, Suriye'deki insani durumun kötüleşmesi neticesinde milyonların komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmasıdır.¹

Suriye'deki olayların başladığı 2011'de Suriye nüfusunun yaklaşık 21 milyon civarında olduğu, Birleşmiş Milletler'in verilerine göre 13 milyon Suriyelinin insani yardıma ihtiyaç duyduğu ve toplam nüfusun yaklaşık yarısının ya ülke içinde yerinden edilmiş ya da ülke dışında sığınmacı/mülteci olduğu birlikte düşünüldüğünde Suriye'deki iç savaştan kaynaklanan insani trajedinin boyutu çok daha net hale gelmektedir. Söz konusu 13 milyonun 5 milyondan fazlası farklı ülkelerde sığınmacı/mülteci olarak kayıt altındayken; 6,6 milyondan fazla insan ülke içerisinde yerinden edilmiş ve yaklaşık 3 milyon insan ulaşılması güç ve kuşatılmış bölgelerde yaşamlarını sürdürmektedir.² Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri Filippo Grandi'nin ifadesiyle Suriyelilerin dörtte biri resmi olarak mülteci statüsündedir.³ Coğrafi yakınlıklarından dolayı Türkiye, Lübnan ve Ürdün, Suriyeli mülteciler için en büyük ev sahibi ülkeler olup bu nedenle de bahse konu insani dramın yükümlüğünü alan ülkelerin başında yer almaktadır.

¹ Jasmine M. El-Gamal, "The Displacement Dilemma: Should Europe Help Syrian Refugees Return Home?," *European Council on Foreign Relations, Policy Brief* (Mart 2019), 2-3, https://www.ecfr.eu/page/-the_displacement_dilemma_should_europe_help_syrian_refugees_return_home.pdf.

² UNHCRa, "Syria emergency," *United Nations High Commission for Refugees (UNHCR)*, 2019, <http://www.unhcr.org/syria-emergency.html>.

³ Filippo Grandi, "UN chiefs call for increased support for vulnerable Syrians and the region, as Brussels conference set to open," *UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA)*, 24 Nisan 2018, Brüksel, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/un-chiefs-call-increased-support-vulnerable-syrians-and-region-brussels>.

Lübnan Hükümeti, mümkün olan her platformda “Lübnan’ın bir iltica ülkesi veya mülteciler için son bir durak yeri olmadığını” altını çizse de mevcut veriler aksini söylemektedir.⁴ Lübnan, iki ülke arasındaki tarihsel ve toplumsal ilişkiler, ilk yıllardaki sınır geçişlerinin kolaylığı ve coğrafi yakınlığına ek olarak dilin örtüşmesi ve akrabalık bağları nedenleriyle Suriye mülteci meselesinde Türkiye’den sonra en büyük yüklerden birini taşımaktadır.⁵ Esasında Lübnan için mülteci meselesi, sadece sayı meselesi değildir. Lübnan’ın mezhepsel yapısı, bu çoğulcu sosyal yapıya dayalı siyasi sistemi ve mültecilerin demografik yönü göz önünde bulundurulduğunda mülteci meselesi Lübnan için daha farklı boyutları da içermektedir. Bahse konu bu çerçevede bu makale, sırasıyla Lübnan’daki mültecilerin mevcut durumunu, Lübnan’ın bu krize tepkisini ve Lübnan’daki Suriyelilerin varlığının toplumsal ve siyasi sonuçlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu analizle birlikte makale Suriye İç Savaşı’nın, Lübnan’ın kendisine ait iç açmazlarıyla birlikte ülke iç siyaseti ve ekonomisinde birtakım kontrol edilebilmesi güç yeni gerginliklerin oluşmasına sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Suriyeli mülteciler konusunun ülkedeki profesyonel sistem nedeniyle Lübnan’ın zaten hâlihazırda kırılgan olan istikrarına meydan okuyan münferit bir mesele haline geldiğini ileri sürmektedir.

2. Tarihsel Perspektiften Lübnan’da Suriye ve Suriyelilerin Varlığı

Beyrut üzerindeki vesayet arayışında en öne çıkan ülke hiç şüphesiz ki Suriye’dir. Suriye’nin diğer bölgesel aktörlere nazaran Lübnan’ın iç işlerine belirgin bir farkla müdahil olmasının arkasında Şam’ın bölgesel güç mücadelesindeki amaçlarının ötesinde bazı tarihsel sebeplerle Şam’ın Lübnan’ı bağımsız bir ülke olarak tasavvur etmemesi yatmaktadır. 1976

⁴ Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler, *Lebanon Crisis Response Plan 2015–2016*, Beyrut, Lübnan Hükümeti, 15 Aralık 2014, i, https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/2015-2016_Lebanon_CRP_EN.pdf.

⁵ Robert G. Rabil, *The Syrian Refugee Crisis in Lebanon: The Double Tragedy of Refugees and Impacted Host Communities* (Londra: Lexington Books, 2016); Minority Rights Group, “An uncertain future for Syrian refugees in Lebanon: The challenges of life in exile and the barriers to return,” 27 Şubat 2019, 3, <https://minorityrights.org/publications/an-uncertain-future-for-syrian-refugees-in-lebanon-the-challenges-of-life-in-exile-and-the-barriers-to-return/>.

yılında Suriye'nin Lübnan'a askeri müdahalesi ile somut anlamda başlayan Lübnan'daki Suriye nüfuzu, Suriye'nin Lübnan'ı kendisinin bir parçası olarak görüp bağımsız bir ülke olarak tanımama yaklaşımı nedeniyle de daha eski tarihlere kadar götürülebilir. Ancak 1976'da başlayan ve eski Başbakan Refik Hariri'nin suikastı sonrası gelişen olaylarla 2005'te nihayete eren Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığı döneminde bahse konu Suriye etkisi en güçlü halde hissedilmiştir. Özellikle 1990 sonrası dönemde Suriye hegemonyasının boyutları öylesine genişlemiştir ki bağımsız bir Lübnan siyasetinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Lübnan'daki Suriye varlığı, devletlerarası ikili siyasi ilişkilerin ve nüfuz mücadelelerinin ötesinde tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasi nedenlerle Suriyelilerin Lübnan'daki mevcudiyetiyle de etkin bir şekilde görülebilmektedir. Bu çerçevede geçmişte ekonomik nedenlerden dolayı meydana gelen işçi göçleri nedeniyle Suriyeliler Lübnan'ın önemli bir işgücünü oluşturmaktadır. İlk göç dalgası, 1950'li ve 1960'lı yıllarda yüz binlerce Suriyelinin, o dönemin kültürel, entelektüel ve daha da önemlisi ekonomik merkezi olan "Orta Doğu'nun İsviçre'sinde" ekonomik fırsatlar aradığında başlamıştır. Bu dönemde alt ve alt-orta sınıf Suriyeliler, özellikle Beyrut olmak üzere Lübnan'da işçi olarak çalışmışlardır. Bunun dışında zengin Suriyeli girişimciler, Lübnan'ın liberal ekonomisinin sunduğu fırsatlarla ülkede yatırımlarını büyümüşler, işlerini ve ailelerini Beyrut'a taşımışlardır.⁶ Hem iş gücü hem yatırım açısından Lübnan'da Suriyelilerin varlığı, Taif Uzlaşısı kapsamında Lübnan İç Savaşı'ndan sonraki dönemde Suriyelilere Şam'ın himayesinde sağlanan imkânlar ve imtiyazlar nedeniyle daha da artmıştır.⁷

Bu tarihsel geçmiş nedeniyle Lübnan, ülkedeki Suriyelilerin mevcudiyetine yabancı olmamasına karşın 2011 sonrası dönemde yaşanan muazzam mülteci akını, ülke üzerinde önemli etki yaratmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'ne göre 2011'de Suriye'de başlayan olaylar nedeniyle yaklaşık 5.5 milyon nüfusa sahip Lübnan'a

⁶ Amresha Jagarnathsingh, "Syrian Refugees' Livelihoods. The Impact of Progressively Constrained Legislations and Increased Informality on Syrians' Daily Lives," *Lebanon Support Report Series*, 2016, 6-7, <https://civilsociety-centre.org/sites/default/files/resources/syrianrefugees-livelihoods-ls2016.pdf>.

⁷ Murat Tınas, "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler: Hükümet Stratejisi Yokluğunda Ekonomik, Siyasi ve Mezhepsel Zorluklar," *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No. 62, Mayıs 2017, 3.

gelen kayıtlı mültecilerin sayısı Ekim 2019 verilerine göre bir milyon olup Suriye'den gelen Filistinli mültecilerin sayısı ise 34 bini geçmiştir. Buna ek olarak, Lübnan'da ayrıca resmi kayıtlara göre yaklaşık 280 bin Filistinli ve 6 bin Iraklı mülteci bulunmaktadır.⁸ Ancak bu rakamlar, Mayıs 2015'te Lübnan Hükümeti'nin talebi üzerine BMMYK'nın Suriyelileri resmen kayıt altına almayı durdurması sebebiyle gerçek verileri yansıtmaktan uzaktır. Resmi olmayan tahminlere göre Lübnan'da bulunan mültecilerin sayısı yaklaşık 1,5 milyondur.⁹ Mayıs 2015'ten itibaren Suriyeli mültecilerin kayıt altına alınmasının durdurulmasından sonra geçen süreye rağmen bu rakamın hâlihazırda çok daha fazla olmamasının temel sebebi ise Lübnan Hükümeti'nin sınır geçişlerini durdurmaya yönelik aldığı etkin tedbirlerdir.

Lübnan'da hâlihazırda yaşayan nüfusun yaklaşık 5.5 milyon olduğu düşünülürse pek çok uluslararası kuruluş tarafından verilen resmi olmayan rakamlara göre ülkede bulunan 1,5 milyon civarındaki Suriyeli mülteci esasında çok ciddi bir nüfusa tekabül etmektedir.¹⁰ Diğer bir ifadeyle bu rakam, ülkede yaşayan nüfusun dörtte birine eşittir. Başka bir deyişle, ülkedeki neredeyse her dört kişiden birinin Suriye'den geldiği göz önüne alındığında, kişi başına düşen mülteci sayısı itibarıyla dünya genelinde en yüksek yoğunluğa ulaşan Lübnan'ın krizle başa çıkma kapasitesi oldukça zorlanmaktadır.¹¹

⁸ UNHCRb, "Operational Portal, Refugee Situations," *United Nations High Commission for Refugees*, 31 Ekim 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/71>; Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler, *Lebanon Crisis Response Plan 2017–2020 (2018 Update)*, Beyrut, Lübnan Hükümeti, 2018, 8, <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/61740>; Stephen McCloskey, "Palestine's Forgotten Refugees in Lebanon," *Center for Global Education*, Eylül 2018, 3-6, <https://www.centreforglobaleducation.com/sites/default/files/Beirut%20Report%20Sept%202018%20Final.pdf>; CARE International, "Syrian Refugees in Lebanon eight years on: What works and why that matters for the future," 12 Kasım 2018, 2-7, https://www.care-international.org/files/files/CAREInternationalLebanon_RefugeesinLebanon_Whatworksandwhythatmattersforthefuture.pdf.

⁹ Anchal Vohra, "Lebanon is Sick and Tired of Syrian Refugees," *Foreign Policy*, 31 Temmuz 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/07/31/lebanon-is-sick-and-tired-of-syrian-refugees/>; VASyR, "Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon," United Nations High Commission for Refugees (UNHCR), 1 Aralık 2018, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/67380>.

¹⁰ Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler, *Lebanon Crisis Response Plan 2015–2016*, 3.

¹¹ Leo Dobbs, "The number of Syrian refugees in Lebanon passes the 1 million mark," 3 Nisan 2014, <http://www.unhcr.org/news/latest/2014/4/533c1d5b9/number-syrian-refugees-lebanon-passes-1-million-mark.html>.

Netice itibariyle gerek tarihsel miras gerek siyasi sistem, erken dönem bağımsızlık yıllarından itibaren Lübnan'ı dış müdahalelere açık bir ülke haline getirmiş olup Suriye, Lübnan üzerindeki nüfuz mücadelesinde öne çıkan ülkelerden olmuştur. Şam'ın Beyrut üzerindeki etkisi, siyasi zeminin ötesinde iktisadi ve sosyal yaşamda da etkin bir şekilde hissedilmiştir. Suriye İç Savaşı sürecinde bahse konu bağlar, Suriyelilerin Lübnan'a sığınmasını teşvik edici bir faktör olarak öne çıkmıştır. Suriyeli sığınmacıların kayıt altına alınması işlemi 2015 yılında durdurulmuş olup bu nedenle Lübnan'da bulunan Suriyelilerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Çeşitli verilere göre yaklaşık 1,5 milyon civarında oldukları tahmin edilen Suriyeliler, Lübnan nüfusu göz önüne alındığında nispi büyüklüğü nedeniyle başlı başına önemli bir meseledir. Ancak problem sadece sayı meselesi değildir. Lübnan'daki mezhebi grupların temsiline dayalı siyasi sistem ve mültecilerin demografik yapısı göz önünde bulundurulduğunda mülteci sorunu, Lübnan için daha farklı boyutları içeren ve zaten kırılğan olan dengeyi tehdit eden bir hal almaktadır.

3. Suriyeli Mültecilerin Durumu ve Lübnan Hükümet Politikası

Suriye'de olayların başladığı ilk dönemde yaşanan göç hareketlerinde Lübnan Hükümeti ve halkının Suriyelilerin ülkelerine sığınmalarına genel manada olumlu bir tepki verdiği görülmüştür. Bunda temel olarak üç sebebin önemli rol oynadığı söylenebilir. Öncelikle, yukarıda bahsedildiği şekilde Suriyelilerin Lübnan'da özellikle ucuz işgücü olarak çalışması Lübnanlıların daha önceden de alışık oldukları bir durumdur. İkinci olarak, bahse konu iki toplum arasında tarihsel, ekonomik ve siyasi bağların yanı sıra birçok akrabalık bağı da vardır. Bu nedenle Suriyeliler kolaylıkla Lübnan'daki akrabalarının yanlarına gelmişler ve onların evlerinde misafir edilmişlerdir. Üçüncü ve daha önemli sebep ise Lübnanlıların krizin geçici olacağını düşünmeleridir. Ancak Suriye'deki iç savaşın uzaması mültecilerin şartlarını olumsuz etkilemiş ve ev sahibi ülkenin ve toplumun yükünü arttırmıştır. Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğunun hâlihazırda sınırlı kaynaklarla zor şartlarda hayatlarını sürdürdükleri bir gerçektir. Bununla birlikte, Suriye'de kalıcı ve istikrarlı bir barış ortamının tesis edilememesi ve Esad rejiminin iktidarını sürdürmesi nedeniyle Suriye'ye dönmek, sığınmacılar açısından gerçekçi bir seçenek olarak görülmemektedir.¹²

¹² Tınas, "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler," 4.

Suriyeli mültecilerin üçte birinden fazlası, Bekaa, Akkar ve Baalbek-Hermel gibi Lübnan'ın ekonomik olarak geri kalmış bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu da zaten yoksul olan bölgelerde ek bir ekonomik yük oluşturmaktadır. Nitekim bu bölgelerde yaşayan Lübnanlıların da ekonomik ve insani yardıma ihtiyacı vardır. Bu bölgelerden ayrı olarak Beyrut ve Lübnan Dağı bölgeleri de Suriyelilerin yaklaşık dörtte birine ev sahipliği yapmaktadır.¹³ Suriye krizinin başladığı ilk dönemde Lübnan'a gelen birçok mülteci, Lübnan'daki akrabaları ve tanıdıklarının yanında geçici sürelerle kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak, Suriye'deki toplumsal gösteriler ülke çapında bir ayaklanmaya ve sonrasında da iç savaşa dönüştükçe bahse konu Suriyeliler, daha uzun süreli ve kalıcı amaçlı yerleşim seçeneklerini aramışlardır. Bu süreçte, geçmiş deneyimlerinin etkisiyle Lübnan Hükümeti, mülteci kampı kurmayı kabul etmemiştir. Mülteci kampı kurmama politikası neticesinde kira masraflarını karşılayamayan pek çok mülteci kendilerine adı geçen bölgelerde geniş aileler olarak yaşadıkları çadır yerleşim yerleri oluşturmuşlardır.¹⁴ Sürecin uzamasıyla birlikte ise Suriyeliler daha kalıcı yerleşim birimlerine çekirdek aileler olarak geçmeye başlamışlardır.¹⁵

Suriyeli mülteciler içerisinde genç ve çocukların çoğunluğu oluşturduğu dikkate alındığında, bir diğer önemli problem mülteci çocuklara yeterli nitelikte ve kapasitede eğitim hizmeti verecek altyapının bulunmamasıdır.¹⁶ BMMYK verilerine göre, okul çağında bulunan Suriyeli çocukların yaklaşık yarısı, Lübnan'da örgün eğitimden hiçbir şekilde faydalanamamaktadır. Ayrıca, herhangi bir şekilde okula erişimi olanların ise çeşitli nedenlerle düzenli olarak derslere katılmadıkları rapor edilmektedir.¹⁷ Mülteci çocuklara yeterli nitelikte ve kapasitede eğitim hizmetinin ulaştırılmaması

¹³ UNHCRb, "Operational Portal, Refugee Situations."

¹⁴ International Labour Organization, "Assessment of the Impact of Syrian Refugees in Lebanon and Their Employment Profile 2013," *International Labour Organization Regional Office for the Arab States*, Beyrut, 1 Nisan 2014, 16, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_240134.pdf.

¹⁵ VASyR, "Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon," 2.

¹⁶ International Labour Organization, "Assessment of the Impact of Syrian Refugees in Lebanon," 13.

¹⁷ Finnish Immigration Service, "Syrian and Palestinian (in Lebanon and Exiting Syria) Refugees in Lebanon," Fact-Finding Mission Report, MIGDno-2016-706, 29 Eylül 2016, Helsinki, 27-28, https://migri.fi/documents/5202425/5914056/70079_Report_Refugees_final.pdf/add4da0f-b0c7-4473-9811-a6bbbe11f811.

uzun vadeli olarak Lübnan açısından farklı yansımaları olabilecek temel sorunlardan birini oluşturmaktadır.¹⁸ Suriye İç Savaşı'nda yaşanan travmalar, yoksulluk ve eğitim yetersizliği bir arada değerlendirildiğinde Lübnan'daki genç Suriyelilerin geleceklerine ilişkin fırsatları daralmakta, bu durumun da uzun dönemli olarak şiddete varan radikalleşmeye giden süreci kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Mevcut durumda kırılğan bir siyasi dengeye sahip ve Şam ile muğlak ilişkiler içerisindeki bir ülke olan Lübnan, ülkesine sığınan Suriyelilere yönelik süreç içerisinde çeşitli politikalar uygulamıştır. Bunun sebebi ise Lübnan Hükümeti'nin Suriyeli mülteciler meselesiyle kendi iç açmazları çerçevesinde mücadele etmek durumunda kalmasıdır. Lübnan, ne 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'ye taraf¹⁹ ne de konuyla ilgili kapsamlı yasal bir çerçeveye sahiptir.²⁰ Mültecilere yönelik yasal bir çerçevenin bulunmadığı bir konjonktürde Lübnan Hükümeti'nin ilk dönem politikası mevcut düzenlemeleri ve ikili anlaşmaları devam ettirmekten ibaret olmuştur. Bu doğrultuda mültecilere yönelik strateji, 2012 ortalarında Baabda Deklarasyonu'nda ilan edilen karışmama (*dissociation*) ilkesi çerçevesindeki hükümetin resmi duruşuyla da uyum içerisinde oluşturulmuştur. İlaveten Lübnan Hükümeti, ilk dönemde krizin kısa vadeli bir süreç olacağı beklentisiyle meseleyi ele almış ve bu beklentiyle duruş sergilenmiştir. Dolayısıyla ilk dönemdeki resmi politika ve tepki nispeten sınırlı kalmış, sorunun kısa vadede bitmesi beklenmiş ve taraf olunmaktan kaçınılmıştır.²¹

Baabda Deklarasyonu, Lübnan'ı bölgesel ve uluslararası çatışmalar ile bölgesel gerginliklerin olumsuz yansımalarının dışında tutmayı hedeflemiştir. Ancak, Suriyelilerin Lübnan'a girişlerine ilişkin var olan

¹⁸ Wannes Carlier, "The Widening Educational Gap for Syrian Refugee Children," Background Report, *KidsRights Foundation*, 2018, Amsterdam, 10-12, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Background%20Report%202018%20-%20The%20Widening%20Educational%20Gap%20for%20Syrian%20Refugee%20Children_0.pdf.

¹⁹ Francesca Grandi, Kholoud Mansour ve Kerrie Holloway, "Dignity and displaced Syrians in Lebanon," *Humanitarian Policy Group*, Kasım 2018, 7, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12532.pdf>.

²⁰ Maja Janmyr, "No Country of Asylum: 'Legitimizing' Lebanon's Rejection of the 1951 Refugee Convention," *International Journal of Refugee Law* 29, no. 3, (Ekim 2017): 438-445.

²¹ Tınas, "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler," 6.

ikili anlaşmaları sürdürmek çerçevesinde pratikte uygulanan tepkisizlik politikası, mülteciler için açık sınır politikası olarak yorumlanmış ve ülkedeki mülteci sayısı hızla artmıştır. Lübnan Hükümeti de Suriye krizinin uzun sürmeyeceği beklentisiyle Suriyelilerin ülkeye girişini kabullenmiştir. Ancak, Suriyelilerin uzun vadeli yerleşmelerinin önüne geçmek amacıyla “mülteci” (*refugee, laji*) terimini kullanmayı reddetmiştir. Geçmişinde oldukça tartışmalı Filistinli mülteci deneyimine sahip olan Lübnan, uluslararası hukuk açısından daha az kalıcı bir statü ve daha az talepkâr konumundaki yerinden edilmiş kişi (*displaced person, nazih*) terimini kullanmayı tercih etmiştir.²² Daha önce de belirtildiği gibi aynı tecrübe neticesinde hükümet, ülkede mülteci kamplarının kurulmasını da kabul etmemiştir.²³

Suriyeli mültecilere yönelik ulusal bir politikanın yokluğunda Lübnan Devleti'nin bürokratik kurumları ve belediyeler, mültecilerin girişine ve varlığına karşı birbirleriyle çelişen tepkiler göstermişlerdir.²⁴ Bunun temel sebebi de Lübnanlı farklı dini grupların ve bu grupların kontrolündeki siyasi akım ve hareketlerden Suriye'deki iç savaş konusunda süreç içerisinde radikal bir şekilde ayrılmış olmalarıdır. Uzun bir özerklik geçmişine sahip olan Lübnan yerel yönetimleri ve bürokratik yapıları, meseleyi kendi yöntemleriyle ve kendi bakış açılarıyla ele almaya çalışmışlardır. Suriye krizinin çeşitli Lübnanlı aktörler tarafından farklı şekilde yorumlanması ülkedeki Suriyeli mültecilerin varlığını, partisini Hizbullah'la aynı çizgiye getiren Cumhurbaşkanı Mişel Aun'un da dâhil olduğu Suriye rejimi yanlısı gruplar ile Suriye karşıtı gruplar arasında hassas bir konu haline getirmiştir.

²² Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler, *Lebanon Crisis Response Plan 2015–2016*, i.

²³ Nur Arab, Maan Hilal ve Leland Montell, “Empowering for dignity: best practices of community WASH committees in North Lebanon,” Briefing paper, 38th WEDC International Conference, Loughborough University, the United Kingdom, 1 Eylül 2015, 1, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/arab-n.pdf>; Romola Sanyal, “A no-camp policy: interrogating informal settlements in Lebanon,” *Geoforum*, 84, (Ağustos 2017): 4, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.06.011>; Dallal E. Stevens, “Shifting Conceptions of Refugee Identity and Protection: European and Middle Eastern Approaches,” *Refugee Protection and the Role of Law: Conflicting Identities* içinde, Editörler Susan Kneebone, Dallal Stevens ve Loretta Baldassar (Oxon: Routledge, 2014), 73-97; Yazan Al-Saadi, “Restrictions, Perceptions, and Possibilities of Syrian Refugees' Self-agency in Lebanon,” *Civil Society Knowledge Center*, Lebanon Support, 1 Şubat 2015, doi: 10.28943/CSKC.002.3001; Thomas Ginn, “Prison or Sanctuary? An Evaluation of Camps for Syrian Refugees,” Speaker at *Stanford University*, 1 Ocak 2019, 1, http://web.stanford.edu/~tginn/TGinn_JMP.pdf.

²⁴ Tinas, “Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler,” 7.

Şubat 2014'te Lübnan'da mültecilere yönelik politikası daha az hoşgörülü sayılabilecek yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu süreçte aynı zamanda Suriyeli mültecilere yönelik yerel kaygılar, daha çok ve daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Böylesi bir durumda yeni hükümet, daha önce göz yumulan gayri resmi sınır geçiş noktalarını kontrol altına almaya ve geçişleri engellemeye çalışmıştır.²⁵ Ekim 2014'te ise Lübnan Hükümeti, Suriyeli mültecilere ilişkin politika prensipleri raporunu onaylamıştır. Söz konusu rapor, yerinden edilmiş Suriyelilere ilişkin üç ana hedef öngörmektedir. Bu hedeflerden ilki Suriyelilerin Lübnan'a erişimlerini sınırlandırarak ülkedeki mültecilerin artışını durdurmak ve mevcut olanların da Suriye'ye geri dönmelerini teşvik ederek sayılarını azaltmaktır. İkinci hedef, ülkedeki Suriyelilere yönelik güvenlik uygulamaları ve kontrollerini arttırmaktır. Son olarak ise yerel ve ulusal otoritelerin yükünü rahatlatmak ve mali destek bulmak amacıyla uluslararası platformlarda çeşitli girişimlerde bulunmak hedeflenmiştir.²⁶ Bu politika prensipleriyle Lübnan Hükümeti, açık sınır politikasını daha katı vize ve ikamet yönetmelikleriyle değiştirerek mülteci akınını durdurmaya yönelik tedbirlerini arttırmıştır.

Bu yeni yaklaşımın uygulanmasında ülkeye giriş çıkışlardan da sorumlu bir güvenlik ve istihbarat kurumu olan Genel Güvenlik Genel Müdürlüğü (*General Directorate of General Security*) sorumlu tutulmuştur. Hizbullah'a yakın olduğu iddia edilen bahse konu kurum, çoğunlukla Sünni olan mültecilerin Lübnan'a girişini sınırlandırmak ve mevcut olanları da ülkelerine dönmeye teşvik etmek amacıyla gerekli önlemleri aktif bir şekilde uygulamaya koymuştur. Açıkça görülmüştür ki, bu kısıtlamalar mülteci akışını sınırlandırmış ve Suriyeliler için Lübnan'da kalmayı daha zor ve masraflı hale getirmiştir. Uygulanan tedbirler neticesinde örneğin, Lübnan'da bulunan Suriyeli mültecilerin yaklaşık %70'inin yasal oturma izni bulunmamaktadır.²⁷ Ancak Dionigi'nin ifade ettiği üzere,

²⁵ Tinas, "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler," 7.

²⁶ Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler, *Lebanon Crisis Response Plan 2015–2016*, 3; Maja Janmyr, "The Legal Status of Syrian Refugees in Lebanon," *Issam Fares Institute for Public Policy and International Relations*, Working Paper 33, Beirut, Mart 2016, 8, https://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/publications/working_papers/2015-2016/20160331_Maja_Janmyr.pdf.

²⁷ Nasser Yassin, "101 Facts & Figures on the Syrian Refugee Crisis," *Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs*, American University of Beirut, Beirut, Ocak 2018, 52, https://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/publications/books/2017-2018/20180601_101_facts_and_figures_on_syrian_refugee_crisis.pdf; Norwegian Refugee Council, "Women Refugees in Lebanon and the Consequences of

sorunun altında yatan sebeplerin çözümüne yönelik kapsamlı stratejiler geliştirmekten uzak bahse konu tedbirler, Lübnan'ın güvenlik ve istikrarını olumlu yönde etkilememiştir.²⁸ Çünkü Janmyr'in de dile getirdiği gibi giriş ve ikamet yenileme için getirilen yeni zahmetli gereklilikler, Lübnan'daki önemli sayıda Suriyelinin yasadışı statüye girmelerine neden olmuştur. Bu da nihayetinde söz konusu Suriyelilerin gözetimini zorlaştırdığı gibi onların sömürülmelerinin veya ötekileştirilmelerinin yolunu da açmıştır.²⁹

Sonuç itibariyle Lübnan'daki Suriyeliler gerek yaşam koşulları gerek güvenlik endişeleri gerekse Lübnan Hükümeti'nin politikaları nedeniyle zor şartlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Mülteci meselesi, çeşitli kronik ve konjonktürel problemleriyle hâlihazırda hassas bir denge üzerinde bulunan Lübnan ekonomisi ve siyasetini olumsuz etkilemektedir. Lübnan Hükümeti, krizin ilk dönemlerinde sorunu kısa vadeli bir sorun olarak görmüş ve ne mülteci akınını durdurmaya ne de teşvik etmeye yönelik aktif bir taraf olmaktan kaçınmıştır. Ancak sorun devam ettikçe ve çatışmaların şiddeti arttıkça ilk başta benimsenin ilkelerin sürdürülebilmesi güçleşmiştir. Böylece, Lübnan'ın Suriyeli mültecilere yönelik politikası, iki ülke arasındaki özel ilişkiler çerçevesinde düzenlenen açık sınır politikasından hem girişi hem de ikameti gittikçe zorlaştıran daha zorlu düzenlemelerin uygulanması yönünde evrilmiştir. Bununla birlikte, bu yaklaşımlardan hiçbiri, sorunun altında yatan temel nedenleri ele almayı amaçlamamıştır. Etkin bir strateji ve politika eksikliği altında Lübnan'daki Suriyeli mülteciler meselesi iki toplum arasında bir algı sorununa dönüşmüş ve ülkedeki çeşitli gruplar konuya kendi iç dinamikleri ve diğer gruplarla aralarında sürmekte olan nüfuz mücadelesi çerçevesinde tepki geliştirmiştir.

4. Lübnanlıların Suriyelilere Bakışları ve Mülteci Algıları

2000'li yılların başlarından itibaren, özellikle de 14 Şubat 2005 tarihindeki Refik Hariri suikastıyla birlikte, Lübnan'daki farklı mezhepler Suriye'nin

Limited Legal Status on their Housing, Land and Property Rights,” Mart 2016, 10, <https://www.flyktninghjelpen.no/globalassets/pdf/reports/women-refugees-in-lebanon.pdf>.

²⁸ Filippo Dionigi, “The Syrian Refugee Crisis in Lebanon: State Fragility and Social Resilience,” *LSE Middle East Centre*, Paper Series 15, Şubat 2016, 16, http://eprints.lse.ac.uk/65565/1/Dionigi_Syrian_Refugees%20in%20Lebanon_Author_2016.pdf.

²⁹ Janmyr, “The Legal Status of Syrian Refugees in Lebanon,” 4.

Lübnan'daki rolüne yönelik birbiriyle çatışan şekilde kamplaşmışlardır. Nitekim Suriye'nin Lübnan politikasındaki rolü hakkındaki tartışmalar iç siyasette birbiriyle rekabet halindeki iki kampın, 8 Mart ve 14 Mart ittifaklarının, oluşumunda ana ayırım nedeni olmuştur. Dolayısıyla, Suriye'deki ayaklanma da bahse konu kamplaşmanın doğal sonucu olarak Lübnan'daki farklı mezheplerin kendilerini Esad rejiminin yanında ya da Esad rejimine karşı konumlandırmalarına neden olmuştur. Bu sebeple, Lübnanlıların Suriyeli mültecilere yönelik tutumları mülteci akışının günlük yaşamlarındaki ekonomik ve sosyal etkileri ile şekillenmekle birlikte yukarıda bahsedilen daha geniş bir bağlamda değerlendirilmelidir.

Lübnan Hükümeti'nin mülteci kampı kurulmaması politikası nedeniyle Suriyeli mülteciler ülke genelinde Lübnan'ın en fakir ve geri kalmış bölge ve mahallelerine yerleşmişlerdir. Bunun sonucu olarak, mültecilerin varlığı, bu bölgelerde yaşayan yerel toplumların hâlihazırda zor olan yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Örneğin Suriyeli mülteciler durumları itibarıyla daha düşük maaşla kayıtsız bir şekilde daha uzun çalışma saatlerini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Bu da istihdam koşullarının tam olarak denetlenemediği ve kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu Lübnan'da Lübnanlıların iş bulma imkânları sınırlamıştır.³⁰ Suriyeli mülteci akınına nispeten daha hoşgörülü yaklaşan Sünni bölgelerde dahi bu durum, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülmesi güç maliyetlerden dolayı eleştirilere yol açmıştır.³¹ Lübnan ekonomisi daha önce de belirtildiği gibi Suriyeli iş gücüne dayalı bir geçmişe sahip olsa da, ülkenin bu çapta yeni bir mülteci akınına içselleştirmesi mümkün olmamıştır. Örneğin bu nedenle, 2015 yılında Lübnan Çalışma Bakanlığı, işverenlere Suriyeli birini çalıştırabilmeleri için işin Lübnan vatandaşları tarafından yapılamayacağını açıkça izah etmeleri ön koşulunu getirerek mültecilerin yasal olarak çalışmalarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir.³²

İş olanakları dışında Suriye ile Lübnan arasındaki yoğun ticari ilişkiler nedeniyle Suriye'deki iç savaş ve mülteci akını, zaten zorla işlemekte

³⁰ International Labour Organization, "Assessment of the Impact of Syrian Refugees in Lebanon," 9-10; Luz Saavedra, "We know our wounds: national and local organizations involved in humanitarian response in Lebanon," *ALNAP Country Study*, 2016, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/alnap-nngos-lebanon.pdf>.

³¹ Dionigi, "The Syrian Refugee Crisis in Lebanon," 21.

³² Finnish Immigration Service, "Syrian and Palestinian (in Lebanon and Exiting Syria) Refugees in Lebanon," 8.

olan Lübnan ekonomisindeki problemleri daha görünür hale getirmiş ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır. Suriye'deki güvensizlik durumu ve sınırların kapatılması göz önüne alındığında Lübnan'ın tek kara ticaret yolu tamamen durmuş ve ihracat düşüş göstermiştir. Buna ek olarak, malların yurtiçi fiyatları da piyasadaki arz ve talebin değişmesi nedeniyle artış göstermiştir; zira Suriye, Lübnan için kara yoluyla ana ithalat kanalı ve kaynağıdır. Ayrıca Lübnan'daki iki önemli sektör olan gayrimenkul ve turizm de bölgede yaşanan ve Lübnan'ı da etkileyen genel belirsizlik ve güvensizlik ortamından olumsuz etkilenmiştir. İstikrarsızlık ve güvenlik endişeleri yatırımcıları ve turistleri yatırım planlarını veya seyahatlerini yeniden düşünmeye itmiştir.³³

Lübnan ekonomisinin problemleri ve olumsuz görünüşü her ne kadar yalnızca mültecilerin varlığı ile açıklanamazsa da Suriye krizinin en somut sonucu olarak mülteciler, Lübnanlılar nezdinde sorumlu tutulmuşlardır. Bu da Lübnan halkı ile Suriyeli mülteciler arasındaki toplumsal gerilimleri keskinleştirmiştir. Suriyeli mültecilerin ekonomik ve sosyal yönlerden neden oldukları problemler, esasen diğer komşu ülkelerin deneyimlerine benzemektedir. Ancak durumu Lübnan için daha zor hale getiren ülkedeki zayıf devlet yapısı ve göreceli olarak daha az olan nüfusedir. Kişi başına düşen en yüksek mülteci yoğunluğuna sahip ülke olduğu gerçeği ve Lübnan'daki zayıf siyasi ve iktisadi yapı birlikte düşünüldüğünde mülteci meselesinin, Lübnan'ın kapasitesine nispeten daha fazla baskı uyguladığı söylenebilir.

Estriani'ye göre, Lübnan'daki Suriyelilere yönelik Lübnan'ın farklı dini gruplarındaki algının olumsuz yönde değişmesinde ve bunun önemli bir varoluşsal tehdit olarak algılanmasında siyasi elitin ve medyanın da önemli bir rolü olmuştur. Lübnan'ın Suriye'deki olayların başlamasının öncesinden itibaren süregelen siyasi ve ekonomik sıkıntıları, siyasi söylemde mültecilerin varlığıyla ilişkilendirilmiş ve Lübnan'daki Suriyeliler bir güvenlik meselesi haline getirilmiştir. Örneğin Lübnan'ın eski Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman 2013'te Suriyeliler hakkında, "Bu sadece maddi ve insani yardım meselesi değil, coğrafi ve demografik kapasite doymuş ve sorun bizi sosyal, ekonomik ve güvenlik açısından etkiliyor" ifadelerini kullanmıştır.

³³ International Labour Organization, "Assessment of the Impact of Syrian Refugees in Lebanon," 34-35.

Benzer şekilde mülteciler konusunda en sert tutumlardan birisine sahip olan Dışişleri Bakanı Gebran Bassil, çeşitli açıklamalarında Lübnan'daki mülteci varlığının Suriye'de olduğu gibi, kendi ifadesiyle, asi ve militan gruplar oluşturma potansiyeline sahip olduğu ve Lübnan güvenliğine karşı varoluşsal bir tehdit oluşturduğu iddialarını vurgulamaktadır.³⁴ Özellikle 2018'deki parlamento seçimlerine giden süreçte Lübnan'daki Suriyeliler farklı siyasi liderler tarafından "ülkedeki işsizliğin, istikrarsızlığın ve hatta hastalıkların sebebi" olarak defaten sunulmuşlardır.³⁵ Bu da Lübnan'daki farklı gruplarda Suriyelilere yönelik olumsuz algının pekişmesine sebep olmuştur.

Lübnan'daki mülteciler konusu, dini ve mezhebi grupların anayasal olarak tanındığı siyasi sistem nedeniyle Lübnan'da kendine has sorunlar da oluşturmaktadır. Lübnan için Suriyeli mülteci akını, sayı meselesinin ötesinde bazı gruplar açısından devletin kurulduğu ve zaten güçlükle sürdürülebilen mezhepsel denge için de tehdit oluşturmaktadır. Hâlihazırda yaklaşık %30 Şii, %30 Sünni ve %35 Hıristiyan olmak üzere büyük dini ve mezhebi gruplar arasında bir tür denge mevcuttur. Ancak, Suriyeli mültecilerin çok büyük bir çoğunluğu Sünni'dir. Bu nüfusun önemli bir bölümünün yasal bir izinle veya izinsiz bir şekilde Lübnan'da kalıcı olarak yerleşmeleri, Sünni topluluğu Lübnan'daki en büyük topluluk haline getirecektir. Bu sebeptir ki Suriyelilerin Lübnan'daki kalışlarının uzaması, özellikle Hıristiyan Marunîler ve Şiiiler arasında ciddi endişelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.³⁶

Suriye'deki iç savaşa tüm Lübnanlı grupların endişeleri ve çekincelerine rağmen yoğun bir şekilde katılan Hizbullah, iki ülkenin makamlarını Suriyelilerin geri gönderilmesi amacıyla planlamalarda bulunmaya ve işbirliğine çağırılmaktadır. Hâlihazırda Hizbullah'ın önde gelen temsilcileri, en azından söylem seviyesinde mülteciler konusunda açık bir nefret söylemine başlamamış olsalar da uzun dönemli bir ikamet durumunda

³⁴ Heavy Nala Estriani, "The Syrian Refugees in Lebanon: Moving Towards Securitization," *Jurnal Hubungan Internasional* 7, no. 2 (Ekim 2018): 182-183, <https://doi.org/10.18196/hi.72133>.

³⁵ Carmen Geha, Joumana Talhouk, "Politics and the Plight of Syrian Refugees in Lebanon," Political Brief on the Return of Syrian Refugees, American University of Beirut, Ağustos 2018, 2, <https://www.aub.edu.lb/Documents/Politics-and-the-Plight-of-Syrian-Refugees-in-Lebanon.pdf>.

³⁶ Tınas, "Lübnan'daki Suriyeli Mülteciler," 11.

Hizbullah'ın konuya şiddetle direnç göstereceği öngörülebilir. Bunun işaretlerini, Hizbullah'ın desteğini alan Mişel Aun'un Ekim 2016'da cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra daha net bir şekilde görmek mümkündür. Bazı saha raporlarında, Suriyeli mültecilerin başta Hizbullah olmak üzere Suriye yanlısı grupların muhtemel saldırılarından korktuğu yönündeki endişelerinin bulunduğu ortaya konulmaktadır.³⁷

Benzer şekilde Lübnan'daki Suriyelilerle ilgili endişelerini dile getiren bir diğer ana grup ise Hıristiyanlardır. Onların temel kaygısı ise Hıristiyanların ülkede oransal olarak giderek azaldığı mezhepsel demografik yapıdır. Buna paralel olarak, eski Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman, Suriyeli mültecilerin varlığını Lübnan için varoluşsal bir kriz olarak tanımlamıştır.³⁸ Mevcut Cumhurbaşkanı Mişel Aun ise Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilmesini ve Suriye'de güvenli bölgeler oluşturulmasını ısrarla savunan Hristiyan siyasi akımların en üst düzey sözcülüğünü yapmaktadır.³⁹

Sonuç itibarıyla Suriye'nin Beyrut üzerindeki uzun yıllara dayanan derin nüfuzu sebebiyle Lübnan siyaseti genellikle Şam eksenli teşekkül etmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren gelen süreçte Lübnan'daki farklı siyasi grupların Suriye'nin Lübnan'daki rolüne yönelik derin bir ayrışmaya girdikleri ve neticesinde iç siyasette Suriye'nin Beyrut üzerindeki etkisinin sürmesi veya sürmemesi noktasında birbiriyle rekabet halinde iki kampın oluştuğu görülmüştür. Bu nedenle 2011'de başlayan Suriye'deki ayaklanma da bahse konu kamplaşmanın doğal sonucu olarak Lübnan'daki farklı mezheplerin kendilerini Esad rejiminin yanında ya da Esad rejimine karşı konumlandırmalarına neden olmuştur. Esasında Lübnanlıların Suriyeli mültecilere yönelik tutumları, mülteci meselesinin somut etkilerinin ötesinde bahse konu bu genel çerçevede oluşmuştur. Çeşitli Lübnanlı grupların Suriye'deki mültecilerin mezhepsel aidiyetlerine ilişkin endişeleri, Suriyeli mülteciler meselesinin Lübnan'a özel münferit bir boyutunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle özellikle son yıllarda ülkedeki Suriyelilerin dönmelerine yönelik ciddi kampanyalar yürütülmekte, geri

³⁷ Finnish Immigration Service, "Syrian and Palestinian (in Lebanon and Exiting Syria) Refugees in Lebanon," 6-7.

³⁸ Dionigi, "The Syrian Refugee Crisis in Lebanon," 19.

³⁹ Reuters, "Lebanese President Calls for Safe Zones in Syria for Refugees," *Reuters*, 3 Şubat 2017, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-aoun/lebanese-president-calls-for-safe-zones-in-syria-for-refugees-idUSKBN1511WQ>.

dönüş programları çeşitli siyasi gruplar tarafından hazırlanmaktadır. Nitekim Genel Güvenlik Genel Müdürlüğü'nün BMMYK ile, Hizbullah'ın ise Suriye rejimi ile koordine halinde Lübnan'da bulunan Suriyelilerin geri gönderilmesine ilişkin girişimlerde bulunduğu ve bu amaçla ülkede çeşitli merkezler açtıkları bilinmektedir.⁴⁰

5. Sonuç

Suriye'deki çatışmalar hâlihazırda belirli alanlarda sınırlanmış olsa da mevcut durumun kısa vadede istikrarlı bir uzlaşıyla çözülebileceğine ilişkin ciddi belirtiler oluşmamış olup bu durumun da sınırlı bir çatışma halinde sürdürülebilir olduğu şüphelidir. Böylesi bir ortamda Suriye İç Savaşı, gerek bölgeyi gerek uluslararası siyaseti derinden etkilemeye devam etmektedir. Bu etkilerden en önemlilerden birisi, Suriyeli mülteciler meselesi olup komşu ülkeler olmaları sebebiyle Türkiye, Lübnan ve Ürdün bahse konu insani dramın yükünü ciddi ölçüde taşımak durumunda kalmışlardır. Suriye ile derin sosyo-tarihsel ilişkileri nedeniyle Lübnan, bu süreçte dünya genelinde kişi başına en yüksek mülteci yoğunluğuna sahip ülke haline gelmiştir.

Lübnan'daki Suriyeliler, gerek yaşam koşulları gerek güvenlik endişeleri gerekse Lübnanlıların tutumları nedenleriyle zor şartlarda yaşamlarını sürdürmekte ve yardıma muhtaç durumda hayatlarını sürdürmektedirler. Bu nedenle çeşitli raporlar, Suriye'de sürdürülebilir istikrarlı bir uzlaşıyla barış sağlandığında Suriyelilerin çoğunluğunun öncelikli tercihinin ülkelerine dönmek olduğunu teyit etmektedir. Bununla birlikte, Suriye'deki iç savaşın geleceği belirsizliğini korurken ve ülkede terör örgütleri varlıklarını sürdürürken Lübnan'a sığınmış Suriyelilerin geri dönüşü, en azından yakın gelecekte gerçekçi bir seçenek olarak görünmemektedir.

Lübnan'a ait iktisadi ve siyasi problemlerin arkasında yatan temel nedenlerin on yıllardır çözüm beklediği ve bunların sadece ne Suriye kriziyle ne de ülkedeki Suriyeli sığınmacılarla açıklanamayacağı bir gerçektir. Bununla birlikte Suriyeli mültecilerin, çeşitli kronik ve konjonktürel problemleriyle hâlihazırda hassas bir denge üzerinde bulunan Lübnan ekonomisi ve siyasetini olumsuz bir yönde etkilediği da söylenebilir. Lübnan'daki

⁴⁰ Geha ve Talhouk, "Politics and the Plight of Syrian Refugees in Lebanon," 2.

Suriyelilerin varlığı, Lübnan gibi zayıf bir ekonomi ve siyasete sahip bir ülkenin imkân ve kabiliyetlerini aşan sayısal büyüklüklerin ötesinde farklı boyutları da içeren ve zaten kırılğan olan mezhebi gruplar arası dengeyi tehdit eden bir mesele haline gelmiştir. Lübnan'daki mezhebi grupların temsiline dayalı konfesyonel sistem ile mültecilerin demografik yapısı birlikte değerlendirildiğinde bu durum, Lübnan'daki mezhebi gruplar arasında ayrıca bir tansiyon ve gerginliğe sebep olmuştur.

Suriye krizinin başlarından itibaren Lübnan Hükümeti, kısa ve uzun dönemli neticeleri bakımından sorunun ciddiyetinin farkında olan politika ve stratejiler geliştirememiştir. Bunun yerine ilk dönemde açık sınır politikası uygulanmış, sonrasında da ülkede önde gelen siyasi grupların politik çıkarları ve mezhepsel endişelerine dayalı bir şekilde tepkisel olarak katı vize ve ikamet sınırlamalarına geçilmiştir. Ancak alınan tedbirler, sorunun altında yatan sebeplerin çözümüne yönelik kapsamlı stratejiler geliştirmekten uzak kalmıştır. Etkin bir strateji ve politika eksikliğinde Lübnan'daki Suriyeliler meselesi, gruplar arasında bir algı sorununa dönüşmüş ve ülkedeki çeşitli siyasi gruplar konuya kendi iç dinamikleri ve diğer gruplarla aralarında sürmekte olan nüfuz mücadelesi çerçevesinde tepki geliştirmiştir. Bu süreçte Suriyeliler meselesi, siyasi elitler tarafından kendi siyasi propagandaları çerçevesinde ciddi bir güvenlik meselesi olarak yeniden tanımlanmış ve hâlihazırda bölünmüş olan Lübnan siyasetini daha radikal bir kamplaşmaya yöneltmiştir.

Kaynakça

Al-Saadi, Yazan. "Restrictions, Perceptions, and Possibilities of Syrian Refugees' Self-agency in Lebanon," Civil Society Knowledge Center, Lebanon Support, 1 Şubat 2015, doi: 10.28943/CSKC.002.3001, <https://civilsociety-centre.org/content/restrictions-perceptions-and-possibilities-syrian-refugees-self-agency-lebanon>, Son erişim: 20 Temmuz 2019.

Arab, Nur; Hilal, Maan ve Montell, Leland. "Empowering for dignity: best practices of community WASH committees in North Lebanon," Briefing paper, 38th WEDC International Conference, Loughborough University, the United Kingdom, 1 Eylül 2015, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/arab-n.pdf>, Son erişim: 15 Temmuz 2019.

- CARE International. "Syrian Refugees in Lebanon eight years on: What works and why that matters for the future," 12 Kasım 2018, https://www.care-international.org/files/files/CAREInternationalLebanon_RefugeesinLebanon_Whatworksandwhythatmattersforthefuture.pdf, Son erişim: 16 Temmuz 2019.
- Carlier, Wannes. "The Widening Educational Gap for Syrian Refugee Children," Background Report, KidsRights Foundation, 2018, Amsterdam, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Background%20Report%202018%20-%20The%20Widening%20Educational%20Gap%20for%20Syrian%20Refugee%20Children_0.pdf, Son erişim: 26 Temmuz 2019.
- Dionigi, Filippo. "The Syrian Refugee Crisis in Lebanon: State Fragility and Social Resilience," LSE Middle East Centre, Paper Series 15, Şubat 2016, http://eprints.lse.ac.uk/65565/1/Dionigi_Syrian_Refugees%20in%20Lebanon_Author_2016.pdf, Son erişim: 20 Eylül 2019.
- Dobbs, Leo. "The number of Syrian refugees in Lebanon passes the 1 million mark," 3 Nisan 2014, <http://www.unhcr.org/news/latest/2014/4/533c1d5b9/number-syrian-refugees-lebanon-passes-1-million-mark.html>, Son erişim: 20 Temmuz 2019.
- El-Gamal, Jasmine M. "The Displacement Dilemma: Should Europe Help Syrian Refugees Return Home?," European Council on Foreign Relations, Policy Brief, Mart 2019, https://www.ecfr.eu/page/-the_displacement_dilemma_should_europe_help_syrian_refugees_return_home.pdf.
- Estriani, Heavy Nala. "The Syrian Refugees in Lebanon: Moving Towards Securitization," *Jurnal Hubungan Internasional* 7, no. 2 (Ekim 2018): 178-188, <https://doi.org/10.18196/hi.72133>.
- Finnish Immigration Service. "Syrian and Palestinian (in Lebanon and Exiting Syria) Refugees in Lebanon," Fact-Finding Mission Report, MIGDno-2016-706, 29 Eylül 2016, Helsinki, https://migri.fi/documents/5202425/5914056/70079_Report_Refugees_final.pdf/add4da0f-b0c7-4473-9811-a6bbbe11f811, Son erişim: 20 Temmuz 2019.
- Geha, Carmen ve Talhouk, Joumana. "Politics and the Plight of Syrian Refugees in Lebanon," Political Brief on the Return of Syrian Refugees, American University of Beirut, Ağustos 2018, <https://www.aub.edu.lb/Documents/Politics-and-the-Plight-of-Syrian-Refugees-in-Lebanon.pdf>, Son erişim: 11 Kasım 2019.

- Ginn, Thomas. "Prison or Sanctuary? An Evaluation of Camps for Syrian Refugees," 1 Ocak 2019, http://web.stanford.edu/~tginn/TGinn_JMP.pdf, Son erişim: 20 Temmuz 2019.
- Grandi, Filippo. "UN chiefs call for increased support for vulnerable Syrians and the region, as Brussels conference set to open," UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 24 Nisan 2018, Brüksel, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/un-chiefs-call-increased-support-vulnerable-syrians-and-region-brussels>, Son erişim: 30 Temmuz 2019.
- Grandi, Francesca; Mansour, Kholoud ve Holloway, Kerrie. "Dignity and displaced Syrians in Lebanon," Humanitarian Policy Group, Kasım 2018, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12532.pdf>, Son erişim: 27 Temmuz 2019.
- International Labour Organization. "Assessment of the Impact of Syrian Refugees in Lebanon and Their Employment Profile 2013," International Labour Organization Regional Office for the Arab States, Beyrut, 1 Nisan 2014, ISBN 9789221266769, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_240134.pdf.
- Jagarnathsingh, Amreesha. "Syrian Refugees' Livelihoods. The Impact of Progressively Constrained Legislations and Increased Informality on Syrians' Daily Lives," Lebanon Support Report Series, 2016, <https://civilsociety-centre.org/sites/default/files/resources/syrianrefugees-livelihoods-ls2016.pdf>, Son erişim: 8 Ağustos 2019.
- Janmyr, Maja. "The Legal Status of Syrian Refugees in Lebanon," Issam Fares Institute for Public Policy and International Relations, Working Paper 33, Beyrut, Mart 2016, https://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/publications/working_papers/2015-2016/20160331_Maja_Janmyr.pdf.
- Janmyr, Maja. "No Country of Asylum: 'Legitimizing' Lebanon's Rejection of the 1951 Refugee Convention," *International Journal of Refugee Law* 29, no. 3, (Ekim 2017): 438-465.
- Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler. *Lebanon Crisis Response Plan 2015-2016*, Beyrut, Lübnan Hükümeti, 15 Aralık 2014, https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/2015-2016_Lebanon_CRP_EN.pdf, Son erişim: 25 Temmuz 2019.

- Lübnan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler. *Lebanon Crisis Response Plan 2017–2020 (2018 Update)*, Beyrut, Lübnan Hükümeti, 2018, <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/61740>, Son erişim: 25 Temmuz 2019.
- McCloskey, Stephen. “Palestine’s Forgotten Refugees in Lebanon,” Report, Center for Global Education, Eylül 2018, <https://www.centreforglobaleducation.com/sites/default/files/Beirut%20Report%20Sept%202018%20Final.pdf>, Son erişim: 16 Kasım 2019.
- Minority Rights Group. “An uncertain future for Syrian refugees in Lebanon: The challenges of life in exile and the barriers to return,” 27 Şubat 2019, <https://minorityrights.org/publications/an-uncertain-future-for-syrian-refugees-in-lebanon-the-challenges-of-life-in-exile-and-the-barriers-to-return/>, Son erişim: 28 Eylül 2019.
- Norwegian Refugee Council. “Women Refugees in Lebanon and the Consequences of Limited Legal Status on their Housing, Land and Property Rights,” Mart 2016, <https://www.flyktninghjelpen.no/globalassets/pdf/reports/women-refugees-in-lebanon.pdf>, Son erişim: 12 Kasım 2019.
- Rabil, Robert G. *The Syrian Refugee Crisis in Lebanon: The Double Tragedy of Refugees and Impacted Host Communities*. Londra: Lexington Books, 2016.
- Reuters. “Lebanese President Calls for Safe Zones in Syria for Refugees,” *Reuters*, 3 Şubat 2017, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-aoun/lebanese-president-calls-for-safe-zones-in-syria-for-refugees-idUSKBN15I1WQ>, Son erişim: 20 Temmuz 2019.
- Saavedra, Luz. “We know our wounds: national and local organizations involved in humanitarian response in Lebanon,” ALNAP Country Study, 2016, ISBN 978-1-910454-46-6, <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/alnap-nngos-lebanon.pdf>, Son erişim: 20 Eylül 2019.
- Sanyal, Romola. “A no-camp policy: interrogating informal settlements in Lebanon,” *Geoforum*, 84, (Ağustos 2017): 117–125, <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.06.011>.

- Stevens, Dallal E. “Shifting Conceptions of Refugee Identity and Protection: European and Middle Eastern Approaches,” içinde *Refugee Protection and the Role of Law: Conflicting Identities*, Editörler: Susan Kneebone, Dallal Stevens ve Loretta Baldassar, 73-97. Oxon: Routledge, 2014.
- Tinas, Murat. “Lübnan’daki Suriyeli Mülteciler: Hükümet Stratejisi Yokluğunda Ekonomik, Siyasi ve Mezhepsel Zorluklar,” *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No. 62, Mayıs 2017, https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/62TR.pdf, Son erişim: 25 Mart 2020.
- UNHCRa. “Syria emergency,” United Nations High Commission for Refugees (UNHCR), 2019, <http://www.unhcr.org/syria-emergency.html>, Son erişim: 20 Kasım 2019.
- UNHCRb. “Operational Portal, Refugee Situations,” United Nations High Commission for Refugees (UNHCR), 31 Ekim 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/71>, Son erişim: 28 Kasım 2019.
- VASyR. “Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon,” United Nations High Commission for Refugees, Aralık 2018, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/67380>, Son erişim: 1 Ağustos 2019.
- Vohra, Anchal. “Lebanon is Sick and Tired of Syrian Refugees,” *Foreign Policy*, 31 Temmuz 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/07/31/lebanon-is-sick-and-tired-of-syrian-refugees/>, Son erişim: 1 Ağustos 2019.
- Yassin, Nasser. “101 Facts & Figures on the Syrian Refugee Crisis,” Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs, American University of Beirut, Beyrut, Ocak 2018, https://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/publications/books/2017-2018/20180601_101_facts_and_figures_on_syrian_refugee_crisis.pdf, Son erişim: 16 Kasım 2019.

Reassessing the Reasons of Democracy Deficit in the Middle East through the Role of Islam

İbrahim Karataş*

Abstract

There has been a large number of challenges to undemocratic regimes in the Middle East by their populations due to the denial of their participation in decision-making processes. Among many factors, Islamic faith and ruling are regarded to have more role in political conflicts than others. Particularly, the idea that Islam and democracy are not compatible with each other has prevailed and led to the neglect of other reasons in debates. This study analyzes the reasons for democracy deficit in the region such as the environment of mistrust abetting governments to abandon basic human and political rights, hydrocarbon revenues that make regimes independent from populations, the prevalent role of tribalism in government structures which is inherent to traditional Middle Eastern politics, the lack of civil society and the effect of Islam. The study asserts that the role of Islam is unfairly exaggerated since it does not offer a certain political system. Besides, such approaches also underestimate the strong damages other reasons cause. By analyzing the impact of Islam on governance, its use as a tool by political and anti-political Islamists as well as its compliance with democracy, this research aims to reveal to what extent Islam can be attributed to the democracy deficit of the region.

Keywords: Islam, Sharia, Middle East, Arab States, Authoritarianism

* Dr., Istinye University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0002-2125-1840, ibratas@gmail.com

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 35-59
Geliş Tarihi: 25.01.2020
Kabul Tarihi: 30.09.2020
DOI: 10.26513/tocd.679944

Ortadoğu'daki Demokrasi Eksikliğinin Sebeplerinin İslam'ın Rolü Üzerinden Yeniden Değerlendirilmesi

İbrahim Karataş*

Öz

Ortadoğu'nun demokratik olmayan rejimlerine, halkları tarafından karar verme sürecine dahil edilmemeleri nedeniyle çok sayıda meydan okumalarda bulunulmuştur. Ancak siyasi çatışmalarda bütün faktörler arasında en büyük rolün İslam ve İslami yönetim biçimine ait olduğu iddia edilmiştir. Özellikle İslam ve demokrasi uyumsuzluğu fikri baskın gelmiş ve diğer nedenlerin ihmal edilmesine yol açmıştır. Bu çalışma bölgede demokrasi eksikliğine neden olan (1) hükümetlere temel siyasi ve hakları iptal etme hakkı veren güvensizlik ortamı, (2) rejimleri halklara olan bağımlılıktan kurtaran hidrokarbon gelirleri, (3) Ortadoğu yönetimlerinde geleneksel olarak bulunan kabilecilik bağlarının belirleyici olması, (4) sivil toplumun eksikliği ve (5) İslam'ın etkisi gibi nedenleri incelemektedir. Çalışma, İslam'ın herhangi bir siyasi yönetim biçimi önermemesine rağmen çekişmelerdeki rolünün abartıldığını iddia etmektedir. Ayrıca, bu tür yaklaşımlar diğer sebeplerin güçlü etkisinin küçümsendiği manasına gelmektedir. Bu araştırma, İslam'ın bölgenin demokrasi eksikliği üzerinde ne kadar rolü olduğunu, dinin yönetim üzerindeki etkisi, siyasi İslamcılar ve karşıtlarınca bir malzeme gibi kullanılması ve demokrasi ile olan uyumunu inceleyerek ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Şeriat, Ortadoğu, Arap Ülkeleri, Otoriteryanizm

* Dr., İstinye Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-2125-1840, ibratas@gmail.com

1. Introduction

Middle Eastern countries have been in a political (system) impasse since they gained their independence in the first half of the 20th century. Particularly, Arab states have become arenas of political contention between ruling elites and people. All democratic demands of peoples have been refused by rulers and mostly suppressed by force. There are several main reasons that can be laid down for the ongoing strife. First, continuous wars and intense conflicts in the region have caused governments to prioritize security over basic political, economic, social and human rights.¹ When people asked for more freedom, authoritarian regimes confronted them with severe security conditions and limited their basic rights. Besides authoritarian regimes, foreign powers also exacerbated the political turmoil through intervention. Second, hydrocarbon revenues controlled by regimes strengthened the power of rulers in opposing their peoples. Thus, they have been thinking that people do not deserve to participate in decision-making since they do not make any economic contribution to the state.² Third, tribalism is also one of the reasons that fundamentally impede democracy. In countries like Saudi Arabia, Oman, Kuwait, Qatar, the United Arab Emirates (UAE) and Jordan, the state is governed and owned by some large families and the throne is hereditary. While the house of the ruling family believes that the country is their private property, any request for political power from other tribes or groups are considered an attempt to extort their properties. Fourth, one-man rule and/or oligarchic administrations in the Middle East do not allow civil society to be influential in the population since civic groups are deemed a threat to their undemocratic regimes.³ The final factor is the power of Islam as a religion and Islamic groups. As for groups, they are not allowed to participate in the political system and be active in public life. Almost all the ways for participation are strictly controlled or banned, which culminate in fundamentalism or terrorism. Regarding Islam, some scholars argue that it is the root of authoritarianism since it does not comply with democracy.

¹ Gema Martin Munoz, "Democracy and the Arab World: The 'Islamist dilemma'," in *Why Europe Must Engage with Political Islam*, ed. Amr Elshobaki (Barcelona: EU Institute for Security Studies, 2010), 22.

² Caterina Perlini, *Democracy in the Middle East: External Strategies and Domestic Politics* (Bucharest: IRIA, 2015), 75.

³ Amy Hawthorne, *Middle Eastern Democracy; Is Civil Society The Answer?* (Washington: Carnegie Endowment, 2004), 3.

This study tries to uncover how the aforementioned first four factors impede the transition to democracy. It also examines the role of Islamic creed, ruling, and Islamist groups in political contentions. As indicated below, Islamic rule, the Sharia, is not common in the region and current Sharia systems are not identical to each other. In addition, Islam does not propose any political system. developed. Islamist groups were not allowed to govern, thus, to what extent they are part of the problem is not clear. Besides, before discrediting Islam, the arguments about the compliance between the two must be developed. The conclusion this study tries to reach is that the role of faith (Islam) is exaggerated in Middle Eastern politics, and to this end, it compares the first four factors with the Islam factor. In order to realize this goal, the influence of the first four factors will be analyzed in a single section while an Islam versus democracy comparison will follow in a separate section. A third section will be dedicated to Islam's political practice and its influence in Middle Eastern politics.

2. Basic Factors for the Lack of Democracy in the Middle East

The Middle East has witnessed many political crises, conflicts, and wars that led to an insecure environment, which this study suggests as the first factor/obstacle impeding democracy. Particularly from the 1980s onwards, the Iranian Revolution of 1979, the Iran-Iraq War between 1980 and 1988, the Gulf War of 1991, the invasion of Iraq by Anglo-American forces in 2003, the Israeli-Lebanese War of 2006, armed conflicts in Sudan, Somalia and Lebanon, the ongoing Israeli-Palestinian conflict and the Arab Spring further jeopardized the political, economic and social situation in the region.⁴ Therefore, securing the state and upholding sovereignty were priorities among all other issues. Moreover, the foundation of Israel and the Arab-Israeli conflict caused further impetus for an authoritarian Pan-Arab nationalism and political radicalism.⁵ Thinking of a democratic transition

⁴ Ibrahim El Badawi and Samir Makdisi, "Explaining The democracy Deficit in The Arab World," *The Quarterly Review of Economics and Finance*, no. 46 (2007): 827; Ahmet Hüsrev Çelik, "Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme," *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6, no. 2 (2015): 36; Munoz, "Democracy and the Arab World," 23.

⁵ Bican Şahin. "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited," *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 37, Spring (2006): 199.

was considered a “luxury” under these circumstances.⁶ Turmoil was also an excuse for leaders to postpone political reforms as political demands had to wait given internal and external threats. Hence, for example, Gulf countries have preferred to focus on the Iranian threat instead of enacting a constitution ensuring more freedom at a time of Shiite expansionism.

In addition, when salient conflicts are examined, apart from the contention between regional states, the role of a foreign country or group of countries that support at least one side must be taken into consideration. For example, US support to the Pahlavi regime of Iran encouraged the oppression of Islamic groups for years, eventually paving the way for the Iranian Revolution. Likewise, Saddam Hussain’s decision to declare war on the new Iranian regime might not have been implemented, had the Western bloc not granted him a blank check.⁷ It is correct that there was a threat of Shiite expansionism led by the Iranian regime. However, this expansionism has been contained by US interests and the fear of Sunni Arabs. Furthermore, two years after the end of the Iran-Iraq war, Iraq invaded Kuwait claiming that the small state was stealing its oil and that it was previously an Iraqi province. While the US-led coalition rescued Kuwait from Saddam’s regime, the Muslim Brotherhood (MB), which opposed the Gulf War, incurred to the pressure of authoritarian Arab regimes. Since then, the MB has been attacked not only by Egypt but by many other Arab states except for Qatar. In other words, the Gulf War gave birth to the MB question, which is currently at the top of the agenda in the region. In addition, such factors like (1) American support to Israel in the Palestinian issue, (2) toppling down Saddam Hussain with unproved claims, and (3) siding with dictators against opposition groups during the Arab Spring weakened the possibility of a democratic transition.

According to Şahin and Sowers, the competing foreign powers ignored democracy and supported military and dictatorial regimes for the sake of their interests.⁸ The criterion for the support was not the political system

⁶ Shadi Hamid, “The Struggle For Middle East Democracy,” *Cairo Review*, no.1 (2011): 23.

⁷ Seymour Hersh, “U.S. Secretly Gave Aid to Iraq Early in Its War Against Iran,” *The New York Times*, accessed December 15, 2019, <https://www.nytimes.com/1992/01/26/world/us-secretly-gave-aid-to-iraq-early-in-its-war-against-iran.html>.

⁸ Şahin, “Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World?,” 199; Jeannie Sowers, “Why is democracy elusive in the Middle East?,” *Researchgate*, accessed May

but authoritarian regimes' relations with foreign powers. For example, the US supported both the secular Pahlavi regime and Islamist Saudi regime at the same time. On the other hand, the Soviet Union sided with Baathist Arab nationalists in Egypt, Syria, and Iraq. Besides the political partition of the region, super powers tried to control the natural resources of regional countries. Not only did they extract oil together with the home country, but also controlled market prices and oil sales on international markets. To secure their alliances, super powers also sold enormous amounts of weapons to Middle East countries.

Moreover, US efforts to protect Israel, a specific reason for American intervention in the region, must be elucidated. American governments have always defended the Israeli state through military aid, economic, political and diplomatic support, to which the contribution of Jewish and Christian Evangelical lobbies in the US are crucial.⁹ The US stayed committed to Israeli interests also in the Israeli-Palestinian conflict despite pressure from its Arab allies. What is more, it recognized Jerusalem as the capital of Israel and tried to force Palestinians to accept the one-state solution to end the conflict permanently. On the other hand, although Arab countries condemn Israel's uncompromising policies and US-Israeli alliance, they rarely unite to form a bloc against Israel and the US. Therefore, accusing Israel and the US as the only perpetrators of the Arab/Palestinian-Israeli conflict appears to be one-sided when considered that Arabs did not stand firm to solve the problem. Some Arab states are even in the race of improving their ties with Israel and ignorant to the Palestinian cause. The US support to Israel creates the bizarre situation that that while Israel feels safe thanks to the support, the remaining region does not feel so since the support is Israel-specific.

On the other hand, Americans have always denied the priority of their interests and responded that they want stability, which they think can be upheld through supporting authoritarian regimes. Nonetheless, what is

1, 2019, https://www.researchgate.net/publication/254721714_Why_is_democracy_elusive_in_the_Middle_East/references.

⁹ Nina Mast, *The Israel Lobby and US Policy in the Middle East: The Iraq War, The Egyptian Arab Spring, and Iran's Nuclear Program* (Honor Thesis, Carnegie Mellon University, 2014); John Mearsheimer and Stephen Walt, *The Israel Lobby and US Foreign Policy* (Cambridge: John F. Kennedy School of Government Faculty Research Working Paper Series, 2006), 1.

missing in their responses is why they turn a blind eye on killings and tortures of people by dictators for the sake of stability. It is correct that dictators ensure stability but they do it sacrificing basic rights of their people, including the right to live. Hence, countries can be stable at the cost of personal lives. Moreover, allying with authoritarian regimes is contradictory for Americans, who claim to be the defenders and spreaders of democracy. It is the contrast between discourse and practice of the US that causes anti-Americanism and hatred to Western values. As Girdner asserts, “while lip service was often paid to ‘democratization’, in actual practice, democratic regimes were supported only in cases in which it was clear that it would protect capital and serve the US corporate class.”¹⁰ For example, the Bush administration invaded Iraq to overthrow Saddam Hussain and allegedly bring democracy to the country in 2003. Although Hussain was defeated and sentenced to death eventually, Iraq could not obtain pre-invasion stability. On the other hand, the Iraqi invasion is an example of how the US uses political terms for its interests. For instance, if the US had wanted stability in Iraq, then keeping Saddam Hussain was a better choice. However, Americans opted for democracy rather than stability. Nonetheless, neither democracy could be implemented nor stability ensured. The only benefit of the Iraq war was that it frightened other Arab regimes since it made them think that President Bush was serious about a democratic transition in the region.¹¹ On the other hand, the American administration did not complain much about Mubarak (Egypt), Assad (Syria), Abdullah (Jordan), Abdullah-Salman (Saudi Arabia), Al Nahyan (UAE) and others since they did not disrupt US regional policies. Furthermore, when the Arab Spring erupted, it was expected that the US administration would support popular protests for a democratic transition. However, American silence at the beginning turned into pro-autocracy support, which they based on the claim that democracy allows anti-American Islamists to come to power. Islamists have been considered able to mobilize society in any direction including radical lines.¹² According to Munoz, “In reality, the vast majority of Islamist groups fulfill two important

¹⁰ Eddie J. Girdner, “The Greater Middle East Initiative: Regime Change, Neoliberalism and US Global Economy,” *The Turkish Yearbook*, no. 36 (2005): 41.

¹¹ Hamid, “The Struggle For Middle East Democracy,” 23.

¹² Deniz Güvercin, *Why Autocracies in the Middle East and North Africa are Persistent: A Game Theoretic Approach* (PhD diss., Istanbul Bilgi University, 2015), 15.

conditions: non-violence and a commitment to the democratic process.”¹³ In addition, ex-CIA chief Fuller contends for the MB that it is a non-violent and progressive group preferring a modern variant of Islam and accepting principles of democracy.¹⁴ However, such characteristics could not help the Morsi government to escape from military coup.

In fact, the American administration launched some democratization projects after the September 11 attacks. Some neo-conservatives in the Bush administration thought that the policy of appeasement toward authoritarian regimes did not work, and that the US must remove them and establish democracy.¹⁵ Therefore, the Greater Middle East Initiative (GMEI) was developed by the State Department in order to combat Islamist extremism and “bring democracy” to the Middle East. In addition, the Middle East Partnership Initiative (MEPI) was introduced as another program on the US democratization agenda.¹⁶ The aim was to promote democracy and reform the political, economic and social spheres of Arab countries.¹⁷ To further the MEPI, the Broader Middle East and North Africa Partnership Initiative (BMENA) was introduced at the G8 Summit in June 2004. While such attempts culminated in some reforms in some Arab nations, other Arab leaders refused them and took precautions to lessen their influence. When he was a Brigade General, current Egyptian leader Abdelfattah al-Sisi argued that democracy must reflect Middle Eastern interests, not American interests.¹⁸ Furthermore, he argued, there is no guarantee that military and police forces will align with ruling parties unless democracy evolves with local constituencies. He also prefers a gradual transition to democracy as it will take time for people to adapt to the new system. However, it was al-Sisi who toppled Egypt’s first president coming to power with free elections, Mohamad Morsi. On the other hand, Girdner goes as far as to argue that

¹³ Munoz, “Democracy and the Arab World,” 25.

¹⁴ Graham Fuller, “Qatar’s “Maverick” Foreign Policies,” Graham Fuller’s personal website, accessed March, 12, 2018, <http://grahamefuller.com/qatars-maverick-foreign-policy/>.

¹⁵ Girdner, “The Greater Middle East Initiative.” 41.

¹⁶ Lorne Craner, “Democracy in the Middle East: Will US Democratization Policy Work?,” *Middle East Quarterly*, Summer (2006): 3.

¹⁷ Perlini, *Democracy in the Middle East*, 16.

¹⁸ Abdelfattah Al Sisi, *Democracy in The Middle East* (Carlisle: US Army Was College, 2006), 2.

“GMEI is not about increasing freedom and democracy for people in the region but about increasing freedom for Western capital and ensuring continued US political control of the region.”¹⁹ As for MEPI, it was less effective than expected due to its limited budget. More importantly, the US government gave up on sustaining the democratization process in the Middle East for various reasons. For instance, the Bush administration backed off from its democratic posture since Islamists grew stronger in Egypt, Saudi Arabia, Lebanon and Palestine.²⁰ The Obama administration also introduced some pro-democracy projects but the fear of the rise of Islamist groups made his cabinet step back. Regarding the Trump administration, it staunchly supports authoritarian regimes and does not mind the political system of Arab states.

Could everything have been different, had foreign powers not intervened? In fact, some wars would have still taken place. For instance, the Iran-Iraq war or a Sunni-Shiite war might have been inevitable. Yet, as even American people argue, perhaps the Israeli-Palestinian conflict could be solved peacefully if the US had remained neutral and forced Israel to a permanent solution.²¹ On the other hand, if Saddam Hussain had not been toppled, Iraq might not have turned into a failed state. This does not mean that the Saddam regime should have continued to rule Iraq. But it is obvious that the current situation is worse than during the Saddam era. On the other hand, there is no 100-years old country in the region, except for Iran and Turkey. Other Middle Eastern countries either did not exist prior to World War I or were colonies until the 1930s. Therefore, leave aside state or political system, one could not find even the state one century ago. Since all countries are young and a democratization process takes decades, had they switched to democracy as soon as they gained their independence, some of them would still not have finished the transition by now. However, the transition might still have been halted by foreign powers (both regional and global), had those countries with newly formed democratic governments not been aligning with them. Therefore one basic problem for the establishment of democratic governments in the Middle

¹⁹ Girdner, “The Greater Middle East Initiative.”

²⁰ Hamid, “The Struggle For Middle East Democracy,” 23.

²¹ Robert Blackwill and Gordon Philip, *Repairing the U.S.-Israel Relationship*. Report No: 76. (Washington: Council on Foreign Relations, 2016), 19.

East is the reluctance of foreign powers to remain neutral. In other words, people can bring democracy by fighting against undemocratic regimes but the perpetuity of the democratic system also depends on not being subject to external intervention.

The second factor for the undemocratic environment is the control of hydrocarbon revenues that strengthened authoritarian regimes and let them maintain undemocratic governance. The Middle East is rich of oil and natural gas. While countries like Saudi Arabia, the UAE, Kuwait, Oman, Bahrain, Qatar, Iraq and Iran generate most of their revenues from hydrocarbon resources, other regional countries also partly count on oil and gas. Since oil-rich countries rely on natural resources instead of tax income, they disregard the will of people and bribe them through wealth.²² Thus, tax independence enables regimes to ignore democratic representation.²³ Complementary to the denial of representation, authoritarianism prevails in rent-seeking states. While in the West people had rejected taxation without representation, in the Middle East, states refused representation without taxation justifying Huntington's argument.²⁴ Since Arab governments think that people do not pay a price for the welfare of the country, they think people do not deserve to govern. On the other hand, when people complained about political rights, Arab states provided welfare through subventions. For example, late King Abdullah of Saudi Arabia spent \$130 billion for job creation, salary increases and development projects.²⁵

Many scholars argue that there is a correlation between rich oil revenues and corruption. Surveys also show that if rulers are authoritarian, it is likely that corruption increases as a single person or a small group controls most of the wealth.²⁶ This is the case for Middle Eastern governments as well.²⁷

²² Bo Rothstein and Boms Rasmus, *Why No Democracy in the Arab-Muslim World? The Importance of Temple Financing and Tax Farming*, (Göteborg: University of Gothenburg Press, 2010), 5.

²³ Cristina Barrios, *Promoting Democracy in the Middle East and North Africa Region*, (Paris: Notre Europe, 2005), 19.

²⁴ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (Norman: University of Oklahoma Press, 1991), 65.

²⁵ Ana Echagüe, "Saudi Arabia: Emboldened Yet Vulnerable" in *Geopolitics and Democracy in the Middle East*, ed. Kristina Kausch (Madrid: Fride, 2011), 85.

²⁶ CPI, "Middle East And North Africa Transparency," *Transparency International*, accessed November 17, 2019, https://www.transparency.org/news/feature/cpi_2019_Middle_East_North_Africa.

²⁷ Kate Gillespie, "The Middle East's Corruption Conundrum," *Current History Magazine* 105, no. 687 (2006).

While some revenues are spent for the welfare of the population, quite a lot of it is accumulated in the hands of ruling elites. When the amount rises to incalculable numbers, authoritarian regimes take measures to maintain their power and enable the flow of money to themselves through subversive ways. While beneficiaries of the wealth waste it relentlessly, the poor feel furious against the unfair distribution of mutual income. In fact, the share of power and income are technically possible in rent-seeking states but there is no example of them, where democracy is functioning well.

The third factor is tribalism. Regional countries are ruled either by tribes with high population or junta leaders. Tribal politics are very influential in public affairs, and voters take into account the kinship of candidates.²⁸ For people, voting for a candidate from the same tribe can enable them to access state facilities easier than party members. Given that parties are organized according to tribal, ethnic or sectarian lines, this makes kinship a key factor for not only ruling families but also ordinary people. However, such patriarchal and tribal mentality hinders the development of adopting pluralist values.²⁹ On the other hand, those leaders and their close aides coming to power with coups exploit state assets and embezzle them as monarchical regime leaders do. More precisely, power and revenue are concentrated in the hands of small groups tied with each other through kinship or personal interests. However, due to the rapid globalization process, tribalism is gradually replaced by citizenship. Thanks to improvements in communication, particularly the internet, the young generations are more willing to get involved in politics. Considering the Arab Spring, how the internet mobilized the youth should surely be alarming for authoritarian regimes. Marginalized groups found a forum to shape their identity and participate in public spheres through the internet.³⁰ Therefore, the internet is prone to change not only traditions and society but the political structure as well. Autocratic regimes banned internet access in order to prevent popular unrest but they may not be able to permanently restrict people through prohibitions. Another utility of the

²⁸ Daniel Corstange, "Kinship, Partisanship, and Patronage in Arab Elections," *Electoral Studies*, no. 52 (2018): 58.

²⁹ Perlini, *Democracy in the Middle East*, 22.

³⁰ David M. Faris, "New Media and Democracy in the Arab World," *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 2, no. 16 (2015): 777.

internet is to allow diaspora communities to take action against oppressive governments. Many dissidents living abroad participated in uprisings via the internet or through other media channels, and helped protesters at home to organize themselves. For example, MB members escaping from Egypt's Sisi regime have their own television channel in Istanbul, and they are quite influential in social media. As a result, even if the revolution fails at home, it can continue abroad through media.

The fourth factor, civil society, is actually historically absent. The only civil society-like institutions in the Middle East were religious foundations, which were exempted from taxes during the Ottoman era. When the Middle East was colonized, neither the British nor the French helped building civil society. Instead, after independence, they supported kings or junta leaders, who did not allow civil institutions to operate as they were considered threats to their regimes. The transition from closed and authoritarian systems is a process that lasts decades and the main actor that bears the process is supposed to be the civil society of a country.³¹ As witnessed in European history, it was the growing bourgeoisie and the intellectual power that challenged the one-man rule and forced kings to share power with people. The price that civilian groups paid was high since many of them lost their lives for challenging the system. When the Middle East is compared with Europe, it can be argued that the former, politically, reminds the Europe of the 18th century. What is worse is that Arab states will not experience an industrial revolution since own production is low, thus popular riots will lack the basic rationale for challenging governments. In addition, regimes will not press people for more taxes. Therefore, a democratization process in the region may occur without the same reasons Europeans had due to the lack of civil society, which come into being as a consequence of the emergence of the industry-based economy in a state that is not rent-seeking.

Indeed, the Middle East lacks both civil society and civil culture that can be a source of democratic transition. As Bayat points out, some scholars, particularly Western ones, attribute weak civil societies to Islam.³² They

³¹ Amin Saikal and Albrecht Schnabel, *Democratization in the Middle East* (Tokyo: The United Nations University, 2003), 2.

³² Asef Bayat, *Islam and Democracy: What is The Real Question?* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007), 8.

claim that Islam, which is allegedly patriarchal and against citizenship and freedom as it gives sovereignty to God, is at the root of authoritarianism.³³ On the other hand, the existing associations, foundations or other types of NGOs are either pro-status quo or apolitical.³⁴ Even if there are attempts to enhance civil culture, the lack of economic strength prevents it to grow and leads to dependence on the state. Moreover, governmental monitoring and restrictions do not allow groups to organize civic activities. As in Turkey of the 1970s and the 1980s, the gathering of even a few people for any reasons (particularly religious meetings) was forbidden. On the other hand, Kedourie argues that Arab societies are traditionally accustomed to authoritarianism and obedience and thereby incapable of igniting a democratization process and upholding democratic culture.³⁵ However, such an argument cannot explain why the Arab Spring happened. Besides, it also legitimizes the dictators' oppression over their societies. What is obvious about the lack of civil society is that it provides a fertile ground for terrorists.³⁶

3. Islam versus Democracy?

In almost all debates about the political system(s) effective in the Middle East, a comparison between Islam and democracy is inevitably made. In the same vein, the role of Islam and its impact on state structures and administration are examined. A number of scholars like Huntington, Fukuyama, Kedourie and Pipes claim that Islam is incompatible with democracy arguing that democracy requires pluralism, openness, tolerance of diversity, individualism, liberalism, popular suffrage, elections and parliamentary assembly, whereas Islam encourages absolute acceptance of authority.³⁷ Furthermore, Islam is seen as the opposite of democracy,

³³ Nathan J. Brown et al, *Islamist Movements and The Democratic Process in The Arab World Exploring The Gray Zones* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace Publications, 2006), 15.

³⁴ Hawthorne, *Middle Eastern Democracy: Is Civil Society The Answer?*, 3.

³⁵ Elie Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture* (London: Frank Cass, 1994), 103.

³⁶ USIP, *Islam and Democracy*. Special Report (Washington: The United States Institute of Peace, 2002), 1.

³⁷ Huntington, *The Third Wave*; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992); Kedourie, *Democracy and Arab Political Culture*;

alien and hostile. Those refusing the compatibility of Islam and democracy further argue that both cannot be effective at the same time. For example, there is a view that if Islam adapts to democracy, its holy scripture will have to change. In addition, since the separation of law and state is not allowed in Islam, there is no way for democratic values to take root in state and society. Islam is a religion that is not related only to faith and worshipping but also shapes individuals' private lives and social life. It has rules about every aspect of life from marriage to capital punishment. In other words, Islam is not only a religion of belief but also practice. Therefore, a secular state is indeed incompatible with Islam. Moreover, while democracy requires the notion of popular sovereignty, Islam demands the sovereignty of God. This means that democracy is the rule of humans while Islam is the rule of God. In this context, replacing human sovereignty with God's sovereignty is deemed a challenge to God. Thus, some scholars blame Islam for the lack of democracy in the Middle East. In this sense, as they argue, as long as Islam is influential in the region, democracy will not prevail there.

There are also those scholars arguing that Islam and democracy are compatible. According to Islam and Islam, Islam's basic concepts, such as *tawhid* (monotheism), *khilafah* (vicegerency), and *akhirah* (hereafter), do not contradict with democracy. In addition, principles like *shura* (consultation), *ijma* (consensus), *adl* (justice), equality, tolerance, and accountability can be attributed to democracy.³⁸ While the Qur'an is concerned with morality, democracy is a form of polity and has no relations with faith. Bhutto claims that the sharia (Islamic rule) was developed after Prophet Muhammad's death and it prevented autocrats from abusing their people.³⁹ Based on her arguments, she contends that sharia and democracy are compatible with each other. Like Bhutto, Tunisian politician Rashid Al-Ghannoushi claims that sharia rule is democratic by nature.⁴⁰ Al-Ghannoushi and other optimists base their claim on the Qur'anic notion of

Daniel Daniel, "There Are No Moderates: Dealing with Fundamentalist Islam," *The National Interest*, no. 41 (1995); Nazrul Islam and Saidul Islam, "Islam and Democracy: Conflicts and Congruence," *Religions* 8, no. 104 (2017): 3.

³⁸ Islam and Islam, "Islam and Democracy: Conflicts and Congruence," 9.

³⁹ Benazir Bhutto, *Reconciliation: Islam, Democracy, and the West* (New York: Harper Perennial, 2009), 64.

⁴⁰ Bayat, *Islam and Democracy*, 8.

shura (consultation) and present it as the evidence of compatibility between the two. On the other hand, Kubicek says that there is no single Islam in the Muslim world.⁴¹ Since all countries interpret it differently due to the sects they follow and the impact of the *ulama* in politics, Islam's role in politics changes from state to state. For example, while Turkey adopted secularism successfully, Malaysia has a political system that is a mixture of Islam and democracy. On the other hand, while both Saudi Arabia and Iran claim to implement sharia law, they are quite different in details. Another wrong view in the comparison of Islam with democracy is that democratization process does not happen immediately and totally. It is a matter of time and requires patience. In association with this, it should be remembered that while democracy and Christianity were also claimed to be incompatible in the past, such discussions no longer exist today.⁴² Said Nursi, one of the most influential Islamic scholars in Turkey in the 20th century, is known for his support of Republicanism against absolute monarchy. He wrote articles in newspapers and called on Sultan Abdulhamid II to reinstate the constitutional monarchy. Nursi supported a democratic system in spite of believing that it was not fully compliant with sharia. He believed that the will of people can prevent the despotism of a single tyrant or oligarchs.⁴³ However, when Mustafa Kemal Atatürk proclaimed the Turkish Republic in 1923, Nursi opposed the secularist republic claiming that what Atatürk introduced was not the separation of state and religion but the control of religion by the state. Moroccan scholar Al-Jabri also points out that democracy is a remedy to despotism in the Arab-Islamic world, which deemed one-man rule the only political system for centuries. He declines the idea that democracy and Islam are incompatible with each other. Conversely, he argues that there is only one God but all other things can be plural. Thus, for him, seeing all other ruling systems as legitimate but demonizing democracy is preposterous.⁴⁴ Moreover, Shadi Hamid argues that democracy might not produce a liberal society but it may increase the influence of Islam in public life.⁴⁵ In other words, he sees democracy as a beneficial tool for further introducing Islam to society.

⁴¹ Paul Kubicek, *Political Islam and Democracy in the Muslim World* (Boulder: Lynne Rienner, 2015), 8-13.

⁴² Bayat, *Islam and Democracy*, 10.

⁴³ Said Nursi, *Münazarat* (Istanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015).

⁴⁴ Mohammed Abed Al-Jabri, *Democracy, Human Rights and Law Islamic Thought* (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009).

⁴⁵ Shadi Hamid, *Islamic Exceptionalism: How the Struggle Over Islam is Reshaping the World* (New York, St. Martin's Press, 2016).

On the other hand, some Islamic scholars staunchly deny the compatibility of Islam and democracy. For instance, Sayyid Qutb opposes democracy and argues that the *shura* council only advises the caliph but does not elect him.⁴⁶ Moreover, Maududi of Pakistan argues that Islam and democracy are irreconcilable since democracy favors popular sovereignty to God's sovereignty.⁴⁷ Özdenören goes as far as to say that Islam and democracy cannot be compared.⁴⁸ He argues that the West introduced concepts like democracy, secularism and human rights during its clash with the church. Furthermore, Islam promises more to people than democracy does, he argues. He says if democracy means political participation, pluralism, respect to basic rights, etc., Islam already provides them. The difference in Islam is that while the democratic system enables people to ask their rights, an Islamic system worries about what it did not give to people. In other words, Özdenören claims that democracy is worried about 'we' while Islam is concerned about 'you'.⁴⁹

In fact, the Qur'an does not propose any system of rule.⁵⁰ From Prophet Muhammad to date, various types of political systems have been adopted by Muslim countries. Therefore, there is no single political system in Islamic history. On the other hand, the Qur'an identifies several criteria that qualify a ruler.⁵¹ It also mentions duties of citizens, and values to consider in governance such as justice and granting basic rights.⁵² In addition, economically, Islam seems to rather tend toward liberal economy.⁵³ While it bans state intervention in economy, thus advocating free market, it orders Muslims to take care of disadvantaged people through relief, e.g. *zakat*. In terms of legislation, Prophet Muhammad enacted, for instance,

⁴⁶ Abdulkadir Mubarak, "Democracy from Islamic Law Perspective", *Kom*, no. 3 (2016): 12.

⁴⁷ Şahin, "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited," 191.

⁴⁸ Rasim Özdenören, "İslam ve Demokrasi". *Yeni Şafak*, accessed June 12, 2019, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/rasimozdenoren/islam-ve-demokrasi-36141>

⁴⁹ Özdenören, "İslam ve Demokrasi".

⁵⁰ Hamza Ateş, "İslam ve Demokrasi Üzerine". *Turkish Journal of TESAM Academy* 14, no. 1 (2017): 217.

⁵¹ Surah Ma'idah: 42; Surah Nisa: 58; Surah Sad: 38; Surah Yunus: 83.

⁵² Surah Nisa: 59.

⁵³ Osman Eskicioğlu, "Kuran ve Serbest Piyasa Ekonomisi," *Eskiyeni*, no. 18 (Summer 2010): 77-91.

the Medina Charter, which regulated relations between Muslims and Jews and guaranteed basic rights. Hence, the Muslim world is familiar with the constitution since the emergence of Islam. Regarding loyalty to the leader, it is true that the Qur'an orders Muslims to obey authority but expects the ruler to govern with justice and uphold equality and objectivity.⁵⁴ However, the Qur'an also allows disobedience if authority turns into tyranny. Hence, obedience is not absolute but conditional. Caliph Omar said "if someone elects himself or someone else as the president without consultation, you must kill him."⁵⁵

4. Islam versus Politics in the Middle East

While five factors have been analyzed above that obstruct the development of a healthy political environment in the Middle East, it should be noted that determinants are not limited to them. Yet, examining all factors will less likely change this study's argument, which is that Islamic rule is the most blamed for democracy deficit and is inaccurately seen as the main source of political woes in the region. From intra-state conflicts to inter-state contentions, there is always a focus on the role of religion in the oldest region of the world. For example, the lack of democracy is attributed to the nature of Islam. Terrorism is also assumed to stem from Islam by a large number of analysts. Even anti-Western and anti-American sentiments are tied with Islamic creed. Therefore, Islam, which means 'peace', is associated with 'war'. Since non-regional countries partly or entirely base their policies toward the region on these controversial facts, the political situation in the Middle East gets more complicated. Logically, if the reasons for a problem are clear, so is the solution. Yet, no attempt has become the remedy of woes in the region. Therefore, reasons must be rechecked.

This research contends that since the sources of political problems in the Middle East are wrongly identified, the turmoil in the region may not cease and even worsen in the course of time. Particularly, blaming Islam and

⁵⁴ Rahel Schomaker, "Sharia Law and The Transition Towards More Democracy and a Market Economy –Restrictions and opportunities," *Topics in Middle Eastern and African Economies* 18, no. 1 (2016): 163.

⁵⁵ Muhammed Kal'aci, *Mevsû'atü Fıkhî 'Abdillâh b. 'Ömer* (Istanbul: İrşad Yayınları, 2009), 47.

its practice is wrong and unfair since Islam does not shape state policies in many countries. In countries with *sharia* rule, rulers determine what to make of *sharia* law, which reduces it to human-made legislation.⁵⁶ Just looking at Saudi and Iranian types of *sharia* will give a clear verification. Despite that both *sharias* are generated from the same sources (Qur'an and *hadiths*), they are quite dissimilar due to different interpretations, which also spark hostility between the two countries. What is more, both interpretations are highly likely to be wrong since practices are not compliant with basic Islamic principles. For instance, Islam does not order the prohibition that prevents women from driving as it was the case in Saudi Arabia until recently. Another example is that women cannot be veiled by force as the Iranian regime implements it.

Second, in terms of democracy deficit, it "is far more a product of political and economic dynamics than anything innately cultural, or, more pointedly, Islamic."⁵⁷ Broadly speaking, two main actors are fighting to take power; local families (military elites in some states) and foreign countries. Blaming Islam for no democracy in Middle Eastern countries is thus unfair. Democracy suggests sharing power and resources with people, which means for the rulers of the Middle East that they would lose their thrones. Therefore, democracy is mostly unwanted by dictators rather than people. That is so to the extent that rulers order juristic opinions (*fatwas*) that help legitimate their stay in power. Autocrats are so scared of democracy that when there is a request for pluralism in another regional country, they race for helping the undemocratic regime of that country, a case witnessed during the Arab Spring. As can be recalled, Gulf countries, except for Qatar, had formed an authoritarian brotherhood against the Muslim Brotherhood in Egypt, Yemen, Tunisia, and Libya. In addition, these regimes keep their relations warm with the United States, the EU, Russia and other countries in order to stay in power. Since great powers, particularly the US, have interests in the oil-rich region, they welcome the request for help from Arab states. Apart from economic gains, the US is

⁵⁶ Abdullahi Ahmed An-Naim, "Is Islamic Family Law Today Really Based On Shari'a? Why It Is Important To Know," *Muslims For Progressive Values*, accessed September 9, 2019, <https://www.mpvusa.org/sharia-law>.

⁵⁷ Mehran Kamrava, "The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective," *Perspectives on Global Development and Technology* 6, no.1-3 (2007): 190; Steven Fish, "Islam and Authoritarianism," *World Politics* 55, no. 1 (2002): 10.

in the region in order to protect its best ally, Israel. The bizarre point here is that the US is protecting and preferring Israel at the expense of its Arab allies. Although Americans always factor in Israel, most Arab states seem satisfied with the current situation as opposing the sole superpower will not be helpful in upholding their power. Again, this power struggle has nothing to do with Islam. On the contrary, the US does not mind to have good relations with so-called Islamic regimes, e.g. Saudi Arabia, on the condition that their interests do not clash with each other.

Third, concerning the power struggle in the region, Islamism is a political movement but whether this is bad for the political development of the Middle East must be questioned. As Munoz states, the majority of Islamic groups are non-violent and committed to democracy.⁵⁸ It is less likely that there will be democracy without Islamists in the Arab World since they are the dominant actors struggling for a democratic system. “In many cases even Islamist groups known for their use of violence have been transformed into peaceful political parties successfully contesting municipal and national elections.⁵⁹ However, the exclusionary approach of regimes and foreign powers, and depicting them as criminal groups with stigmas like ‘Islamist’, ‘radical’ and ‘obstructionist’ did not only deprive them of political rights but also radicalized them. The anger does not stem from faith (Islam) but oppression. Yet, despite so much injustice and victimization, most of these groups did not use violence. On the other hand, the US, EU members, and other democratic countries are reluctant to support pro-democracy groups, which causes distrust among Arab peoples because of their hypocrisy and support of dictators. Indeed, the West’s discourse and actions are sometimes contradictory. While they claim to promote democracy, they did not support the democratization process in the Middle East. One vivid reason, as American officials confess, is that they think if Islamists take power, they will abuse the democratic system, and eventually declare *sharia* and be anti-Western. Therefore, the West seems to act based on prejudgments. Regarding anti-Westernism, experiences have shown that an Islamist government can be expected to be anti-Western at the beginning but it may eventually learn that isolating the country will make it lose power. In

⁵⁸ Munoz, “Democracy and the Arab World,” 25.

⁵⁹ Are Knudsen, *Political Islam in the Middle East*, Report 3 (Bergen: Chr. Michelsen Institute, 2003), 7.

addition, if the West does not side with dictators, the hatred will probably vanish quickly. Yet, there has been no chance to verify this. On the other hand, except for Iran, all anti-Western countries such as North Korea, Venezuela, Syria, previously Iraq, are not ruled by Islamist governments and some of them are not even Muslim countries. As for Iran, the regime uses Islam to maintain loyalty of its people to itself. Mullahs know well that good relations with the West will lead to integration with the external world. Another aspect proving that what matters is not Islam(ism) is that Arab dictators will not accept to share power with non-Islamists as well, e.g. seculars. In the same vein, Western powers appear to not care about the ruling system may it be Islamic or otherwise. This can easily be verified by looking at their relations with non-Muslim countries such as Venezuela and Cuba, which are still incurred to American embargoes.

To sum up, Islam should not be blamed for the political system in Middle Eastern countries since it does not suggest a specific or unique political system. It cannot be denied that the *sharia*'s source is the Qur'an and the *hadiths* but due to various interpretations, the responsibility lies with its interpreters. On the other hand, there were successful implementations of *sharia* in history, e.g. partially implemented in the Ottoman Empire. Therefore, not analyzing the subject in a historical context will be misleading. Moreover, since only few countries adopt the *sharia* now, a general conclusion about political Islam would be wrong. The reasons for deficiencies in the Middle East must be inquired by the above-examined factors (tribalism, continuous wars, power struggle, foreign intervention, etc.) rather than questioning tenets of Islam.

5. Conclusion

The Middle East is known for its hydrocarbon resources and conflicts. There is a power struggle between people and authoritarian regimes oppressing their populations with the help of external powers. While traditional governance, unequal distribution of revenues, kinship relations in politics, personal and group clashes for taking power, Arab-Israeli conflicts, foreign intervention, and so many other factors have led to the current brawl, it has been Islam and its legislative form, *sharia*, that were accused most. Religion seems to be used as an excuse to cover real reasons and perpetrators behind

the contention. Since only two countries (Iran and Saudi Arabia) ostensibly implement absolute sharia and others have also civil law or no Islamic law at all, portraying Islam as the source of all disputes and ignoring other structural reasons is an inaccurate approach. On the other hand, despite that (non-violent) Islamic groups are more progressive adhering to democracy and distancing themselves from violence, as discourse mostly dominates reality, they are seen as “evil criminals”. Thus, the roots of basic problems are skipped for the sake of controlling state power. In association with this, comparing Islam, a religion, with democracy, a polity, is a sign that the base of the debate is flawed, and so is the conclusion. Arab States (or the Middle East with some exceptions) might still be far from stability in the future unless they identify the actual roots of their political problems.

Bibliography

- Al-Jabri, Mohammed Abed. *Democracy, Human Rights and Law Islamic Thought*. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009.
- Al Sisi, Abdelfattah. *Democracy in The Middle East*. Carlisle: US Army Was College, 2006.
- Ateş, Hamza. “İslam ve Demokrasi Üzerine”. *Turkish Journal of TESAM Academy* 14, no. 1 (2017): 215-224.
- Barrios, Cristina. *Promoting Democracy in the Middle East and North Africa Region*. Paris: Notre Europe, 2005.
- Bayat, Asef . *Islam and Democracy: What is The Real Question?* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- Bhutto, Benazir. *Reconciliation: Islam, Democracy, and the West*. New York: Harper Perennial, 2009.
- Blackwill, Robert and Gordon Philip. *Repairing the U.S.-Israel Relationship*. Report No: 76. Washington: Council on Foreign Relations, 2016.
- Brown, Nathan J. et al. *Islamist Movements and The Democratic Process in The Arab World Exploring The Gray Zones*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace Publications, 2006.
- Corstange, Daniel. “Kinship, Partisanship, and Patronage in Arab Elections,” *Electoral Studies*, no. 52 (2018):58-72.

- Craner, Lorne. "Democracy in the Middle East: Will US Democratization Policy Work?" *Middle East Quarterly*, Summer (2006): 3-10.
- Çelik, Ahmet Hüsrev. "Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme," *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6, no. 2 (2015): 34-53.
- Echagüe, Ana. "Saudi Arabia: Emboldened Yet Vulnerable." In *Geopolitics and Democracy in the Middle East*, edited by Kristina Kausch, 77-88. Madrid: Fride, 2011.
- El Badawi, Ibrahim and Samir Makdisi. "Explaining The Democracy Deficit in The Arab World," *The Quarterly Review of Economics and Finance*, no. 46 (2007): 813-831.
- Eskicioğlu, Osman. "Kuran ve Serbest Piyasa Ekonomisi," *Eskiyeni*, no. 18 (2010): 77-91.
- Faris, David M. "New Media and Democracy in the Arab World," *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 2, no. 16 (2015): 776-781.
- Fish, Steven. Islam and Authoritarianism. *World Politics* 55, no. 1 (2002): 4-37.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 1992.
- Girdner, Eddie J. "The Greater Middle East Initiative: Regime Change, Neoliberalism and US Global Economy," *The Turkish Yearbook*, no. 36 (2005): 37-71.
- Gillespie, Kate. "The Middle East's Corruption Conundrum." *Current History Magazine* 105, no. 687 (2006).
- Güvercin, Deniz. *Why Autocracies in the Middle East and North Africa are Persistent: A Game Theoretic Approach*. PhD Dissertation, Istanbul Bilgi University, 2015.
- Hamid, Shadi. *Islamic Exceptionalism: How the Struggle Over Islam is Reshaping the World*. New York, St. Martin's Press, 2016.
- Hamid, Shadi. "The Struggle For Middle East Democracy," *Cairo Review*, no.1 (2011):18-29.

- Hawthorne, Amy. *Middle Eastern Democracy; Is Civil Society The Answer?* Washington: Carnegie Endowment, 2004.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
- Islam, Nazrul and Islam Saidul. "Islam and Democracy: Conflicts and Congruence," *Religions* 8, no. 104 (2017): 1-19.
- Kal'aci, Muhammed. *Mevsû'atü Fıkhî 'Abdillâh b. 'Ömer*. Istanbul: İrşad Yayınları, 2009.
- Kamrava, Mehran. The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective. *Perspectives on Global Development and Technology* 6, no.1-3 (2007):189-213.
- Kedourie, Elie. *Democracy and Arab Political Culture*. London: Frank Cass, 1994.
- Kubicek, Paul. *Political Islam and Democracy in the Muslim World*. Boulder: Lynne Rienner, 2015.
- Knudsen, Are. *Political Islam in the Middle East*. Report 3. Bergen: Chr. Michelsen Institute, 2003.
- Mast, Nina. *The Israel Lobby and US Policy in the Middle East: The Iraq War, The Egyptian Arab Spring, and Iran's Nuclear Program*. Honor Thesis, Carnegie Mellon University, 2014.
- Mearsheimer, John and Stephen Walt. *The Israel Lobby and US Foreign Policy*. Cambridge: John F. Kennedy School of Government Faculty Research Working Paper Series, 2006.
- Mubarak, Abdulkadir. "Democracy from Islamic Law Perspective," *Kom*, no. 3 (2016):1-18.
- Munoz, Gema Martin. "Democracy and the Arab World: The 'Islamist dilemma.'" In *Why Europe Must Engage with Political Islam* edited by Amr Elshobaki, 21-33. Barcelona: EU Institute for Security Studies, 2010.
- Nursi, Said *Münazarat*. Istanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015.
- Perlini, Caterina. *Democracy in the Middle East: External Strategies and Domestic Politics*. Bucharest: IRIA, 2015.

- Pipes, Daniel. "There Are No Moderates: Dealing with Fundamentalist Islam," *The National Interest*, no. 41 (1995): 48–57.
- Rothstein, Bo and Broms Rasmus. *Why No Democracy in the Arab-Muslim World? The Importance of Temple Financing and Tax Farming*. Göteborg: University of Gothenburg Press, 2010.
- Saikal, Amin and Albrecht Schnabel. *Democratization in the Middle East*. Tokyo: The United Nations University, 2003.
- Schomaker, Rahel. "Sharia Law and The Transition Towards More Democracy and a Market Economy –Restrictions and opportunities," *Topics in Middle Eastern and African Economies* 18, no. 1 (2016):156-174.
- Şahin, Bican. "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited," *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 37 (2006): 189-206.
- USIP. *Islam and Democracy*. Special Report. Washington: The United States Institute of Peace, 2002.

Internet Sources

- An-Naim, Abdullahi Ahmed (2015). "Is Islamic Family Law Today Really Based On Shari'a? Why It Is Important To Know," *Muslims For Progressive Values*, accessed September 9, 2019, <https://www.mpvusa.org/sharia-law>.
- CPI. "Middle East and North Africa Transparency." *Transparency International*, accessed November 17, 2019, https://www.transparency.org/news/feature/cpi_2019_Middle_East_North_Africa.
- Hersh, Seymour. U.S. Secretly Gave Aid to Iraq Early in Its War Against Iran. *The New York Times*, accessed December 15, 2019, <https://www.nytimes.com/1992/01/26/world/us-secretly-gave-aid-to-iraq-early-in-its-war-against-iran.html>.
- Fuller, Graham. "Qatar's "Maverick" Foreign Policies." *Graham Fuller*, accessed March, 12, 2018, <http://grahamefuller.com/qatars-maverick-foreign-policy/>.

Özdenören, Rasim. “İslam ve Demokrasi.” *Yeni Şafak*, accessed June 12, 2019, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/rasimozdenoren/islam-ve-demokrasi-36141>.

Sowers, Jeannie. Why is democracy elusive in the Middle East? *Research Gate*, accessed May 1, 2019. https://www.researchgate.net/publication/254721714_Why_is_democracy_elusive_in_the_Middle_East/references.

Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri*

Feyza Nur Atabay Öztürk**

Öz

Bu makalenin amacı, süper güç ve küçük devlet arasındaki ittifakın sona ermesinin iç siyasi nedenlerini incelemektir. İttifak literatürü, ağırlıklı olarak klasik realizmin ve neo-realizmin etkisi altında olduğu için, devlet davranışlarını etkileyen temel faktörün uluslararası sistemin yapısı ve bu yapıdaki güç değişimi olduğu ileri sürülmüştür. Devlet düzeyindeki dinamikler değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Soğuk Savaş boyunca sistemin yapısında bir değişim söz konusu değilken bile bazı devletlerin, mevcut ittifaklarını sonlandırarak yeni ittifak tercihlerine yönelmiş olmaları, bu yönelimin nedenlerini anlamak için devletin iç koşullarındaki değişimlere bakmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu argümanı test etmek için, Irak, Mısır ve İran'ın Soğuk Savaş dönemindeki ittifak ayrılışları ele alınmıştır. Bu ülkeler, siyasi tarihlerindeki pek çok darbe deneyimi, sahip oldukları istikrarsız siyasi atmosferleri ve ekonomik değişkenlikleri ile ilgili hipotezlerin test edilebilmesi için zengin bir örneklem sunmaktadır. Araştırma, rejim değişikliği, lider değişikliği, travmatik olay ve iktidarın meşruluk krizi gibi dinamiklerin devletin mevcut ittifak ilişkisini sonlandırmasının başlıca nedenleri olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İttifak, İç Nedenler, Travma, Soğuk Savaş, Ortadoğu, Süper Güç

* Bu makale, aynı temaya sahip yazarın yüksek lisans çalışmasından faydalanılarak yazılmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0003-3999-88-78, feyzanuratabay@gmail.com

Why Does the Small State Disengage from the Superpower Alliance? Cases of Iraq, Egypt and Iran during Cold War

Feyza Nur Atabay Öztürk***

Abstract

This article aims to examine the domestic political reasons of the end of the alliance between the superpower and the small state. Since the Alliance literature is predominantly influenced by classical realism and neo-realism, it is argued that the main factor affecting state behavior is the structure of the international system and the change in the distribution of power in this structure. State-level dynamics are excluded from the evaluation. Even though there was no change in the structure of the system during Cold War, some states had inclined to new alliance preferences by terminating their existing alliances, which indicates, that it is necessary to look at the changes in the state's internal conditions in order to understand the reasons for this new orientation. To test this argument, during Cold War, the alliance disengagement of Iraq, Egypt and Iran are discussed. These countries provide a rich case to test related hypotheses because of many coup experiences in their political history, their unstable political atmosphere and their economic variability. The research shows that dynamics such as regime change, change in leadership, traumatic event and the legitimacy crisis of power are the main reasons for the state to end the existing alliance relationship.

Keywords: Alliance, Domestic Reasons, Trauma, Cold War, Middle East, Superpower

*** PhD Student, Kocaeli University, TR, International Relations, orcid.org/0000-0003-3999-88-78, feyzanuratabay@gmail.com

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gücü elinde tutan iki devlet, ABD ve Sovyetler Birliği, kendi ideolojilerini paylaşan devletlerle ilişkilerini güçlendirerek, rakibi süper güç karşısında üstünlük kurma arayışında olmuştur. Süper güçlerin her ikisi de kendi bloğunda yer alan devletlerle kimi zaman resmi ve yazılı formlarda, kimi zaman gayri resmi şekilde, geniş kapsamlı ekonomik ve askeri işbirlikleriyle ittifak kurmuştur. Devletlerin davranışlarını etkileyen temel unsurun, uluslararası sistemin yapısı olduğunu ileri süren realist ve neo-realist bakış açısına göre, Soğuk Savaş süresince, sistemin iki kutuplu yapısı hakimiyetini sürdürmeye devam ettiği için, mevcut ittifak ilişkilerinin dönemin sonuna kadar sürmesi beklenmiştir.¹ Fakat pratikte ortaya çıkan sonuç bu olmamıştır. Devletler, mevcut ittifaklarından ayrılarak yeni bir ilişki ağı kurmuşlardır. Bu çalışma, devletlerin ittifaka ilişkin kararlarını etkileyen unsurları, sistemsel etkilere odaklanan argümanlarla açıklamayı yetersiz bulduğu için devlet içi dinamiklerin etkisine vurgu yapmaktadır. İttifak ayrılışının sebepleri olarak devletin iç nedenlerini dikkate alan bir değerlendirme, daha geniş bir bakış açısı sağlaması sebebiyle devletlerin ittifak ilişkilerine dair söyleyecek daha çok söze sahiptir.

Hans Morgenthau, ittifakların, ortak çıkarlara sahip devletlerin, bir araya gelmesiyle oluştuğunu ifade eder.² Devletlerin çıkarları, doğal olarak belirlenmiş, sabit ve değişmez unsurlar değildirdir.³ Devletin sahip olduğu çıkarların neler olduğuna, iktidardaki erk ve elitler karar vermektedir.⁴ Bu erkin sahip olduğu değer yargıları, hayat görüşü, devletin geleceğine dair tasavvurlarını da şekillendirmektedir. Çünkü farklı toplumsal tabanların, farklı gelecek beklentileri ve öncelikleri vardır.⁵ Bu sebeple, ortak çıkar

¹ Bu perspektifle Ortadoğu'daki ittifak dinamiklerini ele alan bir yazı için bkz. Furkan Polat, "Ortadoğu'daki Yapısal Değişimin Devletlerin İttifak Politikalarının Etkisi: Suriye Örneği," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, no. 1 (Haziran 2017): 74-102.

² Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (Beijing: Pekin University Press, 1997), 202.

³ Stephen M. Walt, "Why Alliances Endure or Collapse," *Survival: Global Politics and Strategy* 39, no. 1 (1997): 162.

⁴ Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy," *World Politics* 51, no. 1 (Ekim 1998): 147.

⁵ Randolph Siverson ve Harvey Starr, "Regime Change and the Restructuring of Alliances," *American Journal of Political Science* 38, no. 1 (Şubat 1994): 146.

etrafında birleşen en az iki devletin oluşturduğu ittifak ilişkisi, çıkarların tanımının değişmesiyle birlikte üyelerinden birisi için eskisi kadar anlamlı olmayabilir. Devletin temel değerlerinde böylesine önemli kırılmaların meydana gelebilmesi bir takım gelişmelerin sonucunda gerçekleşir. Bu gelişmeler, rejim değişikliğinin meydana gelmesi, lider değişikliğinin yaşanması, travmatik bir olayın deneyimlenmesi ve iktidarın bir meşruluk krizi içine girmesi şeklinde sıralanabilir. Soğuk Savaş süresince, Irak, Mısır ve İran'da meydana gelen gelişmelere ve mevcut ittifaklarından ayrılış tarihlerine baktığımız zaman aralarındaki neden-sonuç ilişkisi, devletin iç faktörlerinin, mevcut ittifaklarından ayrılışlarına etkisini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Makaledeki anlatım yapısı aşağıdaki gibidir. İlk olarak, ittifak literatürünün teorik bir değerlendirmesi yapılmıştır. İttifak literatürünün, devletin iç nedenlerinin ittifak ayrılışına etkisini göz ardı etme eğiliminin eleştirilmesinin yanı sıra ittifak ayrılışına etki eden iç nedenlerin ayrıntılı bir açıklaması yapılmıştır. Daha sonra, iç nedenlerin, devletin ittifak ayrılış kararını nasıl etkilediği, Irak, Mısır ve İran'ın sunduğu örnek olaylar üzerinden, belirlenen göstergeler kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca, inceleme için, Irak, Mısır ve İran'ın neden seçildiği açıklanmıştır. İran ve Irak'tan seçilen örnek olaylar, rejim ve lider değişikliğinin etkisini göstermektedir. Mısır örneği ise travmatik olayın ve meşruluk krizinin ittifak ayrılışındaki etkisini ortaya koymaktadır. Tarihsel akış içerisinde gelişen olaylar, birden fazla iç nedenin etkisi altında kalabilmektedir.

2. Literatür İncelemesi

İttifak kavramı, araştırmacılar tarafından farklılık gösteren kriterlerle tanımlanmaktadır. Kavramı dar anlamıyla kullananlar, en az iki devlet arasında, yazılı anlaşmayla kurulmuş bir ilişki olarak onu değerlendirmiştir.⁶ İttifak ilişkisinin varlığı için yazılı olma durumunu şart koşmayan, ittifakı, iki devletin ortak çıkar ve güvenlik endişesi etrafında birleşerek sürdürdüğü

⁶ Brett Leeds, Jeffrey Ritter, Sara Mitchell ve Andrew Long, "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944," *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Research* 28, no. 3 (2002): 238; Glenn Synder, *Alliance Politics* (Ithaca: Cornell University Press, 2007), 8.

işbirliği ilişkisi olarak değerlendirenler de vardır.⁷ John P. Miglietta ise ittifakın birçok bileşeni olduğunu ifade eder. En az iki devletten oluşan işbirliği ilişkisi, üye devletlerin askeri güçlerini birleştirmeleri, ortak tehdit algısına sahip olmaları ve dış politika çıkarlarının savunulmasında kolektif hareket etmeleri ittifakın bileşenleri olarak sıralanmıştır.⁸ Bu tanımlar ışığında, ittifak kavramının en geniş kapsamlı açıklamasının çalışmada kullanılması tercih edilmiştir.

İttifak ayrılışının tespiti için bir takım kriterler belirlenerek standart oluşturulmaya çalışılmıştır. Gösterge olarak adlandırılan bu kriterlerden birincisi, süper güce ait askeri personel sayısındaki değişimdir.⁹ İkincisi ise silah satışını da kapsayacak şekilde süper gücün yaptığı ekonomik-askeri yardımlardaki değişimlerdir. Müttefik devletler, güvenliklerini arttırmak için kabiliyetlerini birleştirme yoluna gittikleri için,¹⁰ müttefiklik ilişkisi devam ettiği sürece müttefik devlette görevli asker sayısının azalmaması ve yapılan yardımların düşmemesi gerekir. Bu göstergelerdeki kopuş, ittifakın zayıflamakta olduğuna veya sona erdiğine işaret eder. Ayrıca yapılan yardımların, yardım yapılan ülkenin uyumluluğunu sağlayarak iki devlet arasındaki ilişkiyi geliştirmek gibi bir siyasal fonksiyonunun olduğu varsayıldığı için,¹¹ bu yardımların azalması ilişkilerin kötüye gidişinin bir belirtisidir. Silah satışı ise devletleri kontrol altında tutmanın aracı olarak kullanışlı bir enstrümandır.¹² Silah satışı aracılığıyla süper güç müttefiki olan devleti güçlendirir. Devletin ittifaktan ayrılmasından sonra silah satışlarının düşmesi beklenir.

⁷ Walt, "Why Alliance," 157; Morgenthau, *Politics Among Nations*, 202.

⁸ John P. Miglietta, *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*, (Maryland: Lexington Books, 2002), 2.

⁹ Asker gönderiminin ittifak ilişkisine etkisini daha ayrıntılı incelemek için bakınız. Carla Martinez Machain ve T. Clifton Morgan, "The Effect of US Troop Deployment on Host States' Foreign Policy," *Armed Force and Society* 39, no. 1, (2013): 102-123.

¹⁰ Mark J.C. Crescenzi, Jacob D. Kathman, Katja B. Kleinberg, ve Reed M. Wood, "Reliability, Reputation, and Alliance Formation," *International Studies Quarterly* 56, no. 2 (Haziran 2012): 4.

¹¹ Hans J. Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid," *The American Political Science Review* 56, no. 2 (Haziran 1962): 303; Adrienne Armstrong, "The Political Consequence of Economic Dependence," *The Journal of Conflict Resolution* 25, no. 3 (Eylül 1981): 401-429.

¹² John Sisin, "Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence," *The Journal of Conflict Resolution* 38, no. 4 (Aralık 1994): 681.

Müttefik süper güçle yapılmış bir anlaşmanın feshedilmesi veya rakip süper güçle yeni anlaşmalar imzalanması bir diğer ittifak ayrılışı göstergesidir. Devletlerin ekonomik ve askeri işbirliklerini kapsayan herhangi bir anlaşma zamanın koşullarının değişmesiyle (rebus sic stantibus) beraber taraflardan birisi için anlamını yitirebilir ve bu devlet anlaşmayı feshedebilir.¹³ Bu durumu, özellikle yazılı olarak kurulmuş ittifak ilişkilerinde daha net olarak gözlemleyebiliriz. Son gösterge ise müttefik devletten bağımsız politikaların takip edilmesidir. Müttefik olan devletler, pek çok konuda benzer bir tavır sergilemeye eğilimlidir. Bu eğilim, kutuplaşmanın ve taraflar arasındaki çizgilerin net olduğu Soğuk Savaş döneminde daha belirgindir. İttifaktaki zayıf devletin, “patronunu” kızdıracak adımlar atması, müttefiklik ilişkisini gözden çıkardığını ve ittifakı sonlandırdığını göstermektedir.

3. İttifaktan Ayrılışın İç Nedenleri

İttifak, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki önemli kavramlardan birisidir. İttifakların nasıl oluşturuldukları, nasıl sürdürüldükleri pek çok yayına konu olmuş, araştırılmıştır. Bu literatürde ittifakların dağılışını ele alan çalışmalar ise oldukça kısıtlıdır. Bu kısıtlı literatürde yer alan çalışmaların çok az bir kısmı ise devletin iç nedenlerinin, devletin ittifaktan ayrılış kararı üzerindeki etkisini ele alır.¹⁴ İttifak literatürü üzerinde, realizmin ve neorealizmin belirgin bir ağırlığı söz konusu olduğu için devletlerin ittifak yönelimlerine ilişkin açıklamalar, anarşik uluslararası yapıdaki güç

¹³ Bruce D. Berkowitz, “Realignment in International Treaty Organizations,” *International Studies Quarterly* 27, no. 1 (Mart 1983): 77.

¹⁴ Jack S. Levy, “Domestic Politics and War,” *The Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4, (Bahar 1988): 653-673; Michael N. Barnett ve Jack S. Levy, “Domestic Source of Alliance and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73,” *International Organization* 45, no. 3, (Yaz 1991): 369-395; Randolph M. Siverson ve Juliann Emmons, “Democratic Political System and Alliance Choices in the Twentieth Century,” *Journal of Conflict Resolution* 35, no. 2, (Haziran 1991): 285-306; Siverson ve Starr, “Regime Change,” 145-161; Stephen M. Walt, “Why Alliances,” 156-179; D. Scott Bennett, “Testing Alternative Models of Alliance Duration, 1816-1984,” *American Journal of Political Science* 41, no. 3, (Temmuz 1997): 846-878; Ali Balcı, “A Three Level of Analysis of Turkey’s Crisis with the U.S.-led Order,” *Insight Turkey* 21, no. 4, (2019): 13-24.

ve kapasite dağılımlarıyla ilişkilendirilerek, devletin dışındaki alanlarda cevap aranmıştır.¹⁵ Uluslararası sistemin yapısı, devletleri belirli yönlere itiyor olsa da sonuçları doğrudan belirlemez. Devletleri etkileyen başka baskı unsurları vardır.¹⁶ Herhangi bir yapısal değişim olmaksızın, aynı tehdide cevap olarak takip edilen politika tercihleri farklılaşabilir.¹⁷ Bu farklılaşmanın açıklanması için devletin iç nedenlerinin devletin davranışları üzerindeki etkisine bakılmalıdır. Neoklasik realistler, klasik realistlerin ve neo-realistlerin aksine, araya giren değişkenler olarak tanımladıkları devletin birim düzeyindeki etkenlerini, çalışmalarına dahil ederek daha geniş bir perspektif sunmuşlardır.¹⁸ Neo-klasik realistler, çalışmalarında ağırlıklı olarak büyük güçlerin düşüş ve yükselişlerini incelemiş olsalar da,¹⁹ devletin iç değişkenlerini değerlendirmelerinde kullanmaları yol göstericidir. Devletin ittifak ayrılışlarını etkileyen iç nedenlerin ele alındığı bu çalışmada da neo-klasik realizmden faydalanılmıştır.

Devletin hangi ittifaka üye olacağı ya da uluslararası gelişmelere nasıl karşılık vereceği, dış politikanın alanı içindedir. Devletin dış politikasının şekillendirilme süreci, devlet içi unsurların etkisinden arındırılmış değildir. Rejim değişikliği, lider değişikliği, travmatik bir olayın yaşanması ve meşruluk kriziyle karşı karşıya kalınması, devletin davranışlarını, çıkar tanımlamasını etkiler ve buna paralel olarak devletin ittifak tercihleri değişkenlik gösterebilir.²⁰

3.1. Rejim Değişikliği

Devletin mevcut iktidarının sahip olduğu ilişkiler ağı, bu iktidarın çıkar

¹⁵ Siverson ve Starr, "Regime Change," 147.

¹⁶ Jack Donnelly, "Realizm," *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, ed. Scott Burchill ve diğerleri (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 66.

¹⁷ James Sperling, "Neo-classical Realism and Alliance Politics," *Theorising NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance* içinde, ed. Mark Webber ve Adrian Hyde-Price (New York: Routledge, 2016), 61.

¹⁸ Ali Balcı, "Realizm," *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 140-143.

¹⁹ Rose, "Neoclassical Realism," 154.

²⁰ Ali Balcı, "A Three Level of Analysis," 13-24; D. Scott Bennett, "Testing Alternative Models," 846-878; Siverson ve Starr, "Regime Change," 145-161; Walt, "Why Alliances," 156-179.

tanımlamasına, önceliklerine ve tercihlerine dayalı olarak üretilmiştir. Devletin sahip olduğu çıkarlar, doğal olarak belirlenmiş, değişmez unsurlar olmadığı için, toplum içerisinde yer alan farklı sosyal grupların devletin çıkarlarına yönelik tasavvurları farklılık gösterebilir.²¹ Morrow, rejimin siyasal tercihlerinde meydana gelen değişimin mevcut ittifakına ilişkin bakış açısını etkileyeceğini ifade eder.²² Çalışmalarında, rejim değişimlerinin ittifak davranışları üzerindeki etkisini ele alan Siverson ve Starr, ittifak değişikliği eğiliminin, rejim değişikliği yaşayan devletlerde, rejim değişikliği yaşamayan devletlerden daha fazla olduğunu ileri sürmektedirler.²³ Pratik düzlemde ise Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği sorunlu ülkelerde darbe gibi yöntemlerle rejim değişikliği gerçekleştirerek bu ülkeleri ittifaklarına dahil etmeyi ya da karşı bloğun ittifakından koparmayı amaçlamıştır.²⁴ Öte yandan, yakın siyasal gruplar arasında gerçekleşen bir devir teslim bu sürecin ortaya çıkmasını önleyebilir ve yönetim hala eski “oyunun kurallarıyla” oynamaya devam edebilir. Dolayısıyla bu çalışmada kriter olarak ele alınan rejim değişikliği, hem iktidarın hem de iktidarın “oyun kurallarının” değişmesini ifade etmektedir.²⁵

3.2. Lider Değişikliği

Ortadoğu’da yer alan devletlerin diğer devletlerle kurdukları ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi noktasında kişi faktörü önemli bir rol oynamaktadır.²⁶ Büyük bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş olan Ortadoğu ülkelerinin, kurumsallaşmış siyasi yapılardan yoksun oluşları da devlet yönetimindeki kişi faktörünün etkisini güçlendirmektedir. Bu sebeple, devletlerin dış politikadaki adımlarına

²¹ Walt, “Why Alliances,” 162; Siverson ve Starr, “Regime Change,” 146.

²² James D. Morrow, “Alliance and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances,” *American Journal of Political Science* 35, no. 4 (Kasım 1991): 917.

²³ Siverson ve Starr, “Regime Change,” 148.

²⁴ Alexander B. Downes, and Lindsey A. O’Rourke, “You Can’t Always Get What You Want: Why Foreign-Imposed Regime Change Seldom Improves Interstate Relations,” *International Security* 41, no. 2 (2016): 43-89.

²⁵ Siverson ve Starr, “Regime Change,” 148.

²⁶ Karen Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt* (Londra: Macmillan, 1979), 52.

ilişkin nitelikli bir açıklamanın yapılabilmesi için, karar alıcının etkisi ihmal edilmemelidir.²⁷ Liderin dış politika yapımındaki etkisinden yola çıkan çok sayıda çalışma, lider değişikliğinin ilgili devletin dış politikasındaki değişimi nasıl tetiklediğini ortaya koymuştur.²⁸

İktidardaki liderin kişisel özellikleri ve sahip olduğu hayat görüşü, devletin izleyebileceği politika seçeneklerini de şekillendireceği için iktidarda meydana gelen değişimler, söz konusu devletin ittifak tercihlerini de etkileyecektir.²⁹ Ayrıca liderlerin, bölge üzerinde sahip oldukları nüfuz alanı ve hem kendi vatandaşlarından hem de diğer Araplardan gördükleri teveccüh derecesi farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, liderlerin müttefikleriyle yaptıkları pazarlıklarda masadaki konularının da farklılaşmasını doğurur. Müttefikinden talep ettiği destekleri elde etmede başarısızlıkla karşılaşması da yeni liderin farklı ittifak ortağı arayışına yönelmesine yol açabilir. Lider değişikliğinin ittifak ilişkisini etkileyen bir diğer yönü ise, yeni gelen liderin önceki iktidarı yaptığı yardımlarla ayakta tutmuş olan müttefikin samimiyeti ve niyetinden şüphe duyabilecek olmasıdır.³⁰ Bu durum ilerleyen süreçte, farklı partnerle yola devam edilmesine ve yeni bir ilişkiler ağı tesis edilmesine sebep olabilir.

3.3. Travmatik Olay

Devletlerin karşı karşıya kaldığı ulusal travma, tüm halk üzerinde yaygın etki yaratan felaket olayı olarak tanımlanmıştır.³¹ Bir topluluğun üyeleri, grup bilincinde silinmez izler bırakan, sonsuza kadar hafızalarında kalacak olan ve gelecek tahayyüllerini kökten ve geri döndürülemez şekilde değiştiren korkunç bir olaya maruz kaldıklarını hissettiklerinde

²⁷ Fareed Zakaria, "Realism and Domestic Politics," *International Security* 17, no. 1 (Yaz 1992): 197.

²⁸ Örneğin bkz. Ulrich Pilster, Tobias Böhmelt, and Atsushi Tago, "Political Leadership Changes and the Withdrawal From Military Coalition Operations, 1946–2001," *International Studies Perspectives* 16, no. 4 (2015): 463–483.

²⁹ Siverson ve Starr, "Regime Change," 153.

³⁰ Walt, "Why Alliances," 162.

³¹ Eliezer Witztum ve Ruth Malkinson, "Death of a Leader: The Social Construction of Bereavement," *When Community Weeps: Case Studies in Group Survivorship* içinde, ed. Ellen S. Zinner ve Mary Beth Williams (Washington, DC: Taylor & Francis, 1998), 119.

ortaya çıkan durum bir travmadır.³² Ayrıca, devletin alanı içerisinde, öngörülemeyen ve istenmeyen şekilde ani değişimlerin meydana gelmesi de topluluğu travmatize edici bir durumdur.³³ Devletlerin uluslararası veya bölgesel gelişmeler sonucunda hayatta kalma (survival) unsurlarının risk altında olması ve bu riskli durumun üstesinden gelebilecek kabiliyet ve kapasiteden yoksun olmaları, bu devletler üzerinde travmatik etkiler bırakmaktadır. Yaşanan olaylar, doğaları gereği travmatik olabilmelerinin yanı sıra içinde gerçekleştikleri sosyal çevrenin yüklediği anlam sebebiyle de travma haline gelebilir³⁴ veya sosyal anlam yükleme travmanın şiddetini arttırabilir. Örneğin; devletlerin almış olduğu yenilgiler, varlıklarına tehdit yönelttiği için travmatik bir durum oluştururken, yenilgiyi alan devletin, kendini öncü bir rolde konumlandırmış olması, ulusal travmayı daha da ağırlaştıracaktır.

Travma yaratan olaylara verilecek cevaplar, bu travmaya neden olan koşulların değiştirilmeye çalışılması olacaktır.³⁵ Bu sebeple, travma devletin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkileyici bir güce sahiptir. Daha önceki pratikleri sorgulamaya açar ve değişiklik, yenilik için fırsat sunar.³⁶ Bu dönüşümün devletin ittifak ilişkisini de etkilemesi beklentiler dahilindedir. 11 Eylül saldırılarının dönemin ABD Başkanı George W. Bush üzerindeki etkisini ele alan Jonathan Renshon, söz konusu travmatik olayın başkanın bakış açısını ve dolayısıyla da Amerikan dış politikasının yönünü nasıl değiştirdiğini açık bir şekilde kanıtlamıştır.³⁷ Buradan hareketle politik liderlerin ve toplumların deneyimlediği travmatik olayların dış politikada önemli değişikliklere ve daha da önemlisi ittifak ilişkilerinin yeniden düşünülmesine sebep olduğu söylenebilir. Özellikle liderler tarafından mevcut ittifak ilişkisi söz konusu travmatik olayın yaşanmasında önemli bir neden olarak görülüyorsa, bu durum olayın etkisini daha da artırabilir ve ittifaktan ayrılmaya kadar varabilir.

³² Jeffrey C. Alexander, "Towards a Theory of Cultural Trauma," *Cultural Trauma and Collective Identity* içinde, ed. Jeffrey C. Alexander ve diğerleri (Londra: University of California Press, 2004), 1.

³³ A.g.e., 2.

³⁴ A.g.e., 8.

³⁵ A.g.e., 3.

³⁶ Arthur G. Neil, *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*, (New York: M. E. Sharpe Inc, 1998), 18.

³⁷ Jonathan Renshon, "Stability and Change in Belief Systems: The Operational Code Of George W. Bush," *Journal of Conflict Resolution* 52, no. 6 (2008): 820-849.

3.4. Meşruluk Krizi

Neo-klasik realistler, devletin birim düzeyindeki gelişmelerinin, devletin davranışlarını etkilediğini savunmaktadır. Dış güvenlik tehditlerini bertaraf etme amacının yanı sıra iç tehditleri önleme çabası da ittifak kararları üzerinde etki sahibidir.³⁸ Anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmak için mücadele eden devletler, iç siyasetlerinde de benzer bir mücadele içindedirler. Devletler arasında hayatta kalma mücadelesinin yerini, bu kez iktidarda olanın iktidarda kalma mücadelesi alır. Bu mücadelede iktidarın elini zayıflatan, sahip olduğu ittifakın halk nezdindeki meşruluğu azaltan ekonomik ve siyasal tabanlı bir takım gelişmeler, iktidarı yeni yollar denemeye yönlendirebilir.

Ekonomik ve siyasal talepler, ittifak kararlarını şekillendirecektir.³⁹ Ekonomik koşulların kötüleşmesi, halkın beklentilerini karşılamada iktidarın yetersiz kalışı, iktidar üzerindeki baskıyı arttıran unsurlardır. Herhangi bir devlet, bu baskının üstesinde gelebilmek için müttefikinin desteğine ihtiyaç duyuyorken bu desteği elde edemezse, iktidarın sahip olduğu ittifak ilişkisi sorgulanır. İttifaklar, ekonomik işbirliğini de kapsayan bir takım beklentilerle kurulduğu için tarafların beklentilerinin karşılanması olması ittifakın sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut ittifak halkın yaşam standartlarında bir iyileşmeyi beraberinde getirmiyor ve işler daha da kötüleşiyorsa ittifakın itibarı zedelenecektir. İktidar, söz konusu ittifakın sürdürülmesinin maliyetini üstlenmekten kaçabilir.

Siyasi olarak ise süper güç ve küçük devlet arasındaki ittifakın asimetrik doğası, iktidar için sorun yaratabilmektedir. Bağımlılık okulu düşünürleri ve neo-Marksistler, asimetrik ilişkinin söz konusu olduğu durumlarda bağımlılığın olumsuz sonuçlarının daha büyük olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁰ Asimetrik ilişkinin bağımlı durumundaki devleti, daha güçlü olan hamisinin manipülasyonuna veya zorlamasına maruz kalabilir.⁴¹

³⁸ Steven R. David, "Explaining Third World Alignment," *World Politics* 43, no. 2 (January 1991): 245.

³⁹ Anessa L. Kimball, "Political Survival, Policy Distribution, and Alliance Formation," *Journal of Peace Research* 47, no. 4 (2010), 407.

⁴⁰ Katherine Barbieri, "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict?," *Journal of Peace Research* 33, no. 1 (Şubat 1996), 32.

⁴¹ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "Power and Interdependence," *Survival: Global Politics and Strategy*, 15, no. 4 (1973), 160.

Bu durumda manipülasyon ve zorlamanın sebep olduğu egemenlik ihlali iç siyasette gerilim yaratarak ittifakın gözden düşmesine neden olabilir. İç siyasette güç için rekabet eden elitler, bu durumu kullanabilir.⁴² Bu durumun, kendisine karşı kullanılması halinde iktidar rakip grubun siyasi yıpratmalarından kurtulmak adına ittifak ilişkisini bozabilir ya da aksine egemenlik ihlali sebebiyle ittifakı hedef göstererek kendi popülaritesini arttırmayı deneyebilir. İç siyasette önemi azalan ittifak ilişkisinin gözden çıkarılması muhtemeldir.⁴³ Bazı durumlarda, dış politika adımları, ülke içerisindeki çeşitli grupların desteği devşirmek amacıyla atılabilir. Bunlar, iç politikanın dış politikayı etkilediğinin işaretleridir.⁴⁴

4. Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri

Ortadoğu bölgesi, Soğuk Savaş'ın süper güçleri, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin önemli sahnelerinden birisi olmuştur.⁴⁵ Ortadoğu bölgesinin istikrarlı olmayan bölgesel güç dengesi ve iki süper gücün, rakibinin yayılmasını önleme çabası, dönem boyunca pek çok ilişki kombinasyonunu beraberinde getirmiştir. Ortadoğu bölgesinin, Soğuk Savaş dönemi siyasi tarihinin sunduğu örnek çeşitliliği, hipotezlerin daha sağlıklı bir şekilde test edilmesine imkan sağlamasının yanı sıra sonuçlara ilişkin güvenilirliği de arttırmaktadır. Değerlendirme için bu bölgeden seçilen üç ülke, Irak, Mısır ve İran, küresel düzeyde etki alanları sınırlı olan küçük devletler olsalar da bölgesel olarak değerlendirildiklerinde stratejik öneme sahiptirler. Soğuk Savaş süresince müttefik oldukları süper gücün, rakibini çevreleme planları için önemli roller üstlenmiş ülkelerdir. Bunun yanı sıra, pek çok darbeye maruz kalmaları, rejim ve lider değişimi yaşamaları sebebiyle siyasal hayatları istikrarsızlık, rekabet dolu olmuştur. Düşük ekonomik gelişmişlik seviyesinde olmalarının yanı sıra ekonomik gelişme trendlerinde istikrar söz konusu olmamıştır. Örnek ülkelerin yukarıda ifade edilen nitelikleri sebebiyle sıklıkla değişen devlet içi koşullar, devletin ittifak ayrılışı kararına devletin iç koşullarının etkisinin değerlendirilebilmesi için pek çok örnek sunmaktadır.

⁴² Walt, "Why Alliances," 161.

⁴³ Balcı, "A Three Level of Analysis," 16.

⁴⁴ Zakaria, "Realism," 198.

⁴⁵ Peter Mangold, *Superpower Intervention in the Middle East* (New York: Routledge, 2013), 22.

4.1. Irak: 1958 Darbesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya'nın mandası altında varlığını sürdüren Irak, bağımsızlığını kazandıktan sonra bile Britanya'nın etkisi altında kalmaya devam etmiştir. 1941 yılında Raşit Ali hükümetinin, Britanya'nın Irak topraklarını kullanma karşılığında askeri destek sağlama teklifini reddedip, Basra'daki Britanya askerlerinin ülkeyi terk etmesini istemesi üzerine Irak ve Britanya arasında bir savaş ortaya çıkmıştır. Savaşın sonucunda Britanya ülkedeki hakimiyetini pekiştirmişken Raşit Ali ve taraftarları ülkeyi terk etmiştir. Bu savaş, Irak'ın bağımsızlığına gölge düşürmesinin yanı sıra Irak'ın Britanya'nın çıkarlarını tehdit edemeyeceğini göstermiştir.⁴⁶ Öte yandan, kitle iletişim araçları, gazete ve radyonun yayılması, eğitim olanaklarının genişlemesiyle birlikte dünyayla iletişimi artan insanların beklentileri yükselmekteydi. Daha fazla bireysel özgürlük, daha eşitlikçi toplum ve Batı etkisinden daha bağımsız bir ülke talepleri vardı. Anti-emperyalizm ve rejimin dış bağlantısının koparılması muhalefetin ortak noktası olmuştur.⁴⁷

General Abdülkerim Kasım önderliğinde 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen darbeyle birlikte Irak monarşisi sonlandırılmıştı. Darbeyi gerçekleştiren genç subaylar, 1941'de yarım kalan işi tamamladıklarına inanmıştır.⁴⁸ Kral II. Faysal, Prens Abdullah ve İngilizlerin adamı olarak görülen Başbakan Nuri Said öldürülmüş; Cumhuriyet ilan edilerek yeni bir rejim kurulmuştur. Darbeden sonra Irak, Batı bloğundan uzaklaşarak Doğu bloğuyla yakınlaşmıştır.⁴⁹ Irak, 1955 yılında Irak, İngiltere, İran, Türkiye ve Pakistan arasında kurulan Bağdat Paketi'nden, Mart 1959'da ayrıldığını açıklamış; bu karar, Batı'yla yaşanan ayrılığın simgesi haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminin başlangıcından itibaren Irak'ta ABD'nin askeri varlığı mevcut olmuştur. ABD'nin görevlendirdiği asker sayısı, 1953'ten itibaren ise sürekli olarak artmıştır. 1958'de zirve noktasını (60) gördükten sonra 1959'da ciddi bir düşüşle (24) karşılaşmıştır. Üstelik bu askeri personel sayısındaki düşüş eğiliminin, geçici bir trend olmayıp istikrarlı

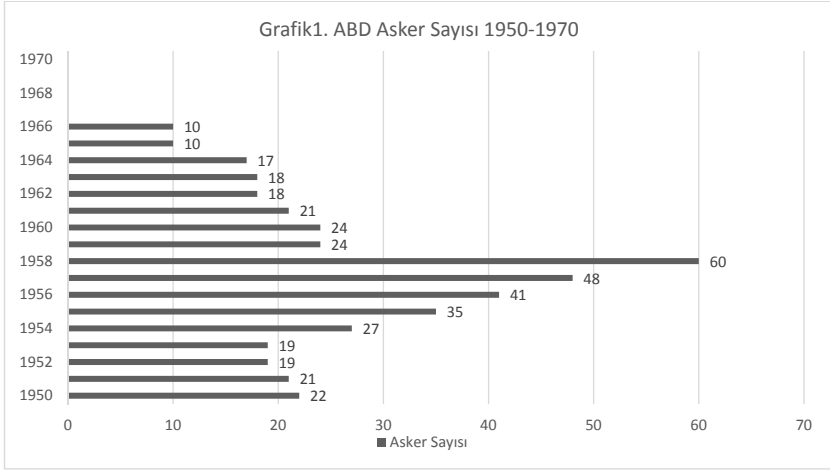
⁴⁶ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: Dora Yayınları, 2014), 453-4.

⁴⁷ Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Colorado: Westview Press, 2012), 61-2.

⁴⁸ Marr, *The Modern History of Iraq*, 56.

⁴⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, 456.

bir süreklilik gösterdiği grafikte görülmektedir. Bu yönüyle Grafik 1’deki veriler,⁵⁰ Irak’ın Batı’yla kurduğu ittifaktan ayrıldığı iddiasını destekleyici niteliktedir.

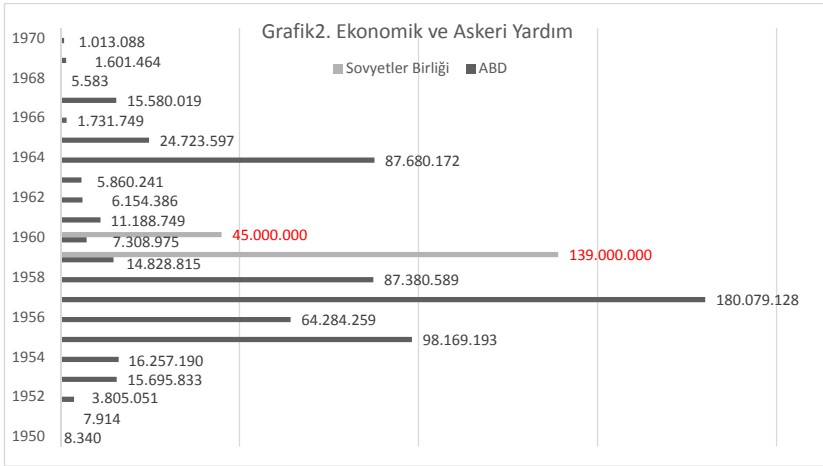

Grafik 2’de yer alan, süper güçlerin Irak’a yaptığı ekonomik ve askeri yardıma ilişkin veriler,⁵¹ 1958’den sonra ABD’nin yardımlarında yaşanan düşüşün, Sovyetler Birliği’nden alınan yardımlarla dengelendiğini göstermektedir. Müttefik devletler arasındaki iş bölümünün bir tezahürü olan dış yardım uygulamalarındaki bir düşüş, müttefiklik ilişkisinin kötü gidişatının bir işaretidir.⁵² Müttefik süper gücün yardımındaki düşüşün rakip süper güçten alınan yardımla kapatılması, Irak’ın Batı’dan kopuşunun ve Doğu’yla yaklaşmasının somut bir ifadesidir.

⁵⁰ Tim Kane, “Global U.S. Troop Deployment 1950-2005,” *A Report of the Heritage Center for Data Analysis*, (Washington D.C.:The Heritage Foundation, 2006).

⁵¹ USAID Data Service, *US Overseas Loans and Grants [Greenbook]*, Washington D.C., 2019; James Richard Carter, *The Net Cost of the Soviet Foreign Aids*, (New York: Praeger, 1971), Aktaran Gu Guan-Fu, “Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy,” *Soviet Studies* 35, no. 1 (Ocak 1983), 75.

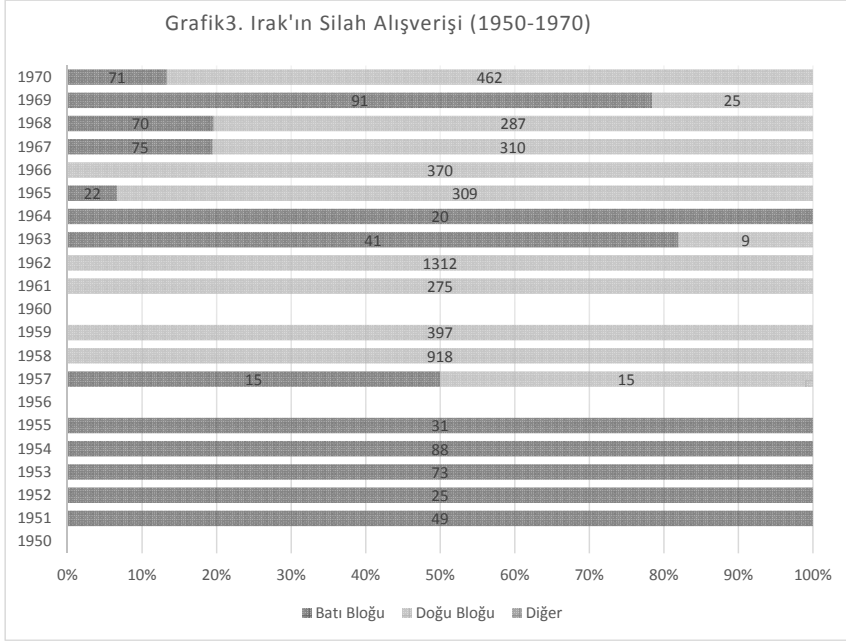
⁵² Morgenthau, “A Political Theory,” 303.

İttifak ayrılışının ikinci göstergesinin bir diğer parçası olan silah ticaretine ilişkin verilere⁵³ baktığımızda Irak'ın 1957 yılına kadar sadece Batı bloğu ülkelerinden alım yaptığını görmekteyiz. Darbenin gerçekleştiği 1958 yılından 1963 yılına kadar ise sadece Doğu bloğu ülkeleriyle silah alışverişi yapmıştır. 1958 yılı, Irak'ın silah ticaretindeki net bir kırılmayı işaret etmektedir. Güvenlik endişesi ittifak oluşumunun önemli motivasyonlardan birisiyken,⁵⁴ ulusal güvenliği sağlamanın ve caydırıcılık oluşturmanın etkili bir aracı olan silahların temini de büyük ölçüde müttefik güçten yapılır. 1958 yılından 1964 yılına kadar Sovyetler Birliği dışında herhangi bir Batı bloğu ülkesinden silah ve mühimmat alışverişi yapılmamış olması da Irak'ın ittifak tercihindeki değişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

⁵³ SIPRI, *Arms Trade Database*, 2019, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php (7 Temmuz 2019)

⁵⁴ Walt, "Why Alliances," 157.

Irak, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde rakibi Sovyetler Birliği'ni çevrelemek için hayata geçirdiği paktlar sisteminin parçası olan Bağdat Paktı'nın bir üyesiydi. ABD, paktın içinde gözlemci statüsünde yer almaktaydı. Irak, 1958 Darbesinden sonra Bağdat Paktı'ndan ayrılma kararı alarak Batı ile olan (dolayısıyla ABD ile olan) ittifakına son verdiğini ilan etmiştir. Ayrıca darbeden hemen sonra Sovyetler Birliği, Batı-yanlısı hükümetin devrilmesinde sonra kurulan cumhuriyetçi yönetimi memnuniyetle karşılayarak derhal Irak Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Sovyetlerin memnuniyeti, cumhuriyetçi rejimin Batı-karşıtı bir duruşa sahip olmasından kaynaklanmıştır.⁵⁵ Sovyetler Birliği, Batı'dan kopuşuna memnun olduğu Irak'a sadece devleti hızlıca tanımada gördüğümüz gibi siyasal olarak destek vermemiş, aynı zamanda ekonomik ve askeri alanda da ilişkilerini geliştirmiştir. Irak'la ticari ve askeri anlaşmaların ilkinin 1958'in sonunda imzalanmıştır. 137 milyon dolar değerindeki bir başka ekonomik yardım anlaşması ise Mart 1959'da imzalanmıştır.⁵⁶ Ayrıca, Irak'ın Bağdat

⁵⁵ Oles M. Smolansky ve Bettie M. Smolansky, *The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence* (Durham ve Londra: Duke University Press, 1991), 15.

⁵⁶ Smolansky ve Smolansky, *The USSR and Iraq*, 16.

Paktı'ndan ayrılması, Sovyetler Birliği'nden diplomatik destek alması, ekonomik ve askeri alanda Sovyetler Birliği ile yüksek meblağlı yardım ve silah anlaşmaları yapması müttefikinden bağımsız politikalar izlemesine örnek gösterilebilecek olaylardır. Irak'ın siyasi, askeri ve ekonomik politikalarının yön değiştirdiği ve yeni bir eğilime yöneldiği sonucu açıkça görülebilmektedir.

1958 yılında Irak'ı darbeye götüren süreç, halkın talep ve beklentilerine ilgisiz yönetimlerin ortak kaderi olmuştur. Britanya'nın etkisi altındaki monarşinin sosyal tabanı, geniş toprak sahiplerinden geliyor; bu toprak sahipleri ve onların yarattığı sosyo-ekonomik yapılar, tarım alanındaki değişim süreçlerini çarpıtma ve durdurma etkisine sahip oluyordu. Tarımdan elde edilen kar, toprak sahiplerini zenginleştiriyorken köylünün borcu gittikçe yükselmekteydi. Bu durum Britanya'nın bilinçli tercihlerinin sonucuydu. Tarım sektöründe kalarak borçlarını kapatmayı başaramayan köylüler, petrolün sağladığı iş olanaklarına güvenerek şehirlere göç etmeye başlamışlardı.⁵⁷ Bağdat'ın nüfusu 1950-1958 arasında 579.000'den 847.000'e çıkarak %46 yükselmişti.⁵⁸

Nispeten iyi eğitim almış olan küçük burjuvazi mensupları, milliyetçi ve anti-empyalist düşüncelerin taşıyıcısı durumundaydılar. Monarşiye ve var olan siyasal yapıya, Britanya'nın çıkarlarına hizmet ettikleri gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.⁵⁹ Rejim yeni yükselen bu toplumsal sınıfın desteğini kazanmakta başarılı olamamıştır.⁶⁰ Bunun sebebi, 1955 yılında, Nuri Sait Paşa'nın Bağdat Paktına katılmasında da gördüğümüz gibi halkın tepkilerini görmezden gelmesi olmuştur. Ayrıca, Mısır'ın müttefiki Sovyetler Birliği'nden büyük miktarlarda aldığı modern silahların, Irak'ın müttefikinden aldığı silahlarla kıyaslanması, Nuri Said'in Irak için en iyisini yapıp yapamadığını sorgulatmıştır.⁶¹ Monarşinin son yıllarında,

⁵⁷ Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship* (New York: I.B.Tauris and Co Ltd.,2001), 31-34.

⁵⁸ Baghdad, Iraq Population 1950-2020, <https://www.macrotrends.net/cities/21529/baghdad/population> (7 Mart 2020)

⁵⁹ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 36-37.

⁶⁰ Marr, *The Modern History of Iraq*, 78.

⁶¹ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists, and Free Officers* (New Jersey: Princeton University Press, 1978), 766.

toplumun bütün kesimleri, ülkenin en acil ihtiyacının ulusal bağımsızlık ve ekonomik gelişme olduğu düşüncesinde hem fikir olmuştur.⁶²

Irak'ta 1932-1958 yılları arasında on dokuz başbakan görev yapmıştır. 1958 yılında başbakan olan Nuri Said, 8. kez başbakan olmuştur. İstikrarsız siyasal koşullar ve iktidarın güç kullanma tekeli karşısında muhalif politikacıların güçsüzlüğü, rejimi devirmenin ancak güç kullanılarak mümkün olabileceğini göstermekteydi.⁶³ Diğer devlet kurumlarının aksine ordu mensupları, büyük ölçüde alt ve orta sınıftan geliyorlardı.⁶⁴ Çünkü eğitim veya ordu kariyeri, soylu aileden gelmeyen ve servet sahibi olmayan bireyler için sosyal sınıf atlama imkanı sunuyordu. Ordudaki genç jenerasyon, farklı farklı sosyal gruplardan geliyordu ve onların düşünce yapıları, komünizm, Nasırcılık ya da pan-Arabizmin diğer versiyonları da dahil olmak üzere ülkede yayılan çeşitli siyasal akımlardan etkilenmekteydi.⁶⁵

Ordu içerisinde Hür Subaylar olarak örgütlenen yaklaşık 200 kişilik bir grup, tek bir olaya verilen ani bir tepkiyle değil süreç içerisinde yavaş yavaş biriken duyguların eseri olarak ortaya çıkmıştı.⁶⁶ Homojen bir grup söz konusu değildi fakat ortak bir amaçları vardı; rejimi yıkmak. Bu amaca ulaşıldıktan sonra, heterojen yapıdaki grup içinde izlenecek politikalar hakkında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış olsa da Irak milliyetçisi kanadı temsil eden ve 1957 yılında grubun başkanı olan Abdül Kerim Kasım ağır basan taraf olmuştu. Diğer grup ise Abdül Selam Arif'in temsil ettiği pan-Arabizmi savunanlar olmuştur.⁶⁷

Darbeden sonra ilk iş, eski rejimin kurumlarının (monarşi ve parlamento) ortadan kaldırılması ve bu kurumlarla ilişkili kişilerin temizlenmesi olmuştur. Ordudan, polisten, kamu hizmetlerinde çalışanlardan pek çok kişi tasfiye edilmiş ve devrime sadık kişiler onların yerlerine yerleştirilmiştir. Devrilen monarşinin yerine Irak Cumhuriyeti ilan edilmiş; Abdül Kerim Kasım, Irak'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Ekim 1958'de geniş kapsamlı

⁶² Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 37-38.

⁶³ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 45.

⁶⁴ Batatu, *The Old Social Classes*, 764.

⁶⁵ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 44-45.

⁶⁶ Batatu, *The Old Classes*, 765; Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 48.

⁶⁷ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 51-53.

toprak reformu başlatılmıştır. Bu, eski rejimin toplumsal tabanını temsil eden geniş toprak sahibi kesimin siyasal gücünü kırmayı amaçlayan bir adım olmuştur.⁶⁸

Yukarıda açıklanan göstergeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde veriler birbirini tamamlayıcı ve destekleyici mahiyettedir ve Irak'ın 1958 Darbesi'nden sonra Batı ittifakından ayrılışına işaret etmektedir. 1958 yılında ordu mensuplarınca gerçekleştirilen darbe, Irak'ın çıkarlarına hizmet etmediği düşünülen monarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Eski rejimin kurduğu sosyo-ekonomik yapının önemli unsuru olan geniş toprak sahibi kişiler de darbenin hedefinde olmuştur. Toplumun alt ve orta gelir grubu, küçük burjuvazi tarafından desteklenen darbe, sosyalist düşünceye yakın durmuştur. Darbeden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist devletlerle ilişkiler kurulması, yeni yönetimin Britanya ve Batı'dan bağımsız dış politika izleme arzusunun işaretleri olmuştur.⁶⁹

1958 Darbesi Irak'ın rejimini ve liderini değiştirmiş; General Abdül Kerim Kasım, Irak milliyetçisi bakış açısıyla iktidardaki kişi olmuştur. Darbeden sonra ortaya çıkan, Kasım ve Arif arasındaki güç mücadelesi devletin inşasındaki lider faktörünü göstermesi açısından değerlidir. Rejimin değişmesini sağlayan darbeyi birlikte başaran Kasım ve Arif, devletin inşasına dair farklı bakış açılarına sahiplerdi. Arif, pan-Arabizmin etkisinde olarak Suriye ve Mısır'la birleşme hayali kurmaktayken, Kasım bir Irak milliyetçisi olarak bu fikre kesin olarak karşı çıkmıştır. Yeni rejimin, devletin uluslararası konumunu, çıkarlarını ve ideolojisini tanımlamasında bu farklılığın yansımaları görmektedir. Darbeden sonra yönetimi ele alan General Abdül Kerim Kasım öncülüğünde Irak, Batı ittifakından ayrılarak, Doğu Bloğu'yla ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu olay, devletin yeniden inşasının yolunu açan rejim ve lider değişikliğinin, devletin çıkarlarını, beklentilerini revize ederek ittifak tercihlerini etkilediğini göstermektedir.

4.2. Mısır: 1967 Savaşı ve 1973 Savaşı

Mısır, Nasır'ın aktif dış politikasının bir sonucu olarak Ortadoğu'daki birçok olayın merkezinde konumlanmıştır. Süveyş Krizi'nin sağladığı

⁶⁸ Marr, *The Modern History of Iraq* 81.

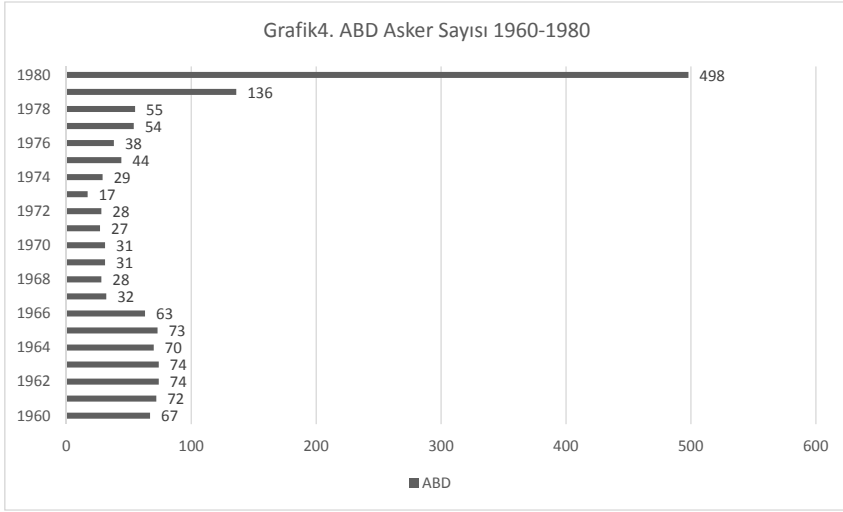
⁶⁹ Farouk-Sluglett ve Sluglett, *Iraq Since 1958*, 51.

prestij, Nasır'ı Arap halkları nezdinde lider pozisyonuna taşımıştır. Bu rolün, Nasır'a yüklediği sorumluluk Mısır'ı kapasitesinin üstünde sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. 1967 yılında Mısır öncülüğündeki Arap koalisyonu, ağır bir İsrail yenilgisi yaşamış; Sovyetler Birliği'nin yıllardır devam eden askeri ve ekonomik yardımlarına rağmen Mısır'ın kendisini savunamayacak durumda olmasının ortaya çıkması Sovyetler Birliği ittifakını sorgulamaya yöneltmiştir. Bu gerçekle yüzleşmenin travması, Nasır'ı ABD'yle ilişkilerini yenileme yoluna götürmüş olsa da girişimlerden bir sonuç alınamamıştır.

Alternatif üretmede başarısız olan Mısır, Sovyetler Birliği'yle gittikçe daha fazla bağımlı hale geldiği bir ilişkiye girmiş; bu bağımlılık, hem Sovyetler Birliği'nin her problemin sebebi olarak görülmesine ve sorumlu tutulmasına hem de halkın ittifakı egemenliğinin ihlali olarak görmesine yol açmıştır. Ayrıca, Enver Sedat, Nasır'ın sahip olduğu karizmadan yoksun olduğu için Sovyetler Birliği ile yaptığı pazarlıklarda taleplerini elde etmekte zorlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin iki lidere dair bakış açısı farklı olmuştur. Enver Sedat dönemi boyunca gerilimin eksik olmadığı Sovyetler Birliği-Mısır ilişkisi, Sedat'ın 1976 yılında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı fesih ettiğini açıklamasıyla resmi olarak sona ermiştir.

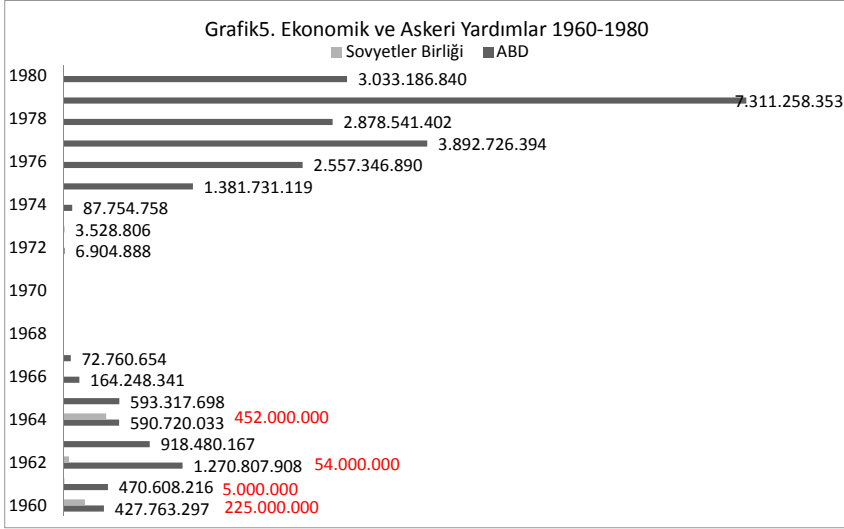
Soğuk Savaş boyunca Mısır topraklarında ABD askerleri görev yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin görevlendirdiği asker sayısı hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte 1972 yılında Sedat'ın talimatıyla Sovyet askeri personellerinin ülkeden çıkarılmasından sonra on beş bin dolayındaki askeri personel sayısının bine kadar düştüğü kabul edilmektedir.⁷⁰ Fakat ABD askerinin sayısı, 1973 yılından itibaren önemli ölçüde artmıştır. 1980'lerde Mısır'da on bir binden fazla ABD askeri bulunmaktaydı.

⁷⁰ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 63-64.

İttifak ilişkisinin önemli parçası olan ekonomik ve askeri yardımların grafiği, Mısır'ın 1973'ten sonra katlanarak artan miktarlarda Amerika'dan yardım aldığını göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin yardımlarına ilişkin bir kaynak bulunmayışı bir eksiklik olsa da Amerika'nın yapmış olduğu yardım miktarları ittifak ilişkisinin varlığı noktasında şüphe bırakmamaktadır. Yabancı Askeri Yardım Fonu (FMF), Ekonomik Destek Fonları (ESF) ve Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim Programı (IMET), Mısır'ın faydalandığı başlıca yardımlardır.⁷¹

⁷¹ Jeremy M. Sharp, "Egypt: Background and US Relations," *CRS Report*, (Washington: Congressional Research Service, 2019), 22.

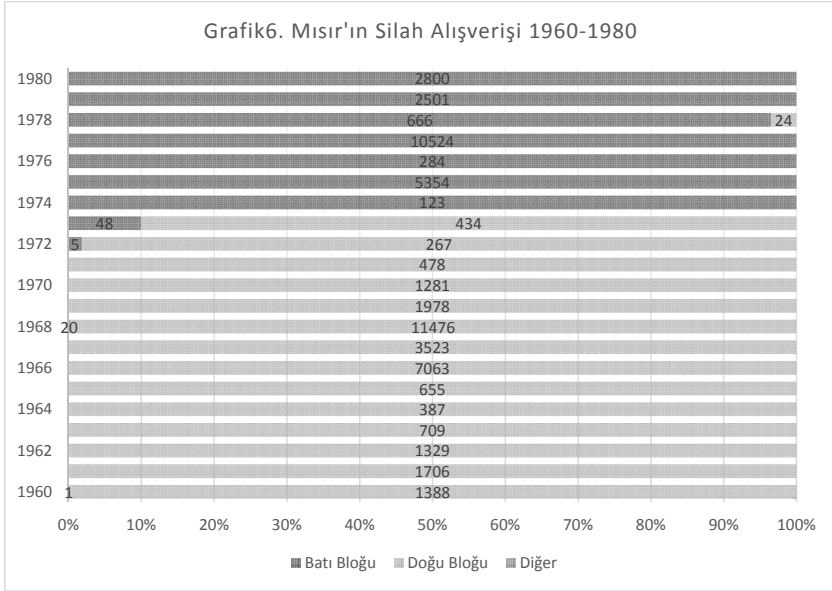

Silah temini konusunda Mısır için Sovyetler Birliği'ne ciddi oranda bir bağımlılık söz konusu olmuştur. Mısır'ın 1963-1975 yılları arasında gerçekleştirdiği silah alımlarının %89,7'si Sovyetler Birliği'nden yapılmıştır.⁷² Silah alımı, Enver Sedat'ın iktidarından önce %100 oranında Doğu Bloğu ülkelerinden gerçekleştiriliyorken, 1971 yılından itibaren Batı ülkelerinden de alıma başlanmış ve 1973 yılından sonra silah alımında Batı'nın payı katlanmıştır. Ayrıca, 1972 yılında Sedat'ın Sovyet askerlerini ülkeden göndermesiyle beraber, avcı uçağı, hava savunma füze bataryaları gibi gelişmiş silahların da Mısır'dan çekildiği kabul edilmektedir.⁷³ Müttefik devletlerden güçlü olanın zayıf olanı desteklemesi ittifaktaki iş bölümünün bir parçası olarak olağan bir durumdur.⁷⁴ Desteğin geri çekilmesi, ittifak ilişkisinde çatırdamanın mevcut olduğunu gösterir.

⁷² Alexander J. Bennett, "Arms Transfers as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East," *Middle East Journal* 39, no. 4 (İlkbahar 1985): 752.

⁷³ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 63-64.

⁷⁴ Morgenthau, "A Political Theory," 303.

Sovyetler Birliği ve Mısır arasında yazılı olma koşuluna uygun bir ittifak ilişkisi söz konusu olmuştur. Hatta Sovyetler Birliği'nin 1971 yılında Mısır'la imzaladığı anlaşma, Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle yürüttüğü ilişkisinde bir ilk olmasının yanı sıra gelecekteki ilişkileri için model olmuştur.⁷⁵ Sedat, bu anlaşmayı 15 Mart 1976'da feshettiğini açıklamıştır. Bu durum, Mısır'ın Sovyetler Birliği'yle ittifakını sonlandırdığının net bir ifadesidir.

Son gösterge olan müttefik devletten bağımsız politikalar takip edilmesi koşulunun, Sedat'ın liderliği dönemindeki gelişmelere baktığımız zaman karşılandığını görmekteyiz. Enver Sedat dönemi boyunca Sovyetler Birliği ile ilişkiler gerilimli bir seyir izlemiştir. Mısır, dış politikada müttefikinin aksi yönde girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Mısır, Sudan'da Numeyri taraftarlarını destekleyerek komünistlerin organize ettiği darbenin başarılı olmasını önlemiştir. İktidarını sürdürmeyi başaran Numeyri ise sonraki yıllarda Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak ABD ile yakınlaşmıştır.⁷⁶ Bu,

⁷⁵ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 76.

⁷⁶ Dennis Hevesi, "Gaafar al- Nimeiry, A Sudan Leader Shifting Politics, Dies at 79," *The New York Times*, 11 Haziran 2009, <https://www.nytimes.com/2009/06/12/world/africa/12nimeiry.html>

Sovyetler Birliği adına bir başarısızlık olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Sedat'ın komünist darbeyi önlemesinden rahatsız olduğu için Mısır'a yaptığı silah sevkiyatını yavaşlatması Sedat'ın sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Sedat'ın Sovyet askeri personelinin ülkeyi terk etmesi çağrısından sonra Mısır'daki Sovyet askeri personel sayısının on beş binden bine düştüğü kabul edilmektedir.⁷⁷ Bu adımın amaçlarından birisi, Sovyetler Birliği'ne Mısır'ın ihtiyaçlarını karşılama konusundaki yavaşlığının neticelerini göstermekse diğeri de ABD'ye, Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsız hareket edebildiğinin gösterilmesidir.⁷⁸ Ayrıca Mısır, 1973 Ekim Savaşı'ndan sonra İsrail'le barış görüşmelerinin yürütülmesi aşamasında Sovyetler Birliği'ni saf dışı bırakarak ABD aracılığıyla çözüm arayışına girmiştir. Sedat, ABD'nin yürüttüğü çalışmalara olumlu yaklaşarak 19 Kasım 1977'de İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve İsrail parlamentosu Knesset'te konuşma yapan ilk Arap lider olmuştur.⁷⁹ Bu sürecin ilerleyen aşamalarında İsrail ve Mısır arasında başlayan ikili görüşmeler, 17 Eylül 1978'de Camp David Anlaşması'nın Enver Sedat, Menahem Begin ve Jimmy Carter tarafından imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Yukarıda açıklanan göstergeler, Mısır'ın Sovyetler Birliği ittifakından ayrıldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mısır örneğindeki ittifak ayrılışının, dikkat çekici bir özelliği bulunmaktadır. Mısır'ın ayrılışı, bir önceki örnek olaydan farklı olarak uzun yıllara yayılan bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. 1967 Savaşı'ndan sonra yaşanan hayal kırıklığıyla başlayan bu sürecin, kopuşla sona ermesinde söz konusu sürece etki eden birçok neden bulunmaktadır. Travmatik olay, lider değişikliği ve iktidarın meşruluk krizi ayrılış kararını şekillendirmiştir. Arap devletleri ve İsrail arasında yıllardır süregelen savaşlar, Arap devletlerinin taleplerini elde etmelerine katkı sağlamamıştır. Özellikle 1967 Savaşı, İsrail hava savunmasının kısa sürede Arap devletlerini başarısızlığa uğratması ve geniş toprak kazanımları elde etmesi sebebiyle büyük bir utanç kaynağı olmuştu. Mısır da bu travmatik yenilginin mağduru olmuş; bu yenilgi Sovyetler Birliği ile olan ittifakını sorgulamasına yol açmıştır.⁸⁰ Uzun

⁷⁷ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 63-64.

⁷⁸ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 417.

⁷⁹ Hilal Görgün, "Enver Sedat," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 266, <https://islamansiklopedisi.org.tr/enver-sedat> (13.12.2019).

⁸⁰ Yehuda U. Blanga, "Nasser's Dilemma: Egypt's Relations with the United States and Israel, 1967-69," *Middle Eastern Studies* 51, no. 2 (Eylül 2014): 312.

yıllardır Sovyetler Birliği'nden aldığı askeri ve ekonomik yardımlara rağmen, Mısır'ın, sınırlarını ve toprak bütünlüğünü korumada yetersiz durumda olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 1967 Savaşı'ndan sonra Nasır, Ortadoğu'daki kriz ve sorunların “Amerikan anahtarı” olmaksızın çözümlenemeyeceğini fark etmiştir.⁸¹ Sovyetler Birliği'nin ABD ve Mısır arasındaki flörte kayıtsız kalmayacağını bilmesine rağmen, Nasır ABD ile ilişkilerin kurulmasını sağlayacak alternatif yolları denemiştir.⁸² Nasır, İsrail karşısındaki sorunu çözebilecek kapasiteden yoksun olduğunun ve bu konunun çözümünde Sovyetler Birliği'nin yetersiz olduğunun farkında olarak ABD ile ilişki kurma ve Arap-İsrail konusunda ABD'yi dengeli bir politikaya çekme gayretinde olmuştur. Fakat hem tarafların pozisyonlarında esnekliğe açık olmamaları hem Nasır'ın ABD'nin taleplerini, kendisine attığı Arap liderliği rolüyle bağdaştıramaması hem de ABD'deki seçim süreci belirsizliği gibi etkenler sebebiyle bu konuda bir ilerleme kaydedilememiştir. Mısır ve İsrail arasındaki sorun Mısır için problem yaratmaya sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nasır gibi, Enver Sedat da İsrail ile yaşadıkları sorunun diplomatik yollardan çözümünde ABD'nin kilit bir role sahip olduğunu fark etmiştir. Fakat ABD'nin İsrail ve Mısır konusuna müdahil olması ancak 1973'teki Ekim Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur. Ekim Savaşı, Mısır için hem son hem bir başlangıç olmuştur. Savaştan önce müttefiki Sovyetler Birliği'nden büyük ölçüde destek alan Mısır, savaşın başlangıcındaki başarısını saymazsak yine sonuçsuzlukla karşı karşıya kalmıştır. Mısır, İsrail sorununun çözümü için hem diplomatik hem de askeri olarak bütün seçeneklerini kullanmış olmasına rağmen bir çözüm üretmekte başarılı olamamıştır. Bu durum, Mısır için bir dip noktası iken, 1967'den beri süre gelen travmanın son noktası olan 1973 Savaşı, Mısır'a ABD'nin İsrail konusunda arabuluculuk yapması imkanını vermiştir. Bu gelişme, Mısır'ın süper güçlerle kurduğu ilişki tarihinde yeni bir sayfanın başlangıcı olmuştur.

Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden kopuşunda lider değişikliği faktörünün de etkisi vardır. Enver Sedat, birçok konuda Nasır'dan farklı düşüncelere sahip bir isim olmuştur. Nasır'dan daha az ideolojik bir bakış açısına sahip olan Sedat, liberal ekonomiye olumlu yaklaşmıştır. Komünizme bakışı ise

⁸¹ Blanga, “Nasser's Dilemma,” 322.

⁸² A.g.e., 319.

İslam'la komünizmin bağdaşmayacağı gerekçesiyle olumsuz olmuştur.⁸³ Nasır'la arasındaki bir diğer önemli fark ise Enver Sedat'tın Nasır'ın sahip olduğu lider karizmasına ve Arap halklarının teveccühüne sahip olmamasıdır. Bu durum, Sovyetler Birliği ile oturduğu pazarlık masasında onun elini zayıflatmış; bu sebeple, Mısır'ın savunması için önem arz eden teçhizatların temini konusunda Sedat zorluklarla karşılaşmıştır. 1970'ler boyunca, Mısır'ın, Sovyetler Birliği'nden talep ettikleri karşısında ödeyeceği “bedelin” ne olacağı tartışmaları devam etmiştir.⁸⁴

Enver Sedat'ın Sovyetler Birliği ittifakından ayrılma kararında etkili olan bir diğer neden olan meşruluk krizinin altında yatan iki önemli durum vardır. Bunlardan birincisi, Mısır'ın 1967 yılından beri deneyimlediği ekonomik kötüleşmenin devam etmesi olmuştur. Hem savaşın kendisinin yarattığı yıkım hem de “İsrail’le her an savaş başlayabilir” atmosferi, Mısır ekonomisini zora sokmuştur. Sürekli çatışma hali piyasaları öngörülemez ve istikrarsız hale getirirken Mısır'ın liberal ekonomik politikalarından uzak duruşu yatırımcı için güvensizlik yaratmıştır. Sedat, bu problemlerin Sovyetleri Birliği'yle kurulmuş olan yakın ilişkiden kaynaklandığına inanmıştır.⁸⁵ Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, Mısır'ın borçlarını yapılandırmaya yanaşmıyor oluşu, ekonomik darboğazı derinleştirirken halkın durumunu daha da kötüleştirmiştir.⁸⁶ Ekonomik yardımların yapılması ve küçük devletin müttefiki tarafından desteklenmesi ittifak ilişkisinden beklenen faydalarken Sovyetler Birliği aksi yönde adımlar atmıştır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin itibar kaybetmesine yol açmıştır.

Meşruluk krizinin ikinci dinamiği, Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki yıpranmış ittifak ilişkisinden kaynaklanmıştır. 1950'li yıllardaki geri kalmışlık için Britanya ve ABD'nin suçlamasına benzer şekilde 1970'li yıllardaki problemler için de Sovyetler Birliği sorumlu görülmüştür. 1967 Savaşı'ndan sonra derinleşen Sovyet etkisine yönelik bir halk kızgınlığı meydana gelmiştir.⁸⁷ Siyasi olarak, Sovyetler Birliği'ni eleştirmenin iç siyasette bir getirisi söz konusuydu. Bu sebeple “günah keçisi” olarak

⁸³ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 54.

⁸⁴ A.g.e., 56.

⁸⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, 193.

⁸⁶ Dawisha, *Soviet Foreign Policy*, 77.

⁸⁷ A.g.e., 55.

Sovyetler Birliği eleştirilmiş ve halkın tepkisi iktidardan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 1970’li yıllardaki ekonomik veya siyasal problemlerin ana kaynağı olan İsrail’le anlaşmazlığın çözümünde Sovyetler Birliği, diplomatik olarak etkisiz kalmış; İsrail üzerinde bir caydırıcılığı olmamıştır. Mısır’ın temel sorununun çözümünü sağlayabilecek tek gücün ABD olduğu gerçeği, Sovyetler Birliği ittifakının Mısır’ın çıkarları açısından yararlılığını sorgulatmıştır.

4.3. İran: 1979 İslam Devrimi

İran, yüzyıllardır büyük güçler arasındaki mücadelenin önemli sahnelerinden birisi olmuştur. 19. yüzyılda Britanya ve Rusya, İran’da etkin olabilmek için mücadele etmişken, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sahnede ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadele yer almıştır.⁸⁸ İran Şahı Muhammed Rıza, Batı’yla ilişkileri önemseyen ve ülkeyi laik standartlara kavuşturmak için çeşitli reformlar gerçekleştiren bir lider olmuştur. İran, Sovyetler Birliği’nin çevrenmesi ve etki alanının sınırlandırılması amacına hizmet eden Bağdat Paktı’na üye olarak, ABD için Ortadoğu’daki önemli müttefiklerden birisi olmuştur. Öte yandan İran hakkında geçmiş işgal tecrübelerinden beslenen bir yabancı düşmanlığı vardı.⁸⁹ İç huzursuzluklar ve aşırı boyuttaki yabancı etkisinin yarattığı kızgınlık, dini nizamla ters düşen girişimler, Muhammed Rıza yönetimi ve halk arasında tansiyonun giderek yükselmesine neden olmuş; olayların zirve yaptığı 1979 yılında Şah devrilerek devrim gerçekleştirilmiştir. Devrimden sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti İran’ın, ABD’nin sadık müttefiki rolünü terk ederek yeni rejimin söyleminde ABD’yi “Büyük Şeytan” olarak konumlandırmıştır.

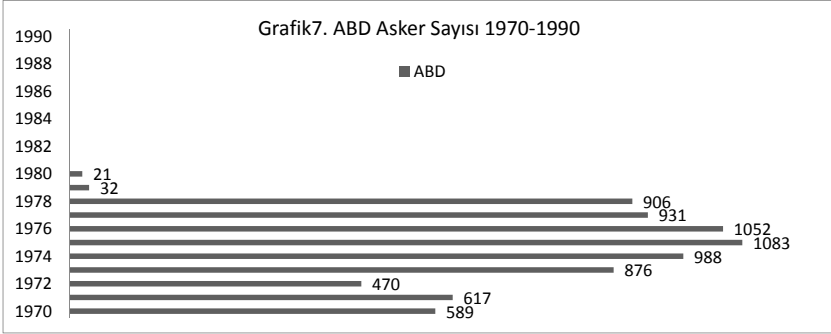
Soğuk Savaş dönemi boyunca, çok sayıda ABD askeri, İran’da görevlendirilmiş; Machain ve Morgan “ABD askerlerinin sınır ötesi görevlendirilmelerinin, Amerikan dış politikasının çıkarlarını ve belirli bir bölgeye olan adanmışlığını simgelediğini”⁹⁰ belirtmiştir. Grafik 7’de

⁸⁸ Bruce R. Kuniholm, *The Origins of The Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece* (New Jersey: Princeton University Press, 1980), 130.

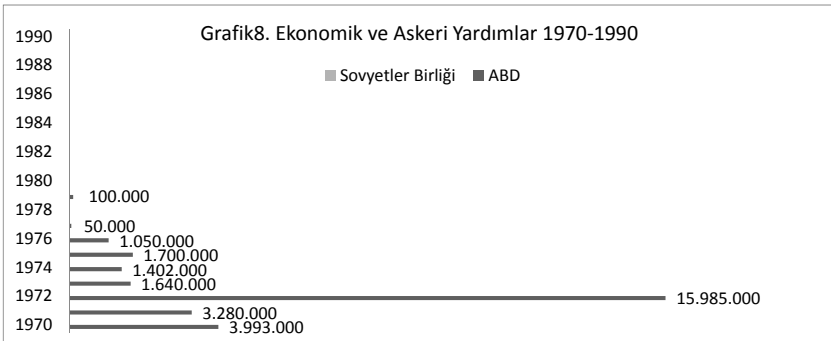
⁸⁹ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 322.

⁹⁰ Machain ve Morgan, “The Effect of US Troop,” 104.

Soğuk Savaş'ın başından beri İran'da askeri varlığını sürdüren ABD'nin, 1979'dan sonra İran'dan çekildiğini net olarak görmekteyiz. Bu durum, İran ve ABD arasındaki ittifakın sona erdiğinin bir göstergesidir.

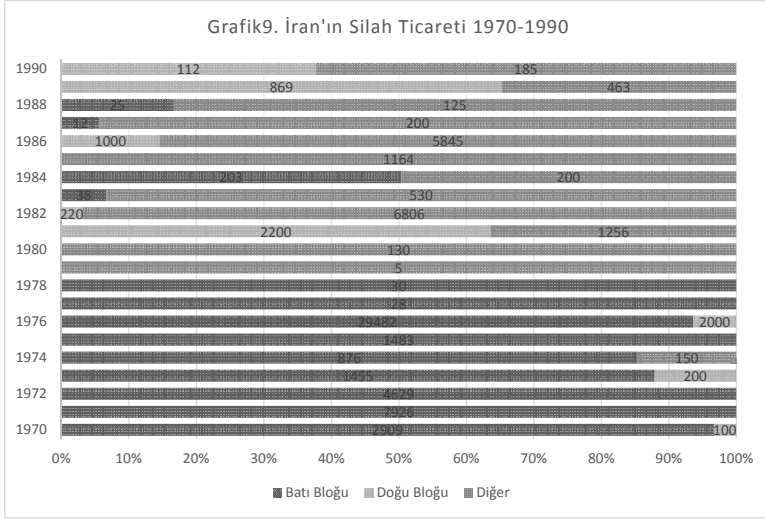

ABD'nin 1972 yılından itibaren yaptığı yardımlarda bir düşüş söz konusu olmakla birlikte 1979'dan itibaren hiç yardım yapılmaması dikkat çekicidir. Ayrıca ABD'nin yaptığı yardımların dışında, 1970'li yıllarda İran ve ABD arasında güçlü bir ticaret bağı vardı. İran ve ABD arasında 8 nükleer santralin yapımını da içeren 15 milyar dolarlık bir anlaşma yapılmıştır. 1975 yılında Amerikalı yetkililer, ABD ve İran arasında askeriye ve petrol dışı ticaretin gelecek altı yıl içinde 23 milyar dolara ulaşacağı tahmininde bulunmuştur.⁹¹ 1979 yılında yaşanan devrimle beraber bu beklentinin gerçekleşme ihtimali kalmamıştır.

⁹¹ James A. Bill, *The Eagle and The Lion: The Tragedy of American- Iranian Relations* (New Haven: Yale University Press, 1988), 204.

İttifakın önemli bileşenlerinden birisi üye devletlerin askeri güçlerini birleştirmesi ve eksiklerin tamamlanması olduğu için silahların ve askeri teçhizatların temininin müttefik devletten yapılması beklenir.⁹² İran 1979 yılına kadar silah alımlarının %94,4'ünü Batı bloğu ülkelerinden yapmıştır. 1979 yılından sonra ise bu oran, %0.33'e düşmüştür. Silah alışverişi verilerinin gösterdiği keskin düşüş, İran ve ABD arasındaki ittifakın sona erdiğini işaret etmektedir.

ABD'nin, İran'da olayların tırmanmasından sonra ülkeyi terk eden Muhammed Rıza Şah'ı, tedavi için kabul etmesi, Ağustos 1953'teki darbeye Amerika'nın müdahalesinin acı anılarını hatırlatarak, tedirginlik içindeki taze devrim taraftarları üzerinde dejavu etkisi yaratmıştır.⁹³ 400 Üniversite öğrencisi, CIA'in 1953'ü tekrarlamayı planladıklarına ve Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni üs olarak kullandıklarına inanarak büyükelçiliği ele geçirmiş; 66 diplomatik görevli, 444 gün süreyle rehin alınmıştır.⁹⁴ Buna karşılık Başkan Carter, İran'dan petrol ihracatını durdurmuş ve diplomatik ilişkileri kesmiştir.⁹⁵

⁹² Miglietta, *American Alliance Policy*, 2.

⁹³ Abbas Amanat, *Iran: A Modern History* (New York: Yale University Press, 2017), 994.

⁹⁴ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (New York: Cambridge University Press, 2008), 168.

⁹⁵ David Patrick Houghton, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis* (New York: Cambridge University Press, 2001), 2.

Yukarıda açıklanan olaylar ve incelenen veriler, İran'ın ABD ittifakından ayrıldığını net olarak ortaya koymaktadır. Bu ayrılışın nedeni ise 1979 yılında yaşanan rejim ve lider değişikliğidir. Devrimle birlikte İran'da iktidarı eline alan Şii dini nizamı devletin sistematığını yeniden inşa etmiştir. Batılı değerlere hayranlık duyan ve dini çevrelerin etkisini ortadan kaldırarak laik bir sistem için çabalayan Muhammed Rıza'nın aksine gücü eline geçiren Şii din adamları, İslami şariat üzerinde yükselen bir devlet hayalini kurmuştur. Şah yönetimine gösterdiği direnç ve keskin eleştirileri sebebiyle uzun yıllar sürgünde kalmış olan Ayetullah Ruhullah Humeyni, sürgüneyken bile vaazlarıyla İran halkı üzerinde etkili olmuştur. Humeyni'nin vaaz kasetleri halkta devrimci bir ruh uyandırmış ve onları ayaklanmaya davet etmiştir.⁹⁶ Şah'ın ülkeyi terketmesinden sonra devrim lideri olarak ülkeye dönen Humeyni, velayet-i fakih⁹⁷ adını verdiği yönetim yaklaşımını, İslam Cumhuriyeti'nin özü yapmayı başarmıştı. Anayasa değişikliğinde, İran'daki yasa ve kararnamelerin İslami kriterlere uygun olması koşulunun getirilmesiyle beraber, ulema devletin hakim idari yetkilisi konumuna yükselmiştir. İran siyasal, hukuki ve toplumsal olarak İslamlaşma yolunda adım atmıştır.⁹⁸

İktidarın sahibi olanlar, devletin ayarlarını sıfırlayarak yeni bir kurgu inşa etmiş; devletin çıkarları, bölgesel ve küresel hedefleri yeniden şekillendirilmiştir. Humeyni'nin Muhammed Rıza yönetimini en çok eleştirdiği konulardan birisi, onun Amerika yanlısı politikaları olmuştur.⁹⁹ Bu sebeple devrimin hedeflerinden birisi İran'ın ABD'ye olan bağımlılığını sona erdirmek ve bağımsız bir dış politika izlemesinin yolunu açmak olmuştur.¹⁰⁰ Yeni rejim için ABD bir müttefik alternatifi değildi ve yeni

⁹⁶ Paul M. Shapera, *Iran's Religious Leaders* (New York: The Rosen Publishing Group, 2010), 30-2.

⁹⁷ Şii inancına göre, hakimiyet İmam'ın hakkı olduğu için onun yokluğunda kurulmuş olan tüm hükümetler gayri meşru sayılır. Velayet-i fakih anlayışında ise İmamın temsilcileri olarak *fakihlerin* İmam gelene kadar halkı idare etme yetkileri vardı. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ruhullah Humeyni, *Velayet-i Fakih* (Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi-Uluslararası İlişkiler Bürosu, tarih yok); Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrutiyet Kaynağı " Velayet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, no. 3 (2013): 95-112.

⁹⁸ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 477.

⁹⁹ Shapera, *Iran's Religious Leaders*, 30.

¹⁰⁰ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 482.

rejimin söyleminde ABD'nin yeri "Büyük Şeytan" olarak revize edilmiştir. Diğer örnek olaylardan farklı olarak, ABD'den uzaklaşan İran, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma yoluna gitmemiştir. İran'ın yeni devlet vizyonunda, ABD "Büyük Şeytan" iken Sovyetler Birliği "Küçük Şeytan" olmuştur.

5. Sonuç

Çalışmada incelenen üç devlet -Irak, Mısır, İran- Soğuk Savaş döneminde süper güçlerle kurdukları ittifaklarında kopuş yaşamışlardır. Irak, Mısır ve İran'daki örnek olaylar, devletin birim düzeyindeki faktörlerinin, ittifak ayrılışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Söz konusu ayrılışlar, rejim ve lider değişimi, travmatik deneyimler veya meşruluk krizi gibi devlet içi gelişmelerin, devletin tercihlerini ve yönelimlerini, iktidarın değer yargılarını ve ittifaka bakışını etkilediğini göstermektedir. İktidar erkini elinde bulunduranların, devletin çıkarlarını, ideolojisini veya yönelimlerini belirliyor oluşu, bu unsurların tek ve değişmez olmadığına kanıttır. Çıkarların sabit olmaması, bu çıkarların devlet içi unsurlardaki değişimlerden etkilenerek yeniden şekillendirilebileceği ve yorumlanabileceği anlamına gelmektedir. Devletin mevcut değerleriyle kurduğu ittifak ilişkisi, bu değerlerin değişmesiyle erozyona uğramaya açıktır. Rejim, lider değişikliği, travmatik bir olay ya da meşruluk krizi gibi nedenlerin sonucunda devlet, ittifak ilişkisini sona erdirebilir.

Irak'ın yaşadığı askeri darbe ve İran'daki devrim, ülkelerindeki devlet yapısını baştan aşağıya değiştirerek "yeni oyun kurallarıyla" yeni bir düzen inşa etmiştir. Önceki iktidarın dayandığı sosyal dengeleri alt üst ederek yeni bir toplumsal yapıyı ön plana çıkarmışlardır. Devletin çıkarlarının subjektif doğası, yeni rejimin ve yeni liderin stratejik düşünce yapısı ve inançlarıyla, çıkarları yeniden şekillendirmesine olanak tanımıştır.¹⁰¹ Her iki devlette de yeni liderler, seleflerinden farklı dünya görüşlerine sahip oldukları için ülkeleri için biçtikleri roller de seleflerinkinden farklı olmuştur. Ayrıca devrik liderlerinin Batı düşkünlüğüne karşı tepki göstermişler ve iktidar olduklarında bu durumu ortadan kaldırmak için çaba harcamışlardır. Batı ile olan ittifaklarını sonlandırmaları, bu çabalarına bir örnektir. Mısır örneği ise birçok nedenin etkisi altında gerçekleşmesi ve ayrılışın bir süreç içinde

¹⁰¹ Richard Ned Lebow, "Small States and Big Alliances," *American Political Science Review* 91, no. 3 (Eylül 1997): 706.

yaşanması sebebiyle özel bir niteliğe sahiptir. Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın sorgulanmaya başlanması, 1967 Savaşı'na kadar geri gitmektedir. Savaşın ağır yenilgisi, Sovyetler Birliği'nin askeri ve ekonomik desteğine rağmen, Mısır'ın yetersizliğini aleni olarak ortaya çıkarmıştır. İsrail karşısındaki yenilginin travmatik şiddeti, Nasır'ın üstlendiği Arap liderliği rolünün sosyal inşası sebebiyle daha da şiddetlenmiştir. Bu olayın yarattığı travma, Mısır'ı alternatif arayışına yönlendirdi. Nasır döneminde, bir takım bölgesel ve uluslararası faktörlerin etkisiyle bu konuda bir ilerleme sağlanamamış olsa da travmanın yarattığı bilinçlenmenin etkisi uzun yıllar devam etmiştir. Enver Sedat da iktidarı boyunca bu alternatif arayışı içinde olmuştur. Mısır'ın ihtiyaç duyduğu kapasite ve imkanlardan yoksun oluşundan kaynaklanan çaresizlik sebebiyle Sedat, Mısır için başka bir koruyucu arayışına yönelerek Sovyetler Birliği ile olan ittifakı sonlandırmıştır. Ayrıca Mısır'ın ittifaktan ayrılış kararına zemin hazırlayan meşruluk krizi unsurunun altını çizmekte fayda vardır. Sovyetler Birliği ve Mısır arasındaki ilişki, Mısır'ın güçlenmesini ya da zenginleşmesini sağlamamış olmasının yanı sıra halkın gözünde Mısır'ın egemenliğini ihlal eden bir ilişki olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple, yıpranmış durumdaki Sovyetler Birliği ittifakını eleştirmenin iç siyasette karşılığı olmuş; ittifakın gözden düşmesi, ittifaktan ayrılışı kolaylaştırmıştır.

Bu çalışma, sadece devlet birimi düzeyindeki faktörlerin, ittifak ayrılışlarına etkisini ortaya koymayı amaçladığı için yukarıda açıklanan devlet düzeyindeki gelişmelerin, devletin ittifak tercihlerini şekillendirmede ne derecede etkili oldukları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Devletin iç nedenlerinin, ittifak ayrılışı konusundaki etki gücünü kıyaslayan analiz çalışmalarının yapılması, gelecek araştırmalar için bir seçenek oluşturabilir. Örneğin, rejim ya da lider değişikliğinin önemli araçlarından birisi olan darbenin, ne oranda ittifak ayrılışıyla sonuçlandığı, Ortadoğu ve dünya tarihindeki bol örnekler incelenerek araştırılabilir. Ayrıca benzer bir çalışma dünyanın diğer bölgeleri için yapılarak süper güçle olan coğrafi yakınlığın, belirlenen nedenlerin ittifak ayrılışıyla sonuçlanmasını etkileyip etkilemediği veya süper güçlerin “arka bahçesindeki devletlerin” ittifaktan ayrılış kararı alma davranışları, daha uzak devletlerin ittifak davranışlarıyla kıyaslanarak değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere, uluslararası ilişkiler disiplininin önemli konularından birisi olan ittifak ilişkileri, daha pek açıdan incelenmeye açıktır.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Alexander, Jeffrey C. "Towards a Theory of Cultural Trauma." *Cultural Trauma and Collective Identity* içinde, Editörler: Jeffrey C. Alexander ve diğerleri, 1-31. Londra: University of California Press, 2004.
- Amanat, Abbas. *Iran: A Modern History*. New York: Yale University Press, 2017.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: Dora Yayınları, 2014.
- Armstrong, Adrienne. "The Political Consequence of Economic Dependence." *The Journal of Conflict Resolution* 25, no. 3 (Eylül 1981): 401-429.
- Balcı, Ali. "A Three Level of Analysis of Turkey's Crisis with the U.S.-led Order." *Insight Turkey* 21, no. 4 (2019): 13-24.
- Balcı, Ali. "Realizm." *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular* içinde, Editörler: Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 140-143. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Barbieri, Katherine. "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict?." *Journal of Peace Research* 33, no. 1 (Şubat 1996): 29-49.
- Barnett Michael N. ve Jack S. Levy, "Domestic Source of Alliance and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73." *International Organization* 45, no. 3, (Yaz 1991): 369-395.
- Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'histis, and Free Officers*. New Jersey: Princeton University Press, 1978.
- Bennett, Alexander J. "Arms Transfers as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East." *Middle East Journal* 39, no. 4 (İlkbahar 1985): 745-774.

- Bennett, D. Scott. "Testing Alternative Models of Alliance Duration, 1816-1984." *American Journal of Political Science* 41, no. 3 (Haziran 1997): 846-878.
- Berkowitz, Bruce D. "Realignment in International Treaty Organizations." *International Studies Quarterly* 27, no. 1 (Mart 1983): 77- 96.
- Bill, James A. *The Eagle and The Lion: The Tragedy of American- Iranian Relations*. New Haven: Yale University Press, 1988.
- Blanga, Yehuda U. "Nasser's Dilemma: Egypt's Relations with the United States and Israel, 1967-69." *Middle Eastern Studies* 51, no. 2 (Eylül 2014): 301-326.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Crescenzi, Mark J.C., Jacob D. Kathman, Katja B. Kleinberg ve Reed M. Wood. "Reliability, Reputation, and Alliance Formation." *International Studies Quarterly* 56, no. 2 (Haziran 2012): 1-16.
- David, Steven R. "Explaining Third World Alignment." *World Politics* 43, no. 2 (Ocak 1991): 233-256.
- Dawisha, Karen. *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*. Londra: Macmillan, 1979.
- Donnelly, Jack. "Realizm." *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, Editörler: Scott Burchill ve diğerleri, 53-84. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Downes, Alexander B. and Lindsey A. O'Rourke. "You Can't Always Get What You Want: Why Foreign-Imposed Regime Change Seldom Improves Interstate Relations." *International Security* 41, no. 2 (2016): 43-89.
- Farouk-Sluglett Marion ve Peter Sluglett. *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. New York: I.B.Tauris and Co Ltd., 2001.
- Guan-Fu, Gu. "Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy." *Soviet Studies* 35, no. 1 (Ocak 1983): 71-89.
- Humeyni, Ruhullah. *Velayet-i Fakih*. Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi-Uluslararası İlişkiler Bürosu, tarih yok.
- Houghton, David Patrick. *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*. New York: Cambridge University Press, 2001.

- Kane, Tim. Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, *A Report of the Heritage Center for Data Analysis*. Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.
- Keohane Robert O. ve Joseph S. Nye, "Power and Interdependence," *Survival: Global Politics and Strategy* 15, no. 4 (1973): 158-165.
- Kimball, Anessa L. "Political Survival, Policy Distribution, and Alliance Formation." *Journal of Peace Research* 47, no. 4 (2010): 407-419.
- Kuniholm, Bruce R. *The Origins of The Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Lebbow, Richard Ned. "Small States and Big Alliances." *American Political Science Review* 91, no. 3 (Eylül 1997): 705-709.
- Leeds, Brett, Jeffrey Ritter, Sara Mitchell ve Andrew Long. "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944." *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Research* 28, no. 3 (Temmuz 2002): 237-260.
- Levy, Jack S. "Domestic Politics and War." *The Journal of Interdisciplinary History*. 18, no. 4, (Bahar 1988): 653-673.
- Machain, Carla Martinez ve T. Clifton Morgan. "The Effect of US Troop Deployment on Host States' Foreign Policy." *Armed Force and Society* 39, no. 1 (2013): 102-123.
- Mangold, Peter. *Superpower Intervention in the Middle East*. New York: Routledge, 2013.
- Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Colorado: Westview Press, 2012.
- Miglietta, John P. *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*. Maryland: Lexington Books, 2002.
- Morgenthau, Hans J. "A Political Theory of Foreign Aid." *The American Political Science Review* 56, no. 2 (Haziran 1962): 301-309.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Beijing: Pekin University Press, 1997.

- Morrow, James D. "Alliance and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances." *American Journal of Political Science* 35, no. 4 (Kasım 1991): 904-933.
- Neil, Arthur G. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. New York: M. E. Sharpe Inc, 1998.
- Pilster, Ulrich, Tobias Böhmelt, and Atsushi Tago. "Political Leadership Changes And The Withdrawal From Military Coalition Operations, 1946–2001." *International Studies Perspectives* 16, no. 4 (2015): 463-483.
- Polat, Furkan. "Ortadoğu'daki Yapısal Değişimin Devletlerin İttifak Politikalarının Etkisi: Suriye Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, no. 1 (2017): 74-102.
- Renshon, Jonathan. "Stability And Change in Belief Systems: The Operational Code of George W. Bush." *Journal of Conflict Resolution* 52, no. 6 (2008): 820-849.
- Rose, Gideon. "Neoclassical Realizm and Theories of Foreign Policy." *World Politics* 51, no. 1 (Kasım 1998): 144-172.
- Shapera, Paul M. *Iran's Religious Leaders*. New York: The Rosen Publishing Group, 2010.
- Sharp, Jeremy M. "Egypt: Background and US Relations." *CRS Report*. Washington: Congressional Research Service, 2019.
- Sislin, John. "Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence." *The Journal of Conflict Resolution* 38, no. 4 (Aralık 1994): 665-689.
- Siverson, Randolph ve Harvey Starr. "Regime Change and the Restructuring of Alliances." *American Journal of Political Science* 38, no. 1 (Şubat 1994): 145-161.
- Siverson Randolph M. ve Juliann Emmons, "Democratic Political System and Alliance Choices in the Twenth Century." *Journal of Conflict Resolution* 35, no. 2, (Haziran 1991): 285-306.
- Smolansky, Oles M. ve Bettie M. Smolansky. *The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence*. Durham ve Londra: Duke University Press, 1991.
- Snyder, Glenn H. *Alliance Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 2007.

- Sperling, James. “Neo-classical Realism and Alliance Politics.” *Theorising NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance* içinde, Editörler: Mark Webber ve Adrian Hyde-Price, 1-92. New York: Routledge, 2016.
- Taffioğlu, Serkan. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşrutiyet Kaynağı “Velayet-i Fakih”.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, no. 3 (2013): 95-112.
- USAID Data Service. US Overseas Loans and Grants [Greenbook]. Washington D.C., 2019.
- Walt, Stephen M. “Why Alliances Endure or Collapse.” *Survival: Global Politics and Strategy* 39, no. 1 (1997): 156-179.
- Witztum Eliezer ve Ruth Malkinson. “Death of a Leader: The Social Construction of Bereavement.” *When Community Weeps: Case Studies in Group Survivorship* içinde, Editörler: Ellen S. Zinner ve Mary Beth Williams, 119-149. Washington, DC: Taylor & Francis, 1998.
- Zakaria, Fareed. “Realism and Domestic Politics.” *International Security* 17, no. 1 (Yaz 1992): 177-198.

İnternet Kaynakları

- Baghdad, Iraq Population 1950-2020, Son Erişim: 7 Mart 2020, <https://www.macrotrends.net/cities/21529/baghdad/population>.
- Görgün, Hilal. “Enver Sedat,” *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995. Son Erişim: 13 Aralık 2019 <https://islamansiklopedisi.org.tr/enver-sedat>.
- Hevesi, Dennis. “Gaafar al- Nimeiry, A Sudan Leader Shifting Politics, Dies at 79.” *The New York Times*. 15 Aralık 2019. <https://www.nytimes.com/2009/06/12/world/africa/12nimeiry.html>.
- SIPRI, *Arms Trade Database*, 2019, Son Erişim: 7 Temmuz 2019, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

Türkiye'nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikasının Analizi*

Sami Kiraz**

Öz

2011 yılında sınırlı bir halk hareketi şeklinde başlayan Suriye İç Savaşı, kısa sürede bölgesel ve küresel çapta ağır sonuçlar doğuran ve çok sayıda aktörü içine çeken bir gelişme olmuştur. Bu süreçte, özellikle bölge devletleri iç savaşın etkisinden kaçınamamış ve meseleye dahil olmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Suriye İç Savaşı, Türkiye için de süreçte en temel dış politika konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'nin iç savaşa yönelik doğrudan müdahale öncesi dönemde izlediği dış politikasının analizi yapılacaktır. Bu analiz, güncel Türk dış politikasının değerlendirmesinin ancak doğrudan müdahale öncesi dönemde yaşanan dönüşümlerin doğru anlaşılmasıyla mümkün olabileceği ön kabulüyle yapılmaktadır. Bu nedenle, analizin kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması için kuramsal çerçeve olarak neoklasik realizm belirlenmiştir. Bağımsız değişken olarak kabul edilen sistemik sinyallerin, yerel faktörlerin yani ara değişkenlerin vasıtasıyla dış politikaya dönüştürüldüğü önermesiyle neoklasik realizm, Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümleri açıklamak adına kullanılmıştır. 2015 yılına kadar “Esadsız bir Suriye” stratejisi yürüten Türkiye, dışsal ve içsel gelişmeler uyarınca bu yaklaşımını yumuşatmış ve doğrudan müdahaleye evrilecek yeni stratejisini uygulamaya geçirmiştir. Çalışmada, bu dönüşümün altyapısını oluşturan bağımsız ve ara değişkenler ile başta milli güvenliğe tehdit olduğu algısıyla izlenen dış politika olmak üzere Türk dış politikasının sürekliliklerinin bu süreçteki etki ve belirleyicilikleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Türk Dış Politikası, Dış Politika Analizi, Neoklasik Realizm, Ara Değişkenler

* Bu çalışma 27.04.2018 tarihinde tamamlanan “Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)” başlıklı ve 504455 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-6987-9856, samikiraz@hitit.edu.tr

Analyzing Foreign Policy toward the Syrian Civil War in the Period prior to Direct Intervention

Sami Kiraz*

Abstract

The Syrian Civil War, which started in the form of a limited public movement in 2011, has been a development that has had heavy regional and global results and attracted many actors in short time. Many regional states could not avoid the impact of civil war. In this context, the Syrian Civil War has become the main foreign policy issue for Turkey. In this study, Turkey's foreign policy toward the civil war until the time of direct intervention will be analyzed. This analysis is based on the preliminary assumption that the evaluation of current Turkish foreign policy can only be possible with the correct understanding of the transformations in the period before the direct intervention. Neoclassical realism has been determined as the theoretical framework for a comprehensive and holistic analysis. Neoclassical realism, which claims that systemic signals (independent variable) are transformed into foreign policy through intervening variables, is used to explain the transformations in Turkey's foreign policy. The basic strategy of Turkish government, until 2015, was to overthrow the Assad government. However, due to external and internal developments, Turkey softened this approach and passed to implement the new strategy, which evolved to direct intervention. In the study, independent and intervening variables that are the basis of this transformation and the effects and determinants of the continuity of Turkish foreign policy are examined.

Keywords: Syrian Civil War, Turkish Foreign Policy, Foreign Policy Analysis, Neoclassical Realism, Intervening Variables

* Assistant Professor, Hitit University, TR, Department of International Relations, <https://orcid.org/0000-0002-6987-9856>, samikiraz@hitit.edu.tr

1. Giriş

2011 yılının Mart ayında Suriye'nin Deraa kentinde başlayan ve rejimin sert karşılık vermesiyle kısa sürede iç savaşa dönüşen Suriye olayları, bölgesel ve uluslararası politikanın temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Türkiye de bu süreçten ziyadesiyle etkilenmiş ve mesele, Türk dış politikasının öncelikli konularından birisi olmuştur. Süreç içerisinde farklılaşan stratejiler üzerinden dış politikasını yürüten Türkiye, çok farklı motivasyon kaynakları ve sistemik yönlendirmelere bağlı kalarak politikasını belirlemiştir.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu politikanın kapsamlı ve bütüncül bir analizini yapmaktır. Böylesi bir analize bilhassa Suriye meselesinin karmaşık niteliği nedeniyle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, meselenin karmaşıklığı iki boyutlu olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci boyut, Suriye'de yaşanan iç savaşa çok sayıda aktörün doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olması ve bu aktörlerin bölgede yaşananlardan etkilenmesi nedeniyle sürecin kendi akışı ile alakalıdır. Türkiye ile uzunca bir kara sınırına sahip Suriye'de yaşananların Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında bariz etkileri olması da meselenin ikinci boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin Suriye politikasının anlaşılması, her iki boyutun da birlikte değerlendirilmesiyle mümkündür.

Mevcut dış politika analizi kuramları, Suriye meselesinin bu niteliği göz önüne alındığında tek boyutlu bir değerlendirme ortaya çıkaracaklarından bu çalışma için yeterli altyapıyı sağlayamamaktadır. Neoklasik realizm ise, sistem bazlı gelişmeleri ve uluslararası sistemin yapısını dış politikada başlangıç noktası olarak görmekte, devletlerin yerel dinamiklerine dış politika tercihlerinin seçilmesi noktasında belirleyicilik rolü atfetmektedir. Böylelikle Suriye İç Savaşı'na dair her türlü bölgesel ve küresel gelişmenin, Türk dış politikasının yerel dinamiklerince değerlendirilip, başta karar alıcıların algıları olmak üzere bu dinamikler tarafından nasıl dış politikaya dönüştürülebildiği gösterilebilmektedir.

Bu çalışmada amaçlanan da bu sürecin değerlendirilerek Türk dış politikasında nasıl bir hareket tarzının benimsendiğinin ve dış politika stratejilerinin nasıl dönüştüğüne kapsamlı bir analizini yapmaktır. Bu amaç, neoklasik realizmin bir araştırma çalışmasında nasıl kullanılabileceğinin örnek olay uygulaması ile gösterilmesini de beraberinde

getirmektedir. Hâlihazırda literatürde yeterli miktarda neoklasik realizm bakış açısından dış politika analizi çalışmalarının bulunmaması nedeniyle literatüre katkıda bulunmak da çalışmanın amaçlarından bir diğeridir.

Suriye İç Savaşı ve bu süreçteki Türk dış politikasına yönelik meselenin kısa bir geçmişi olması nedeniyle, yeterli basılı kaynağın bulunamaması, çalışmanın sınırlılığı olmuştur. Bu konuda doğru bilgilendirme için var olan kaynaklar üzerinden çapraz kontrol yöntemi ile tarihsel akış çıkartılmış ve buna göre internet ortamından haber taramak suretiyle ilgili dönem gelişmeleri çalışmaya aktarılmıştır. Aynı şekilde, Türkiye'nin dış politikasına dair kaynak kullanımında da benzer yöntem takip edilmiş, eğer bulunabiliyorsa Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere resmi kurum açıklamaları, bu tarz kaynaklar yoksa haberler arasında karşılaştırmalı bir kontrol sonucunda en uygun görünen kaynak tercih edilmiştir. Kaynak kullanımı noktasında böyle bir yolun izlenmesi, karar alıcıların süreç içerisinde meseleye dair bakış açılarında ve kullandıkları söylemde yaşanan dönüşümlerin daha rahat tespit edilmesini de sağlamıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile Türkiye'nin 2017 yılı öncesinde Suriye İç Savaşı sırasındaki dış politikası incelenmiş, belirleyici unsurlar bağımsız ve ara değişkenler şeklinde sınıflandırılarak detaylı bir analiz ortaya konmuştur. Böylesi bir zaman kıstası konmasının temel amacı ise bu tarihten sonra Türkiye'nin doğrudan müdahale temelli bir dış politikaya yönelmesidir. Çalışmada, Türkiye'nin bu yönetime başvurmadan önce meselenin çözümü noktasında yürüttüğü stratejiler ve sürecin sonunda Türkiye'nin sahada aktif bir pozisyon almasını doğuran unsurlar analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye'nin hem genel dış politika yaklaşımının hem de henüz sona ermediği için Suriye İç Savaşı'nın sonraki evrelerine yönelik Türk dış politikasının analizi için kapsayıcı bir altyapı hazırlanması için de uğraş verilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve: Neoklasik Realizm ve Türk Dış Politikasının Analizine Uygulanabilirliği

Çalışmada incelenen, Türkiye'nin Suriye İç Savaşı'na yönelik dış politikası neoklasik realizm bakış açısından analiz edilecektir. Bu bağlamda, neoklasik realizmin ve kuramın vakaya uygulanabilirliğinin kısaca ele alınması faydalı olacaktır. Realist kuram içerisinde Soğuk Savaş'ın sona

ermesinin açıklanması noktasında bütüncül bir açıklama getirilememesi tartışmaları üzerine, eleştirel bir süreç başlamıştır. Neoklasik realizm de bu eleştirilerin bir sonucu olarak ve devletlerin münferit dış politikalarının açıklanmasının önemine istinaden ortaya atılmış ve bir bakıma realist kuramın dış politika analizi yaklaşımını oluşturmuştur.¹

Literatürde “neoklasik realizm” ifadesi ilk defa Gideon Rose tarafından kullanılmıştır. Neorealizmin dış politika analizi ile ilgilenmediğini ancak kuram içerisinde bazı çalışmaların Waltz'dan farklı olarak bu alana yönelik açıklamalar sunduğunu belirten Rose, bu yaklaşımı neoklasik realizm olarak adlandırmıştır. Makalesinde dış politika analizine dair dört farklı bakış açısı (innenpolitik teoriler, savunmacı neorealizm, saldırgan neorealizm ve neoklasik realizm) ortaya koymuş ve neoklasik realizmi sistematik bir biçimde açıklamaya çalışmıştır.² Buna göre, devletlerin dış politikalarının açıklanabilmesi için hem sistemik unsurlar hem de devletlerin sahip oldukları içsel faktörler birlikte değerlendirilmelidir. Rose'a göre bütüncül yaklaşımı ile neoklasik realizm, diğer kuramsal yaklaşımların eksikliklerini giderilebilmektedir.

Neoklasik realizmde de neorealizmde olduğu gibi analizde sistem kaynaklı etkilere öncelik tanınmaktadır. Ancak bunlar yerel faktörler olarak kabul edilen ara değişkenler (*intervening variables*) vasıtasıyla değerlendirilmesi sonucunda dış politika çıktısına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, Waltz'un üç imajı³ neoklasik realizmde analiz için bir

¹ Neoklasik realizmle ilgili literatür için bkz. Thomas J. Christensen, *Useful Adversaries: Grand Strategy Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958* (Princeton: Princeton University Press, 1996); William C. Wohlforth, *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War* (New York: Cornell University Press, 1993); Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of Americas World Role* (Princeton: Princeton University Press, 1998); Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitlers Strategy of World Conquest* (New York: Columbia University Press, 1998); Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited,” *International Security* 25, no. 3 (2000): 128-161; Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro, *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

² Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy,” *World Politics* 51, no. 1 (1998): 146.

³ Waltz, 1959 yılında yayımladığı “Man, the State and War” kitabında savaşın önlenmesini işleyen kuramları üç kategoriye/imaja ayırmıştır. Buna göre birinci imaj, savaşın nedenini birey düzeyinde açıklamakta; ikinci imaj, devlet davranışları

araya getirilmektedir. Rose, Hobbesçu ya da daha esnek bir nitelikte olmasına bakılmaksızın uluslararası anarşinin doğasının kesin olarak anlaşılamayacağından güvenlik konusunda az bulunur ya da mevcuttur şeklinde bir değerlendirme yapılmasının mümkün olmadığından hareketle; bunun ancak birey düzeyindeki ara değişkenlerin değerlendirmeleriyle dış politikaya dönüştürülebileceğini belirtmektedir.⁴ Sonuç olarak, Rose'a göre neoklasik realizm realist gelenek içerisindeki dış politika analizine dair var olan eksikliğin giderildiği bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bunu yaparken uluslararası sistemin etkilerini ve birim seviyesindeki değişkenleri birlikte kullanarak kuramın açıklayıcılık gücünün artmasını sağlamaktadır.

Münferit dış politikanın açıklanması amacıyla kurgulanan neoklasik realizmde, bağımlı değişken dış politikanın kendisi olmakta ve dış politika uygulamaları bu çerçeveden değerlendirilmektedir. Ayrıca, bağımlı değişkenin oluşmasında, uluslararası sistem yani bağımsız değişkenden gelen sinyallerin ara değişken süzgecinden geçerek çıktıya dönüşmesi şeklinde bir süreç olduğu iddia edilmektedir.⁵ Buna göre, ara değişkenler olarak devletlerin yerel dinamikleri dış politika uygulamalarının oluşmasını sağlamaktadır. Neoklasik realizmde ara değişkenlerin neler olduğu konusunda ise yaygın bir kabul bulunmamakta; bunun yerine ilgili devletlere ve koşullara bağlı olarak ara değişkenlerin belirlenmesinin genel bir uygulama olduğu belirtilmelidir.⁶ Bununla birlikte, neoklasik realizmin açıklayıcılık gücünün temel unsuru olan ara değişkenlerin belirlenmesi noktasında ön plana çıkan faktörler ise karar alıcıların sistemik sinyalleri değerlendirmelerini belirleyen algılamaları ve ilgili devletin kurumsal, ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarıdır. Söz konusu faktörlerden özellikle karar alıcıların ön plana çıkartılmasında, bu kadroların ulusal güvenliğinin sağlanması noktasında görev yapıyor olmaları ve bununla

dolayısıyla iç siyaset ve iç özelliklerle açıklamakta; üçüncü imaj ise sistem düzeyinde açıklama sunmaktadır. Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War A Theoretical Analysis* (New York: Columbia University Press, 1959), 1-15.

⁴ Rose, "Neoclassical," 152.

⁵ Steven E. Lobell, "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model" *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* içinde, ed. S. E. Lobell., N. M. Ripsman and J. W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 28-29.

⁶ Rose, "Neoclassical," 152.

birlikte her türlü içsel ve dışsal etkiye açık olmaları temel gerekçelerdir.⁷ Ayrıca o devletle ilgili her türlü bilgiye ulaşabilme ayrıcalıkları, karar alıcıların devletin uluslararası sistemdeki yerini daha farklı görebilmelerini sağlayacağından söz konusu algılamalar da daha önemli hale gelmektedir.⁸ Bir başka ara değişken ise ilgili devletin yerel faktörleri olarak kabul edilmektedir. Ancak yerel faktörler karar alıcılar kadar baskın bir konumda olmayıp farklılaşan durumlara göre değişen ölçülerde analize dahil edilmektedir.⁹ Buna göre söz konusu faktörler alınan kararlardan etkilenme ve etkileme kapasitelerine bağlı olarak belirleyici unsurlardan birisi olabilmektedir. Bu bağlamda; tarihsel süreklilikler, toplumsal yapı, kurumların özerkliği, medyanın gücü ve çıkar grupları genellikle yerel faktörler arasında yer almaktadır.¹⁰

Sonuç olarak, neoklasik realist bakış açısından dış politika analizi yapılabilmesi adına öncelikle dış politika olayı açıklanmalı ve söz konusu devletin uyguladığı dış politika, bağımsız ve ara değişkenler şeklinde bileşenlerine ayrılmalıdır. Böylelikle tümünden gelimci bir bakış açısıyla hareket edilerek, nihayetinde dış politika analiz edilmelidir

Neoklasik realizmin Türk dış politikasının analizi için gerekli kuramsal ve kavramsal altyapıya sahip olduğu düşünülmektedir. Bunun en önemli nedeni Türkiye'nin uluslararası sistemin yönlendirmelerine (bağımsız değişken) maruz kalan ancak kendi dış politika aklı (ara değişkenler) ile bu yönlendirmeleri değerlendirerek dış politika çıktıları (bağımlı değişken) oluşturan bir devlet konumunda bulunmasıdır. Bu durumun çeşitli gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerin ilki Türkiye'nin uzunca bir dönemden beri Avrupa devletler sistemi içerisinde yer alması ve geleneksel ABD müttefikliği dolayısıyla uluslararası sistemin etkisi ile sürekli olarak yüzleşmesi gösterilebilir. Türkiye'nin sahip olduğu güç kaynakları, karar alıcıların olaylar karşısındaki algıları ve değerlendirmeleri ile uzun bir devlet geçmişine sahip olmaktan kaynaklanan toplumsal ve siyasal geleneği gibi faktörler de Türkiye'nin dış politika yapım süreçlerinde

⁷ Lobell, "Threat Assesment," 43.

⁸ N. M. Ripsman, "Neoclassical realism and domestic interest groups" *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* içinde, ed. S. E. Lobell., N. M. Ripsman and J. W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 172.

⁹ Ripsman, "Neoclassical," 170.

¹⁰ A.g.e., 179-186.

etkin unsurlar olmuştur. Ancak bu faktörlerin dış politikadaki belirleyicilik rolleri genellikle tamamlayıcı unsur şeklinde olurken uluslararası sistemin etkisi ile birlikte değerlendirildiğinde anlamlı hale gelmiştir. Çalışmada incelenecek olan Türkiye'nin Suriye İç Savaşı sırasındaki dış politikasının analizinde de söz konusu uluslararası (bağımsız değişken) ve içsel faktörler (ara değişkenler) üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin sahip olduğu bir takım dış politika süreklilikleri bulunmaktadır. Neoklasik realizmde bağımlı değişkenler olarak kabul edilen bu sürekliliklerin belirlenmesi, kuramsal bir analiz için önemli görünmektedir.

Bu noktada, Türk dış politikasının *bağımlı değişkeni* olarak “Batıcılık” ve “statükoculuk” şeklinde ikili bir yaklaşım olduğu genellikle kabul edilmektedir.¹¹ İlk olarak Batıcılık incelendiğinde, Türkiye'nin Batıcılığının mutlak bir teslim olma durumunu içermediği belirtilmelidir. Bunun yerine, Türkiye'nin kendi ulusal çıkar tanımı üzerinden Batı ittifakı içerisinde sürekli olarak bir pazarlık konumu belirlediği görülmektedir. Bu konum, Türkiye'nin çıkarları ile ittifakın beklentileri arasında uyumsuzluk olması durumlarında tarafların birbirlerini ikna etmek adına müzakerelere girişmesini beraberinde getirmektedir. Soğuk Savaş döneminde dahi bu tutumunu sürdüren Türkiye, zaman zaman SSCB ile yakın ilişkiler de kurmuştur. Ayrıca ABD açısından hayati önemde görünen afyon ekiminin yasaklanması hususunda Türkiye'nin gösterdiği direnç de bu durumun bir diğer örneğidir. Bu nedenle söz konusu Batıcılık ilkesinin anlamının genişletilmesi adına “müzakereci Batıcılık” olarak güncellenmesi daha uygun bir tutum olacaktır.

“Statükoculuk” ilkesi ise Türk dış politikasında mevcut sınırları sürdürme, onlardan memnun olma, onları değiştirmek istememe, kurulu düzen içinde

¹¹ Türk dış politikasının sürekliliklerine dair yayınların bir kısmı için bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006); William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003); Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 71-98; Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2012), 161-176; Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 1045-1051; Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (İstanbul: Alfa, 2018); Yücel Bozdağhoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach* (Londra: Routledge, 2003).

dengeleri sağlamak ve/veya sürdürmek şeklinde görülmektedir.¹² Ancak bu yaklaşım da yeterli açıklamayı sunmak konusunda bir takım eksiklikler barındırmaktadır. Neoklasik realizmde ara değişkenlere yüklenen dış politika belirleme misyonu gereği statükoya dair yaklaşım konusunda da özellikle algılara ayrıca bir önem atfedilebilir. Buna göre statükoya yüklenen anlamın karar alıcılar nezdinde olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesi neticesinde statükocu duruşun esnetilebildiği ya da daha sıkı bir biçimde sahiplenildiği görülmektedir. Özellikle Kıbrıs meselesinde görülen Türkiye'nin statüko kaynaklı olarak zarara uğradığı algısı bu ilkenin esnetilmesine yol açarken sonraki bölümlerde incelenecek olan Türkiye'nin Suriye politikasında iç savaşın başlangıç evresinde Türkiye'nin önceki dönem kazanımlarını sürdürmek adına statükoyu daha sıkı bir biçimde savunmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım gereği Türkiye'nin statükoculuğu da “faydacı statükoculuk” şeklinde güncellenerek bu çalışmada bir diğer bağımlı değişken olarak kabul edilmektedir.

Müzakereci Batıcılık ve faydacı statükoculuğa ek olarak Türk dış politikasında süreklilik barındırdığı kabul edilebilecek olan bir diğer yaklaşım da Türkiye'de karar alıcıların millî güvenliğinin tehdit altında olduğunu düşündükleri durumlarda, Türkiye'nin Batı ittifakının dışında ve hatta karşısında hareket etmesidir. Bu durumun önemli örneklerinden birisi olan Kıbrıs Harekâtı ile Türkiye, iki NATO üyesi arasında bir sıcak çatışma ortamı yaratabilecek olan bu harekâta girişirken bunun altyapısını Türkiye'nin millî güvenliğinin bu operasyonu gerektirmesi oluşturmuştur. Bununla birlikte, terörle mücadele kapsamında da Türkiye genellikle Batılı müttefikleriyle sorunlar yaşamayı göze almış ve sınır ötesi operasyonlar da dahil mücadele için gerekli adımları atmaya sürdürmüştür. Türkiye'nin Suriye meselesinde 2016 yılı sonrası izlediği strateji de bu yaklaşımın bir devamı olarak kabul edilebilir. ABD'nin PYD'ye yaptığı yardımlar ve PYD'nin Türkiye'nin sınır bölgelerinde sağladığı hakimiyet Türkiye'nin Rusya ve İran'la birlikte hareket etmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak, neoklasik realist dış politika modelinde de olduğu gibi, Türkiye, uluslararası sistem kaynaklı sinyallerin yerel dinamikler bağlamında değerlendirilmesine bağlı kalarak, süreklilikleri bulunan bir dış politika yürütmektedir. Suriye İç Savaşı'na yönelik Türk dış politikasının

¹² Oran, *Türk Dış Politikası*, 46-49.

da bu bakış açısından incelenmesi, kapsamlı ve bütüncül bir analiz için uygun görünmektedir. Bu bağlamda, sonraki bölümlerde Türkiye'nin doğrudan müdahale öncesi dönemde Suriye İç Savaşı'na yönelik izlediği politikalar bu çerçeveden ele alınarak analiz edilecektir.

3. Türkiye'nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikası

Türkiye'nin Suriye İç Savaşı'na yönelik izlediği dış politika, süreç içerisinde farklılaşmış; hem kullanılan araçlar hem de stratejiler değişiklik göstermiştir. Bu nedenle, çalışmada analize konu edilen doğrudan müdahale öncesi dönem dış politika uygulamalarının üç ayrı döneme ayrılarak incelenmesi gerekli görülmüştür. Dönemselleştirmeler, Türkiye'nin yaklaşımlarındaki dönüşümlere göre belirlenmiş; birinci dönem Esad'ı reforma zorlama, ikinci dönem Esad karşıtı ve son dönem de terörle mücadele öncelikli stratejileri kapsamaktadır. Sonraki başlıklarda bu üç dönem incelenecektir.

3.1. Birinci Dönem (Mart-Eylül 2011)

2011 yılının Mart ayında başlayan halk hareketleri sonrası Türkiye, hızlı bir biçimde Suriye'deki gelişmelere reaksiyon göstermiştir. Suriye yönetimi ile son yıllarda kurulan iyi ilişkileri ön plana çıkartarak bu konuda inisiyatif almaya çalışan Türkiye, ilk hamle olarak da Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Hakan Fidan'ı Suriye'ye göndererek, şiddetten uzak durulması gerektiğini, bir geçiş dönemine ihtiyaç olduğunu ve Türkiye'nin yardıma hazır olduğunu bildirmiştir.¹³ Ancak olayların şiddet içeren bir yapıda gerçekleşmesi, başta ABD ve AB olmak üzere Suriye'ye yönelik tepkilerin yükselmesine ve bir takım yaptırım kararlarının alınmasına neden olmuştur.

Suriye'de muhalefetin örgütlenme çabalarının Türkiye'de gerçekleşmesi, bu süreçte önemli gelişmelerden biri olmasına karşın, Türkiye'nin Suriye'de siyasi sorunların çözümünün Esad yönetimi altında yapılması gerektiği görüşü devam etmiştir. Davutoğlu bunun gerekçesini, "Ortadoğu'da barış

¹³ "Fidan, Şam'da Esad ile görüştü," *Timeturk*, 28 Mart 2011. <https://www.timeturk.com/tr/2011/03/28/mit-mustesari-fidan-sam-da-esad-ile-gorust.html>

sürecinin en önemli aktörlerinden birisinin Suriye olduğu ve bu nedenle Suriye yönetimi ile görüşmelere devam edilmesi gerektiği” şeklinde ifade etmiştir.¹⁴ Ancak ilerleyen günlerde Suriye’de şiddet olaylarının artması, başta Erdoğan olmak üzere Esad’a yönelik eleştirilerin getirilmesini başlatmıştır.

Türkiye’den tavrını gözden geçirmesini isteyen Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim’in açıklamaları¹⁵ ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. 8 Ağustos’ta Şam’a giderek Esad’la görüşen Davutoğlu, Türkiye’nin beklentilerini dile getirirken, Esad’ın Türkiye’yi eleştirdiği güvenlik ve terör konularında da suçlayıcı bir tavrıyla karşılaşmıştır.¹⁶ Türkiye’ye dönüşte Suriye rejimi için artık haftaların bile önemli olduğunu belirten Davutoğlu, Esad’ın reformları hayata geçirmek için son şansı olduğunu iddia etmiştir.¹⁷ Son olarak Erdoğan tarafından Esad rejiminin güvenilmez olduğu ilanı bu sürecin sonuna geldiğini göstermiştir.¹⁸ Suriye olaylarının ilk evresi, Türkiye’nin Esad yönetimini reform yaparak halkın beklentilerine karşılık vermeye davet etmesi ile geçmiştir. Ancak yaşanan gelişmeler ve iki ülkenin beklentilerinin uyuşmaması, kısa sürede Türkiye’nin Suriye politikasını değiştirmesine neden olmuştur.

3.2. İkinci Dönem (2011-2015)

Davutoğlu’nun Şam ziyaretinden sonra iki ülke ilişkileri, sürekli olarak kötüleşmiştir. Bu süreçte en önemli açıklama, Başbakan Erdoğan’dan gelmiştir. Türkiye’nin, “Suriye yönetimi ile artık görüşecek bir şeyinin kalmadığını ve Esad rejimine güvenmediklerini” açıklayan Erdoğan, ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır.¹⁹ Türkiye, Suriye’ye karşı yaptırım

¹⁴ “Bakan Davutoğlu’nun yüzde 50 iddiası,” *Milliyet*, 7 Haziran 2011. <http://www.milliyet.com.tr/bakan-davutoglu-nun-yuzde-50-iddiasi-siyaset-1399695/>

¹⁵ “Şam’dan Ankara’ya tepki!,” *HaberTürk*, 22 Haziran 2011. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/641941-suriyeden-turkiyeye-sert-tepki>

¹⁶ “Davutoğlu Esad görüşmesi sona erdi,” *BBC Türkçe*, 9 Ağustos 2011. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110809_davudoglu_esad

¹⁷ “Davutoğlu: Esad’ın sayılı günleri kaldı,” *Haber7*, 10 Ağustos 2011. <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/772875-davutoglu-esadin-sayili-gunleri-kaldi>

¹⁸ “Erdoğan: Esad’a halkı da inanmıyor, biz de,” *BBC Türkçe*, 14 Eylül 2011. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110914_erdogan_syria

¹⁹ “Başbakan Erdoğan’ın Obama görüşmesi sonrası açıklamaları,” *Hürriyet*, 21 Eylül 2011. <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdoganin-obama-gorusmesi-sonrasi-aciklamalari-18786674>

kararları almış,²⁰ Suriye de benzer bir karşılık vermiş²¹ ve önceki dönemde kurulan işbirliği tamamen bitmiştir.

Türkiye politikasını, Suriye muhalefetiyle ilişkileri geliştirmek ve uluslararası kamuoyunun rejime baskı uygulaması için çaba harcamak şeklinde belirlemiştir. İstanbul’da kurulan ve muhalefeti birleştirerek askeri yapılanmaya geçen Suriye Ulusal Konseyi’nin (SUK) Suriye’nin meşru temsilcisi olarak tanınması adına politikalar izlenmiştir.²² Bu politikaya tepki gösteren İran, Türkiye’yi “emperyalizmin taşeronu” olmakla suçlamıştır.²³ Ayrıca Suriye yönetimi tarafından da Türkiye, komplo kurmakla suçlanmış ve eylemleri savaş ilanı olarak yorumlanmıştır.²⁴

Türkiye’nin Suriye stratejisinin bir diğer boyutunu da Suriye yönetimine yönelik uluslararası baskıların arttırılması çabaları oluşturmuştur. Türkiye’nin bu yaklaşımı, 24 Ocak 2012 tarihli Dışişleri Bakanlığı açıklamasında şu şekilde dile getirilmektedir:

“Ulaştığı endişe verici boyutlar ışığında, bölgesel barış ve güvenliği de tehdit eden bir nitelik kazanan Suriye’deki durum karşısında ilgili tüm uluslararası aktörler tek sesle ve kararlılıkla hareket etmelidir. Bu bakımdan, Arap Ligi Bakanlar Konseyi’nin BM Genel Sekreteri, diğer bölgesel devletler ve BM Güvenlik Konseyi üye devletleriyle temaslarını artırma kararını isabetli buluyoruz.”²⁵

²⁰ 30 Kasım 2011 tarihinde Davutoğlu tarafından açıklanan 9 maddelik yaptırım kararları için bkz. “Türkiye’den Suriye’ye dokuz maddelik yaptırım,” *El-Cezire Türk*, 30 Kasım 2011. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyeden-suriyeye-dokuz-maddelik-yaptirim>

²¹ Suriye’nin Türkiye yaptırımlarına karşı misillemesi için bkz. “Türk yaptırımına Suriye’den misilleme geldi,” *Radikal*, 5 Aralık 2011. <http://www.radikal.com.tr/dunya/turk-yaptirimina-suriyeden-misilleme-geldi-1071538/>

²² “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Jarba’yı kabul etti,” *Dışişleri Bakanlığı*, 9 Temmuz 2013. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanidavutoglu-suriye-ulusal-koalisyonu-baskani-jarbayi-kabul-etti.tr.mfa>

²³ “Türkiye emperyalizmin taşeronu oldu,” *Cumhuriyet*, 3 Nisan 2012. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/332204/_Turkiye_emperyalizmin_taseronu_oldu_.html

²⁴ “Suriye’ye göre Türkiye’nin yaptığı savaş ilanı,” *Pressmedya*, 3 Nisan 2012. <http://www.pressmedya.com/?aType=haber&ArticleID=7863>

²⁵ “Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi’nin 22 Ocak 2012 Tarihinde Suriye Konusunda Aldığı Karar Hk.,” *Dışişleri Bakanlığı*, 24 Ocak 2012. http://www.mfa.gov.tr/no_26_-24-ocak-2012_-arap-ligi-disisleri-bakanlari-konseyi_nin-22-ocak-2012-tarihinde-suriye-konusunda-aldigi-karar-hk_tr.mfa

Suriye'de yaşananları “insanlığa karşı suç” şeklinde tanımlayan Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye konusunda daha aktif olmasını talep etmiştir.²⁶ BM'yi harekete geçmeye çağıran Türkiye, kararları veto eden Rusya ve Çin ile temaslarda bulunarak bu ülkeleri ikna etmeye çalışmıştır.²⁷ BM Genel Kurul kararıyla ülkede şiddetin sona erdirilmesi talep edilirken eski Genel Sekreter Kofi Annan, BM ve Arap Ligi'nin Suriye özel temsilcisi olarak atanmıştır.²⁸ Türkiye, 22 Haziran 2012 tarihinde jetinin Suriye tarafından düşürülmesiyle hem stratejisine askeri araçları eklemiş hem de NATO'yu da sürece dahil etmek adına girişimlere başlamış ve NATO'dan Patriot füzeleri getirtmiştir.²⁹

Tüm bu girişimlere karşın beklediği sonucu alamayan Türkiye, rejimin kimyasal silah kullandığı iddialarını yüksek sesle dile getirmiş ve bu konuda ABD ve Rusya Federasyonu'nun harekete geçmelerini teşvik etmiştir.³⁰ Nihayetinde taraflar kimyasal silahların tasfiyesi hususunda anlaşsalar da Türkiye, Suriye'nin taahhütlerini yerine getirmeyip yeniden kimyasal silah kullandığını savunarak mevcut politikasını yürütmeye devam etmiştir.

2014 yılına gelindiğinde, PYD ve DAESH, en önemli gündem maddeleri olmuştur. PYD, rejimin çekildiği kuzey kentlerine yerleşmiş; DAESH de Rakka başta olmak üzere önemli kent merkezlerinde alan hakimiyeti sağlamıştır. Bu sırada devam eden “çözüm süreci” nedeniyle PYD ile görüşülerek Türkiye'nin çekinceleri anlatılmıştır. DAESH konusunda ise Türkiye terörle mücadele noktasında devam eden görüşleri üzerinden konuya yaklaşmıştır.

²⁶ “BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye Konusunda Bir Kez Daha Karara Ulaşamaması Hk.,” *Dışişleri Bakanlığı*, 4 Şubat 2012. http://www.mfa.gov.tr/no_-38_-4-subat-2012_-bm-guvenlik-konseyi_nin-suriye-konusunda-bir-kez-daha-karara-ulasamamasi-hk_tr.mfa

²⁷ “Başbakan Erdoğan, Moskova'da,” *HaberRus*, 18 Temmuz 2012. <http://haberrus.com/politics/2012/07/18/basbakan-erdogan-moskovada.html>

²⁸ “Kofi Annan Suriye özel temsilcisi olarak atandı,” *NTV*, 24 Şubat 2012. <https://www.ntv.com.tr/dunya/kofi-annan-suriye-ozel-temsilcisi-olarak-atandi,fsULVNt17U2Q6OvkDO63UA>

²⁹ “Türkiye'ye Patriot füzeleri gönderiliyor,” *BBC Türkçe*, 4 Aralık 2012. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update3.shtml

³⁰ “Suriye'de Rejimin Elindeki Kimyasal Silahların Tasfiyesi Konusunda ABD ve RF Arasında Sağlanan Mutabakat Hk.,” *Dışişleri Bakanlığı*, 14 Eylül 2013. http://www.mfa.gov.tr/no_-245_-14-eylul-2013_-suriye_de-rejimin-elindeki-kimyasal-silahlarin-tasfiyesi-konusunda-abd-ve-rf-arasinda-saglanan-mutabakat.tr.mfa

Cenevre-2 Konferansı'nda, Suriyeli ve Türk Bakanların konuşmaları ilişkilerin genel durumu hakkında son durumu yansıtmıştır. Komşularının, teröristlere yardım ettiğini söyleyen Muallim, “Erdoğan olmasaydı bunların hiçbirisi olmazdı” şeklinde ifadelerle Suriye’de gelinen noktadan Türkiye’yi sorumlu tutmuştur.³¹ Davutoğlu da “meşruiyetini ve ülkede otoriteyi sağlama becerisini kaybetmiş bir lider ve onun yakın çevresi ile elleri kana bulaşmış kişilerin yönetimde yerlerinin olamayacağını” belirterek Türkiye’nin yaklaşımını açıklamıştır.³²

2014 yılı boyunca çatışmalar sürerken Suriye ordusu önemli kayıplar vermiş; DAESH ve YPG etki alanlarını sürekli olarak genişletmiştir. Özellikle DAESH uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş ve iç savaş ikincil önemde görünmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon, DAESH’le mücadele başlatırken Suriye krizi uluslararası askerî bir nitelik kazanmıştır. Türkiye, Esad karşıtı politikalarını sürdürmüş, özellikle ABD’nin DAESH’le savaş konusunda YPG’yi öne çıkartması, rahatsızlıklar yaratmaya başlamıştır. YPG’nin 15 Haziran 2015’de son olarak DAESH’den Tel Abyad’ı alarak buraya yerleşmesi, Türkiye için önemli bir kırılma noktası olmuş, Türkiye içerisinde yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

3.3. Üçüncü Dönem (2015-2016)

Bu döneme kadar dış politika amacını Esad’ın bulunmadığı yeni bir Suriye yönetimi kurulması olarak belirleyen Türkiye, 2015 yılından sonra bu tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bu süreçte, ABD desteği alan PYD’nin bölgeyi kanton yönetimleriyle özerkleştirme hareketi, Türkiye’yi rahatsız etmiştir. ABD’nin PYD’ye yönelik tutumu ve Esad yönetimine destek olmak adına Rusya’nın askeri olarak sahaya inmesi bu dönemde Türkiye’nin beklentilerine yönelik olumsuz bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

³¹ “Montrö’deki Cenevre-2 Konferansı gergin başladı,” *Hürriyet*, 22 Ocak 2014. <http://www.hurriyet.com.tr/montrodeki-cenevre-2-konferansi-gergin-basladi-25623620>

³² “Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Suriye halkını daha parlak bir gelecek bekliyor. Türkiye bu yolda onların yanında yer alacaktır”,” *Dışişleri Bakanlığı*, 22 Ocak 2014. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_suriye-halkini-daha-parlak-bir-gelecek-bekliyor_-turkiye-bu-yolda-onlarin-yaninda-yer-alacaktır.tr.mfa

2015 yılı Haziran ayından itibaren Türkiye, iç siyasi gelişmelerin daha fazla etkisinde kalarak hareket etmeye başlamıştır. PYD ve DAEŞ'in etkinliği devam ederken; Türkiye'nin başlattığı çözüm süreci ise sona ermiştir. PKK, Türkiye'de "özyönetim" adı altında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çeşitli il ve ilçelerde Türkiye Cumhuriyeti idaresini istemediğini ilan ederek terör eylemlerine başlamıştır. DAEŞ de benzer eylemler yapınca, Türkiye önceliğini bu meselelere vermeye başlamıştır. TSK, bu gelişmeler üzerine Suriye'de DAEŞ'e, Irak'ta da PKK'ya yönelik hava operasyonlarına başlamıştır. Aynı sırada yurtiçinde de askeri operasyonlar başlamış, siper ve el yapımı patlayıcılar kullanarak direnen PKK/PYD unsurları bölgeden temizlenmeye başlamıştır.

Eylül ayında Rusya'nın Suriye'ye asker göndererek aktif bir biçimde sahaya inmesi Türkiye'nin politikasında önemli sonuçlar doğurmuştur. Rus uçakları tarafından yapılan sınır ihlalleri karşısında, 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus SU-24 bombardıman uçağını düşürülmüştür.³³ Rusya, hava sahası ihlali olmadığı halde Türkiye tarafından bu eylemin yapıldığını iddia etmiş ve buna bağlı olarak da Türkiye'ye ticaret, turizm ve güvenlik alanlarında yaptırımlara başlamıştır. Suriye'deki askeri varlığını güçlendiren Rusya, hava savunma sistemlerini yerleştirmek dahil olmak üzere Suriye'de en etkin güç haline gelerek Türkiye'nin olası askeri müdahale seçeneğinin önünü kapatmıştır.

Rusya ile yaşanan kriz, Türkiye'nin Suriye'de etkinliğini kısıtlamış, ABD tarafından PYD'ye yapılan yardımlar ve YPG'nin DAEŞ karşısında en önemli unsur haline gelmesi, Türkiye açısından ileride devletleşebilecek bir Kürt idari mekanizması ihtimali doğurmuştur. Bu tablo karşısında Rusya ile ilişkilerini düzeltme yolunu seçen Türkiye, 27 Haziran 2016 tarihinde Putin'e bir mektup göndererek olaydan duyduğu üzüntüyü belirtmiştir.³⁴ 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi ertesinde Putin'in destek mesajı vermesiyle karşılıklı bir güven ortamı oluşmuştur. 9 Ağustos'ta iki lider bir araya gelerek işbirliği için niyetlerini bildirmiştir.³⁵ Bu görüşmeden kısa

³³ "Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü," *NTV*, 24 Kasım 2015. https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXB1qrA

³⁴ "Kremlin: Erdoğan üzüntülerini dile getirdi," *NTV*, 27 Haziran 2016. <https://www.ntv.com.tr/dunya/kremlin-erdogan-uzuntulerini-dile-getirdi, hmEdrv7FIkaMQe2kKiwo 1Q>

³⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya dönüşünde uçakta gazetecilere konuştu," *HaberTürk*, 11 Ağustos 2016. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1280193-cumhurbaskani-erdogan-rusya-donusunde-ucakta-gazetecilere-konustu>

süre sonra, 24 Ağustos'ta Türkiye, öncelikli hedefi Cerablus ve buradaki DAESH mevzileri olan "Fırat Kalkanı" operasyonu ile Suriye'deki ilk askerî faaliyetine başlamıştır. Operasyon, Menbiç dışındaki bütün hedeflerine ulaşmış, El-Bab'ın DAESH'den temizlenmesiyle 30 Mart'ta sona ermiştir. Türkiye böylelikle PYD kontrolündeki alanların birleşmesini önlemiş ve bu bölgelere Suriyelilerin yeniden yerleşebilmesinin önünü açmıştır. Türkiye, aynı zamanda, Rusya ve İran'la birlikte önce Moskova'da bir araya gelerek Suriye'nin geleceğine yönelik görüşmeler yapmış ve sonrasında Astana sürecinde inisiyatif sahibi ülkelerden birisi haline gelmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, 2015 yılından sonra Suriye'de oldukça aktif bir politika yürütmüş; yine Esadsız bir Suriye istemekle birlikte, önceliklerini PYD ve DAESH tehdidi üzerinden belirlemiştir. Bu süreç, Türk dış politikasının genel çizgisi düşünüldüğünde ciddi kaymaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. ABD ile mevcut müttefiklik ilişkilerinin sorgulandığı ve Rusya ve İran'la birlikte hareket edilerek yeni bir hareket mantığının oluştuğu bir dönem başlamıştır. Bu süreçten sonra Türkiye, hedefleri değişmekle birlikte sahada askeri varlık kurma ve doğrudan müdahalede bulunma stratejisi yürütmeye başlamış ve böylelikle Suriye İç Savaşı'na yönelik politikasında yeni bir evreye geçmiştir.

4. Türkiye'nin Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikasının Neoklasik Realizm Çerçevesinden Analizi

Yukarıda dönemler halinde incelenerek açıklanan, Türkiye'nin Suriye İç Savaşı'na yönelik dış politika uygulamaları bu bölümde, neoklasik realizm çerçevesinde analiz edilecektir. Bu analiz sonraki başlıklarda, dış politikayı belirleyen bağımsız ve ara değişkenlerin her bir dönem için ayrı ayrı tespit edilerek ve ortaya konan dış politika yaklaşımının Türk dış politikasının süreklilikleri bağlamında değerlendirilmesiyle yapılacaktır. Bu noktada, altı aylık bir süreci kapsayan birinci dönemin kapsamlı analizi yapılmayacak olup yalnızca genel değerlendirmesine yer verilecektir.

4.1. Birinci Dönem

2010 yılının son aylarıyla birlikte, halk hareketlerinin etkisini arttırması ve nihayetinde Suriye'ye de sirayet etmesiyle başlayan birinci dönem,

hem olayların gidişatı hem de Türk dış politikası adına bir geçiş süreci mahiyetinde geçmiştir. 2011 yılı sonbaharına kadar devam eden dönem itibarıyla Türkiye, önceki dönem dış politikasını ve buna bağlı olarak kazanımlarını sürdürmek adına rejimin yanında ancak reformlar için yol gösterici bir konum benimsemiştir.³⁶

4.2. İkinci Dönem

4.2.1. Bağımsız Değişkenler

2011-2015 dönemi için Türk dış politikasının belirlenmesinde etkili olan beş ayrı bağımsız değişkenin varlığından bahsedilebilir. Bunlardan ilki olan ABD askerilerinin 2011 yılında Irak'tan çekilmesi, bölgesel güç dağılımı hususunda önemli değişiklikler yaratmıştır. Merkezi hükümetin İran'a yakınlığı önemli sonuçlar doğurmuş, İran-Suriye ilişkileri de düşünüldüğünde bölgede İran merkezli bir güç odağı ortaya çıkmıştır. Bölgede değişen güç dengesi, Suriye ile ilişkilerde dönüşümlerin yaşanmasına yol açan faktörlerden birisi olmuştur.

İkinci bağımsız değişken de 2011 yılında gerçekleşen Libya'ya yönelik NATO müdahalesidir. Libya'da önce yaptırım,³⁷ daha sonra da uçuşa yasak bölge kurulması ve sivil ölümlerinin engellenmesi için her türlü tedbire başvurulabileceğini belirten³⁸ BM Güvenlik Konseyi kararları alınmıştır. Buna istinaden NATO üzerinden müdahale gerçekleşmiş; her ne kadar gerekli prosedürlerin yerine getirilmediği ve bir oldubitti ile Libya'ya girildiği gibi çok sayıda eleştiri getirilse de sonuç değişmemiş³⁹ ve Libya lideri Muammer Kaddafi'nin 21 Ekim'de linç edilerek öldürüldüğü süreç başlamıştır. Türkiye, “emperyal bir proje” olduğu iddiası⁴⁰ ile karşı çıktığı

³⁶ Meliha Altunışık, “The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria,” *IEMed Mediterranean Yearbook*, (2016): 40.

³⁷ UN Security Council, “Resolution 1970,” 26 Şubat 2011. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970 (2011)

³⁸ UN Security Council, “Resolution 1973,” 17 Mart 2011. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973 (2011)

³⁹ Libya müdahalesinin uluslararası hukuka aykırılığı ile ilgili kaynak için bkz. Yıldırım Sak, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler,” *Uluslararası İlişkiler* 11, no. 44 (2015): 121-153.

⁴⁰ “Erdoğan: NATO'nun Libya'da Ne İşi Var,” *NTV*, 28 Şubat 2011. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA>

Libya müdahalesine, Libya'nın idaresi noktasında Libyalılardan başkasının bulunmaması ve bütün komutanın NATO'ya bırakılması şartlarıyla onay vermiştir.⁴¹ Bu olay, müdahale seçeneğinin bir ihtimal olarak varlığını ve gerektiğinde uluslararası hukuka rağmen buna başvurabileceğini göstermesi açısından önemli bir örnek olmuş ve başta Türkiye olmak üzere pek çok devletin bu seçeneğe dış politikalarında yer vermelerine neden olmuştur.

Bir diğer bağımsız değişken olarak Arap Baharı sonrasında Müslüman Kardeşler gibi İslamcı grupların iktidara gelmeleri, bölgede farklı dinamiklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hükümetlerin Türkiye ile ilişkilerini geliştirme iradesi ortaya koymaları, İran üzerinde toplanan gücün dengelenmesi adına sistemik sinyaller iletirken, karar alıcılarda Esad sonrasında ülkeyi yönetecek olan grubun benzer nitelikler taşıyabileceği hususunda bir inanç ortaya çıkartmıştır.⁴²

Türkiye gibi bölgesel bir devletin dış politikasında büyük devletlerin politikaları da bir bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir. Bunlardan ilki olan ABD, başlangıçta, bölgede bozulan imajının düzeltilmesi amacıyla hareket etmiş ve çıkarları tehdit edilmedikçe aktif politika izlememeyi tercih etmiştir. Yalnızca, artan can kayıpları sonrasında Esadsız bir Suriye yönetimi kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁴³ Kimyasal silah kullanımı söylentileri üzerine 21 Ağustos 2012'de bunun kırmızı çizgisi olduğunu ve kullanılması halinde askeri sorumluluğunu da kullanmak dair her türlü adımı atacağını ilan etmiştir.⁴⁴ Nihayetinde, 13 Haziran 2013'de Amerikan Ulusal Güvenlik Danışmanı Rhodes tarafından rejimin kimyasal silah kullandığının farklı kaynaklarca ispatlandığı açıklanmıştır.⁴⁵ Rhodes,

⁴¹ "Türkiye'nin Libya politikasına eleştiri," *Deutsche Welle Türkçe*, 26 Mart 2011. <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-libya-politikas%C4%B1na-ele%C5%9Firi/a-14943958>

⁴² Ibrahim Natil, "Turkey's Foreign Policy Challenges in the Syrian Crisis," *Irish Studies in International Affairs* 27, no. 1 (2016): 77-78.

⁴³ "Assad must go, Obama says," *Washington Post*, 18 Ağustos 2011. https://www.washingtonpost.com/politics/assad-must-go-obama-says/2011/08/18/gIQAelheOJ_story.html?utm_term=.143326376b01

⁴⁴ "Syria crisis: Obama warns on chemical weapons," *The Guardian*, 21 Ağustos 2012. <https://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2012/aug/21/syria-crisis-weapons-obama-live>

⁴⁵ "Timeline of Syrian Chemical Weapons Activity, 2012-2017," *Arms Control Association*, Son erişim: 17 Kasım 2017. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Syrian-Chemical-Weapons-Activity>

muhaliflere daha fazla destek olunacağını ve mücadele edebilmeleri için silah sağlanacağını da belirtmiştir.⁴⁶ Böylelikle Türkiye'nin de eleştirilerine neden olan, PYD'nin silahlandırılma süreci başlamıştır.

ABD, DAES tehdidi sonrasında uluslararası koalisyon aracılığıyla hava harekâtını başlatmış ve böylelikle iç savaşta dış müdahale evresine geçilmiştir. DAES'le savaşma söylemi, Esad yönetimi tarafından da sahiplenilirken bu durum rejimin elini güçlendirmiştir. Ancak Türkiye müdahalenin kara ayağında YPG'nin fazlasıyla ön plana çıkmasından rahatsızlık duymuş ve bu nedenle, ABD ile ilişkilerinde sorunlar yaşayarak politikasında değişime gitmiştir.

Olayların başından itibaren Esad yönetiminin yanında yer alan Rusya'nın 2011 yılında yaşanan gelişmeler sonucunda daha aktif bir tutum takındığı belirtilebilir. İlki, hem Mısır hem de Libya'da yeni hükümetler, önceki dönem antlaşmalarını iptal ederek Rusya'yı ciddi zarara uğratmıştır.⁴⁷ Bu nedenle, Suriye'de benzer bir senaryonun ortaya çıkmamasının, Rusya'nın önceliği haline geldiği iddia edilebilir. Rusya, ayrıca Tartus askeri üssünü kaybetmemek için Suriye'ye yardım etmiş; diplomatik, ekonomik ve askeri yardımlarla bu süreci ilerleterek veto hakkını da kullanmak suretiyle rejimin direnmesini ve savaşı kaybetmemesini sağlamıştır.⁴⁸ Ayrıca Kırım'ın ilhakı gibi gelişmelerle birlikte, yakın çevresinde olumsuz sonuçlarla karşılaşmamak adına Suriye politikasının yürütüldüğü de belirtilmelidir.⁴⁹ Bununla birlikte, DAES tehdidiyle uluslararası kamuoyunun dikkatinin Esad'dan çevrilmesini sağlamaya çalışan Rusya, bu politikasında da kısmen başarılı olmuştur. ABD'nin daha aktif olarak Suriye'ye müdahil olması ve Esad rejiminin zayıflamasıyla birlikte 2015 yılının Eylül ayında sahaya inen Rusya, Suriye yanlısı politikasını her koşulda sürdüreceğini de göstermiştir.

⁴⁶ “White House: Syria crosses ‘red line’ with use of chemical weapons on its people,” *CNN*, 14 Haziran 2013. <http://edition.cnn.com/2013/06/13/politics/syria-us-chemical-weapons/index.html>

⁴⁷ Emre Erşen, “Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler,” *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* içinde, ed. H. B. Yalçın ve B. Duran (İstanbul: SETA, 2016), 155.

⁴⁸ Fatma A. Kelkitli, “Soğuk Savaş'tan Günümüze Rusya'nın Suriye Politikası: Ortadoğu Kapısını Açık Tutma Gayretleri,” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* içinde, ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (İstanbul: Beta, 2016), 359.

⁴⁹ Erşen, “Rusya'nın Suriye Politikası...,” 162.

Sonuç olarak, 2015 yılına kadar geçen süreçte bağımsız değişkenlerin yarattığı sistemik sinyallerin değişim odaklı bir mesaj ilettiği, bilhassa ABD politikalarının diğer bölge ülkelerinde yaşanan gelişmelerle de birlikte değerlendirildiğinde, Suriye rejiminin varlığını uzun süre devam ettiremeyeceği şeklinde algılandığı belirtilebilir. Bu süreçte yaşananların Türkiye’de bir değişim beklentisi yarattığı şeklinde değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

4.2.2 Ara Değişkenler

4.2.2.1. Karar Alıcıların Algıları

2011 sonrası süreçte Suriye’de inisiyatifin kaybolmasından rahatsızlık duyan Türkiye, özellikle Mısır’da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi ve bunu takip eden süreçte Mısır lideri Mursi’nin Erdoğan’la yakın ilişkiler içerisine girmesi gibi gelişmeler üzerinden politikasını oluşturmuştur. Irak’ta İran’a kaybedilen bölgesel avantajın, yeni kurulan yönetimler sayesinde geri kazanılabilmesi ihtimali doğmuştur.⁵⁰ Türkiye’nin bu yaklaşımının arka planını oluşturan İran hususundaki rahatsızlığını Davutoğlu, “Esad, Hizbullah ve İran’ın desteğiyle Bekaa’ya uzanan bir Nusayri-Şii kuşağı oluşturma çabasına girdi” diyerek açıkça beyan etmiştir.

Karar alıcıların yaklaşımlarını belirleyen bir diğer husus da ABD’nin politikaları olmuştur. Esad’ın istifaya çağırılması, Türkiye’de, ABD’nin aktif bir politika yürüteceği şeklinde algılanması sonucunu doğurmuştur.⁵¹ Davutoğlu’nun ABD’nin kimyasal silahları kırmızı çizgi olarak ilanından yalnızca üç gün sonra, katıldığı bir programda Esad yönetiminin çok fazla süresinin kalmadığı ve sürecin sonuna gelindiği şeklindeki beyanı Türkiye’nin bu beklentisini göstermiştir.⁵² Daha sonraları DAESH tehdidi karşısında hava operasyonu başlatan ABD’nin PYD ile kurduğu ilişkiler, bu sürecin çıkmaza girmesine neden olurken Türkiye-ABD ilişkilerinde de gerilimli bir dönemi başlatmıştır.

⁵⁰ M. Sheharyar Khan, “The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East,” *Policy Perspectives* 12, no. 1, (2015): 47.

⁵¹ İmran Demir, *Overconfidence and Risk Taking in Foreign Policy Decision Making: The Case of Turkey’s Syria Policy* (New York: Palgrave Macmillan, 2017), 74-75.

⁵² “Davutoğlu Esad’a ömür biçti,” *NTV*, 24 Ağustos 2012. https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw

Karar alıcıların dış politikaya dair genel algıları da belirleyici olan bir diğer unsurdur. Özellikle “komşularla sıfır sorun yaklaşımı”nın geçerliliğini yitirmesinden sonra karar alıcılar, konunun özü olarak gördükleri insani bir tutum sergilemeye başlamıştır. Türkiye'nin bu süreçte rejimlerin değil halkların yanında olduğu vurgusu, karar alıcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu konuda Erdoğan'ın 26 Haziran 2012 tarihinde yaptığı açıklamalar bu vurgular etrafında şekillenmiştir:

“Biz, dış politikada aktif tutum sergiledikçe ekonomimiz büyüdü. Ekonomimiz büyüyünce dış politikada elimiz güçlendi. Bu doğrudan reformlarımıza sosyal kalkınmaya yansdı. Hiç kimse şunu söyleyemez. Türkiye içine kapansın, yanı başında olup bitenleri seyretsin, Türkiye tribünde kalsın. Bu anlayış bizim yakın tarihimizde zaman zaman iktidara egemen olmuştur. Ama böyle dönemlerde Türkiye hiçbir ilerleme kaydedememiştir. Türkiye merkezinde bulunduğu çok geniş coğrafyada, komşularla aynı gönül dilini konuşan bir ülkedir. Komşularına, akrabalarına, kardeşlerine sırtını dönen bir ülkenin, onların sevincine kederine kayıtsız kalan bir ülkenin, özellikle de Türkiye'nin bu coğrafyada büyümesi kalkınması söz konusu olamaz.”⁵³

Suriye krizi öncesi dış politikanın önceliğinin ekonomiyi de kaldırmak olduğunu açıklayan Erdoğan, Türkiye'nin aktif bir politika izlemesi gerektiğini ve tarihsel ve kültürel bağların olduğu bölge halklarının sıkıntılarını önceleyen bir anlayışla hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı konuşmada Erdoğan, insani kriz içerisindeki Suriye halkına kapıların sonuna kadar açık olduğunu da söylemiştir. Bu noktada, Erdoğan ve Davutoğlu'nun bu süreçte Türkiye'nin rejimleri değil insanları tercih ettiklerini açıklamaları da genel yaklaşımı yansıtmaları bakımında önemlidir.⁵⁴

Karar alıcıların algılarına etki eden bir diğer husus da iç politika gelişmeleridir. Türkiye bu dönemde, PKK sorununu Kürt temsilcilerle görüşerek çözmek adına girişimlerde bulunmuştur. AK Parti'nin izlediği bu politika, PYD merkezli olan gelişmelere yönelik uygulamalarında

⁵³ “Başbakan'dan tarihi Suriye kararı,” *Hürriyet*, 26 Haziran 2016. <http://www.hurriyet.com.tr/basbakandan-tarihi-suriye-karari-20847316>

⁵⁴ Helin Sarı Ertem, “Reflections of Beliefs and Worldviews of the Turkish Ruling Elite on Syria Crisis,” *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions* içinde, ed. F. Aksu ve H. S. Ertem (Londra: Cambridge Scholars Publishing), 115-116.

kendisini göstermiştir. Sonraki bölümde incelenecek olan 2015 sonrası dönemde Türkiye adına en önemli hedefin, Türkiye'nin kuzeyinde bir terör koridorunun kurulmasının önlenmesi olduğu düşünüldüğünde, bu dönem yaşanan “çözüm süreci”nin Suriye politikasında önceliğin Esad’a verilmesi hususunda algıları etkilediği görünmektedir.

Yukarıda bahsedilen, rejim kuvvetlerinin çekilmesi sonrasında Suriye kentlerinde idari yapılanmalar kuran PKK'nın Suriye kolu PYD'ye yönelik 2015'e kadar Türkiye'nin politikası, çözüm süreci paralelinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, PKK'nın Türkiye'deki çözüm sürecini fırsata çevirerek örgütün Suriye yapılanmasının güçlendirilmesi adına bunu kullandığı da belirtilmelidir.⁵⁵ Suriye'de önemli bir alan hâkimiyeti sağlayan PYD'nin, Türkiye'deki çözüm süreci ile birlikte yetkililerle doğrudan temaslar kurması söz konusu olmuştur. Bu görüşmelerde Türkiye'nin beklentileri aktarılmıştır. Buna göre, PYD'den Esad yönetimiyle bütün ilişkilerini koparması, ÖSO öncülüğündeki Suriye muhalefeti ile ilişkilerini düzeltmesi ve bunun için gerekirse Türkiye'nin de yardımcı olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, özerklik konusundaki tutumunun gözden geçirilmesi ve PKK ile arasına mesafe koyarak elde ettikleri silahların kesinlikle PKK'nın eline geçmemesi istenmiştir.⁵⁶ Her ne kadar PYD, Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak davransa da çözüm sürecinin yeniden canlandığı 2014 yılında Müslim ile doğrudan görüşmeler başlamıştır. Ayn el-Arab'daki DAESH kuşatması altındaki PYD, yardımların Türkiye'den gelebilmesi için talepte bulunmuştur. Davutoğlu söz konusu süreci şu şekilde ifade etmiştir:

“Benim Dışişleri Bakanlığım döneminde Dışişleri Müsteşar Yardımcımız, Salih Müslim ile görüştü. Ne yazık ki o zaman yapılan hataların bedelini şimdi Kobani'de Kürt kardeşlerimiz ödüyor. O zaman PYD'ye söylenen çok açık bir mesaj vardı: ÖSO ile birlikte davranın. Kuzey kuşağında teröre ve rejime izin vermeyin, birlikte çalışın. Aranıza mesafe koyun ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirin. Eğer bunlar yapılmış olsaydı; ÖSO ile PYD, Suriye muhalefetine katılmış olsaydı rejimle işbirliği yapmak

⁵⁵ Erdem Kaya ve Bekir Ünal, “Çözüm Süreci Kronolojisi, 28 Aralık 2012-22 Eylül 2013,” *Bilgesam*, 23 Eylül 2013. <http://www.bilgesam.org/incele/1201/-cozum-sureci-kronolojisi--28-aralik-2012-22-eylul-2013/#.Wjt-imhl-M8>

⁵⁶ “Ankara'dan Salih Müslim'e 3 net mesaj,” *Haber7*, 14 Ağustos 2013. <http://www.haber7.com/guncel/haber/1061922-ankaradan-salih-muslime-3-net-mesaj>

yerine, IŞİD alanda böylesine, bu kadar bir güç bulamazdı.”⁵⁷

İlerleyen süreçte PYD'nin faaliyetleri Türkiye'nin tehdit algısında kaymalar yaşanmasına ve stratejinin gözden geçirilmesine yol açmıştır. Çözüm süreci dönemi karar alıcıların algıları genel olarak değerlendirildiğinde, başta Erdoğan ve Davutoğlu olmak üzere bu sürecin bir fırsat olarak görüldüğü ve buna istinaden Türkiye'nin dış politika seçeneklerine alternatifler yaratmaya çalışıldığı söylenebilir.

4.2.2.2. Yerel Faktörler

2011-2015 dönemi içerisinde Türkiye'nin Suriye politikasına dair belirleyici etkisi olan yerel faktörler değerlendirildiğinde, *muhalefet partileri* ile *kamuoyu* ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, CHP ve BDP/HDP'nin öne çıkan partiler oldukları görülmektedir. CHP, olayların başında Suriye'ye bir heyet göndererek incelemelerde bulunmuş ve kendi konumunu belirlemiştir.⁵⁸ Mezhepçi bir bakış açısına sahip olduğunu iddia ettiği AK Parti'yi eleştiren CHP'nin görüşünü, Milletvekili Aytuğ Atıcı, Erdoğan'ın “Alevilerin rejim içinde ve güvenlik birimlerinde önemli pozisyonlardalar ve halkın öfkesi de onlara yönelik” şeklindeki açıklamasını tehlikeli ve yanlış bulduğunu, meseleye demokrasi üzerinden bakmanın daha doğru olacağı açıklamasıyla belirtmiştir.⁵⁹ CHP'nin politika üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde ise dolaylı bir belirleyicilikten bahsedilebilir. CHP'nin devletçi, seküler ve statükocu yaklaşımının karşısında AK Parti, politikasını Suriye halkının beklentilerini karşılayacak ve desteklenen muhalifler üzerinden Suriye'de rejimin devrileceği bir anlayışla kurgulamıştır. CHP'yi Baasçı olmakla suçlayan AK Parti'nin görüşünü Hüseyin Çelik şu şekilde açıklamıştır:

“CHP, Türkiye'nin Baas partisidir. Ve Baas'çı rejimler biliyorsunuz otoriter yapıları itibarıyla CHP'nin geçmişteki iktidarıyla aynı karakterdedir. Türkiye kendi Baas'çı rejiminden 1950'de demokratik yollardan, seçimle kurtulmuştur ve barışçı bir şekilde kurtulmuştur. Sandıkta bunu halletmiştir. Ama şimdi Arap ülkeleri kendi Baas'çı

⁵⁷ “PYD lideri Ankara'da,” *El-Cezire Türk*, 4 Ekim 2014. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/pyd-lideri-ankarada>

⁵⁸ “CHP Suriye'de Esad ile görüştü,” *El-Cezire Türk*, 13 Eylül 2011. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/chp-suriyede-esad-ile-gorustu>

⁵⁹ “CHP: Suriye politikası tehlikeli boyutlarda,” *Haber7*, 15 Eylül 2011. <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/784842-chp-suriye-politikasi-tehlikeli-boyutlarda>

rejimlerinden, hepsinin partisinin adı Baas olması gerekmiyor bu bir zihniyet meselesidir, halk ayaklanmalarıyla kurtulmaya çalışıyor. Ve biz bu süreci destekliyoruz.”⁶⁰

Önceki bölümde değinilen çözüm süreci üzerinden Suriye meselesine doğrudan dahil olan BDP ise Suriye’deki Kürtlerin durumu üzerinden kendi konumunu belirlemiştir. Türkiye’nin Suriyeli Kürtlerle birlikte hareket etmesi beklentisi, BDP’nin temel bakış açısı olmuştur.⁶¹ Hükümetin politikasına yönelik etkisi değerlendirildiğinde, özellikle çözüm süreci sırasında BDP ile kurulan ilişkiler bağlamında Suriye’de Kürtlerle ortak bir politika benimsenmesi fikrinin ağırlık kazandığı belirtilebilir.

Özellikle sınır kentleri bağlamında kamuoyunun meseleden doğrudan etkilendiği görülmüştür. Şehirlerin ekonomik yapıları bozulmuş; yaşanan çatışmaların bomba düşmesi, seken kurşunların isabet etmesi gibi çeşitli şekillerde yansımaları olmuştur.⁶² Çok sayıda Suriyelinin gelmesi de sosyal ve ekonomik açılardan ve asayiş anlamında önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, Hükümet üzerinde baskı ortamı oluşturmuş, AK Parti yetkilileri Türkiye’nin insanî politikasının halka açıklanması adına özel bir uğraş vermiştir. İçişleri Bakanlığı bu yaklaşımı şu şekilde açıklamıştır:

“2011 yılının Mart ayında, iç karışıklıkların başlamasından bu yana, günden güne artan sayıda Suriye Arap Cumhuriyeti (Suriye) vatandaşı Türkiye’ye uluslararası koruma bulmak amacıyla gelmektedir. Ülkemiz bu kişilere ‘geçici koruma’ sağlamaktadır. Suriye’deki insan hakları ihlallerinde 2012 ve sonrasında ortaya çıkan hızlı artış, insanî yardım ihtiyaçlarında dramatik artışları da beraberinde getirmiştir. İç karışıklıkların başlamasından bu yana, Suriye ile güçlü tarihi, kültürel ve komşuluk bağları olan Türkiye Cumhuriyeti bu durumdan etkilenen Suriye vatandaşları için ‘açık kapı’ politikası izlemiştir.”⁶³

Türkiye’nin uyguladığı bu açık kapı politikası sonucunda Suriyelilerin zaman içerisinde milyonlarla ifade edilir hale gelmesi, kamuoyunda rahatsızlık yaratmış pek çok yerde gösteriler ve şiddet eylemleri yaşanmıştır.

⁶⁰ “Çelik: CHP, Türkiye’nin Baas Partisi’dir,” *NTV*, 8 Eylül 2011. https://www.ntv.com.tr/turkiye/celik-chp-turkiyenin-baas-partisidir,5V4-DkI_806Re6g4K24HIQ

⁶¹ “Türkiye, Suriye Kürtlerini arkasına almalı,” *Radikal*, 26 Temmuz 2012. <http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-suriye-kurtlerini-arkasına-almali-1095277/>

⁶² Laçın İdil Öztüğ, “Syria and Turkey Border Security Priorities,” *Middle East Policy* 26, no. 1, (2019): 122.

⁶³ “Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler,” İçişleri Bakanlığı, 12 Eylül 2016. http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560

Bununla birlikte, Türkiye'deki Kürtlerin Suriye'de PYD üzerinden yaşanan gelişmelerden etkilenmeleri ve “Kobani direnişi” olarak adlandırılan Ayn el-Arab çatışmalarında Türkiye'nin aktif rol alması istekleri gibi gelişmeler karar alıcılar üzerinde bir baskı unsuru oluşturmuştur.

4.2.3. Dönemin Değerlendirilmesi

Bu süreçte karar alıcılar, hem sistemik sinyaller hem de yerel gelişmelere yönelik algıları neticesinde Suriye politikasını belirlemişlerdir. Bu noktada, İran lehine değişen bölge güç dağılımının dengelenmesi gerektiği, Esad sonrası muhtemel yönetimin Türkiye yanlısı bir duruş sergileyerek Türkiye'ye avantaj sağlayacağı beklentisi ile Esad'ı istifaya çağırıp her fırsatta halkına kullandığı şiddeti kınayan ABD yönetiminin bu konuda ciddi adımlar atacağı düşüncesi karar alıcıların genel algısı olmuştur. Bu algı, Türkiye'nin 2015 yılına kadar olan süreçte izlediği politika itibarıyla ABD öncülüğündeki Batı ittifakı ile paralel hareket etmesini sağlamıştır. Bu anlayış, “müzakereci Batıcılık” yaklaşımının bir yansıması olurken; Türkiye bir taraftan ulusal çıkarlarını ön plana çıkarmış, diğer taraftan da Batı ile ilişkilerini bu meselede kullanmak suretiyle sürecin gidişatını belirlemeye çalışmıştır.

Tablo 1. *Türkiye'nin Suriye Politikası (İkinci Dönem 2011-2015)*

Bağımsız Değişken	Politika Seçenekleri	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişken (Dış Politika Stratejileri ve Çıktıları)
<ul style="list-style-type: none">Libya'ya NATO müdahalesiBölgesel güç dağılımının değişmesiYatırımların kaybedilmesiIrak'tan ABD askerlerinin çekilmesiİran lehine bölge dengelerinin değişmesiArap Baharı sonrası yeni kurulan rejimlerin AK Parti ile yakın ilişkiler kurmasıABD'nin Suriye PolitikasıABD çıkarlarının tehdit edilmediği sürece müdahale edilmemesiDAEŞ sonrası önceliğin terörle mücadeleyle verilmesiRusya'nın Suriye PolitikasıEsad yönetiminin mutlak suretle yanında olmak	<ul style="list-style-type: none">Esad karşıtı politikaABD politikalarının izlenmesi (bandwagon)Doğrudan müdahaleYeni strateji geliştirmekEsad yanlısı politika	<ul style="list-style-type: none">Karar alıcıların algılarıİran lehine değişen bölge dengelerinin tamiri gerekliliğiEsad sonrası yeni yönetimin Türkiye yanlısı olması beklentisiABD'den Esad'a yönelik ciddi adımlar atılması beklentisiÇözüm süreciyle birlikte Suriyeli Kürtlerle birlikte hareket edilebileceği beklentisiMuhalefet PartileriCHP ve BDP/HDPKamuoyu	<ul style="list-style-type: none">Rejim değişikliği için doğrudan müdahale etmeden çaba harcamak (Müzakereci Batıcılık)Muhalefetin örgütlenmesine destek olmakRejim üzerinde uluslararası baskı kurmak

4.3. Üçüncü Dönem

4.3.1. Bağımsız Değişkenler

Üçüncü dönem itibarıyla üç farklı bağımsız değişkenin belirleyiciliğinden bahsedilebilir. P5+1 – İran Anlaşması birinci bağımsız değişkendir. Bu anlaşma, İran'ın ekonomik ve siyasi baskı ortamından kurtulması ve bölgede ABD çıkarlarının karşısında konumlanan İran'ın sistemle barışarak bu mücadeleden sıyrılması anlamı taşımıştır.⁶⁴ Bu gelişme, İran lehine bölgesel dengeleri değiştirmesi nedeniyle başta Türkiye için olmak üzere olumsuz bir tablo ortaya çıkarmış ve bu husus Türk dış politikasında kendisini göstermiştir.⁶⁵

İkinci bağımsız değişken ise Suriye'ye yönelik dönemin ABD politikasıdır. 2015 yılı Temmuz ayında Obama, içlerinde DAEŞ komutanlarının da bulunduğu çok sayıda militanın etkisiz hale getirildiğini belirterek son bir yıl içinde (PYD'yi kastederek) etkin bir ortağı olduğunda sahada DAEŞ'in geri çekilmesinin sağlanabildiğini belirtmiştir.⁶⁶ ABD'nin yaklaşımını, DAEŞ ile mücadele özel temsilcisi Brett McGurk şu açıklamasıyla ortaya koymuştur:

“PKK, Türkiye'yi ciddi bir şekilde tehdit etmektedir, bunu tanıyoruz. Bu yaz, PKK, Türk güvenlik güçlerini öldürdü. Türkiye'yi PKK'ya karşı korumak istiyoruz. Fakat aynı zamanda biz Kuzey Suriye bölgesindeki Kürtleri IŞİD'e karşı güçlendirmek istiyoruz. Kürtler Suriye'nin bir parçası olmak istiyor”⁶⁷

Bu noktada, ABD'nin önceliğinin Esad'ın devrilmesinden ziyade, DAEŞ tehdidinin bertaraf edilmesi olduğu belirtilmelidir. Bunu yaparken de PYD'nin Türkiye'nin muhalefetine rağmen ABD müttefiki olarak tanımlanması durumu söz konusudur.⁶⁸

⁶⁴ Bayram Sinkaya, “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim,” *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi* 45 (2016), 2.

⁶⁵ Min Wei, “Turkish Foreign Policy Towards the Syrian Crisis: Dynamics of Transformation,” *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 13, no. 3 (2019): 471-472.

⁶⁶ “Remarks by the President on Progress in the Fight Against ISIL,” *The White House*, 6 Temmuz 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/06/remarks-president-progress-fight-against-isil>

⁶⁷ “McGurk: Kürtleri IŞİD'e karşı güçlendirmek istiyoruz,” *El-Cezire Türk*, 10 Şubat 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mcgurk-kurtleri-iside-karsi-guclendirmek-istiyoruz>

⁶⁸ Müge Kınacıoğlu, “Turkish Perceptions of Turkey–US Relations During Obama’s Presidency: Dialectics of Expectations/Partnership and Disappointments/Estrangement,” *The World Views of the Obama Era* içinde, ed. M. Maass (New York: Palgrave Macmillan, 2017), 158-159.

2017 yılı başında başkanlık görevine gelen Trump ise Nisan ayında Suriye'deki vahşi iç savaşın bitmesinin zamanının geldiğini açıklamış; Suriye ordusuna ait uçakların ABD füzeleriyle vurulduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Ancak PYD'ye yapılan yardımlar konusunda bir değişiklik yaşanmazken Rakka operasyonu öncesinde YPG'nin ana omurgasını oluşturduğu SDG'ye silah sevkiyatını onaylaması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.⁷⁰

Mayıs ayında Trump'la görüşen Erdoğan, Türkiye'nin rahatsızlıklarını belirtmiş, ancak iki ülke ilişkileri gerilmeye devam etmiştir. Trump, Rakka'nın temizlendiğini ilan ederken ABD müttefiki olan SDG'nin şehirde kontrolü sağladığını ve ABD'nin yerel gruplara desteğinin süreceğini açıklamıştır.⁷¹ Sonuç olarak ABD, 2015 sonrası dönemde hem Obama hem de Trump yönetimi altında Suriye'de mücadelenin odağına DAEŞ'i yerleştirmiş ve bunun aracı olarak da YPG'yi belirlemiştir. Bu durum, Türkiye'nin yeni bir strateji belirlemede etkili olmuştur.

Rusya'nın Suriye politikası da bu dönemin üçüncü bağımsız değişkenidir. Rusya bu dönemde Suriye'ye asker gönderme kararı almıştır. Hâlihazırda mevcut Tartus üssü yenilenecek kapasitesi genişletilmiş, buna ek olarak Hmeymim'de kalıcı bir askeri üs kurulmuştur.⁷² Ayrıca Türkiye tarafından uçağın düşürülmesinden sonra Suriye'ye yerleştirdiği S-400 hava savunma sistemleri de bütün Suriye hava sahasının Rusya kontrolüne girmesine neden olmuştur.⁷³ Rusya'nın bu denli etkin bir biçimde iç savaşa müdahil olması, başta Türkiye olmak üzere hem bölgesel hem de küresel olarak aktörlerin dış politikalarında yeni bir strateji izlemelerini gerekli kılmıştır.

⁶⁹ “Trump: It is time to end Syria’s brutal civil war,” *El-Arabiya English*, 13 Nisan 2017, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2017/04/13/Trump-It-is-time-to-end-Syria-s-brutal-civil-war-.html>

⁷⁰ “Trump’tan Rakka operasyonu öncesi YPG’ye silah yardımına onay,” *BBC Türkçe*, 9 Mayıs 2017. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39865038>

⁷¹ “Trump: Raqqa fall ‘critical breakthrough’, end of Islamic State in sight,” *Reuters*, 21 Ekim 2017. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-trump/trump-raqqa-fall-critical-breakthrough-end-of-islamic-state-in-sight-idUSKBN1CQ0S4>

⁷² Jeremy Bender, “Report: Russia is building a second military airbase in Syria,” *Business Insider*, 3 Aralık 2015. <http://www.businessinsider.com/russia-opening-second-military-airbase-in-syria-2015-12>

⁷³ “Rusya S-400 füzelerini Suriye’ye konuşlandırdı,” *NTV*, 26 Kasım 2015. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-s-400-fuzelerini-suriyeye-konuslandirdi,q4xvFUui7E2LAWvBlbCDgQ>

4.3.2. Ara Değişkenler

4.3.2.1. Karar Alıcıların Algıları

P5+1’le vardığı anlaşma sonrasında İran’ın, özellikle petrol ve doğalgaz ihracatı ile ekonomisini kalkındırma ihtimali Türkiye için avantajları olmakla birlikte, İran’ın Türkiye’ye olan bağlılığını ortadan kaldıracağı için sonraki aşama için bir risk oluşturmuştur. Ayrıca, Batı ile sorunlarını çözen İran’ın bölgedeki etki alanının Türkiye aleyhine genişlemesi de karar alıcıların bir politika belirlemesini zorunlu kılmıştır.⁷⁴ Bu süreçte, artan İran etkisinin dengelenmesi adına Rusya ile yakınlaşma yolu tercih edilmiştir. Ancak hem Rusya hem de İran ile yakınlaşma süreci 2016 yılına kadar çok mümkün olamamıştır. Erdoğan, 2015 yılı içerisinde Türkiye’nin İran’a yönelik yaklaşımını, “İran mezhepçilik gayesiyle Esed’in arkasında durmasaydı belki bugün Suriye diye bir meseleyi konuşuyor olmayacaktık” diyerek açıklamıştır.⁷⁵ 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrasında Zarif’in Türkiye’yi ziyaretiyle birlikte düzelmeye başlayan ilişkiler, Astana sürecinde birlikte hareket ederek Suriye’nin geleceği noktasında işbirliği yapmaya kadar gitmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Zarif’in 15 Temmuz gecesi kendisini defalarca arayarak destek verdiğini belirtirken şöyle konuşmuştur:

“Hemfikir olduğumuz konular var. Özellikle Suriye’nin sınır bütünlüğü, toprak bütünlüğü konusunda hemfikiriz. Bazı konularda görüş ayrılığımız bugüne kadar oldu. Ama görüş ayrılığı olduğu zamanlarda bile diyalogumuzu hiçbir zaman kesmedik. Biz Suriye’de kalıcı bir çözüm için İran’ın yapıcı rolünün önemli olduğunu başından beri vurguluyoruz. Bugün de aynı çizgideyiz. İran’da PEJAK, Türkiye’de PKK, Suriye’de PYD bunların arasında da bir ayırım görmüyoruz. Hepsinin bölgenin, İran’ın ve Türkiye’nin güvenliğine tehdit olduğunu biliyoruz.”⁷⁶

Konuşmada, bir taraftan 15 Temmuz gibi bir dramatik olay karşısında işbirliği ön plana çıkartılmakta, diğer taraftan da karşılıklı terör hassasiyeti

⁷⁴ Bekir Ünal, “İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye’ye Etkileri,” *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu* 1232 (2015), 9.

⁷⁵ “Erdoğan İran’ı, Suriye’de ‘mezhepçilik yapmakla’ suçladı,” *BBC Türkçe*, 27 Aralık 2015. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151227_erdogan_iran

⁷⁶ “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Cevad Zarif İle Ortak Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı*, 12 Ağustos 2016. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-iran-disisleri-bakani-sayin-cevad-zarif-ile-ortak-basin-toplantisi_-12-agustos-2016_tr.mfa

ortaya konarak birlikte hareket etmenin kapısı aralanmaktadır. Nitekim 2016 yılının ikinci yarısından itibaren iki ülke, ortak politikalar yürütmüş ve istişarelerde bulunmuşlardır.

Rusya ve ABD'nin Suriye politikaları da bu dönemde karar alıcıların tercihlerini belirlemesinde etkili olmuştur. Bu süreçte, ABD ve Rusya'nın, Suriye politikalarının Türkiye'nin hedefleriyle bağdaşmadığı belirtilmelidir. Esad karşıtı politika yürüten Türkiye'nin, Rusya ile temelden bir karşıtlığı bulunmakta; ABD'nin de PYD'ye olan desteği nedeniyle ilişkilerinde sorunlar yaşanmaktadır. Bu duruma bir de uçak krizi eklendiğinde, Türkiye dış politikasında yeni bir açılım yapmak zorunda kalmıştır. Karar alıcıların olayları değerlendirmesi de bu noktada asıl belirleyici unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte karar alıcılar yaptıkları açıklamalarla yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır. Bunlardan birisinde Erdoğan, ABD'nin YPG'yi terör örgütü olarak görmediğini açıklamasının⁷⁷ ardından şöyle demiştir:

“PYD ve YPG, bunların hepsi terör örgütüdür bize göre. Amerika bu işte şu anda bedel ödemiyor, bedel ödeyen biziz ve PYD'nin yaptıklarını da, YPG'nin yaptıklarını da bilen de biziz. Dolayısıyla bu yanlış bakışı, yanlış değerlendirmeyi herhalde tekrar değerlendireceklerdir diye düşünüyorum.... ABD, Rusya, Türkiye dışişleri bakanlarıyla üçlü, kabul etmeleri halinde Suudi Arabistan ve İran'ı da katarak beşli; akabinde Ürdün ve Katar'ın da katılmasıyla ilişkileri bir yere taşıyalım. Geçiş sürecinde Esedli bir çözüm olabilir ama Suriye'nin geleceğinde Esed'in olması mümkün değil. Esed'le bir yere taşımaya çalışılabilir ama muhalefet Esed ile bir gelecek görmüyor.”⁷⁸

Erdoğan'ın bu açıklamaları, yeni süreçte ABD ve Rusya'nın birlikte hareket etmesini önemli gördüğünü göstermektedir. Ayrıca PYD'nin bu denklemden çıkartılmasının Türkiye için önemini belirtirken gerekirse Esadlı bir çözüme onay vereceği ilan edilmiştir. Ancak süreç bu şekilde ilerlememiş, üstelik Rusya da PYD ile yakınlaşmıştır.⁷⁹

⁷⁷ “YPG not a terrorist organization for US, spokesman says,” *Hürriyet Daily News*, 22 Eylül 2015. <http://www.hurriyetdailynews.com/ypg-not-a-terrorist-organization-for-us-spokesman-says-88832>

⁷⁸ “Erdoğan'dan ABD'ye PYD yanıtı,” *El-Cezire Türk*, 25 Eylül 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-abdye-pyd-yaniti>

⁷⁹ “Suriye'de Rusya - PYD işbirliği,” *El-Cezire Türk*, 9 Ekim 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyede-rusya-pyd-isbirligi>

Mayıs ayı içerisinde Davutoğlu'nun görevden ayrılması da önemli bir gelişme olmuştur. Yeni süreçte Erdoğan, önceliğin PYD'ye verildiği dönemi başlatmıştır. Rusya ile yaşanan ekonomik sıkıntıları da değerlendirerek bu ülke ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış, uçak kriziyle alakalı üzüntülerini bildiren bir mektubu Putin'e göndermiştir. Bu dönemde, Türkiye için en önemli gelişme olan 15 Temmuz FETÖ askeri darbe girişimi yaşanmıştır. Türkiye'de karar alıcılar bu süreçte Rusya ve İran'ın yakınlığını görünce olaylardan ABD'nin sorumlu olduğunu düşünmüşlerdir. 29 Temmuz'da, darbeci askerler için "Türkiye'deki muhataplarımız tutuklanıyor" diyen bir ABD'li generale Erdoğan şöyle cevap vermiştir:

*"Sen benim ülkemdeki yapılan bir darbe girişimine yönelik kalkıp bu darbe girişimini püskürten bu devlete teşekkür edeceğine, tam aksine darbecilerin yanında yer alıyorsun. Zaten darbeci senin ülkende. Zaten senin ülkende besliyorsunuz, bu zaten ortada. Bu tür açıklamalar bu işin arkasında kimler olduğunu, üst aklın kim olduğu bu açıklamalarla kendinizi açığa çıkarıyorsunuz, açığa veriyorsunuz. Türkiye bu oyuna gelmeyecek."*⁸⁰

Bu ifadeler, terör örgütü lideri Gülen'in de ABD'de ikamet ediyor olmasına atıfta bulunarak Türkiye'nin genel yaklaşımını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, 15 Temmuz karşısında Rusya ve İran'dan gelen destek, dış politikaya yansımıştır. Nihayetinde Türkiye, Rusya ile işbirliği yapılarak, ilerleyen süreçte Astana zirveleriyle birlikte Suriye'nin geleceğine yön vermek adına masada yer almıştır.

Karar alıcılar, 2016 sonundaki başkanlık seçimlerinden sonra Trump'ın gelmesiyle birlikte bir değişim beklentisi içerisine girmiştir. Bu beklentiyi Erdoğan, "Obama maalesef PYD ve YPG konusunda bizleri aldatmıştır ama şu andaki yönetimin aynı durumda olacağına ihtimal vermiyorum" ifadesiyle bizzat açıklamıştır.⁸¹ Buna karşın, Trump yönetiminden söylem bazında destek gelse de bu destek sahada karşılık bulmamış ve ABD, PYD ile ilişkilerini kesmemiş hatta silah yardımını sürdürmeye devam etmiştir.

Karar alıcıların algıları üzerinden değerlendirildiğinde, 2015 sonrası süreçte iki aşamalı bir dış politika yaklaşımının benimsendiği ifade edilebilir. Buna göre birinci aşamada, Türkiye PYD'nin Suriye'nin

⁸⁰ "Erdoğan'ın 'Sen kimsin?' dediği ABD'li generalden yeni açıklama," *Birgün*, 29 Temmuz 2016. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-in-sen-kimsin-dedigi-abd-li-generalinden-yeni-aciklama-122155>

⁸¹ "Erdoğan: Obama bizi aldattı," *El-Cezire Türk*, 20 Nisan 2017. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-obama-bizi-aldatti>

kuzeyindeki faaliyetlerinden rahatsızlığını ortaya koymuş ancak bunun ne ABD ne de Rusya tarafından dikkate alınmaması üzerine ikinci aşamada Rusya ile sorunlu ilişkilerin düzeltilmesi suretiyle yeni bir strateji izlemeye başlamıştır. Birlikte hareket etmek adına Rusya'nın tercih edilmesi, karar alıcılar üzerinden incelendiğinde, 15 Temmuz gibi sarsıcı bir olay karşısında bu ülkenin tutumunun etkili olduğu gözlemlenmiştir.

4.3.2.2. Yerel Faktörler

2015 sonrası Türkiye'nin Suriye politikasına etki eden yerel faktörler olarak *muhalefet partileri* ve *kamuoyu* ön plana çıkmıştır. İlk olarak muhalefet partileri incelendiğinde, bu süreçte MHP'nin daha fazla öne çıktığı belirtilebilir. Çözüm süreci politikalarıyla seçime giren AK Parti, 7 Haziran'da tek başına iktidarını koruyabilecek bir başarı kazanamazken, erken seçim kararı alınmış ve bu sırada da PKK ve DAESH'e karşı operasyonlar başlamıştır. MHP tarafından bu politika desteklenirken yapılan 1 Kasım seçimlerinde AK Parti oylarını arttırarak tek başına iktidar olablmıştır. Ancak bu destek oldukça sınırlı kalırken asıl yakınlaşma süreci 15 Temmuz sonrasında olmuştur. Darbe girişimi sonrasında iki parti arasında başlayan yakınlaşma, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" tartışmaları sırasında başka bir evreye geçmiş, önce Meclis oylamasında daha sonra da referandum sürecinde AK Parti, MHP'nin desteğini almıştır.

Bu gelişmeler, AK Parti'nin hem iç hem de dış politikada MHP'nin hassasiyetlerine göre adımlar atması sonucunu doğurmuştur. Milliyetçi bir yaklaşım içerisindeki MHP'nin genel beklentisi olan devletin mutlak sınır güvenliğinin sağlanması ve sınır ötesi terör unsurlarının bertaraf edilmesi, Türkiye'nin bu dönem dış politikasında Esad'dan daha çok PYD'nin engellenmesi için uğraşılmasında etkili olmuştur. MHP lideri Bahçeli bu yaklaşımını çeşitli açıklamalarla beyan etmiştir:

*"Eğer ABD ile ittifak kopma noktasına gelirse, başımızın çaresine bakmak doğal bir tercihtir. ABD'nin önünde artık iki yol vardır. Ya PKK/PYD ile ittifakımı güçlendirecek ya da müttefiki Türkiye el sıkışacaktır. Ya ihanet ya dostluk!, ABD'nin başka alternatif yoktur. Rakka operasyonu için canilerden medet ummak, Türkiye'yi hiçe saymaktır ve buna izin verilmemelidir. Bu alçaklığın hoşgörülecek yanı yoktur... Bu noktada, Sayın Cumhurbaşkanı'nın yalnız olmadığını bu kürsüden duyuruyorum."*⁸²

⁸² "Devlet Bahçeli: Cumhurbaşkanı yalnız değil," *Hürriyet*, 16 Mayıs 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/devlet-bahceli-cumhurbaskani-yalniz-degil-40459535>

Fırat Kalkanı operasyonu sırasında da desteğini açıklayan Bahçeli,⁸³ son İdlib operasyonu için Erdoğan'ın Suriye politikasının tutarlı olduğunu ve kendileri tarafından da desteklendiğini söylemiştir.⁸⁴ Tüm bu yaklaşımlar, Türkiye'nin 2015 sonrası süreçte önce fikren daha sonra da eylemsel olarak sınır bölgesindeki PYD etkinliğini kırma politikasında hükümete tesir eden bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

2015 sonrası süreçte, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri neticesinde halkın ABD'ye olan güveninin düşmüş olmasıyla kamuoyu bu dönemde de belirleyici unsurlardan birisi olmuştur. ABD'nin terör örgütü PYD'ye verdiği destek, 15 Temmuz darbe girişimine dair halkta oluşan ABD karşıtlığı ve ABD'nin Erdoğan ve Hükümete karşı tavrının art niyetli olduğu algısı, kamuoyunun Türkiye'nin dış politikasında ve özellikle Suriye'de yeni bir politika uygulamasını istemesi sonucunu ortaya çıkartmıştır. Bununla birlikte, terör hassasiyeti de Türkiye'nin dış politika önceliğinin PYD'ye verilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştireceği askeri operasyonlarla terörden arındıracağı bölgeler sayesinde sayıları 3 milyonu geçen Türkiye'deki Suriyelinin yurtlarına dönebilecek olmaları ihtimali de kamuoyu adına bu yaklaşımın nedenlerinden bir diğeri olmuştur.⁸⁵

4.3.3. Dönemin Değerlendirilmesi

Türkiye, 2015 yılından itibaren önceliğini PYD'nin bölge yapılanmasının engellenmesine kaydırmıştır. Bunun için önce ABD politikasını değiştirmeye çalışan Türkiye genel tutumunu sürdürmüş ve müzakere yöntemini kullanmıştır. Ancak bunu başaramayınca, Rusya'ya yönelik yapıcı adımlar atılarak bu ülkeyle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Türkiye'nin izlediği bu yeni strateji önceki bölümde de değinilen Türkiye'nin Batı ittifakı ile birlikte hareket etme olarak kendisini gösteren

⁸³ “Mhp Lideri Devlet Bahçeli ‘Fırat Kalkanı Harekatı Başarılı Olmuştur,’ *Milliyet*, 7 Nisan 2017. <http://www.milliyet.com.tr/mhp-lideri-devlet-bahceli-firat-kalkani-afyon-karahisar-yerelhaber-1962823/>

⁸⁴ “Erdoğan kararlı ve olaylara vakıf,” *Milliyet*, 8 Ekim 2017. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kararli-ve-olaylara-vakif-siyaset-2533042/>

⁸⁵ Döneme dair kamuoyunun dış politika yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması,” *Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi*, 2017. http://www.khas.edu.tr/w243/files/TDP-Sunum_vfinal.pptx

Batıcı tutumunun yine bir milli güvenlik meselesinde esnetilmesi anlamı taşımaktadır. Türkiye, ABD'den beklediği desteği bulamayıp bir de ABD'nin PYD'ye yardım göndermesini engelleyemeyince; karar alıcılar, Türkiye'nin ulusal çıkarının Rusya ile birlikte hareket ederek sağlanabileceği algısıyla yeni süreci başlatmışlardır. Yeni stratejisinin en önemli ayaklarından birisi olarak sahada askeri güce de başvuran Türkiye, Fırat Kalkanı operasyonu ile el-Bab'a kadar ilerleyerek hem DAES'in sınır yapılanmasını engellemiş hem de PYD yönetimindeki terör koridorunun kırılması adına önemli bir adım atmıştır. Böylelikle, Türkiye'nin Suriye İç Savaşı'na yönelik doğrudan müdahale evresi de başlamıştır.

Tablo 2. Türkiye'nin Suriye Politikası (Üçüncü Dönem 2015-2016)

Bağımsız Değişken	Politika Seçenekleri	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişken (Dış Politika Stratejileri ve Çıktıları)
<ul style="list-style-type: none">• P5+1-İran Nükleer Anlaşması- İran'ın üzerindeki baskının kalkması suretiyle bölge güç dengesinde avantaj kazanması• ABD'nin Suriye Politikası• DAES'le mücadele bağlamında PYD'ye destek sağlamak• Rusya'nın Suriye Politikası ve Türkiye ile İlişkileri- Suriye'ye asker göndermek suretiyle savaşın rejim lehine dönmesi- Türkiye'yle yaşanan uçak krizi sonrası uygulanan yaptırımlar ve Türkiye'nin terör tehdidiyle mücadele etmesinin engellenmesi	<ul style="list-style-type: none">• ABD politikalarının izlenmesi (bandwagon) ve PYD ile yaklaşmak• Esad karşıtı politikayı sürdürmek• Yeni strateji geliştirmek	<ul style="list-style-type: none">• Karar Alıcıların Algısı- İran'ın mutlak suretle dengelenmesi gerekliliği- PYD'nin Suriye'nin kuzeyindeki yapılanmasının önlenmesi gerekliliği- Rusya'nın sahadaki varlığının Türkiye'nin rahat hareket etmesini engellemesi- 15 Temmuz FETÖ darbe girişimine yönelik oluşan ABD, Rusya ve İran algıları• MHP• Kamuoyu	<ul style="list-style-type: none">• PYD'nin bölge yapılanmasının engellenmesi için çaba harcamak- ABD'nin PYD politikasını değiştirmeye çalışmak (Müzakereci Batıcılık)- Rusya ile bozulan ilişkileri tamir etmek suretiyle Rusya ve İran'la birlikte Suriye'nin geleceğine yönelik inisiyatif almak- Fırat Kalkanı harekâtıyla Suriye sınırında güvenli bölge oluşturmak ve kesintisiz PYD hattını bölmek (Millî güvenliğin ön plana çıkartılması suretiyle Batı ittifakının dışında hareket etmek)

5. Sonuç

Türkiye'nin Suriye İç Savaşı sırasındaki doğrudan müdahale öncesi dönemdeki dış politikasının incelendiği bu çalışmada üç aşamalı bir inşaa yapılarak Türkiye'nin dış politika davranışları açıklanmıştır. Buna göre, birinci aşamada neoklasik realizmin nasıl ortaya çıktığı, hangi araştırma sorularıyla ilgilendiği ve bunu nasıl yaptığı incelenmiş; bu araştırma programının Türk dış politikasına uygunluğu tartışılmıştır. İkinci aşamada, Türkiye'nin genel dış politikası neoklasik realist nosyonlarla ele alınmış ve dış politika davranış kalıbının nasıl oluştuğu sorusuna cevap aranmıştır. Son olarak da ilk iki aşama sentezlenerek Türkiye'nin Suriye İç Savaşı sırasındaki dış politikasının analiz edildiği üçüncü aşama kurgulanmıştır.

Analizin bu şekilde üç aşamalı olarak yapılması, dış politika davranışının nasıl ortaya çıktığının detaylı olarak gösterilmesi bakımından faydalı bir yöntem olarak benimsenmiştir. Neoklasik realizmin çalışmanın kuramsal temelini oluşturması da bu yönetime dair gerekli araç ve argümanları barındırması nedeniyle tercih edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde yapısal realizmin, adında da belirtildiği üzere uluslararası sistemin yapısının açıklanmasına yönelik bir çerçeve sunması ve devletlerin münferit dış politikalarının analizini ihmal etmesi, en önemli eksiklik olarak görülmüştür. Bu eksikliği giderirken yine realist paradigmanın içerisinde kalarak yeni bir kuramsal yaklaşım oluşturmak adına neoklasik realizm formüle edilmiştir. Buna göre, uluslararası sistem kaynaklı etkilere öncelik verilmek koşuluyla devletlerin yerel dinamikleri de dış politika yapım sürecine dahil edilmiştir. Neoklasik realizme göre, sistemik gelişmeler ve konjonktürel yaklaşımlar, başta karar alıcılar olmak üzere devletlerin yerel dinamiklerine birer dış politika sinyali olarak ulaşmakta; bu sinyale yönelik belirlenecek dış politika ilgili dinamiklerin algı süzgeçlerine göre değerlendirilerek oluşturulmaktadır.

Çalışmada, bu bakış açısından incelenen Türk dış politikasında süreç içerisinde farklılaşan dış politika stratejilerinin sistemik sinyallerin yerel dinamiklerce değerlendirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, dış kaynaklı gelişmeler, 2015 yılına kadar değişim odaklı sinyaller iletirken; Türkiye de kendi içsel dinamikleri uyarınca Esadsız bir Suriye yaklaşımı benimsemiştir. 2015 sonrasında ise PYD'ye yönelik ABD tutumu ile Rusya'nın resmi olarak sahaya inışı, Türkiye'nin yaşadığı terör gündemiyle birlikte ele alınarak Suriye meselesi bir millî güvenlik konusuna dönüşmüş ve Türkiye de güvenliğini sağlamak adına dış politika stratejisini değiştirerek doğrudan müdahaleye evrilen süreci başlatmıştır.

2020 yılı itibarıyla Suriye kaynaklı gelişmeler, Türkiye'nin en öncelikli konusu olmaya devam etmektedir. Bu süreçte, Türkiye önemli adımlar atmakta ve meseleyi milli güvenlik konusu olarak değerlendirmektedir. Hâlihazırda askerleşmiş bir dış politika süreci yürüten Türkiye'nin bu strateji dönüşümü ise çalışmada da değinildiği üzere esasında 2017 yılı öncesindeki argümanlarının ve yöntemlerinin beklenen sonuçları doğurmaması ile yakından alakalıdır. Dolayısıyla, güncel Türk dış politikasının anlaşılmasında, bu süreçteki dönüşümü incelemek önemli görünmüştür ve bu çalışma da bu amaca hizmet etmiştir. Ayrıca bu analizin kapsamlı ve bütüncül bir biçimde yapılabilmesinde de neoklasik realist dış politika analizinin kullanışlı bir çerçeve sunduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Altunışık, Meliha. "The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria." *IEMed Mediterranean Yearbook*, (2016): 39-44.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa, 2018.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Londra: Routledge, 2003.
- Christensen, Thomas J.. *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Demir, İmran. *Overconfidence and Risk Taking in Foreign Policy Decision Making: The Case of Turkey's Syria Policy*. New York: Palgrave Macmillian, 2017.
- Erşen, Emre. "Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler," *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* içinde, Editörler: H. B. Yalçın ve B. Duran, 149-174. İstanbul: SETA, 2016.
- Ertem, Helin Sarı. "Reflections of Beliefs and Worldviews of the Turkish Ruling Elite on Syria Crisis," *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions* içinde, Editörler: F. Aksu ve H. S. Ertem, 112-142. Londra: Cambridge Scholars Publishing.

- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- Karpat, Kemal H.. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınevi, 2012.
- Kelkitli, Fatma A. “Soğuk Savaş’tan Günümüze Rusya’nın Suriye Politikası: Ortadoğu Kapısını Açık Tutma Gayretleri,” *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* içinde, Editörler: H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım, 359-370. İstanbul: Beta, 2016.
- Khan, M. Sheharyar. “The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East.” *Policy Perspectives* 12, no. 1, (2015): 31-50.
- Kınacıoğlu, Müge. “Turkish Perceptions of Turkey–US Relations During Obama’s Presidency: Dialectics of Expectations/Partnership and Disappointments/Estrangement,” *The World Views of the Obama Era* içinde, Editör: M. Maass, 141-169. New York: Palgrave Macmillan, 2017.
- Lobell, Steven E. “Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model,” *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* içinde, Editörler: S. E. Lobell., N. M. Ripsman ve J. W. Taliaferro, 42-74. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro. *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Natil, Ibrahim. “Turkey’s Foreign Policy Challenges in the Syrian Crisis.” *Irish Studies in International Affairs* 27, sayı. 1 (2016): 75-84.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt I: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Öztiğ, Laçın İdil. “Syria and Turkey Border Security Priorities.” *Middle East Policy* 26, no. 1, (2019): 117-126.
- Ripsman, Norrin, M. “Neoclassical realism and domestic interest groups,” *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* içinde, Editörler: S. E. Lobell., N. M. Ripsman and J. W. Taliaferro, 170-193. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Ripsman, Norrin, M. Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell. *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

- Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics* 51, no. 1 (1998): 144-172.
- Sak, Yıldırım. "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler." *Uluslararası İlişkiler* 11, no. 44 (2015): 121-153.
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Schweller, Randall L.. *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitlers Strategy of World Conquest*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Sinkaya, Bayram. "Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim." *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi* 45 (2016).
- Sönmezoglu, Faruk. *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Taliaferro, Jeffrey W. "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited." *International Security* 25, no. 3 (2000): 128-161.
- Ünal, Bekir. "İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye'ye Etkileri." *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu* 1232 (2015).
- Waltz, Kenneth N.. *Man, the State and War A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 1959.
- Wei, Min. "Turkish Foreign Policy Towards the Syrian Crisis: Dynamics of Transformation." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 13, no. 3 (2019): 462-477.
- Wohlforth, William C.. *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*. New York: Cornell University Press, 1993.
- Zakaria, Fareed. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of Americas World Role*. Princeton: Princeton University Press, 1998.

İnternet Kaynakları

- "Ankara'dan Salih Müslim'e 3 net mesaj," *Haber7*, 14 Ağustos 2013.
<http://www.haber7.com/guncel/haber/1061922-ankaradan-salih-muslim-3-net-mesaj>
- "Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 22 Ocak 2012 Tarihinde Suriye Konusunda Aldığı Karar Hk.," *Dışişleri Bakanlığı*, 24 Ocak 2012.
http://www.mfa.gov.tr/no_26_-24-ocak-2012_-arap-ligi-disisleri-bakanlari-konseyi_nin-22-ocak-2012-tarihinde-suriye-konusunda-aldigi-karar-hk_.tr.mfa

- “Assad must go, Obama says,” *Washington Post*, 18 Ağustos 2011. https://www.washingtonpost.com/politics/assad-must-go-obama-says/2011/08/18/gIQAelheOJ_story.html?utm_term=.143326376b01
- “Bakan Davutoğlu’nun yüzde 50 iddiası,” *Milliyet*, 7 Haziran 2011. <http://www.milliyet.com.tr/bakan-davutoglu-nun-yuzde-50-iddiasi-siyaset-1399695/>
- “Başbakan Erdoğan, Moskova’da,” *HaberRus*, 18 Temmuz 2012. <http://haberrus.com/politics/2012/07/18/basbakan-erdogan-moskovada.html>
- “Başbakan Erdoğan’ın Obama görüşmesi sonrası açıklamaları,” *Hürriyet*, 21 Eylül 2011. <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdoganin-obama-gorusmesi-sonrasi-aciklamalari-18786674>
- “Başbakan’dan tarihi Suriye kararı,” *Hürriyet*, 26 Haziran 2016. <http://www.hurriyet.com.tr/basbakandan-tarihi-suriye-karari-20847316>
- “BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye Konusunda Bir Kez Daha Karara Ulaşamaması Hk.,” *Dışişleri Bakanlığı*, 4 Şubat 2012. http://www.mfa.gov.tr/no_-38_-4-subat-2012_-bm-guvenlik-konseyi_nin-suriye-konusunda-bir-kez-daha-karara-ulasamamasi-hk_.tr.mfa
- “CHP Suriye’de Esad ile görüştü,” *El-Cezire Türk*, 13 Eylül 2011. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/chp-suriyede-esad-ile-gorustu>
- “CHP: Suriye politikası tehlikeli boyutlarda,” *Haber7*, 15 Eylül 2011. <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/784842-chp-suriye-politikasi-tehlikeli-boyutlarda>
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya dönüşünde uçakta gazetecilere konuştu,” *HaberTürk*, 11 Ağustos 2016. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1280193-cumhurbaskani-erdogan-rusya-donusunde-ucakta-gazetecilere-konustu>
- “Çelik: CHP, Türkiye’nin Baas Partisi’dir,” *NTV*, 8 Eylül 2011. https://www.ntv.com.tr/turkiye/celik-chp-turkiyenin-baas-partisidir,5V4-DkI_806Re6g4K24HIQ
- “Davutoğlu Esad görüşmesi sona erdi,” *BBC Türkçe*, 9 Ağustos 2011. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110809_davudoglu_esad
- “Davutoğlu Esad’a ömür biçti,” *NTV*, 24 Ağustos 2012. https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7u-z5O9Pv6hw

- “Davutoğlu: Esad’ın sayılı günleri kaldı,” *Haber7*, 10 Ağustos 2011. <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/772875-davutoglu-esadin-sayili-gunleri-kaldi>
- “Devlet Bahçeli: Cumhurbaşkanı yalnız değil,” *Hürriyet*, 16 Mayıs 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/devlet-bahceli-cumhurbaskani-yalniz-degil-40459535>
- “Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Suriye halkını daha parlak bir gelecek bekliyor. Türkiye bu yolda onların yanında yer alacaktır,” *Dışişleri Bakanlığı*, 22 Ocak 2014. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_suriye-halkini-daha-parlak-bir-gelecek-bekliyor_-turkiye-bu-yolda-onlarin-yaninda-yer-alacaktır.tr.mfa
- “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Jarba’yı kabul etti,” *Dışişleri Bakanlığı*, 9 Temmuz 2013. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-suriye-ulusal-koalisyonu-baskani-jarbayi-kabul-etti.tr.mfa>
- “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Cevad Zarif İle Ortak Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı*, 12 Ağustos 2016. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-iran-disisleri-bakani-sayin-cevad-zarif-ile-ortak-basin-toplantisi_-12-agustos-2016_.tr.mfa
- “Erdoğan İran’ı, Suriye’de ‘mezhepçilik yapmakla’ suçladı,” *BBC Türkçe*, 27 Aralık 2015. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151227_erdogan_iran
- “Erdoğan kararlı ve olaylara vakıf,” *Milliyet*, 8 Ekim 2017. <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kararli-ve-olaylara-vakif-siyaset-2533042/>
- “Erdoğan: Esad’a halkı da inanmıyor, biz de,” *BBC Türkçe*, 14 Eylül 2011. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110914_erdogan_syria
- “Erdoğan: NATO’nun Libya’da Ne İşi Var,” *NTV*, 28 Şubat 2011. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5Pm kGhAGJtyRD3qA>
- “Erdoğan: Obama bizi aldattı,” *El-Cezire Türk*, 20 Nisan 2017. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-obama-bizi-aldatti>
- “Erdoğan’dan ABD’ye PYD yanıtı,” *El-Cezire Türk*, 25 Eylül 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-abdye-pyd-yaniti>

- “Erdoğan’ın ‘Sen kimsin?’ dediği ABD’li generalden yeni açıklama,” *Birgün*, 29 Temmuz 2016. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-in-sen-kimsin-dedigi-abd-li-generalden-yeni-aciklama-122155>
- “Fidan, Şam’da Esad ile görüştü,” *Timeturk*, 28 Mart 2011. <https://www.timeturk.com/tr/2011/03/28/mit-mustesari-fidan-sam-da-esad-ile-gorust.html>
- “Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler,” İçişleri Bakanlığı, 12 Eylül 2016. http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560
- “Kofi Annan Suriye özel temsilcisi olarak atandı,” *NTV*, 24 Şubat 2012. <https://www.ntv.com.tr/dunya/kofi-annan-suriye-ozel-temsilcisi-olarak-atandi,fsULVNt17U2Q6OvkDO63UA>
- “Kremlin: Erdoğan üzüntülerini dile getirdi,” *NTV*, 27 Haziran 2016. <https://www.ntv.com.tr/dunya/kremlin-erdogan-uzuntulerini-dile-getirdi,hmEdrv7FİkaMQe2kKiwo1Q>
- “McGurk: Kürtleri IŞİD’e karşı güçlendirmek istiyoruz,” *El-Cezire Türk*, 10 Şubat 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mcgurk-kurtleri-isisde-karsi-guclendirmek-istiyoruz>
- “Mhp Lideri Devlet Bahçeli ‘Fırat Kalkanı Harekatı Başarılı Olmuştur,” *Milliyet*, 7 Nisan 2017. <http://www.milliyet.com.tr/mhp-lideri-devlet-bahceli-firat-kalkani-afyonkarahisar-yerelhaber-1962823/>
- “Montrö’deki Cenevre-2 Konferansı gergin başladı,” *Hürriyet*, 22 Ocak 2014. <http://www.hurriyet.com.tr/montrodeki-cenevre-2-konferansi-gergin-basladi-25623620>
- “PYD lideri Ankara’da,” *El-Cezire Türk*, 4 Ekim 2014. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/pyd-lideri-ankarada>
- “Remarks by the President on Progress in the Fight Against ISIL,” *The White House*, 6 Temmuz 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/06/remarks-president-progress-fight-against-isil>
- “Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16’lar düşürdü,” *NTV*, 24 Kasım 2015. https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA

- “Rusya S-400 füzelerini Suriye’ye konuşlandırdı,” *NTV*, 26 Kasım 2015. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-s-400-fuzelerini-suriyeye-konuslandirdi,q4xvFUui7E2LAWVB1bCDgQ>
- “Suriye’de Rejimin Elindeki Kimyasal Silahların Tasfiyesi Konusunda ABD ve RF Arasında Sağlanan Mutabakat Hk.,” *Dışişleri Bakanlığı*, 14 Eylül 2013 http://www.mfa.gov.tr/no_-245_-14-eylul-2013_-suriye_de-rejimin-elindeki-kimyasal-silahlarin-tasfiyesi-konusunda-abd-ve-rf-arasinda-saglanan-mutabakat.tr.mfa
- “Suriye’de Rusya - PYD işbirliği,” *El-Cezire Türk*, 9 Ekim 2015. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyede-rusya-pyd-isbirligi>
- “Suriye’ye göre Türkiye’nin yaptığı savaş ilanı,” *Pressmedya*, 3 Nisan 2012. <http://www.pressmedya.com/?aType=haber&ArticleID=7863>
- “Syria crisis: Obama warns on chemical weapons,” *The Guardian*, 21 Ağustos 2012. <https://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2012/aug/21/syria-crisis-weapons-obama-live>
- “Şam’dan Ankara’ya tepki!,” *HaberTürk*, 22 Haziran 2011. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/641941-suriyeden-turkiyeye-sert-tepki>
- “Timeline of Syrian Chemical Weapons Activity, 2012-2017,” *Arms Control Association*, Son erişim: 17 Kasım 2017. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Syrian-Chemical-Weapons-Activity>
- “Trump: It is time to end Syria’s brutal civil war,” *Al Arabiya English*, 13 Nisan 2017. <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2017/04/13/Trump-It-is-time-to-end-Syria-s-brutal-civil-war.html>
- “Trump: Raqqa fall ‘critical breakthrough’, end of Islamic State in sight,” *Reuters*, 21 Ekim 2017. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-trump/trump-raqqa-fall-critical-breakthrough-end-of-islamic-state-in-sight-idUSKBN1CQ0S4>
- “Trump’tan Rakka operasyonu öncesi YPG’ye silah yardımına onay,” *BBC Türkçe*, 9 Mayıs 2017. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39865038>
- “Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması,” *Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi*, 2017. http://www.khas.edu.tr/w243/files/TDP-Sunum_vfinal.pptx

- “Türk yaptırımına Suriye’den misilleme geldi”, *Radikal*, 5 Aralık 2011. <http://www.radikal.com.tr/dunya/turk-yaptirimina-suriyeden-misilleme-geldi-1071538/>
- “Türkiye emperyalizmin taşeronu oldu,” *Cumhuriyet*, 3 Nisan 2012. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/332204/_Turkiye_emperyalizmin_taseronu_oldu_.html
- “Türkiye, Suriye Kürtlerini arkasına almalı,” *Radikal*, 26 Temmuz 2012. <http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-suriye-kurtlerini-arkasina-almali-1095277/>
- “Türkiye’den Suriye’ye dokuz maddelik yaptırım,” *El-Cezire Türk*, 30 Kasım 2011. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyeden-suriyeye-dokuz-maddelik-yaptirim>
- “Türkiye’nin Libya politikasına eleştiri,” *Deutsche Welle Türkçe*, 26 Mart 2011. <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-libya-politikas%C4%B1na-ele%C5%9Ftiri/a-14943958>
- “Türkiye’ye Patriot füzeleri gönderiliyor,” *BBC Türkçe*, 4 Aralık 2012. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update3.shtml
- “White House: Syria crosses ‘red line’ with use of chemical weapons on its people,” *CNN*, 14 Haziran 2013. <http://edition.cnn.com/2013/06/13/politics/syria-us-chemical-weapons/index.html>
- “YPG not a terrorist organization for US, spokesman says,” *Hürriyet Daily News*, 22 Eylül 2015. <http://www.hurriyetaidailynews.com/ypg-not-a-terrorist-organization-for-us-spokesman-says-88832>
- Bender, Jeremy “Report: Russia is building a second military airbase in Syria,” *Business Insider*, 3 Aralık 2015. <http://www.businessinsider.com/russia-opening-second-military-airbase-in-syria-2015-12>
- Kaya, Erdem ve Bekir Ünal, “Çözüm Süreci Kronolojisi, 28 Aralık 2012-22 Eylül 2013,” *Bilgesam*, 23 Eylül 2013. <http://www.bilgesam.org/incele/1201/-cozum-sureci-kronolojisi--28-aralik-2012-22-eylul-2013/#.Wjt-imhl-M8>
- UN Security Council, “Resolution 1970,” 26 Şubat 2011. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970(2011))
- UN Security Council, “Resolution 1973,” 17 Mart 2011. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011))

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Jeopolitik Tasavvurunda İstikrarsızlık Coğrafyası Olarak Ortadoğu

Betül Özyılmaz Kiraz*

Öz

Günümüzde Ortadoğu denildiğinde akıllara ilk olarak iç savaş, çatışma, terör gibi problemler gelmekte ve çoğu zaman Ortadoğu istikrarsızlıkla doğrudan özdeşleştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Ortadoğu coğrafyasının temel karakteristiği gibi görülen istikrarsızlığı, pratik jeopolitik ve popüler jeopolitik perspektifinden değerlendirmektir. Dolayısıyla çalışmada, Ortadoğu'nun istikrarsızlığı, pratik ve popüler jeopolitiğin birlikte kullanıldığı bir kuramsal çerçeveden analiz edilmiştir. Çalışmada örnek olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin jeopolitik tasavvuru incelenmiş ve söz konusu dönemde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Raporları (UGSR) ile politik karikatürler eleştirel söylem analizinin bir türü olan söylemsel-tarihsel analize tabi tutulmuştur. Nihayetinde, Ortadoğu'da iç savaş, etnik ve mezhepsel çatışma, terör gibi problemlerin varlığının inkar edilemeyeceği, ancak bunların, ABD yönetimleri tarafından dış politika söylemlerinde ön plana çıkarılmak suretiyle ve politik karikatürlerin bu söylemleri popüler kültürün bir parçası haline getirmesi yoluyla Ortadoğu ile özdeşleşir hale ge(tiri)ldiği ortaya konulmuştur. Ortadoğu'nun istikrarsızlığına ilişkin bu tür bir okuma, popüler kültürde mevcut olan kalıpyargıların yeniden değerlendirilmesinin önünü açma ve politika yapıcıları, bölgeye yönelik söylemlerini ve eylemlerini gözden geçirmeye yönlendirme potansiyeline sahiptir. Çalışmanın bir diğer katkısı ise Türkçe literatürde ihmal edildiği görülen eleştirel jeopolitiği konu etmesinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pratik Jeopolitik, Popüler Jeopolitik, ABD, Ortadoğu, İstikrarsızlık

* Dr. Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, [ocrid.org/0000-0002-1513-3290, betulozyilmaz@yahoo.com](mailto:betulozyilmaz@yahoo.com)

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 7, No: 2, pp. 141-169
Received: 28.03.2020
Accepted: 10.06.2020
DOI: 10.26513/toed.710487

The Middle East as the Geography of Instability in the Post-Cold War Geopolitical Imagination of the USA

Betül Özyılmaz Kiraz**

Abstract

At the present time, when thinking about the Middle East, problems such as civil war, conflict, terrorism come to mind first and the Middle East is often directly identified with instability. The aim of this study is to evaluate the instability, which is seen as the main characteristic of the Middle Eastern geography from the practical geopolitical and popular geopolitical perspective. Accordingly, the instability of the Middle East is analyzed from a theoretical framework in which practical and popular geopolitics are both made use of. The geopolitical view of the USA in the post-Cold War era is chosen as the case and the National Security Strategy Reports published in that period and political cartoons are subject to the discourse-historical approach as a form of critical discourse analysis. As a result of the analysis, it is concluded that the existence of problems such as civil war, ethnic and sectarian conflict, terrorism in the Middle East cannot be denied; however, they are identified with the Middle East by making them prominent in foreign policy discourse of US administrations, and by making the discourse a part of popular culture. Such a reading of the instability of the Middle East has the potential to re-evaluate stereotypes in popular culture, and to encourage policy makers to review their discourses and actions toward the region. Another contribution of the study is made to the critical geopolitical literature, which has been neglected in the Turkish literature.

Keywords: Practical Geopolitics, Popular Geopolitics, USA, Middle East, Instability

**** Dr. Research Assistant, Ankara Hacı Bayram Veli University, TR, International Relations Department, orcid.org/0000-0002-1513-3290, betulozyilmaz@yahoo.com

1. Giriş

Günümüzde Ortadoğu denildiğinde akıllara ilk olarak iç savaş, (özellikle etnik ve mezhepsel) çatışma, terör gibi problemler gelmekte ve çoğu zaman Ortadoğu istikrarsızlıkla doğrudan özdeşleştirilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde çizilen sınırlarla çatışmaya itilmiş olan Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrasında artan bir istikrarsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin öncülüğündeki uluslararası aktörlerin müdahil ve taraf olduğu savaşlar ve işgaller bu dönemdeki istikrarsızlığın önemli unsurlarından olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Ortadoğu coğrafyasının temel karakteristiği olarak görülen istikrarsızlık söylemini, pratik jeopolitik ve popüler jeopolitik perspektifinden değerlendirmektir.

Pratik ve popüler jeopolitik, geleneksel jeopolitik yaklaşımları eleştiren, coğrafyayı sabit olarak değil; yeryüzü hakkındaki bilginin tarihi ve sosyal bir biçimi olarak gören eleştirel jeopolitiğin alt çalışma alanlarıdır. Biçimlendirilmiş kuramların ve jeopolitikçi entelektüellerin büyük stratejik vizyonlarının aksine dış politika yapıcılar, dünyaya dair mekansal anlamlandırmalar yapmaya çalışırken pratik ve pragmatik jeopolitik muhakemeyi kullanmaktadır.¹ Pratik jeopolitik, devlet yönetimini yürütenlerin bu tür mekansallaştırma uygulamalarına işaret etmektedir.² Devlet adamları, belirli soruları çerçevelemek için üstü kapalı bir biçimde jeopolitik bilginin miras kalan formlarından faydalanmakta ve politik olayları açıklamak için örtülü bir şekilde kültürel coğrafi söylemlere başvurmaktadırlar. Böylelikle ortaya çıkan coğrafi bilgi, medya aracılığıyla popüler kültüre yayılmakta; yayıldıkça normalleşmekte ve “ortak aklın” jeopolitiği olarak tanımlanabilecek hale gelmektedir. Ayrıca belirli durumlarda bu jeopolitik bilgi, başarısız dış politika uygulamaları üreten, etnosentrik ve basmakalıp bir bilgi olmaktadır.³ Nihayetinde pratik jeopolitik, hükümet temsilcileri ve dış politika bürokratları tarafından ortaya konulan ve devletlerin resmi dış politikalarında karşılık bulan jeopolitik muhakeme şeklidir.⁴

¹ Gearóid Ó Tuathail, “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society,” *Journal of Strategic Studies* 22, no. 2-3 (1999): 113-114.

² Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (Londra: Routledge, 1996), 46.

³ Tuathail, “Understanding Critical Geopolitics,” 114.

⁴ Murat Yeşiltaş ve Sezgi Durgun, “Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme,” *Türkiye Dünyanın Neresinde?: Hayali Coğrafyalar, Çarpışan*

Popüler jeopolitik ise popüler kültürü şekillendiren medya araçlarının yarattığı coğrafi politikalara işaret etmektedir. Eleştirel jeopolitik literatürünün ortaya çıkmasıyla birlikte jeopolitiğin, görsel medya ve popüler kültürle olan ilişkisine dair yeni bir ilgi baş göstermiştir. Alanın önde gelen araştırmacıları, küresel politik mekana ait uygulamaların ve temsillerin yalnızca politik olarak elit kültürlere bağlı olmadığını hatırlatarak jeopolitiğin alanını genişletmişlerdir. Buna göre, dünya politikasıyla özdeşleştirilen düşünceler ve imgeler, popüler kültüre “sızmaktadır” ve böylelikle baskın politik anlayışları güçlendirebilmekte ya da aksine onlara karşı çıkabilmektedir.⁵ Popüler jeopolitik, kişinin kendi ülkesinin sınırları ötesindeki yerlere ve insanlara dair bu tür kolektif anlayışların sosyal inşasını ve bu sosyal inşanın devamlı hale gelmesini konu etmektedir. Kısacası popüler jeopolitik, medya, sinema, romanlar ve karikatürler gibi popüler kültür araçlarda açığa vurulan ve kendisine yer edinen jeopolitik muhakeme biçimidir.⁶

Buraya kadar anlatılanların ortaya koyduğu üzere, pratik jeopolitiğin analiz konusu, devlet adamlarının dış politika söylemleri ve eylemleriyken popüler jeopolitiğin ilgi alanı popüler kültür, kitle iletişim ve coğrafi tahayyüller arasındaki ilişkidir. Bu haliyle pratik ve popüler jeopolitik birbirleriyle ilgilidir. Popüler kültür, pratik jeopolitiğin önemli bir unsurudur. Devlet başkanları ve politik liderler, ulusal sınırlar dahilindeki ve ötesindeki halklarla iletişim kurmak için popüler medyaya dayanmaktadır. Dinleyicileriyle ya da izleyicileriyle bağlantı kurmak için popüler kültürel referanslardan ve motiflerden faydalanmaktadır.⁷ İkisi arasındaki bu ilgiye binaen bu çalışmada pratik ve popüler jeopolitiğin birlikte kullanıldığı bir kuramsal çerçeve benimsenmiş ve Ortadoğu'nun istikrarsızlığı bu kuramsal çerçeveden analiz edilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak ise eleştirel söylem analizinin (ESA) bir türü olan söylemsel-tarihsel analiz (STA) kullanılmaktadır. STA söylemi,

Anlatılar içinde, ed. Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015): 26.

⁵ Klaus Dodds, “Screening Geopolitics: James Bond and the Early Cold War Films (1962-1967),” *Geopolitics* 10, no. 2 (2005): 267.

⁶ Yeşiltaş ve Durgun, “Coğrafya ve Jeopolitiği,” 26.

⁷ Klaus Dodds, “Popular Geopolitics and Cartoons: Representing Power Relations, Repetition and Resistance,” *Critical African Studies* 2, no. 4 (2010): 114-115.

ideolojik ve tarihsel olarak tanımlamakta ve onu, sosyal ilişkilerin bir biçimi olarak ele almaktadır.⁸ Bu varsayımları itibarıyla STA'nın, coğrafyayı verili olarak değil; söylem yoluyla sosyal olarak inşa edilen bir unsur olarak gören pratik ve popüler jeopolitik alanındaki çalışmalar için işlevsel bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Ayrıca STA, söylem oluşumunun tarihi boyutlarına odaklanmakta; söylemin oluşumu kadar onun ilişkili olduğu tarihi bağlamla da ilgilenmektedir. Bu tür bir ilginin, "istikrarsız Ortadoğu" söyleminin geliştiği tarihi koşullara da açıklama getirebilecek olması, çalışmada STA'nın kullanılmasının bir diğer nedenidir. Çalışmada, STA'yı geliştiren Ruth Wodak'ın, söylem analizinde kullanılmak üzere önerdiği söylemsel stratejilerden⁹ ima yollu stratejiler, yüklemleme stratejisi ve uslamlama stratejisi üzerinde durulmaktadır. İma yollu stratejiler, metaforlar ve adlaştırmalar gibi çeşitli dilsel araçlar kullanarak söylemde iç ve dış grupların oluşturulmasını sağlamaktadır. Yüklemleme, sosyal aktörler için olumlu ya da olumsuz etiketlemeler sunmaktadır. Uslamlama stratejisi ise olumlu ve olumsuz etiketlemeleri toposlar aracılığıyla meşrulaştırmaktadır.¹⁰ Örnek olarak seçilen Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin UGSR ve politik karikatürler, söz konusu söylemsel stratejilere odaklanarak incelenmektedir. UGSR, ABD'nin resmi dış politikasında ifade bulan jeopolitik muhakemeyi içermesi itibarıyla pratik jeopolitiği; karikatürler ise popüler kültürde kendisine yer edinen jeopolitik muhakemeyi sunması açısından popüler jeopolitiği incelemek için uygun araçlar olarak görülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda, Ortadoğu'da iç savaş, etnik ve mezhepsel çatışma, terör gibi problemlerin varlığının inkar edilemeyeceği, ancak bunların, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'li devlet adamları tarafından resmi dış politika söylemlerinde ön plana çıkarılmak suretiyle ve politik karikatürler gibi medya araçlarının bu söylemleri popüler kültürün bir parçası haline getirmesi yoluyla Ortadoğu ile özdeşleşir hale ge(tiri)ldiği

⁸ Norman Fairclough ve Ruth Wodak, "Critical Discourse Analysis," içinde *Discourse as Social Interaction*, ed. Teun A. Van Dijk, (Londra: Sage, 1997): 271-280.

⁹ Wodak, söylemsel stratejiler ifadesini, belirli bir sosyal, politik, psikolojik ya da dilsel hedefe ulaşmayı amaçlayan söylemsel pratikleri tanımlamak için kullanmaktadır.

¹⁰ Wodak toposları, argümanları sonuca bağlayan ve böylelikle politik eylemi meşrulaştıran önermeler olarak düşünmektedir. Ruth Wodak, "The Discourse-Historical Approach," içinde *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak ve Michael Meyer, (Londra: Sage, 2002): 73.

sonucuna varılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yayınlanan UGSR’de ve incelenen politik karikatürlerde, ima yollu stratejiler kullanılarak bir iç grup ve dış grup ayrımı inşa edildiği ve yüklemleme yoluyla söz konusu dış grup(lar) olumsuz çağrışımlar yapan etiketler yüklendiği görülmektedir. Tehdit toposu kullanılarak, ima yollu stratejiler ve yüklemleme yoluyla oluşturulan argümanlar sonuca bağlanmakta; bunlar, ABD’nin bölgeye yönelik politikalarının gerekçeleri haline ge(tiri)lmektedir.

Çalışmada öncelikle pratik jeopolitiğin bir aracı olan UGSR’de ABD’nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Ortadoğu tasavvuru ortaya konulmakta; takip eden bölümde ise bu tasavvurun politik karikatürler vasıtasıyla popüler düzeye nasıl iletildiği ele alınmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise ulaşılan sonuçlarla birlikte, “istikrarsız Ortadoğu” tasavvurunun, ABD’nin dış politikasına nasıl yansıdığına, başka bir deyişle, bu muhakemenin esas işlevine dair bir değerlendirme sunulmaktadır.

2. ABD’nin Resmi Söyleminde İstikrarsız Ortadoğu Tasavvuru

UGSR, ABD Hükümeti’nin yürütme organı tarafından yayınlanmaktadır. Esasında Başkan’ın Kongre’ye her yıl, ABD’nin ulusal güvenlik stratejisine dair bir rapor iletmesi gerekmektedir. Ancak son yıllarda raporlar gecikmekte ya da tamamen ihmal edilmektedir.¹¹ ABD’nin güvenliği için önemli hedefleri belirten kapsamlı bir beyan olan UGSR, bu içerikleri itibarıyla pratik jeopolitiğe dair analizler yapmak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

SSCB’nin dağıldığı ve Soğuk Savaş’ın sona erdiği 1991 yılında George H. W. Bush yönetiminin yayınladığı raporda, dünyanın içinde bulunduğu yeni dönemden bahsedilirken şu ifadeler kullanılmaktadır:

ABD’nin ve onun müttefiklerinin, SSCB’nin sorunlu evrimi ve istikrarsız Ortadoğu gibi yeni politik zorluklardan oluşan bir gündeme en iyi şekilde nasıl tepki vereceklerini düşünmeye ihtiyacımız vardır.¹²

¹¹ “National Security Strategy,” Office of the Secretary of Defense, Son erişim: 1 Haziran 2020, <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/>.

¹² “National Security Strategy of The United States,” (Washington, DC: The White House, 1 Ağustos 1991): 1.

Aynı raporun ilerleyen satırlarında yine Ortadoğu kastedilerek şöyle denilmektedir:

*Askeri strateji alanında, önceden yüzleştiklerimizden daha belirsiz tehlikelerle karşı karşıya kalmaktayız. Belirli, dengeli bir düşman değil de yeni oluşan güç boşlukları ve bölgesel istikrarsızlıklarla mücadele etmek için ne tür güçlere ve güç dağılımlarına ihtiyaç duyulmaktadır?*¹³

Temmuz 1994'te, Bush'un halefi Bill Clinton döneminde yayınlanan UGSR'de Soğuk Savaş'ın bitişiyle başlayan yeni dönemde ABD'nin ve aynı zamanda onun müttefiklerinin karşı karşıya kaldığı tehditlerin değişmiş ve çeşitlenmiş olduğu vurgulanırken, Ortadoğu coğrafyasında aşırıcılık yanlılarının mevcudiyeti şu ifadelerle ön plana çıkarılmaktadır: “Şiddet içeren aşırıcılık yanlıları Ortadoğu'dan Güney Afrika'ya kadar kırılğan barış süreçlerini tehdit etmektedir”.¹⁴ 1991 ve 1994 yıllarındaki Strateji Raporları'ndan alıntılanan bu söylemlerde Ortadoğu coğrafyası, politik zorluklar, güç boşlukları, bölgesel istikrarsızlık ve şiddet içeren aşırıcılık yanlılarının yaygınlığı gibi olumsuz ifadelerle tanımlanmaktadır. Bu durum, söz konusu raporlarda Ortadoğu'ya, yüklemleme yoluyla, olumsuz etiketler atfedildiğini göstermektedir.

Güç boşluklarının, aşırıcılık yanlılarının yanı sıra otoriter rejimler, UGSR'nin Ortadoğu ile ilgili kısımlarında sıklıkla görülen bir diğer unsur olarak göze çarpmaktadır. Ortadoğu'da bu tür rejimlerin yaygınlığı ve özellikle bazı devletlerde ne kadar tehdit arz ettiği 2006 yılına ait strateji raporunda şöyle yer almaktadır:

*Tiranlık, barbarlığın, yoksulluğun, istikrarsızlığın, yolsuzluğun ve acının bir kombinasyonudur; despotların yönetiminin ve despotik sistemlerin altında oluşmaktadır. Ortadoğu'da İran ve Suriye'deki insanlar tiranlığın ne demek olduğunu ilk elden tecrübe etmektedir; her gün tecrübe ettikleri kötü bir gerçekliktir.*¹⁵

Otoriter rejimlerin bölge halklarına verdiği zarar, aynı raporda şu şekilde açıklanmaktadır:

¹³ A.g.r.

¹⁴ “A Security Strategy of Engagement and Enlargement,” (Washington, DC: The White House, Temmuz 1994): 1.

¹⁵ “National Security Strategy of The United States,” (Washington, DC: The White House, Mart 2006): 3.

Çok uzun zamandır, Ortadoğu'daki çok sayıda ulus, özgürlük eksikliğinden dolayı acı çekmektedir. Baskı yolsuzluğu, dengesiz ya da durgun ekonomileri, politik kinleri, bölgesel çatışmaları ve dini aşırıcılığı körüklemektedir. Bu illetlerin hepsi, bir istikrar yanılması tarafından ört bas edilmektedir.¹⁶

Buna göre, otoriter rejimler, bölgenin temel sorunları olarak görülen ve ABD yönetiminin “illet” olarak tanımladığı ekonomik durgunluk, yolsuzluk, çatışma ve aşırıcılığın temel kaynağı niteliğindedir.

2000’li yılların ikinci on yıllık döneminde de Ortadoğu coğrafyasına dair, 1990’lı yıllarda ve 2000’li yılların erken dönemlerindeki ile benzer tablolar çizildiği görülmektedir. 2015 yılında Barack Obama yönetiminin yayınladığı UGSR’de Ortadoğu’nun durumu, bölgede kitle imha silahlarının, özellikle nükleer silahların yaygınlaşması ihtimali; el-Kaide, IŞİD ve onlarla bağlantılı grupların varlığı; başarısız yönetimler ve yozlaşma ile tanımlanmaktadır.¹⁷ Bu tanımlamalar da yine yüklemleme yapılarak Ortadoğu coğrafyasına olumsuz etiketler yüklediğine işaret etmektedir.

Aynı raporda “Arap Baharı” olarak da bilinen halk ayaklanmalarının çoğunun başarısız olduğundan bahsedilirken kullanılan şu ifadeler, ABD’nin jeopolitik tasavvurunda¹⁸ Ortadoğu’nun nasıl görüldüğünü özetler niteliktedir:

Arap dünyasında başlayan halk ayaklanmaları, zayıf demokratik gelenekleri, güçlü otoriter elitleri, mezhep çatışmaları ve aktif şiddet yanlısı aşırıcıları olan bir bölgede gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bugüne kadar yenilgilerin zaferlerden daha fazla olması şaşırtıcı değildir.¹⁹

Buna göre, Arap halklarının ayaklanmalarının birçoğunun talep edilen şekilde ve derecede değişimi gerçekleştirilememiş olması oldukça doğaldır. Çünkü ABD yönetimine göre Ortadoğu, demokratik geleneklerin zayıf olduğu, otoriter elitlerin güçlü olduğu, mezhep çatışmaları ve şiddet yanlısı

¹⁶ A.g.r., 38.

¹⁷ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 5.

¹⁸ Bu çalışmada jeopolitik tasavvur ifadesi, bir devletin ve/veya toplumun, kendi ülkesinin yanı sıra kendi ülkesinin sınırları ötesindeki yerleri ve toplumları uluslararası arenada nasıl ve nerede konumlandığına dair kolektif anlayışı tanımlamak için kullanılmaktadır.

¹⁹ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 20.

aşırırcılar ile dolu bir coğrafyadır. Böyle bir coğrafyada da demokratik taleplerin karşılanamamış olması ABD yönetimi tarafından şaşırtıcı görülmemektedir. Burada, yüklemleme stratejisinin bir örneği olarak Ortadoğu ile ilgili küçümseyici sıfatlar ve etiketler kullanılması suretiyle bölgeye, olumsuz özellikler atfedilmektedir.

Aynı raporun “Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da İstikrar ve Barış Arayışı” başlıklı ayrı bir bölümü bulunmaktadır. Bölümün başlığından da fark edileceği üzere, söz konusu coğrafyada istikrarın ve barışın “aranan” bir durum olduğuna işaret edilerek Ortadoğu ile ilgili şu değerlendirme yapılmaktadır: “Hiçbir yerde şiddet, Beyrut’tan Bağdat’a uzanan ve IŞİD gibi terörist grupların yükselişine sebep olan mezhepsel çatışmadan daha trajik ve istikrar bozucu değildir.”²⁰ Bu söylemde de yine yüklemleme yoluyla Ortadoğu, şiddetle anılan bir bölge haline getirilmektedir. Şüphesiz ki bu özellikler, Ortadoğu coğrafyasına özgü özellikler değildir; dünyanın başka coğrafyalarında da bu problemler mevcuttur. Ancak ABD açısından, Ortadoğu’daki şiddet ve özellikle kendisinin çıkarlarına doğrudan tehdit oluşturan türde terör gruplarının yükselişini tetikleyen mezhepsel çatışmalar, dünyanın diğer yerlerindeki tüm problemlerden daha trajiktir ve daha istikrar bozucudur.

Buraya kadar belirtilenlerden yola çıkarak, Ortadoğu coğrafyasının istikrarsızlığına dair genellemelerin ABD’nin, Ağustos 1991’de (Soğuk Savaş sonrası dönemin henüz ilk yıllarında) yayınlanan UGSR’den itibaren görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu noktada sorulması gereken sorulardan bir tanesi şudur: ABD’nin jeopolitik tasavvurunda Ortadoğu’nun terörle, çatışmayla, baskıyla tanımlanan istikrarsız bir bölge olmasının sorumlusu kimdir? Burada ABD, bölge devletleri arasında, istikrarsızlıktaki rolleri açısından bir ayırım yapmaktadır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse ABD, ima yollu stratejiler aracılığıyla Ortadoğu coğrafyasına dair bir dizi jeopolitik kimlik inşa etmektedir. Buna göre, bir yanda “ABD”, “müttefikler”, “dostlar” ve “ortaklar” bulunurken (iç grup) diğer yanda “haydut devletler”, “tiranlıklar”, “şiddet yanlısı aşırırcılar”, “cihatçı teröristler” (dış grup) bulunmaktadır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD’nin jeopolitik tasavvurunda Ortadoğu, bu kimlikler arasında bölünmüş istikrarsız bir coğrafyadır.

²⁰ A.g.r., 26.

Bu anlayışın bir göstergesi olarak, Temmuz 1994’de yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Raporu’nda ilk kez “haydut devletler” ifadesi kullanılmaktadır. İma yollu bir söylemsel stratejiye başvurulmuş haydut metaforu, ABD ve müttefiklerinin savunuculuğunu yaptıkları uluslararası düzeni tehdit eden bir dış grubun inşasında kullanılmaktadır. Haydut devletler, (1) kendi insanlarına karşı gaddarca davranan ve ulusal kaynaklarını, yöneticilerinin kişisel kazançları için israf eden; (2) uluslararası hukuka saygı göstermeyen, komşularını tehdit eden ve taraf oldukları uluslararası anlaşmaları ihlal eden; (3) tehdit olarak kullanmak ya da rejimlerinin saldırgan planlarını gerçekleştirmek için diğer gelişmiş silah teknolojileriyle birlikte kitle imha silahları elde etmeye çalışan; (4) dünya çapında terörizmi destekleyen ve (5) temel insani değerleri reddederek ABD’den ve onun savunucusu olduğu tüm değerlerden nefret eden devletler olarak tanımlanmaktadır.²¹ Böylelikle, bir dış grup olarak konumlandırılan haydut devletler, yüklemleme vasıtasıyla olumsuz özelliklerle etiketlenmektedir.

ABD’nin nezdinde “haydut devletler” ve “terörist” kimlikleri arasında pek de dolaylı olmayan bir bağlantı bulunmaktadır. Haydut devletler, teröristleri bilinçli olarak barındırmakta, onlara silah temin etmekte ve onları kendi politik amaçlarına ulaşmak için kullanılmaktadır. Bu algılamının işareti olarak 2002 yılında yayınlanan raporda, “haydut devletler ve onların terörist müşterileri” ifadesi kullanılmakta²² ve aynı zamanda ABD’nin “teröristler ile bilinçli bir şekilde teröristleri barındıranlar” arasında hiçbir ayırım yapmadığının altı çizilmektedir.²³ Raporun takip eden sayfalarında da haydut devletler kastedilerek “teröre sponsor olan devletlerle kitle imha silahlarının peşinde olan devletlerin birbiriyle örtüşmesi”nden bahsedilmektedir.²⁴

1994 yılının UGSR’de Irak, İran ve Suriye haydut devletlere örnek gösterilirken, 2003 Irak Savaşı’nın ve Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinin ardından Irak’ın bu listeden çıkarıldığı, İran ve Suriye’nin ise düşman bölgesel güçler olarak haydut devletler listesinde kalmaya

²¹ “The National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Eylül 2002): 13-14.

²² A.g.r., 14.

²³ A.g.r., 5.

²⁴ A.g.r., 15.

devam ettiği görülmektedir. 2006 yılında yayınlanan raporda “Suriye ve İran gibi bazı devletler, topraklarında teröristleri barındırmaya ve toprakları dışındaki terörist faaliyetlere sponsor olmaya devam etmektedir” denilmektedir.²⁵ 2017 yılına ait UGSR’de İran ile ilgili özel bir başlık olup “İran İslam Cumhuriyeti bölgeyi istikrarsızlaştırmaya, Amerikalıları ve müttefiklerimizi tehdit etmeye ve kendi halkına gaddarca davranmaya kararlıdır” ifadesi kullanılmaktadır.²⁶ Yine aynı raporun ilerleyen sayfalarında şöyle denilmektedir:

İran, terörizme sponsorlukta dünyanın önde gelen devleti, ortakları ve vekilleri yoluyla etki alanını genişletmek için istikrarsızlıktan faydalanmaktadır. Daha muktedir balistik füzeler ve istihbarat kapasiteleri geliştirmeye devam etmekte ve kötü niyetli siber faaliyetler yürütmektedir.²⁷

Bu ifadelerde, dış grup olarak oluşturulan haydut devletlerin bir mensubu olan İran’a, “gaddar”, “tehditkar” ve “kötü niyetli” gibi sıfatlarla olumsuz etiketler yüklenmektedir.

Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin güvenlik algısında terörün, daha doğrusu “cihatçı terör”ün ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bunun bir ifadesi olarak, 2017 yılındaki raporda Donald Trump yönetimi, “Amerika’nın karşılaştığı öncelikli ulus-aşırı tehditlerden birisi cihatçı teröristlerdir. Cihatçı terörist örgütler ulusumuza yönelik en tehlikeli tehdidi sunmaktadır”²⁸ ifadesine yer vermiş ve IŞİD ve el-Kaide’nin Suriye ve Irak’taki teritoryal yenilgisinden sonra bile cihatçı teröristlerden kaynaklanan tehdidin sürdüğünü vurgulamıştır.²⁹ “Cihatçı terör”ün dayandığı “totaliter ideoloji”nin içeriği, önceki yüzyılın ideolojilerinden yani faşizm ve komünizmden farklı olsa da ABD, tüm bu ideolojilerin aynı araçları kullandığının altını çizmektedir. Bu araçlar, hoşgörüsüzlük, cinayet, terör, esaret ve baskı olarak tanımlanmaktadır.³⁰ Terörün

²⁵ “National Security Strategy of The United States,” (Washington, DC: The White House, Mart 2006): 9.

²⁶ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 2-3.

²⁷ A.g.r., 49.

²⁸ A.g.r., 10.

²⁹ A.g.r., 11.

³⁰ “National Security Strategy of The United States,” (Washington, DC: The White House, Mart 2006): 1.

kaynağında ise “tiranlık”la yönetilen zayıf devletler bulunmaktadır. Buna göre; “Teröristler ve suçlular, hükümetlerin zayıf olduğu, yolsuzluğun önlenmesi zor ve hükümet kurumlarına olan inancın düşük olduğu yerlerde kök salmaktadır.”³¹ Bu söylemlerde, teröristler gibi onlara manevra alanı sağlayan zayıf devletler de ABD, müttefikleri ve ortaklarından oluşan iç grubun karşısında konumlandırılmaktadır.

Nihayetinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde yayınlanan UGSR’nin analizi, ima yollu stratejiler ve yüklemleme gibi söylemsel stratejiler kullanılarak, ABD’nin jeopolitik tasavvurunda Ortadoğu’nun şiddet, terör, tiranlık, çatışmaların yaygın olarak görüldüğü bir istikrarsızlık coğrafyası olarak yer edindi(rildi)ğini ortaya koymaktadır. Bu tasavvura göre “birbiriyle bağlantılı sorunlar olan İran genişlemesi, devletlerin çöküşü, cihatçı ideoloji, sosyo-ekonomik durgunluk ve bölgesel rekabet yıllardır Ortadoğu’yu sarmaktadır.”³² Dolayısıyla, Ortadoğu’yu istikrarsızlığa mahkum eden, ABD, onun “müttefikleri”, “dostları” ve “ortakları”ndan müteşekkil “medeni uluslar”³³, “özgür toplumlari destekleyenlere”³⁴ karşı “haydut devletler”, “cihatçı teröristler”, “medeniyet düşmanları”³⁵ ve “baskıcı rejimleri destekleyenler”³⁶ (ima yollu strateji ve yüklemleme) arasındaki politik çekişmedir. Ortadoğu bölgesinin “zayıf demokratik gelenekleri, güçlü otoriter elitleri, mezhep çatışmaları ve aktif şiddet yanlısı aşırıları”³⁷ (yüklemleme) düşünüldüğünde istikrarsızlık kaçınılmaz hale gelmektedir. Kısacası, Ortadoğu’da sürekli çatışma ve şiddet görülmektedir. UGSR üzerinden yapılan pratik jeopolitik okuma, ABD’li devlet adamlarının, belirli olayları açıklamak ve belirli sorunları çerçevelemek için bölgeye yönelik bu coğrafi söylemi kullandıklarını ortaya koymaktadır.

³¹ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 45.

³² A.g.r., 48.

³³ “The National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Eylül 2002): 5.

³⁴ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 25.

³⁵ “The National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Eylül 2002): 15.

³⁶ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 25.

³⁷ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 20.

3. Resmi Söylemden Popüler Kültüre Ortadoğu'nun İstikrarsızlığı

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası döneme ait UGSR'de kendisini gösteren “istikrarsız Ortadoğu” tasavvuru, popüler medya araçları vasıtasıyla kamuoyuna aktarılmaktadır. Bu araçlardan bir tanesi olan politik karikatürler, popüler jeopolitik temsillerin önemli kaynaklarıdır. Öyle ki Steve Plumb, belirli bir gerçekliği ortaya koyan araçlar olan politik karikatürleri, “gazetecilik cephaneliğinin en güçlü silahlarından bir tanesi” olarak tanımlamaktadır.³⁸ Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde, ABD'nin resmi dış politika söyleminde ifade bulan “istikrarsız Ortadoğu” söyleminin politik karikatürler vasıtasıyla nasıl popüler jeopolitik muhakemenin bir parçası haline geldiği gösterecektir.

Bu noktada, iki hususa açıklık getirmek faydalı görülmektedir. Birincisi, çalışmada incelenen karikatürler, ABD'nin “istikrarsız Ortadoğu” söylemi ile örtüşen karikatürlerden seçilmiştir. Şüphesiz ki resmi söylemle örtüşen karikatürler olduğu kadar bu söylemle örtüşmeyen, ona karşı çıkan birçok politik karikatür mevcuttur. Çünkü popüler medya yalnızca egemen söylemi desteklemez; aksine belirli jeopolitik tasavvurları bozmayı da amaçlayabilir. Klaus Dodds'un haklı bir biçimde ifade ettiği üzere, medya araçları bir yandan belirli kimliklerin ve ideolojilerin güçlendirilmesine katkıda bulunabilirken, diğer yandan da bu tür hegemonik pozisyonları alt üst etmeye ve onlara muhalefet etmeye yardımcı olabilmektedir.³⁹ Dolayısıyla, bu çalışmada, ABD'nin resmi söylemi ile örtüşen karikatürlerin seçilmiş olması, tüm politik karikatürlerin bu yönde olduğu anlamına gelmediği gibi resmi söylemle örtüşmeyenlerin değersiz bulunarak göz ardı edildiği anlamına da gelmemektedir. Özellikle resmi söyleme uygun olanların seçilmesinin tek nedeni, resmi dış politika söylemi ile popüler kültür arasındaki ilişkiyi gösterebilmek adına, verili kabul edilen “istikrarsız Ortadoğu” algısının nasıl yaratıldığını ve ardından nasıl bilinir hale getirildiğini anlatabilme çabasıdır. Açıklık getirilmesi gereken ikinci husus, bazı karikatüristlerin, resmi dış politika söylemine

³⁸ Steve Plumb, “Politicians as Superheroes: The Subversion of Political Authority Using a Pop Cultural Icon in The Cartoons of Steve Bell,” *Media, Culture & Society* 26, no. 3 (2004): 432.

³⁹ Klaus Dodds, *Global Geopolitics: A Critical Introduction* (Londra; New York: Pearson Prentice Hall, 2005), 100.

paralel karikatürler çiziyor olmalarının, bu karikatüristlerle dönemin yönetimleri arasında her zaman ve doğrudan bir organik bağ olduğu anlamına gelmediğidir. Böyle bir bağın söz konusu olabileceği ve politik elitlerin karikatüristleri doğrudan teşvik edebileceği gibi, karikatüristler de resmi görüşü destekliyor ve bu nedenle de karikatürlerine bu resmi görüşü yansıtıyor olabilirler.

Bu iki hususun açıklığa kavuşturulmasının ardından, bu bölümün konusu olan politik karikatürlere dönmek gerekirse, politik karikatürleri, en basit haliyle, bir politik kişi, kurum ya da olay hakkındaki hicivsel yorumlar olarak tanımlamak mümkündür.⁴⁰ Politik karikatürler hem bilgilendirici hem de ikna edicidir. Bu popüler kültür araçları, figürler, metaforlar ve hiciv yoluyla sosyal konular hakkında normatif değerlendirmeler sunmaktadır.⁴¹ Politik karikatürler, politik bir konudaki subjektif gözlemlerdir. Rhonda Walker, politik karikatürler çoğu zaman eğlendirici bir havada oluşturulduğu için, onların sunduğu subjektif gözlemlerin çoğunlukla tepki ya da eleştiri olmaksızın kabul edilebildiğine dikkat çekmektedir.⁴² Dolayısıyla, politik karikatürlerin görünüşte masum mizahının vermeye çalıştığı mesaj kolaylıkla özümsemektedir. Bu özellikleri gereği politik karikatürler, politik konuların ya da kültürel konuların oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunan bir ikna edici boyuta sahiptir;⁴³ ikna edici iletişimin bir formudur.⁴⁴

Politik karikatürler üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Michael A. Desousa ve Martin J. Medhurst, karikatürlerin dört farklı işlevinden bahsetmektedir: Eğlendirme, saldırganlık azaltma, gündem belirleme ve çerçeveleme. Birincisi, politik karikatürler genellikle eğlendirme ve politik kişilikler hakkında şakalar yapma yeteneklerini konuşmaktadır. Aynı zamanda Desousa ve Medhurst, politik karikatürlerin, okurlara

⁴⁰ Samuel Mateus, "Political Cartoons as Communicative Weapons: The Hypothesis of The Double Standard Thesis in Three Portuguese Cartoons," *Estudos em Comunicação* 23, (2016): 197.

⁴¹ Josh Greenberg, "Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse," *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 39, no. 2 (2002): 185.

⁴² Rhonda Walker, "Political Cartoons: Now You See Them!," *Canadian Parliamentary Review*, 26, no. 1 (2003): 16.

⁴³ Mateus, "Political Cartoons," 198.

⁴⁴ Martin J. Medhurst ve Michael A. Desousa, "Political Cartoons as Rhetorical Form: A Taxonomy of Graphic Discourse," *Communication Monographs* 48, no. 3 (1981): 198.

bir tür duygusal boşalma ve zihinsel arınma sağladığını ve böylelikle toplumsal gerilimi azalttığını ve çatışmanın tırmanmasını engellediğini savunmaktadır. Üçüncü olarak, politik karikatürler gündem oluşturmanın standardını ve hızını belirlemektedir. Belirli gerçekleri, olayları ya da kişilikleri ön plana çıkartarak, onlara, kamu gündemini etkileyebilecek önemli anlamlar yüklemektedir. Bu noktada politik karikatürler, politik iletişimin önemli bir unsuru olmaktadır. Çünkü belirli sorunlar hakkında kamuoyu oluşumuna öncülük ederek kamusal bilincin ve endişenin oluşmasına yardımcı olmaktadır.⁴⁵ Çerçeveleme işlevine gelindiğinde, politik karikatürler, olayları bir anlam alanına yerleştirmektedir. Çerçeveler olarak tanımlanan bu anlam alanları, algıları belirli bir yorum çevresinde yönlendirmektedir. Politik karikatürler, okurların, bir toplumun politik yaşamını inceleyebileceği ve değerlendirebileceği çerçeveler sunmaktadır. Algılanan politik gerçekliğin seçilmiş yönlerini resmederek, problem tanımlarını, nedensel yorumları ve ahlaki değerlendirmeleri teşvik etmektedir.⁴⁶ Kısacası, karikatürler, popüler kültürü ve politikayı anlamak için bir bilişsel harita sunmaktadır. Bunun yanı sıra, karikatürler gündem belirleyicidir ya da normatif bir gündem oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.⁴⁷ Bu çalışmada, ABD'de yayımlanan “istikrarsız Ortadoğu” temalı çeşitli politik karikatürler, gündem belirleme ve çerçeveleme işlevleri bağlamında STA'ya tabi tutulmaktadır.

Söz konusu karikatürlerden bir tanesinde hasta olmuş bir dünya ve muayene olmak üzere gittiği doktor çizilmiştir. Dünya, şikayetini doktora şöyle anlatmaktadır: “Ortadoğu bölgemde korkunç bir ağrı var.”⁴⁸ Yani dünya, Ortadoğu coğrafyasından muzdariptir; bu coğrafya tüm dünya açısından sancılı bir coğrafyadır. Başka bir karikatürde, Noel Baba geyiğine binip evden ayrılırken eşi arkasından el sallayarak kendisini şöyle uyarmaktadır: “Ortadoğu'daki çatışmadan uzak dur.”⁴⁹ Burada iki nokta dikkat çekicidir.

⁴⁵ Michael A. Desousa ve Martin J. Medhurst, “Political Cartoons and American Culture: Significant Symbols of Campaign 1980,” *Studies in Visual Communication* 8, no. 1 (1982): 90-92.

⁴⁶ Mateus, “Political Cartoons,” 200.

⁴⁷ Walker, “Political Cartoons: Now,” 20.

⁴⁸ Juan Carlos Partidas, “I Have a Terrible Pain in The Middle East,” *Cartoonstock*, 30 Kasım 2017, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=jprn538>.

⁴⁹ Harley Schwadron, “Stay Away From Pirates of the Coast of Africa, Fighting in the Middle East, Smog in China,” *Cartoonstock*, 6 Kasım 2013, <https://www.cartoonstock.com>.

Birincisi, ima yoluyla Ortadoğu'nun dışsallaştırılması ve yüklemleme vasıtasıyla bölgenin doğrudan çatışma ile özdeşleştirilmiş olmasıdır. İkincisi ve aynı zamanda bir önceki "Ortadoğu'da ağrısı olan hasta dünya" temalı karikatür ile benzer şekilde dikkat çekici nokta ise dünyanın diğer yerlerinde de oldukça kanlı ve uzun süreli çatışmalar olmasına rağmen Ortadoğu'nun ön plana çıkarılmış olmasıdır. Ortadoğu'da savaş ve çatışmanın çokluğu, duvar grafitisi şeklinde çizilmiş başka bir karikatürde de vurgulanmaktadır. Söz konusu çizimde, üzerinde grafiti olan bir duvar bulunmakta ve grafitide şu yazmaktadır: "Ortadoğu bir yap-bozdur; 'barış' parçasının kayıp olduğu bir yap-boz..."⁵⁰ Yine Ortadoğu'da çatışmanın hiç eksik olmadığı mesajını ileten bir karikatürde, televizyon ekranında görülen spiker şu anonsu yapmaktadır: "Bir bülten için programı yarıda kestik". Spiker anonsa şöyle devam etmektedir: "Son dakika gelişmesi! Bugün Ortadoğu'da hiç şiddet görülmedi"⁵¹ Bu karikatürlerde çizilen "çatışma ve istikrarsızlıkla dolu Ortadoğu" imajının kaynağı ise bir karikatürde şöyle anlatılmaktadır: Haberleri izleyen iki kadın ekranda "Ortadoğu'da Şiddet" başlığına bakmakta ve kadınlardan bir tanesi diğerine "Neden ABD'deki gibi birbirlerine dava açmıyorlar ki?" diye sormaktadır.⁵² Buna göre, Ortadoğu'da şiddet vardır çünkü bu coğrafya, ABD gibi medeni bir coğrafya değildir. Bu bölgedeki insanlar yeterince medeni olmadıkları için sorunlarını hukuki araçlar yerine şiddet ile çözmeye çalışmaktadır. Yüklemleme içeren bu değerlendirme, ABD'nin UGSR'de rastlanan, "medeni uluslar" ile "medeniyet düşmanları" şeklinde dile getirilen jeopolitik kimliklendirmelere oldukça paraleldir.

Buraya kadar incelenen karikatürlerde Ortadoğu, dünyanın sancılı bölgesi, barışın eksik olduğu, çatışmanın eksik olmadığı, hiçbir zaman değişmeyen

com/cartoonview.asp?catref=hscn1331&ANDkeyword=middle+eastern+violence&N
OTkeyword=&TITLEkeyword=&categories=All+Categories&artists=&mainArchive
=mainArchive&newsCartoon=newsCartoon&vintage=vintage&colorOption1=colour
&colorOption2=blackWhite&orientationOption1=portrait&orientationOption2=lands
cape&cp=2&limit=24.

⁵⁰ Gene Mora, "The Middle East is a Puzzle... With a Peace Missing," *Cartoonstock*, 10 Ekim 2013, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=gmo120802>.

⁵¹ Ed Fischer, "A Day Without Mideast Violence," *Cartoonstock*, 2 Eylül 2004, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=efin92>.

⁵² Harley Schwadron, "Why Don't They Just Sue Each Other Like in The US?," *Cartoonstock*, 26 Şubat 2007, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=hsc3832>.

ve sorunlarını medeni yollar yerine şiddetle çözmeye çalışan bir coğrafya olarak resmedilmektedir. ABD ve müttefiklerinin karşısında bir dış grup olduğu ima edilen Ortadoğu, olumsuz ve küçümseyici ifadelerle etiketlenmektedir. Bunlar, ABD'nin, Ortadoğu'nun istikrarsızlığını vurgulayan, bu coğrafyadaki şiddeti dünyanın diğer yerlerindekiyle farklı bulan resmi dış politika söylemine uyumlu etiketlerdir. Benzer uyumu, Ortadoğu'daki çatışmanın sebepleri, haydut devletler, teröristler ve bu ikisi arasındaki yakın bağlantılar ve bölgedeki demokrasi eksikliği gibi konularda da görmek mümkündür. Ortadoğu'daki çatışmanın sebepleri konusundaki bir karikatürde, "Ortadoğu Krizleri" konulu haberleri sunmakta olan bir haber spikeri görülmektedir. Spiker, haberi şöyle anons etmektedir: "Bugünün haberleri sizlere Suriye ve İran yani Hizbullah'ın gururlu sponsorları tarafından getirilmektedir".⁵³ Ortadoğu barışını konu eden bir karikatürde, "Ortadoğu Barışı" isimli beyaz güvercin ağzında bir zeytin dalı tutmaktadır. Ancak güvercinin oldukça mutsuz ve umutsuz bir yüz ifadesi ile resmedildiği görülmektedir. Zira zeytin dalının ucunda, üzerinde "Hamas" yazan bir bomba bulunmaktadır.⁵⁴ Bir başka karikatürde ise elinde tuttuğu üç bıçaklı asa ile ölüm meleği olan Azrail çizilmiştir. Bıçakların üzerinde sırayla "Hizbullah", "Suriye" ve "İran" yazmaktadır.⁵⁵ Bu karikatürlerde sırasıyla şiddet ve ölümü sembolize eden bomba ve Azrail metaforları, dış grubun inşasında kullanılmaktadır. Suriye ve İran gibi haydut devletler ile onların desteklediği ve sponsorluk yaptığı Hizbullah ve Hamas gibi terör örgütlerinden oluşan bu grubun, bölgedeki krizlere sebep olan ve barışı tehdit eden unsurların başında geldiği anlatılmaktadır.

Terör örgütleri ve onların haydut devletlerle, özellikle de ABD'nin bölgesel düşman olarak tanımladığı İran ile olan bağlantısının bölge ile ilgili karikatürlerde işlendiği daha birçok politik karikatür bulunmaktadır. Örneğin, bir karikatürde, İran "tüm kötülüklerin anası" olarak resmedilmektedir. Bu karikatürde, İran'ın ruhani lideri, kök salmış bir biçimde ayakta durmaktadır. Üzerinde durmakta olduğu zeminin altından

⁵³ M. E. Cohen, *The Cagle Post*, 18 Temmuz 2006, <https://www.cagle.com/m-e-cohen/2006/07/m-e-cohens-cartoon-for-7182006>.

⁵⁴ Bob Gorrell, *MidEast Truth*, 12 Ocak 2009, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.

⁵⁵ Bob Gorrell, *MidEast Truth*, 24 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.

görünen köklerin uçlarından bazılarında “İraklı Şii militanlar”, bazılarında “Hizbullah”, bazısında ise “Hamam” yazmaktadır.⁵⁶ Aynı temayı işleyen bir başka karikatürde, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’ın kafatasının bir kapağı bulunduğı ve bu kapağın açıldığı çizilmiştir. Kapağın açılmasının ardından, pimi çekilmiş iki tane bomba ile karşılaşmaktadır. Bombalardan bir tanesinin üzerinde “Hamam”, diğesinde ise “Hizbullah” yazmaktadır. Karikatürdeki görselin yanında ise büyük puntolarla şu ifade yer almaktadır: “Kısaca Ortadoğı.”⁵⁷ İran’ın Hizbullah ve Hamam gibi örgütlerle olan bağlantısı ve terörü kendi politikaları için bir araç olarak kullanma eğiliminin anlatıldığı bu karikatürler de ABD yönetimlerinin, teröristleri ve onları bilinçli bir şekilde barındıran ve onlara sponsorluk yapanları birbirine denk tutan; dolayısıyla, haydut devletlerle aşırı terör örgütlerini aynı oranda tehdit olarak gören güvenlik algısı ile örtüşmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 2002 yılından sonra ABD’nin resmi dış politika söylemlerinde geniş yer bulan ve bununla orantılı olarak dönemin politik karikatürlerine de sıklıkla yansıyan bir diğerkonu da Ortadoğı’da demokrasinin zayıflığı, otoriter rejimlerin gücü ve bu rejimlerin kendi halklarına uyguladıkları baskı ve zulüm konusudur. Bu konudaki bir karikatürde, onlarca beyaz güvercin ağızlarında meşalelerle havalanırken sırtlarında “Ortadoğı rejimleri” yazan adamlar, güvercinlere doğru ateş etmekte ve bu sırada şu soruyu sormaktadır: “Daha ne kadar süre gelmeye devam edecekler?”⁵⁸ Ortadoğı’nun demokrasi konusunda ne kadar yetersiz ve tecrübesiz olduğunu anlatan bir karikatürde, yere çakılmış ve yanmakta olan, üzerinde “demokrasi” olarak adı yazan bir uçak görülmektedir. Uçağın önünde ise enkazdan çıkmış ve ne yapacağını bilmez bir biçimde iki elini açarak bakan pilot bulunmaktadır. Üzerinde “Mısır” yazan pilot şöyle demektedir: “Bana bir mola verin; daha önce

⁵⁶ Robert Ariail, *MidEast Truth*, 18 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.

⁵⁷ Jimmy Margulies, *MidEast Truth*, 17 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.

⁵⁸ Steve Greenberg, “Endless Flock: How Long Will They Keep on Coming?,” *Cartoonstock*, 22 Şubat 2011, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=sgen423&ANDkeyword=middle+east+violence&NOTkeyword=&TITLEkeyword=&categories=All+Categories&artists=&mainArchive=mainArchive&newsCartoon=newsCartoon&vintage=vintage&colorOption1=colour&colorOption2=blackWhite&orientationOption1=portrait&orientationOption2=landscape&cp=0&limit=24>.

bu tür bir uçağı hiç uçurmadım.”⁵⁹ Bu karikatür akıllara, ABD'nin 2015 yılında yayınlanan UGSR'de yer bulan şu ifadeleri getirmektedir:

*Arap dünyasında başlayan halk ayaklanmaları, zayıf demokratik gelenekleri, güçlü otoriter elitleri, mezhep çatışmaları ve aktif şiddet yanlısı aşırıları olan bir bölgede gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bugüne kadar yenilgilerin zaferlerden daha fazla olması şaşırtıcı değildir.*⁶⁰

Gerek raporun gerekse karikatürün işaret ettiği üzere, bölge halklarının demokrasi taleplerinin karşılanamamış olması oldukça doğaldır, çünkü zaten söz konusu coğrafya bu talepleri gerektiği şekilde karşılayabilecek demokrasi tecrübesine sahip değildir.

Özellikle Irak'ta otoriter Saddam Hüseyin rejiminin yıkılması ve yeni bir rejim inşası sürecinin başlamasının ardından, Ortadoğu'daki otoriter rejimler ile ilgili karikatürlerde, Libya ve Suriye'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'yi konu eden bir karikatürde, bir haber spikeri haberleri sunmakta ve şu haberi anons etmektedir: “Bu hafta Ohio'da düzinelerce tehlikeli hayvan vurularak öldürüldü. Ve bir tane de Libya'da...” Anonsun ilk kısmın haber ekranında vahşi bir kaplan resmi konulmuşken Libya'dan bahsedilen ikinci kısmında ise bu kez Kaddafi'nin resminin konulduğu görülmektedir.⁶¹ Bir zincir ve zincirin tam ortasında Kaddafi'nin yüzü görülmektedir. Kaddafi'nin öldürülmesinin sembolü olarak yüzü ikiye ayrılmakta ve böylelikle Libya'daki baskıyı ve tiranlığı temsil eden zincir de kırılmış olmaktadır.⁶² Görüldüğü üzere, şiddeti ve esareti çağrıştıran vahşi hayvan ve zincir metaforları aracılığıyla Kaddafi, insanlıktan çıkarılmakta ve ötekileştirilmektedir (ima yollu strateji). Zira kendisi, halkının özgürlüklerine zincir vuran bir otoriterdir. Libya'daki halk ayaklanmaları sürecinde Kaddafi'nin öldürülmesiyle birlikte bu zincir kırılmıştır.

Suriye'ye bakıldığında da Kaddafi gibi Beşşar Esad'ın da otoriter, kendi halkına zulmeden vahşi bir karakter olarak çizildiği görülmektedir. Bir

⁵⁹ Dana Summers, *U.S. News & World Report*, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

⁶⁰ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 20.

⁶¹ Steve Breen, *U.S. News & World Report*, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

⁶² John Sherffius, *The Cagle Post*, 20 Ekim 2011, <https://www.cagle.com/m-e-cohen/2006/07/m-e-cohens-cartoon-for-7182006>.

karikatürde, yerde yatmakta olan çok sayıda kanlı, ölü insan bedeni ve bu bedenlerden oluşan halkanın tam ortasında elinde silahla Esad bulunmaktadır. Esad, elinde silahını tutarken tehditkar bir yüz ifadesiyle “Ne diyordunuz?” diye sormaktadır.⁶³ Başka bir karikatürde Esad şu açıklamayı yapmaktadır: “Binlerce Suriyeli katlediliyorken boş boş durmayacağım.” Bu açıklamanın hemen sağındaki çizimde ise “Suriye” isimli kanlı tankın üzerinde oturmakta olan Esad şöyle demektedir: “(Boş boş durmayacağım) Oturmayı tercih ederim.”⁶⁴ Bir diğer karikatürde Esad şu açıklamayı yapmaktadır: “Eğer müzakere edebileceğiniz kimse yoksa müzakere edemezsiniz ve biz bundan emin olmaya çalışıyoruz.”⁶⁵ Son bir örnek olarak, Esad, elinde tuttuğu silahla çizdiği bir karikatürde, silahı, kucağındaki küçük bebeğine sarılmış kadına doğrulturken “Önce kadınlar ve çocuklar” demektedir.⁶⁶ Bu çizimlerden anlaşılmaktadır ki Esad liderliğindeki Suriye rejimi, kendi halkını öldüren, bunu kadın ve çocuk ayırımı da dahil olmak üzere herhangi bir ayırım yapmaksızın yapan, kendisine muhalif hiç kimse kalmayınca kadar yapmaya devam edecek olan zalim bir rejimdir.

Buraya kadar incelenen karikatürler ile ABD’nin resmi dış politika söylemini yansıtan UGSR’nin analizinden elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, resmi söylemde kendisine yer bulan “istikrarsız Ortadoğu” tasavvurunun, karikatürler vasıtasıyla eğlendirici ve hicivsel bir şekilde günlük hayata aktarıldığı görülmektedir. Bu istikrarsızlığın sorumlusu olarak, bir yandan kendi halkına zulmeden diğer yandan da aşırı terör örgütlerine sponsorluk yapan haydut devletler, bölgedeki demokrasi eksikliği, resmi söylemdeki ile oldukça paralel bir biçimde politik karikatürlerde resmedilmektedir. Böylelikle, karikatürler hem popüler düzeyde normatif bir gündem oluşmasına katkıda bulunurken hem de kamuoyuna, Ortadoğu coğrafyasını ve ABD’nin bölgeye yönelik dış politikasını anlamak için bilişsel bir harita sunmaktadır. Ortadoğu’ya

⁶³ Michael Ramirez, *U.S. News & World Report*, 2012a, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

⁶⁴ Michael Ramirez, *U.S. News & World Report*, 2012b, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

⁶⁵ Dan Wasserman, *U.S. News & World Report*, 2012, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

⁶⁶ Bob Gorrell, *MidEast Truth*, 29 Mayıs 2012, <http://www.mideastruth.com/cartoons.html>.

dair politik gerçekliklerin, resmi söylemle uyuşan yönleri resmedilerek, bölge hakkında belirli yorumların ve değerlendirmelerin yapılması teşvik edilmektedir. Başka bir deyişle, resmi söylemin ortaya koyduğu coğrafi/jeopolitik bilgi, politik karikatürler gibi araçlarla popüler kültüre yayılmakta ve yayıldıkça da kanıksanmakta ve normalleşmektedir.

4. Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde yayınlanan UGSR'nin analizi, ABD yönetiminin müttefiki olmayan otoriter Ortadoğu rejimlerinin, zayıf devletlerin ve şiddet yanlısı aşırı terör örgütlerinin, ima yollu stratejiler kullanılarak, ABD ve müttefikleri ve ortaklarından oluşan iç grubun karşısında konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu aktörler, olumsuz ve küçümseyici ifadeler yüklenerek etiketlenmektedir. Böylelikle ABD'nin jeopolitik tasavvurunda Ortadoğu, şiddet, terör, tiranlık, çatışmaların yaygın olarak görüldüğü bir istikrarsızlık coğrafyası olarak betimlenmektedir. Bu tasavvura göre, “birbiriyle bağlantılı sorunlar olan İran genişlemesi, devletlerin çöküşü, cihatçı ideoloji, sosyo-ekonomik durgunluk ve bölgesel rekabet yıllardır Ortadoğu’yu sarmaktadır.”⁶⁷ Ortadoğu bölgesinin “zayıf demokratik gelenekleri, güçlü otoriter elitleri, mezhep çatışmaları ve aktif şiddet yanlısı aşırıcıları”⁶⁸ düşünüldüğünde istikrarsızlık kaçınılmaz hale gelmektedir. Coğrafyaya yüklenen politik özellikler, istikrarsızlığı kaçınılmaz kılmaktadır. Kısacası, Ortadoğu’da sürekli çatışma ve şiddet görülmektedir çünkü burası “Ortadoğu”dur. Resmi söylemde kendisine yer bulan “istikrarsız Ortadoğu” tasavvurunun, yine ima yollu stratejiler ve yükleme kullanılarak, politik karikatürler vasıtasıyla eğlendirici ve hicivsel bir şekilde günlük hayata aktarıldığı görülmektedir. Bu istikrarsızlığın sorumlusu olarak, bir yandan kendi halkına zulmeden diğer yandan da aşırı terör örgütlerine sponsorluk yapan haydut devletler, demokrasi eksikliği, resmi söylemdeki ile oldukça paralel bir biçimde politik karikatürlerde resmedilmektedir. Böylelikle, karikatürler hem popüler düzeyde normatif bir gündem oluşmasına katkıda bulunurken hem de kamuoyuna, Ortadoğu coğrafyasını ve ABD'nin bölgeye yönelik

⁶⁷ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 48.

⁶⁸ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 20.

dış politikasını anlamak için bilişsel bir harita sunmaktadır. Ortadoğu'ya dair politik gerçekliklerin, resmi söylemle uyuşan yönleri resmedilerek, bölge hakkında belirli yorumların ve değerlendirmelerin yapılması teşvik edilmektedir.

Resmi olarak ortaya konulan ve popüler düzeye aktarılan bu yorum ve değerlendirmelerin belirli politik işlevleri bulunmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde “istikrarsız Ortadoğu” ifadesi, ABD’li politika yapımcıların Ortadoğu’daki gelişmelere nasıl yaklaştığına, onları nasıl kavramlaştırdığına ve tepki verdiğine dair ipuçları sunmaktadır. Bu ifade, medya aracılığıyla geniş bir biçimde yayılmakta ve Ortadoğu’ya dair kalıp yargılar üretmektedir. Böylelikle başta askerileşme, silahlanma, diğer ülkelere yapılan savunma yatırımları ve harcamaları, önleyici müdahale, iç işlerine müdahale de dahil olmak üzere belirli politikalar meşrulaşmaktadır.

Söylemsel pratiklerin bu politik işlevini daha iyi anlamak adına, STA’nın vurguladığı üzere, söylemin gömülü ve ilgili olduğu tarihsel bağlama bakmak faydalı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın küllerinden doğan Soğuk Savaş jeopolitik düzeninde ABD ve SSCB, dünyayı iki etki alanına bölmüştür ve üçüncü dünyayı etki alanına almak için rekabet etmiştir. Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarından itibaren ABD’nin jeopolitik söylemi, Sovyetler Birliği’nin genişlemek için eyleme giriştiği ve sadece ABD’nin onu dünya hakimiyetini ele geçirmekten alıkoyabileceği analizine dayanmıştır.⁶⁹ Sovyetler Birliği’nin ekonomik ve askeri gücünün sistemik bir şekilde abartılmasına dayanan bu söylem, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte zorunlu bir dönüşüme tabi olmak durumunda kalmıştır. Buna göre, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasına rağmen ABD’nin stratejik çıkarları açısından önemli bölgelerdeki askeri mevcudiyetinin devamlılığını gerektirecek ve dolayısıyla meşrulaştıracak, başka bir deyişle, bu coğrafyaları ABD’nin ulusal güvenlik gündeminde tutacak bir jeopolitik söylem ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Zira kendisinin sponsorluğunu yaptığı küresel bir dünya arzusunda olan ABD’nin, bu sponsorluğun beraberinde getirdiği riskleri ve bedelleri öncelikle kendi kamuoyu ve akabinde uluslararası toplum nezdinde kabul edilebilir hale getirmesi gerekmektedir.

⁶⁹ John Agnew ve Stuart Corbridge, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*, (Londra; New York: Routledge, 1995): 66.

Bu noktada, Körfez Krizi'nin ABD açısından önemli bir referans noktası olduğu görülmektedir. 1991 yılında yayınlanan UGSR'deki, Körfez Krizi'ndeki tecrübenin ABD'nin bir sonraki çatışmanın ne zaman ya da nerede ortaya çıkacağından emin olamayacağını gösterdiği ve bu nedenle çıkarları için önemli olan bölgelerin savunulması gerektiği vurgusu duruma işaret etmektedir.⁷⁰ Bu ifadeler, yeni dünya düzeninde ABD'nin kendi çıkarları için önemli gördüğü bölgelere müdahil olacağını göstergesidir. Bu bağlamdaki sınır ötesi müdahalelerin maddi ve manevi bedelleri olduğu açıktır. Soğuk Savaş'taki gibi açıkça tehdit eden bir düşmanın yokluğuna rağmen ödenecek bu bedellerin ABD kamuoyu ve Kongre nezdinde; aynı zamanda bölgedeki ABD varlığının bölge kamuoyu ve uluslararası kamuoyunun gözünde meşrulaştırılması için ABD yönetimleri, dünyanın çeşitli yerlerindeki benzer çatışmaları göz ardı etmek pahasına, Ortadoğu bölgesindeki çatışma ve istikrarsızlığı sıklıkla ifade etmekte ve bu durumun, hem ABD'nin hem de onun bölge içindeki ve bölge dışındaki müttefiklerinin çıkarlarına nasıl hayati bir tehdit oluşturduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle, uslamlama stratejisine başvurulup tehdit toposu kullanılarak, ABD'nin bölgeye yönelik izlediği ve izleyeceği politikalar gerekçelendirilmektedir.

Bu durumun bir örneği olarak Clinton yönetimi, 1994 yılındaki UGSR'de, Irak ve İran'ı, diğer bölge devletlerine, kendi halklarına ve doğrudan ABD çıkarlarına tehdit olarak sunmakta; bu tehditle mücadele ile çifte çevreleme politikası izleyeceğini duyurmaktadır. Böyle bir politika yoluyla barış ve istikrar yayılabilecektir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, ABD'nin çifte çevreleme politikası, yani politik müdahalesi olmaksızın barış ve istikrarın sağlanması mümkün olmayabilir.⁷¹

2000 yılına gelindiğinde de 1990'lı yıllarda izlenen politikaların ve kullanılan araçların devam ettirileceğinin ifade edildiği görülmektedir. 2000 yılının Aralık ayında yayınlanan raporda Ortadoğu coğrafyasına atıfta bulunularak, bu bölgedeki devletlerarası çatışmanın devamlılığının, potansiyel bölgesel saldırganlarla mücadele için kullanılan araçların

⁷⁰ "National Security Strategy of The United States," (Washington, DC: The White House, 1 Ağustos 1991): 1.

⁷¹ "A Security Strategy of Engagement and Enlargement," (Washington, DC: The White House, Temmuz 1994): 25.

sürdürülmesi gerekliliğini ortaya çıkardığı belirtilmektedir.⁷² 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının ardından ise önceki dönemlerde izlenen güvenlik stratejilerine yenilerinin eklendiği görülmektedir. 2002 yılındaki raporda Bush yönetimi haydut devletler ve onların terörist müşterileri kitle imha silahlarını ABD'ye, müttefiklerine ve ortaklarına karşı kullanmadan önce onları durdurmaya hazırlıklı olunması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷³ Bu vurgu, raporun ilerleyen sayfalarında açıkça telaffuz edilen ve ABD'nin güvenlik politikasında önemli bir gelişme niteliğinde olan önleyici müdahale stratejisine işaret etmektedir. Raporun devamında Bush, tehdit ne kadar büyükse, harekete geçmemenin riskinin de o kadar büyük olacağını ve bu nedenle ABD'nin gerekirse önleyici müdahalede bulunacağını açıklamaktadır.⁷⁴ Bu söylemde, tehdit toposuna başvurularak eyleme geçmemenin tehlikeli sonuçları ortaya konulmakta ve önleyici müdahalenin gerekliliği gerekçelendirilmektedir.

Bush yönetiminin bölgeye yönelik aktif bir politika ve güvenlik anlayışını teşvik eden ifadelerinin benzerlerine, takip eden dönemde hazırlanan UGSR'de da rastlamak mümkündür. 2015 yılının raporunda, bölgedeki bağlantılı çatışmaların çözümü ve bölgede uzun vadeli istikrarın sağlanabilmesi için ABD'nin bölgedeki askeri varlığının yanı sıra bölgedeki müttefiklerin desteklenmesi gerekliliğinin sürdüğü ifade edilmektedir.⁷⁵ 2017 yılındaki yayınlanan raporda Trump yönetimi, aktif bir politikayla yetinmeyerek ofansif bir politika çağrısı yaparken şöyle demektedir: “Vatanımıza yönelik tehditlerin çeşitliliği karşısında kusursuz bir savunma yoktur. Amerika'nın, müttefikleri ve ortaklarıyla yan yana, ABD'yi ve müttefiklerimizi hedef alan devlet-dışı şiddet yanlısı gruplara karşı ofansif kalmasını gerektiren şey budur.”⁷⁶

Nihayetinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde yayınlanan UGSR'de ve incelenen politik karikatürlerde, ima yollu stratejiler kullanılarak bir iç grup ve dış grup ayrımı inşa edildiği ve yüklemleme yoluyla söz konusu dış

⁷² “A National Security Strategy for A Global Age,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2000).

⁷³ “The National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Eylül 2002): 14.

⁷⁴ A.g.r., 15.

⁷⁵ “National Security Strategy,” (Washington, DC: The White House, Şubat 2015): 26.

⁷⁶ “National Security Strategy of The United States of America,” (Washington, DC: The White House, Aralık 2017): 10.

grup(lar)a olumsuz çağrışımlar yapan etiketler yüklendiği görülmektedir. Tehdit toposu kullanılarak, ima yollu stratejiler ve yüklemleme yoluyla oluşturulan argümanlar sonuca bağlanmakta; bunlar, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının gerekçeleri haline ge(tiri)lmektedir. Ortadoğu coğrafyasının istikrarsız bir coğrafya olması ve bu istikrarsızlığın yalnızca ABD'ye değil, bölge devletlerine ve ABD'nin bölge dışındaki müttefiklerine de tehdit oluşturuyor olması söylemi (tehdit toposu), ABD'nin bölgeye yönelik önleyici müdahale ya da benzeri saldırgan stratejilerini, bölgedeki askeri varlığını, bölgede müttefik olarak tanımladığı devletlere yönelik askeri yatırımlarını, tüm bunlar için harcanan maddi kaynakları ve can kayıplarını meşrulaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Bu noktada altı çizilmesi gereken bir husus, tüm bu çıkarımların, Ortadoğu'da çatışma olmadığı ya da bölgenin esasında istikrarlı bir bölge olduğu ancak aksi bir söylem inşa edildiği anlamına gelmediğidir. Aksine, Ortadoğu çatışmalarının sıklıkla görüldüğü bir bölgedir. Fakat çatışmaların sıklıkla görüldüğü tek bölge değildir. Anlatılmak istenen, dünyanın diğer bölgelerinde de Ortadoğu'dakiler ile benzer ve eş zamanlı çatışmalar görülürken, bunların çoğunun Ortadoğu bölgesindekilerin gördüğü ilgiyi görmemesidir. Bu, *Gearóid Ó Tuathail*'in sorduğu şu haklı soruyu akıllara getirmektedir: “Nasıl ve neden belirli krizler küresel olaylar haline gelirken diğerleri gelmemektedir?”.⁷⁷ Örneğin, neden Körfez Krizi uluslararası askeri bir karşılık gerektiren bir olay olarak yansıtılırken Çeçenistan, Doğu Timor ya da Angola'daki aynı derecede korkutucu çatışmalar benzer bir tepkiyi çekmemektedir? Bu sorunun cevabını ise ABD yönetimlerinin kendi resmi kaynaklarındaki “çıkarlarımız için önemli olan bölgelerin savunulması”⁷⁸ ifadesinde yakalamak mümkündür. Ortadoğu, ABD çıkarları açısından oldukça önemli bir coğrafyadır. Dolayısıyla, ABD'nin bu coğrafyadaki varlığının ve buraya müdahil olma durumunun devamlılığı elzemdir. Bu nedenle, ABD'nin varlığının ve müdahalelerinin devamlılığını gerektirecek ve onları ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda meşrulaştıracak gerekçelere ihtiyaç vardır ve Ortadoğu'nun sürekli olarak istikrarsız bir coğrafya olması

⁷⁷ Gearóid Ó Tuathail, “The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at The Millennium,” *Annals of The Association of American Geographers* 90, no. 1 (2000): 173.

⁷⁸ “National Security Strategy of The United States,” (Washington, DC: The White House, 1 Ağustos 1991): 1.

bu ihtiyacı karşılamaya yardımcı olmaktadır. ABD, sadece kendisine özgü olmayan bir biçimde ve uluslararası politikanın tüm aktörlerinin yaptığı gibi, söylem yoluyla Ortadoğu'ya dair jeopolitik gerçekliği inşa etmekte ve güvenlik politikalarına uygun söylemsel bir zemin inşa etmektedir.

Kaynakça

“A National Security Strategy for A Global Age.” (Washington, DC: The White House, Aralık 2000).

“A Security Strategy of Engagement and Enlargement.” (Washington, DC: The White House, Temmuz 1994).

Agnew, John ve Stuart Corbridge. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. New York: Routledge, 1995.

Desousa, Michael A. ve Martin J. Medhurst, “Political Cartoons and American Culture: Significant Symbols of Campaign 1980.” *Studies in Visual Communication* 8, no. 1 (1982): 84-97.

Dodds, Klaus. “Popular Geopolitics and Cartoons: Representing Power Relations, Repititon and Resistance.” *Critical African Studies* 2, no. 4 (2010): 113-131.

Dodds, Klaus. “Screening Geopolitics: James Bond and the Early Cold War Films (1962-1967).” *Geopolitics* 10, no. 2 (2005): 266-289.

Dodds, Klaus. *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. New York: Pearson Prentice Hall, 2005.

Fairclough, Norman ve Ruth Wodak. “Critical Discourse Analysis.” içinde *Discourse as Social Interaction*, Editör: Teun A. Van Dijk, 258-284. Londra: Sage, 1997.

Greenberg, Josh. “Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse.” *Canadian Review of Sociology and Anthropolgy* 39, no. 2 (2002): 181-198.

Mateus, Samuel. “Political Cartoons as Communicative Weapons: The Hypothesis of The Double Standard Thesis in Three Portuguese Cartoons.” *Estudos em Comunicação* 23, (2016): 195-221.

- Medhurst, Martin J. ve Michael A. Desousa. "Political Cartoons as Rhetorical Form: A Taxonomy of Graphic Discourse." *Communication Monographs* 48, no. 3 (1981): 197-236.
- "National Security Strategy of The United States of America." (Washington, DC: The White House, Aralık 2017).
- "National Security Strategy of The United States." (Washington, DC: The White House, 1 Ağustos 1991).
- "National Security Strategy of The United States." (Washington, DC: The White House, Mart 2006).
- "National Security Strategy." (Washington, DC: The White House, Şubat 2015).
- Plumb, Steve. "Politicians as Superheroes: The Subversion of Political Authority Using a Pop Cultural Icon in The Cartoons of Steve Bell." *Media, Culture & Society* 26, no. 3 (2004): 432-439.
- "The National Security Strategy of The United States of America." (Washington, DC: The White House, Eylül 2002).
- Tuathail, Ó Gearóid. "The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at The Millennium." *Annals of The Association of American Geographers* 90, no. 1 (2000): 166-178.
- Tuathail, Ó Gearóid. "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society." *Journal of Strategic Studies* 22, no. 2-3 (1999): 107-124.
- Tuathail, Ó Gearóid. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Londra: Routledge, 1996.
- Walker, Rhonda. "Political Cartoons: Now You See Them!." *Canadian Parliamentary Review* 26, no. 1 (2003): 16-21.
- Wodak, Ruth. "The Discourse-Historical Approach." içinde *Methods of Critical Discourse Analysis*, Editörler: Ruth Wodak ve Michael Meyer, 63-95. Londra: Sage, 2002.
- Yeşiltaş, Murat ve Sezgi Durgun. "Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme." içinde *Türkiye Dünyanın Neresinde?: Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar*, Editörler: Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin, 9-35. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

İnternet Kaynakları

- Ariail, Robert. *MidEast Truth*. 18 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.
- Breen, Steve. *U.S. News & World Report*. <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.
- Cohen, M. E. *The Cagle Post*. 18 Temmuz 2006, <https://www.cagle.com/m-e-cohen/2006/07/m-e-cohens-cartoon-for-7182006>.
- Fischer, Ed. "A Day Without Mideast Violence." *Cartoonstock*. 2 Eylül 2004, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=efin92>.
- Gorrell, Bob. *MidEast Truth*, 29 Mayıs 2012, <http://www.mideasttruth.com/cartoons.html>.
- Gorrell, Bob. *MidEast Truth*. 12 Ocak 2009, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.
- Gorrell, Bob. *MidEast Truth*. 24 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.
- Greenberg, Steve. "Endless Flock: How Long Will They Keep on Coming?" *Cartoonstock*. 22 Şubat 2011, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=sgen423&ANDkeyword=middle+east+violence&NOTkeyword=&TITLEkeyword=&categories=All+Categories&artists=&mainArchive=mainArchive&newsCartoon=newsCartoon&vintage=vintage&colorOption1=colour&colorOption2=blackWhite&orientationOption1=portrait&orientationOption2=landscape&cp=0&limit=24>.
- Margulies, Jimmy. *MidEast Truth*. 17 Temmuz 2006, <http://www.mideasttruth.com/cartoons-older.html>.
- Mora, Gene. "The Middle East is a Puzzle... With a Peace Missing." *Cartoonstock*. 10 Ekim 2013, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=gmo120802>.
- Office of the Secretary of Defense. "National Security Strategy." Son erişim: 1 Haziran 2020. <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/>
- Partidas, Juan Carlos. "I Have a Terrible Pain in The Middle East." *Cartoonstock*. 30 Kasım 2017, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=jprn538>.

- Ramirez, Michael. *U.S. News & World Report*. 2012a, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.
- Ramirez, Michael. *U.S. News & World Report*. 2012b, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.
- Schwadron, Harley. "Stay Away From Pirates of the Coast of Africa, Fighting in the Middle East, Smog in China." *Cartoonstock*. 6 Kasım 2013, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=hscn1331&ANDkeyword=middle+eastern+violence&NOTkeyword=&TITLEkeyword=&categories=All+Categories&artists=&mainArchive=mainArchive&newsCartoon=newsCartoon&vintage=vintage&colorOption1=colour&colorOption2=blackWhite&orientationOption1=portrait&orientationOption2=landscape&cp=2&limit=24>.
- Schwadron, Harley. "Why Don't They Just Sue Each Other Like in The US?." *Cartoonstock*. 26 Şubat 2007, <https://www.cartoonstock.com/cartoonview.asp?catref=hsc3832>.
- Sherffius, John. *The Cagle Post*. 20 Ekim 2011, <https://www.cagle.com/m-e-cohen/2006/07/m-e-cohens-cartoon-for-7182006>.
- Summers, Dana. *U.S. News & World Report*. <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.
- Wasserman, Dan. *U.S. News & World Report*. 2012, <https://www.usnews.com/cartoons/middle-eastern-protest-cartoons>.

1798-1850 Arası Mısır’da Matbaa: Tarih Alanında Neşir ve Tercüme Faaliyetleri*

Halil İbrahim Erol**

Öz

Müteferrika Matbaası’ndan Mısır’daki Bulak Matbaası’na uzanan yüz yıllık süreç, temel ilgi ve alakaların değiştiği, basılan eserlerin Doğu’dan Batı’ya ya da içeriden dışarıya ve İslami konulardan modern bilimsel/teknik mevzulara kaydığını gösteren bir seyir izlemiştir. İstanbul ve Kahire özelindeki faaliyetler kısmi benzerlikler barındırsa da büyük farklılıklara sahiptirler. Meselenin daha iyi anlaşılması ve anımlandırılması gayesiyle bu makalede Osmanlılar’da matbaanın tesisi ve neşriyat sahasındaki temel gelişmeler kısaca ele alınmaktadır. Bu çalışma, Mısır’da kurulan matbaa ve yapılan neşriyatı incelemektedir. Mısır’da matbaanın kurulması, yoğun bir şekilde kitap basılması ve kitapların dağılımını gösteren oldukça farklı bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Mısır’daki matbaanın tesisi ve neşriyata başlanması meselesinde ana unsurun teknik-askerî saikler olduğunu ileri sürmektedir. Tarih alanında gerçekleştirilen basım ve tercüme faaliyetlerinin Mısır’daki yönetimin ana eğilimini ortaya koyan niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Seçilen eserlerin dağılımı Kahire’deki siyasi erkin, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve maiyetinin, Batı’yı anlamaya dönük ilgisini vurgulamakta ve çeviri faaliyetlerinin arka planındaki saikleri net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu makale 1822-1850 tarihleri arasında çevrilen ve basılan tarih eserlerinin, icra edilen reformların ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Makalede yer alan eserlerin belirlenmesinde bugüne kadar yapılmış olan Arapça, İngilizce ve Türkçe bibliyografik çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu çalışma, Kahire’de ortaya çıkan tarih kitaplarıyla irtibatlı tercüme ve neşir faaliyetlerindeki ana odağın batıya dönük olduğunu ileri sürmekte, bunun arkasındaki temel sâikin Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın özel ilgisi olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Bu çevirilerin odağını ise Napolyon’un oluşturduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müteferrika, Bulak, Matbaa, Tercüme Faaliyetleri, Tarih Kitapları

* Bu makale, yazarı tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2019 yılında hazırlanmış olan Mısır’da Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı (1800-1850) başlıklı doktora tezinin bir bölümünün gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur.

** Araştırma Görevlisi Dr., Kırklareli Üniversitesi, TR, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, orcid.org/0000-0001-8331-8441, halilibrahimerol@gmail.com

The Printing Press between 1798-1850 in Egypt: Publication and Translation Activities in the Field of History

Halil İbrahim Erol*

Abstract

The century-long process, which ran from the Mutaferrika Printing House to the Bulak Printing House, followed a course that showed that basic interests and concerns had changed, and that the printed works had shifted from East to West or from inside to outside and from Islamic subjects to modern scientific/technical issues. Although the activities in Istanbul and Cairo indicate partial similarities, they have great differences. In order to better understand and make sense of the issue, the main developments in the establishment of the printing press and the publication field in the time of the Ottomans are briefly described. This article examines the printing press and the publications in Egypt. The establishment of the printing press in Egypt reveals a quite different picture showing the intensive publishing of books and their distribution. This article argues that the main factor in the establishment of the printing press in Egypt and the start of publication is based on technical-military motives. It shows that the printing and translation activities carried out in the field of history have the characteristics that reveal the main tendency of the administration in Egypt. The distribution of selected works highlights the interest of the political power, Muhammad Ali Pasha and his retinue in Cairo toward understanding and recognizing the West and clearly revealing the motives behind the translation activities. Therefore, this article states that the historical works translated and published in this process should be seen as an integral part of the reforms that have been carried out. The bibliographic studies in Arabic, English and Turkish that have been carried out so far have been utilized in determining the works in our study. Our research suggests that the main focus of translation and publication activities of mentioned history books in Cairo is the West. Our article assumes that the main motive behind this is the special interest of Muhammad Ali Pasha, and that it is revealed that Napoleon was the focus of these translations.

Keywords: Mutaferrika, Bulak, Printing House, Translation, History Books

* Research Assistant Dr., Kırklareli University, TR, Faculty of Arts and Sciences, History Department, orcid.org/0000-0001-8331-8441, halilibrahimerol@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı Devleti'ndeki matbaa tecrübesi uzun bir geçmişe sahiptir ve ilk safhaları gayrimüslimlerin faaliyetleriyle şekillenmiştir. İspanya'da yaşayan Yahudilerin 1492'de Osmanlı Devleti'ne sığınmalarını müteakip Osmanlılardaki matbaa faaliyetleri İstanbul'da başlamış ve ilk neşir 1493 yılında yapılmıştır. İlerleyen senelerde gayrimüslimler tarafından Osmanlı yönetimi altındaki muhtelif bölge ve şehirlerde matbaalar kurulmuş ve neşir faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.¹ Müslümanlar tarafından ilk matbaa, İbrahim Müteferrika (ö. 1747) tarafından 1727 tarihinde kurulmuş ve kitap neşrine 1729'da başlamıştır. Ancak matbaanın kesintisiz bir neşir faaliyeti yürüttüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir. Özellikle İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra belirli fasıllarla neşriyat süreci devam etmiştir. Mısır'da matbaa kurulmasından yaklaşık bir asır öncesinde İstanbul'da tesis edilen bu matbaada basılan kitapları yakından incelemek gelişmelerin seyrini anlamaya ve mukayese yapmaya katkı sağlayacaktır. Müteferrika Matbaası, neşir hayatının ilk döneminde 17

¹ Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası: 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat*, çev. Nedret Kuran-Burçoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 8. Bu matbaanın dışında, imparatorluğun farklı vilayetlerinde Yahudiler 1550-1768 arasında çeşitli matbaalar kurmuştur. Yaron Ben Na'eh, "Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire," içinde *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Gad Nassi (İstanbul: The Isis Press, 2001), 75. Hsu Cheng-Hsiang, matbaanın Osmanlı'ya geliş sürecine dair farklı tarihler vermektedir: İstanbul (1488), Selanik (1513), Fez (1516 ya da 1521), Edirne (1544), Belgrad (1552), Kahire (1557), Scutari/Üsküdar (1563), Safed (1577), Şam (1605), Bağdat (1657) İzmir (1657). Hsu Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt, 1238-1267 (1822-1851): A Bibliographical Study with A Checklist by Title of Arabic Printed Works" (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1985), 4. Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2000), 10. Ermeni asıllı Sivaslı Apkar Tıbir tarafından Edirnekapı'da 1567'de başka bir matbaa daha kurulmuştur. Matbaa ile ilgili diğer gelişme 1627'de Rum Ortodoks Papaz Kyrillos Lukaris ve Rahip Nikodemos Metaxas'ın İstanbul'da başka bir matbaayı faaliyete geçirmesiyle yaşanmıştır. Orlin Sabev, "Waiting for Godot: The Formation of Ottoman Print Culture," içinde *Historical aspects of printing and publishing in languages of the Middle East: papers from the third symposium on the history of printing and publishing in the languages and countries of the Middle East, University of Leipzig, September 2008*, ed. Geoffrey Roper (Leiden: Brill, 2014), 106. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 7-8. Kemal Beydilli, *İki İbrahim Müteferrika ve Halefi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 12. Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 181. Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Serdar Bekar (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 376.

farklı eser basmıştır. Bunlardan dokuz tanesi tarih üzerinedir.² Altı tanesi kendi dönemi itibariyle güncel eserler olup, kapsamaları yakın tarihle ilgilidir. Altı kitaptan beşi telif eserdir. Geri kalan biri ise Latince'den Türkçeye çevrilmiştir. Tarih eserlerinin sekizi Türkçe ve biri Farsça basılmıştır. Dokuz eserin dört tanesinden ikisinin Latince'den, diğer ikisi ise Arapçadan Türkçeye tercüme edilerek basılmış olduğu görülmektedir. Dokuz eserden sekizi İslam-Doğu tarihi ile ilgili olup sadece Mehmed Suûdî Efendi'nin (ö. 1591) *Târih-i Hind-i Garbî* isimli eseri olan ve 1142-1730'da basılan kitap, Amerika ve coğrafi keşifler tarihini anlatmakta olup Batı tarihiyle alakalıdır. Bu tür istisnalara rağmen Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) dönemiyle kıyaslandığında Müteferrika Matbaası'ndan çıkan kitapların odağında İslam tarihi olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bir başka farklılık ise İstanbul'da yönetimin, baskısı yapılmak üzere seçilerek çevrilen ve neşredilen kitaplara Kavalalı Mehmed Ali Paşa kadar müdahil olmaması meselesidir. İstanbul'daki matbaada İbrahim Müteferrika daha çok inisiyatife sahip olmuştur.

Tarih alanındaki neşir faaliyetlerine bakıldığında diğer sahalarda yapılan baskı adedine nazaran tarih eserlerinin dikkat çeken bir orana sahip olduğu kolaylıkla görülmektedir. *Tarih-i Naîmâ*'nın 7500 adet, Râşid ve Çelebizâde tarihlerinin ise 15000 adet baskı yapması bu tespiti desteklemektedir. Nitekim diğer kitapların 300-500 adet civarında baskısı yapılmıştır.³ Müteferrika Matbaası'nda Naîmâ, Râşid ve Çelebizâde tarihlerinin basılması hem Osmanlı vakanüvislerinin yazdığı güncel tarihlere hem de Osmanlıların kendi tarihlerine dönük ilgisiyle açıklanabilir. Müteferrika Matbaası'nın ilk döneminde baskıya giren 17 eserden 9 tanesi tarih sahasıyla alakalıdır. Müteferrika Matbaası'nın ikinci dönemi sayılan 1784-1794 yılları arasında ise basılan 6 farklı kitaptan sadece 2 tanesi tarih eseridir. Bunlardan ilki olan ve 1730-1744 tarihleri arasındaki dönemi içeren *Târih-i Samî ve Şâkir ve Subhî* 1784'de basılmıştır. Diğerleri ise 1744-1752 yılları arasında kapsayan *Târih-i İzzî*'dir ve 1785'de basılmıştır.⁴ Her

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 62. Giambattista Toderini ve Orlin Sabev, Müteferrika Matbaası'nda 16 adet farklı kitap basıldığını belirtmişlerdir. Sabev, *İbrahim Müteferrika*, 312. Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, 277-366.

³ Sabev, *İbrahim Müteferrika*, 315.

⁴ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 10. Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* (İstanbul: Ünal Ofset, 1996), 9.

iki eser de dönemin vakanüvislerinin telifidir ve basıldığı tarihler dikkate alındığında güncel içeriğe sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir.

İstanbul'daki matbaa tecrübesinde XVIII. yüzyıl sonlarında ikinci aşamaya geçilmiş olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Mezkûr dönem, düzenli ve çeşitliliği gittikçe artan bir matbaa faaliyetine tanıklık etmiştir. Bu minvalde, 1797'te Hasköy'de Mühendishane Matbaası kurulmuş olup ardından Üsküdar'a, sonrasında da Beyazıt'a taşınmıştır. Beyazıt'a taşınan matbaa, *Takvim-i Vekayi*'in basılması maksadıyla yayım hayatına başlayacak olan Takvimhâne-i Âmire'nin 1831'de kurulmasıyla birlikte, bu tarihten itibaren Takvimhâne Matbaası çatısı altında birleştirilmiştir.⁵ Mühendishane Matbaası'nın ilk aşaması olan Hasköy'de 19 kitap basılmıştır. Ancak ilk aşamada tarih alanında herhangi bir kitabın baskısı yapılmamıştır. Bu kitapların kahir ekseriyeti askerî-teknik sahaya alakalıdır. İkinci aşamada Üsküdar'a taşınan matbaada (1802-1827) 25 sene boyunca basılan, Arapça grameri, mantık, lügat, kelam, ilmihal, tıp, astronomi, coğrafya mühendislik ve askeriye sahasına dair 73 kitap arasında tarihle alakalı sadece Vâsif Ahmed Efendi'nin (ö. 1806) *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr* isimli eseri iki cilt halinde 1219/1804 senesinde basılmıştır.⁶ Beyazıt'a taşındığında ise sadece Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1848) 1827'de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatan *Üss-i Zafer*'i basılmıştır.⁷ Her iki müellifin dönemin vakanüvisi olması ve kroniklerin çağdaş dönemi anlatması eserlerin dikkate değer yönünü oluşturmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, yüz yıllık dönem zarfında (1729-1827) İstanbul'da faaliyet gösteren matbaalarda yüzün üzerinde kitap basılmış olduğunu, bunlardan sadece 13 eserin tarih sahasıyla alakalı olduğunu belirtmek doğru olacaktır. İlk faaliyet gösteren matbaa olan Mütferrika'da neşredilen 17 eserden 9 tanesi tarih sahasıyla alakalı iken Mühendishâne Matbaası'nın 25 sene boyunca bastığı 73

⁵ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995), 136-45. Beydilli, *İki İbrahim Mütferrika ve Halefi*, 82-85. Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa*, 50.

⁶ Kemal Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 15-17, 19. Basılan kitapların listesi için bk. Beydilli, 18-23.

⁷ Ayşe Tek Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863," (Doktora Tezi, Boğaziçi University, 2019), 390.

kitaptan sadece iki tanesi tarihle alakalıdır. Basılan kitapların sayısındaki artışla ters orantılı bir şekilde tarih kitaplarının basımının ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bir başka açıdan, Mühendishâne Matbaası'nda basılan kitap dağılımı saha çeşitliliği açısından Bulak Matbaası ile benzer özellikler taşımaktadır. Bu dağılıma, askerî ve teknik meselelerdeki neşriyatın baskın bir şekilde rengini verdiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.

Diğer yandan, Takvimhâne Matbaası'nı yakından incelediğimizde ilk tarih eserinin 1836'de neşredildiğini görmekteyiz. Bu kitap, Ferâizcizâde Mehmed Said Efendi'nin (ö. 1835) *Târîh-i Gülşen-i Maârif* isimli eseri olup umumi tarih kapsamında değerlendirilebilir. Eser, kâinatın yaratılışıyla başlamakta, peygamberler tarihini işlemekte ve son olarak Osmanlı dönemini 1774 tarihine kadar getirmektedir. Bu eserle beraber, Takvimhâne'de 1850'ye kadar tarih sahasıyla alakalı toplam 15 eser basılmıştır. Bunlar arasında 1761'de Mütferrika'da basılmış olan Naîmâ'nın (ö. 1706) 1843'te tekrar basılan kroniği, İbn Haldun'un (ö. 1406) 1844'te basılan *Mukaddime* isimli kitabı, Karlızâde Mehmed Cemâleddin Efendi'nin (ö. 1845) 1843'te neşredilen *Âyine-i Zürefâ*'sı yer almaktadır. Mehmed Cemâleddin Efendi'nin eseri tarihçileri ele alan biyografik külliyat hüviyetini taşımakta olup yazıldığı sene basılmıştır. Takvimhâne'de basılan 15 kitaptan 12 tanesinin dili Türkçe, geri kalan 3 tanesinin ise Arapçadır. Türkçe olarak basılanların 3 tanesi Arapçadan, diğeri Fransızcadan tercümedir. Mehmed Said Paşa (ö. 1914) tarafından Fransızcadan çevrilen Napoléon Bonaparte (ö. 1821) ile alakalı eser dışındakilerin tamamı İslam dünyası tarihi ile alakalı eserlerden oluşmaktadır.⁸

2. Mısır'da Matbaanın Tesisi ve Neşir Faaliyetleri

İstanbul'da neşir faaliyetleri XIX. yüzyılın ilk yarısında bu hal üzere iken Mısır'da Arap harfleriyle basım ve yayım Fransız işgal sürecinde Napoléon'un getirdiği matbaa ile başlamıştır. Bu mecrada, Mısır'da 3 Temmuz 1798'de faaliyete geçen ilk matbaa Jean Joseph Marcel'in (ö. 1854) kurduğu *Imprimerie Orientale et Française*'dir. İskenderiye'de kurulduktan dört ay sonra, ekim ayının sonunda Napoléon'un emriyle Kahire'ye taşınmış olan matbaa Latin, Yunan ve Arap harfleriyle baskı yapabilecek nitelikteydi ve Mısır'da Arap harfleriyle baskı yapan ilk

⁸ Jale Baysal, *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010), 174. Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise," 388-93.

matbaa olmuştur.⁹ Marcel'in matbaası, İskenderiye'den Kahire'ye taşındıktan sonra *Imprimerie Nationale au Cairo* adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu matbaada çiçek hastalığı ile alakalı 1799'da Arapça olarak basılan kitap dahil toplamda 20 adet eserin baskısı yapılmış olup, basılan eserler çoğunlukla Fransızların kendi kullanımlarına yönelik olmuştur.¹⁰ Bunun yanı sıra, 1798 Ağustos ayının ortalarında kurulan Joseph Marc Emmanuel Aurel (ö. 1834) tarafından yönetilen *Imprimerie de Marc Aurel*, Mısır'da faaliyete geçen ikinci matbaadır. İlerleyen süreçte iki matbaa birleştirilmiştir.¹¹

Resmî gazete hüviyetinde olan *Le Courier d'Egypte* 29 Ağustos 1798'den itibaren burada basım sürecine girmiştir. 1801 Temmuz'una kadar toplamda 116 sayı çıkmıştır. 1 Ekim'den itibaren de bilimsel ve edebi neşir olan *La Décade Egyptienne* yine aynı matbaada basılacaktır. *Le Courier d'Egypte* beş günde bir yayınlanan bir gazete olup dahili-mahalli haberlere

⁹ Mısır'dan önce İstanbul'da da ilk gazete Fransızlar tarafından çıkarılmıştır. Fransız Elçiliği'nin matbaasında basılan *Bulletin de Nouvelles* 1795'te ve *Gazette Française de Constantinople* 1796'da neşir hayatına başlamıştır. Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa*, 47. İlk Arapça kitabın 1706'da Halep'te basılmış olduğunu söylemekte yarar var. Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise," 3. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 16. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları* (İstanbul: IRCICA, 2006), 329.

¹⁰ Philip K. Hitti, *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 745. Nikola et-Türk, Fransızların beraberlerinde Mısır'a getirdikleri matbaanın kurulması için yer tahsis edildiğinden ve eserine aldığı bu bildirilerin bazılarında Mısır'daki Fransız matbaasında basıldığı bilgisini vermektedir. Örneğin bk. Nikola Türk, *Hamletü Bunabart ile 'ş-Şark, Mahtûtatü Nikola et-Türk*, ed. Emel Beşşûr (Trablus: Jarrous Press, 1993), 99, 153, 182. Ayrıca bk. Abdurrahman Râfî, *Târihu 'l-Hareketi 'l-Kavmiyye ve Tatavvuri Nizâmi 'l-Hüküm fî Mısır*, c. 1 (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1981), 140. J. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt* (Londra: Burleigh Press, 1938), 99. Basılan bazı kitapların listesi için bk. Salaheddine Boustany, *The Press During the French Expedition in Egypt, 1798-1801* (Kahire: Al-Arab Bookshop, 1954), 14. Çiçek hastalığına dair yukarıda zikredilen eser Fransızların kurduğu divanda görevli Ezher ulemasından oluşan heyete hediye olarak dağıtılmıştır. Abdurrahman Cebertî, *Mazharu 'l-Takdîs bi-Zevâli Devleti 'l-Fransis*, ed. Abdürrahim A. Abdürrahim (Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998), 214. Abdurrahman Cebertî, *Acâibu 'l-Âsâr fi 'l-Terâcim ve 'l-Ahbâr*, ed. Shmuel Moreh, c. 3 (Jerusalem: Printiv Press, 2013), 169.

¹¹ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 17. Abdurrahman er-Râfî, İskenderiye'de kurulduğunda matbaanın isminin *Matbaatu Ceyşü 'ş-Şark* olduğunu Kahire'ye taşındıktan sonra *el-Matbaatü 'l-Ehliyye* ismini aldığı ileri sürmektedir. Râfî, *Târihu 'l-Hareketi 'l-Kavmiyye*, 1:140. J. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt: The Foundation of Modern Arabic," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1940, 327.

yer vermekteydi.¹² *La Décade Egyptienne* ise *Institut d'Égypte* bünyesinde ziraat, eğitim, hastalıklar ve Mısır içtimai hayatına dair meselelere dair araştırmaların yayınlandığı bir dergiydi. Başlarda on günde bir çıkan dergi ilerleyen dönemde ayda bir yayımlanmıştır.¹³ Bu neşriyatın yanı sıra Fransız işgali boyunca, kurulan matbaalarda halka dağıtılmak üzere propaganda amacı taşıyan bildirimler yoğun bir şekilde basılmıştır. Bu açıdan, Marcel'in matbaasının Fransızların kendileri için neşir yapmasının ötesinde, sahadaki faaliyetlerde önemli rol oynayan, kamuoyu oluşturmak gayesiyle kullanılan bildirimler üzerinden işgale daha aktif bir destek sağladığı anlaşılmaktadır. Zira işgal süreci boyunca Fransızların halkı manipüle etmek üzere yoğun bir şekilde bu tarz bildirimleri kullandıklarını dönemin tarihçileri olan Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825) ve Nikola et-Türk'ün (ö. 1828) eserlerinden kolayca takip edebilmekteyiz.¹⁴

İşgal sürecinde Mısır'da bu tür gelişmeler yaşanmasına rağmen Arap harfleriyle baskı yapan matbaa faaliyetleri 1801'de Fransızların Mısır'dan çıkarılmasıyla durmuştur. Bunların birlikte gerek Mısır gerekse Osmanlı genelinde yeni bir sürecin başlangıcı olan 1820'li yıllar Osmanlı toprakları için hem matbaa hem de basın açısından yeni bir canlanmanın görüldüğü dönemi temsil etmektedir. Fransız işgalinin ardından Mısır'da matbaanın yaklaşık yirmi sene gibi bir süre sonra ikinci defa faaliyete

¹² İbrahim Abduh, *Târîhu'l-Tibâa ve's-Sahâfe fi Mısır hilâl el-Hamleti'l-Fransiyye, 1798-1801* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1949), 59. Cemaleddin Şeyyâl, *Târîhu'l-Terceme fi Mısır fi Ahdi'l-Hamleti'l-Fransiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1951), 28.

¹³ Boustany, *The Press During the French Expedition in Egypt*, 23. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 100. Nesimi Yazıcı, "Vekayi-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, no. 2 (1991): 268. Bunların ikisi dışında Jacques Menou *L'Advertissement/et-Tenbih* isimde Arapça bir gazete çıkarmayı düşünmüş fakat fiiliyata geçirememiştir. İbrahim Abduh, *Âlâmu's-Safahâti'l-Arabiyye* (Kahire: Matbaatü't-Tevekkül, 1944), 10. Charles Wendell, *The Evolution of the Egyptian National Image: From its Origins to Ahmad Lufti al-Sayyid* (Berkeley: University of California Press, 1972), 143. Bu gazetenin neşir sahasına çıkıp çıkmadığı meselesinde kaynaklar ihtilaf halindedir. Vatikiotis, *Tenbih*'in bir müddet neşredildiğini ve Kahire'deki divan haberlerine yer verdiğini ileri sürmektedir. Panayiotis Jerasimof Vatikiotis, *The Modern History of Egypt* (Londra: Cox & Wyman Limited, 1969), 467. Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa*, 47.

¹⁴ Cebertî, *Mazharu'l-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransis*. Abdurrahman Cebertî, *Târîhu Müddeti'l-Fransis bi-Mısır*, ed. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Câmiî, t.y.). Cebertî, *Acâibu'l-Âsar fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. Türk, *Hamletü Bunabart ile's-Şark*.

geçebilmesinin sebebi, başlarda Memlukler ve Osmanlılar, ilerleyen süreçte ise Kavalalı ile Memlukler arasındaki mücadelelerinin neticesi olan siyasi kargaşa ve iktisadi sorunlara bağlanabilir. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın Memluklerle mücadelesi 1820'ye kadar sürmüştür. Ayrıca Mısır valisinin Hicaz bölgesinde Vehhâbi ayaklanmasını bastırmakla uğraşmasının Kahire'ye odaklanmasını engellendiğini söylemek hatalı bir değerlendirme olmayacaktır. Dolayısıyla böyle istikrarsız bir ortamda matbaanın kurulmasının ve neşir faaliyetlerine girişilmesinin zorlukları ortadadır. Bununla birlikte, ilk fırsatta bu sahada icraata geçildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri teknik, gemi yapımı ve mühendislik sahalarında eğitim almanın yanı sıra matbaa tekniklerini de öğrenmek için Livirno, Milano, Floransa ve Roma'ya öğrenci gönderilmesine 1809'dan itibaren başlanmıştır.¹⁵ Ancak bu mecrada ilk somut teşebbüsler 1815 yılında matbaa işini öğrenmek üzere İtalya'ya gönderilmiş olan bir başka grubun 1821'de yanlarında üç baskı makinasıyla geri döndüğünde gerçekleşmiştir. Böylelikle İtalya'ya gidenlerin, eğitimlerini tamamlayıp geri dönmeleri neticesinde Bulak Matbaası kurulacak ve ilk neşirini bir sene sonra gerçekleştirecektir. Matbaanın kurulması için ihtiyaç duyulan altyapının geliştirilmesi, teknik bilgilerin temin edilmesi ve uzman yetiştirilmesi gayesiyle neden İtalya'nın seçilmiş olduğunu açıklayan somut bir veriye sahip değiliz. Coğrafi bir terimden öte herhangi bir anlam ifade etmemesi, dolayısıyla da siyasi olarak sürece etki edecek bir potansiyeli kendisinde barındırmaması gibi sebepler İtalya'nın tercihinde belirleyici olmuş olabilir.¹⁶ Bu çaba ve girişimlerin neticesinde Mısır'da ilk, Arap

¹⁵ Jamal al-Dîn Shayyâl, *A History of Egyptian Historiography in The Nineteenth Century* (Alexandria: Alexandria University Press, 1962), 406-7. Özellikle Marcel, matbaasını tahliye süreciyle birlikte yanına alarak Fransa'ya geri götürmüştür. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 327. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 105. Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 13.

¹⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015), 21. Johannes Pedersen, *The Arabic Book*, çev. Geoffrey French (Princeton: Princeton University Press, 1984), 136. Abdurrahman er-Râfî, Marc Aurel'in matbaasını hükümete sattığını ileri sürmektedir. Râfî, *Târîhu'l-Hareketi'l-Kavmiyye*, 1:140. Halid Azeb ve Ahmed Mansur, *Matbaatu Bulak* (İskenderiye: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2005), 37. Akıncı, bu matbaanın Fransızların İskenderiye'de bırakmış oldukları matbaaya çeki düzen verilerek kurulduğunu ileri sürmektedir. Gündüz Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), 43. Ancak Selim Nüzhet Gerçek bu iddiaya karşı çıkararak Fransız matbaasından istifade ile değil, aksine Bulak Matbaası'nın kurulması için gerekli olan araç ve gereçlerin

dünyasında ise uzun soluklu ve yoğun tempolu matbaa ortaya çıkmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, matbaa tekniği ile kağıt yapımını öğrenmek, dil ve ilim tahsil etmek üzere Avrupa'ya öğrenci göndermeye sonraki yıllarda da devam edecektir. Mehmed Ali Paşa döneminde toplamda 349 öğrenci Avrupa'ya gönderilmiştir. Aşağıda verilen istatistiklerden de anlaşıldığı üzere, 1809'dan itibaren Kavalalı döneminin sonuna kadar Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi devam etmiştir.¹⁷ Özellikle yeni okulların açılması sonrasında da bu usulün sürdürüldüğü görülmektedir.

Mısır'daki matbaa faaliyetleri kitap neşriyatı ile başlamıştır. Kitap basımını, başlangıçta “jurnal” adı verilen ama zamanla *el-Jurnal el-Hidivî* adını alan ve yüksek rütbeli memurları finans, tarım, eğitim ve üretim gibi alanlarda bilgilendiren, Türkçe-Arapça olmak üzere çift dille neşredilen bülten mahiyetinde raporlardan teşekkül eden periyodik yayınlar takip etmiştir. Aralık 1828 tarihinde resmî gazete olarak çıkmaya başlayan ve *el-Jurnal el-Hidivî* ile benzer amaçlar güden *Vekâyi '-i Mısriyye* ile beraber bu jurnalın basılmasına son verilmiştir. Aralık 1828'den itibaren genellikle haftalık olarak, Türkçe ve Arapça çıkarılan *Vekâyi '-i Mısriyye*'nin yayın faaliyetleri arasındaki önemi ayrıdır.¹⁸ Öncesinde çıkarılan jurnalde olduğu gibi bu neşirle, yönetim tarafından icra edilen faaliyetlere dair malumatın idari kademelerdeki memurlara iletilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, yönetim kademelerindeki mülki erkan ile ilmiye sınıfı mensupları ve

Yohanna Yusuf Mesal isimli Maruni kökenli birisinden temin edilerek kurulduğunu ileri sürmektedir. Nüzhet Gerçek, *Türk Matbuatı* (Ankara: Gezgin Kitabevi, 2002), 130. Bulak Matbaası'nın tesisinde Fransız tecrübesinin bulunmadığı yönündeki iddia için ayrıca bk. Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, 21. Heyworth-Dunne, “Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt,” 329. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 105.

¹⁷ Bu gaye etrafında örneğin 1826'da 44, 1828-1832 arası 108, 1844 yılında 70 öğrenci eğitim için Avrupa'ya gönderilmiştir. Cheng-Hsiang, “The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt,” 89, 91. Daha geniş bir dönem ve öğrenci adedine dair farklı rakamlar zikredilmektedir. Örneğin Hitti, 1813-1849 arasında İtalya, Fransa, İngiltere ve Avusturya'ya toplamda 311 öğrenci gönderildiğini söyler. Hitti, *History of the Arabs*, 724. Bernard Lewis, II. Mahmud'un Mehmed Ali örneğini izleyerek, kuvvetli muhalefete rağmen, 1827'de Paris'e öğrenci gönderdiğine dikkat çekmiştir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 84. Benzer değerlendirme için krş. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 70.

¹⁸ Cheng-Hsiang, “The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt,” 20-21, 33-34. Gazete, 1263-1267/1847-1851 arası dört sene boyunca sadece Türkçe olarak neşredilmiştir. Yazıcı, “Vekayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz,” 270.

askerler abonelik sistemine dahil edilmişler ve akabinde gazete kendilerine düzenli olarak gönderilmiştir.¹⁹ Fahmy, gazetenin, Paşa'nın başarılarını ve yönetiminin İstanbul'daki Sultan'dan daha üstün olduğunu ortaya koyarak daha geniş bir Osmanlı okuyucu kitlesini etkileme amacı taşıdığını belirtmektedir.²⁰ İlerleyen yıllarda daha stratejik ve ideolojik misyonlar üstlenen gazetenin sayfalarında, Osmanlı yönetimine karşı aşağılayıcı kampanyalar, hatta hilafetin kime ait olması gerektiğine dair tartışmalar dahi yer bulacaktır. Koloğlu'na göre bu durum, Osmanlı hükümetinin 1 Kasım 1831'den itibaren *Takvîm-i Vekâyi*'i yayın hayatına başlatmasını tetiklemiştir.²¹

Diğer taraftan Kahire, Avrupa kamuoyu için *Takvîm-i Vekâyi*'in 10 Kasım 1831'den itibaren İstanbul'da *Le Moniteur Ottoman* ismiyle neşredilen Fransızca nüshasının bir örneği olan *Le Moniteur Egyptien*'i 1833'te çıkartmaya başlayacaktır.²² Bu açıdan, Türkçe gazete çıkarma hususunda Kahire'yi takip eden İstanbul, Fransızca gazete neşrinde önce davranmıştır. Böylelikle, mevcut gelişmelerin doğal bir neticesi olarak siyasi-askeri alandaki rekabet, aynı zamanda basın üzerinden sürdürülmüştür. İlerleyen süreçte, *Le Moniteur Ottoman* Avrupalı diplomatların 1830'ların başında ortaya çıkan Kavalalı isyanını takip ettikleri haber mecrası haline gelmiştir. Basın rekabetinden dolayı *Le Moniteur Egyptien*'in İstanbul'daki muadili karşısında tutunamayıp birkaç yıl sonra kapatıldığını ileri sürülmektedir.²³ Koloğlu buradaki başarıyı 1828 başlarından itibaren İzmir'de *Le Courier de Smyrne* isimli gazeteyi çıkarmaya başlayan Alexandre Blacque'nin (ö. 1837) gazetenin başına getirilmesine bağlamaktadır.²⁴

¹⁹ Yazıcı, "Vekayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz," 270.

²⁰ Khaled Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848," içinde *The Cambridge History of Egypt*, ed. M. W. Daly (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 170.

²¹ Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, 246. Orhan Koloğlu, *Türk-Arap İlişkileri* (İstanbul: Tarihi Kitabevi, 2017), 148.

²² Gerçek, *Türk Matbuatı*, 110. Farklı bir tarih iddiası için bk. Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2013), 287. *Takvim-i Vekayi* de ilk nüshalarından itibaren Mehmed Ali ve çıkardığı gazeteyle polemige girmiştir. Galiz bir dille Mehmed Ali Paşa'ya çatmakla kalmayıp, payitahtın resmi görüşünü bazen uydurma haberler bazen de abartılı yorumlarla neşretmiştir. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 192-93. Yazıcı, "Vekayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz," 268.

²³ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 19.

²⁴ Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987), 106.

1830'larda basın alanındaki gelişmelerin diğer önemli veçhesini siyasi anlaşmazlıkların ve ihtilafların, hatta başarısızlıkların ilk defa "kamuoyu" önünde ve yazılı bir şekilde açıkça tartışılması oluşturmaktadır. Örneğin, Mısır orduları karşısında yaşanan üst üste iki yenilgiden sonra *Le Moniteur Ottoman*'da başarısızlığın nedenlerini kamuoyuna izah için iki makale yayımlanmıştır.²⁵ Her iki taraf da çıkarttıkları gazeteleri, sahadaki sorunları tartışarak kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak üzere propaganda amaçlı kullanmıştır.²⁶ Ayrıca matbaa etrafındaki gelişmeler, siyasi ve gündelik amaçlarının yanı sıra teknik dönüşümlerin hem pratik hem de pedagojik yönlerden desteklenmesinde önemli bir unsur oluşturmuştur. Basılan kitapların Mısır'da tesis edilmeye çalışılan yeni düzene hizmet ederek girişilen reform hareketlerini beslemeleri ve devlet memurlarının yürüttükleri hizmetlerde ihtiyaçlarına cevap vermesinin yanı sıra kültürel ihtiyaçlarını da karşılayan eserler olarak misyon icra ettikleri ileri sürülebilir.²⁷ Şüphe yok ki basılan kitapların dağılımdan da anlaşılacağı üzere Bulak Matbaası'nın kurulmasında öncelikli sebep ordudaki komutan ve askerlerin eğitimine yönelik kitaplar basmak gayesi olmuştur. Mısır'da matbaanın kuruluşundan 1850 yılına kadar Türkçeden Arapçaya tercüme edilerek baskısı yapılan kitapların ekseriyeti bürokrasi ve ordu için ihtiyaç duyulan idari ve kanuni düzenlemeler ile askeri eğitim kitapları olmuştur.²⁸ Örnek vermek gerekirse Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin (ö. 1826) Fransızcadan tercüme ettiği askerlikle alakalı *Vesâyânâme-i Seferiyye* (1238/1822) matbaada basılan ilk iki eserden biridir. Bu çerçevede, matbaanın başlatılan reform sürecini destekleyici ve kolaylaştırıcı bir rol üstlendiğine vurgu yapmak yanlıtıcı olmayacaktır. 1822-1842

²⁵ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Müteferrika Yayınları, 1998), 72.

²⁶ Orhan Koloğlu, *Takvim-i Vekayi: Türk Basınında 150 Yıl* (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, t.y.), 75-77. Koloğlu, *Osmanlı Basınının Doğuşu*, 71-73.

²⁷ İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 180. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 87.

²⁸ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 215. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 86, 512-13. *Dizionario Italiano e Arabo* isimli Don Raphaël tarafından hazırlanan İtalyanca-Arapça sözlük ilk basılan diğer eserdir. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 81, 249. Julie Scott Meisami ve Paul Starkey, ed., *Encyclopedia of Arabic Literature*, c. 2 (Londra: Routledge, 1999), 820. Diğer bazı kaynaklarda ilk basılan kitabın Şânîzâde'nin tercümesini yaptığı eser olduğu ileri sürülmektedir. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 333. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 390.

tarihleri arasında çoğunlukla yeni açılan okul ve eğitim kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik birçok eserin baskısı yapılacaktır. Bu süreçte Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplarla Batı'da yayımlanmış bilimsel ve teknik eserlerin tercüme yayın hayatına kazandırılmıştır. Bu kitapların ekseriyetinin Arapça olmayıp Türkçe olarak basıldığı hatta askerî, denizcilik, matematik ve teknik konulara dair olanların neredeyse tamamının Türkçe basıldığı görülür.

Diğer taraftan, yukarıda zikredilen yoğun tercüme ve neşir faaliyetleri gerçeğine rağmen Gilbert Sinoué, halkın herhangi bir kitapla ilgilenen durumda olmadığını, baskıdan çıkan kitapların, dükkanlara gönderildikten sonra çürümeye terk edildiklerini, diğer yandan azınlıkların durumunun bunun tam aksine olduğunu, okuma ve tartışma ortamlarından kütüphane oluşturmaya uzanan kültürel bir hareketlilikten bahsedebileceğini belirtir.²⁹ Sinoué'nin iddia ettiklerinin tam aksine, yönetimin eğitim gayesiyle bastırıldığı kitapların yanı sıra aynı zamanda birçok kitabın Bulak Matbaası'nda bizzat Mısırlılar tarafından sipariş verilerek basılması talep edilmiştir.³⁰ Dolayısıyla özel matbaaların dışında devlet matbaalarındaki şahısların taleplerine binaen basılan kitaplar, kültür hayatındaki canlılığa işaret etmekte ve aynı zamanda Mısırlıların matbaaya olan teveccühünü ortaya koymaktadır.

1822-1851 tarihleri arasında 30 yıllık zaman diliminde Mısır'da 472 farklı çalışma olmak üzere yeni baskıları yapılanlarla birlikte toplamda 570 adet kitap neşredilmiştir.³¹ Bu eserler, 42 tane dili tespit edilemeyenle birlikte, 255'i Arapça, 259'u Türkçe ve 14'ü Farsça basılmıştır. İlk on yıllık periyot olan 1822-1832 arası dönemde toplam 86 kitabın; 1832-1842 arasında ise 277 eserin baskısı yapılmıştır. Üçüncü on yıllık sürede, yani 1842-1851 arasındaki dönemde toplam 170 kitap baskıya girmiştir. 1822-1851 arası 30 senelik periyotta Mısır'da neşredilen toplam 570 adet kitabın 526 tanesinin, yani %92,3'ünün baskısı Bulak Matbaası'nda gerçekleşmiştir. 1822-1850

²⁹ Gilbert Sinoué, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa: Son Firavun*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 185-86. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), 230.

³⁰ İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 584-85.

³¹ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," xxv. İstanbul'daki Mühendishane Matbaası'nda 1797-1824 arasında yani 27 sene boyunca toplamda 66 parça/adet kitabın baskısı yapılmıştır. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 259.

arası Bulak'ta basılan kitaplardan 255'i Arapça, 259'u ise Türkçedir.³² Diğer sahalarla mukayese edildiğinde 86 adetle en çok baskının askerlikle alakalı alanlarda yapıldığı görülmektedir. Genel duruma dair fikir vermesi açısından, matematik, fizik ve kimya gibi temel bilimlerle alakalı 52, tıp alanında 47, veterinerlikte 24, dil biliminde ise 73 eserin baskısının yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.³³

1822-1848 arası Bulak'ta basılan 253 eserin 57'si Osmanlı edebiyatının seçkin örneklerinden olması, çevirilerin idari ve askeri eğitimdeki ihtiyaçlara cevap vermenin ötesinde yüksek kültürel muhitin edebi zevklerini ve estetik yönelimlerini karşılamasının bir işareti olarak okunabilir.³⁴ Onar yıllık periyotlarla 86, 277 ve 170 adet kitabın basıldığını belirtmiştik. Buradaki neşir hareketliliğinin siyasi ve askeri konjonktürle birebir irtibatlı olduğuna dikkat çekmek gerekiyor. İlk on yılda ordunun kurulması, askeri ve teknik okulların açılması matbaa hareketliliğine dair fikir vermektedir. Zira ikinci on yılda hem ordu hem de okullardaki eğitim yoğunluğu ve öğrenci sayısının artmasına paralel bir şekilde ve yine aynı dönemde açılan Diller Okulu'nun tercümelere katkısı neticesinde matbaadaki neşir faaliyetleri daha da hız ve yoğunluk kazanmıştır. Son on yıllık dönem ise 1838 Baltalimanı ve 1840 Londra antlaşmaları ile şekillenmiştir. Mısır'daki iktisadi sürecin yavaşlaması ve ordunun küçültülmesinin dolaylı tesirleri sahada neşir, tercüme ve matbaa faaliyetlerinin azaltılması şeklinde tezahür etmiştir.

Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır'da basılan tarih alanındaki eserlere dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse bu yekûnun Osmanlı'ya dair kroniklerden dünya ve Batı tarihine ait eserlere uzanan renkli ve geniş bir yelpaze oluşturduğu söylenebilir. Türkçe basılan tarih eserleri dikkate alındığında, bunların çevrilmesinin arkasındaki başlıca dürtünün teknik-askeri olduğu müşahede edilecektir. Kayda değer sayıdaki matbaanın tesis edilmesi bu iddiaları destekler mahiyet arz eder. Mesela, Mısır'da Bulak

³² Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 132. 1822-1843 arası Bulak'ta basılan 243 kitaptan 125'i Türkçe kitaplardan oluşmaktadır. Cheng-Hsiang, xxv-xxvi, 31, 78-79. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 333-34.

³³ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 132.

³⁴ İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 180, 196. Fahmy, 1820-1840 arası basılan kitapların yarısından fazlasının askerî sahaya dair olduğunu belirtir. Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha," 170.

Matbaası'nın haricinde kurulan özel matbaalarla birlikte *Matbaatü'l-Kal'a*, *Matbaatü Medreseti't-Tıb bi-Ebî Za'bal*, *Matbaatü Sarayı Ra'sü't-tîn bi'l-İskenderiye*, *Matabatü Mektebi't-Topçiyye bi-Tura* ve diğer birçok okulda devlet matbaası faaliyet göstermiştir.³⁵ Özellikle bu matbaalarda, okullardaki hoca ve öğrencilerin kendi sahalarıyla alakalı yaptıkları tercümelerin basılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda tıp ve teknik alanlarda ellinin üzerinde eserin Arapçaya tercümesi gerçekleşmiştir. Ancak, yapılan tercümelerin eğitim amaçlı kullanılması hedeflenmiş olduğundan tam teşekküllü bir çeviri faaliyetine girilmemiştir.³⁶ Netice itibarıyla, yukarıda izah edildiği üzere matbaa ve tercüme faaliyetleri Kavalalı döneminin sonralarına doğru eski canlılığını yitirmiştir. Bulak Matbaası, 1850 sonrasında da faaliyetlerini sürdürmekle birlikte ekonomik sıkıntılardan ötürü 1861 yılında kapatılacak ve bir sene sonra da Abdurrahman Rüşdü Bey'e devredilecektir.³⁷

3. Mısır'da Tarih Alanındaki Tercüme ve Neşir Faaliyetleri

Osmanlı'da XIX. yüzyıl başlarında tercüme faaliyetleri kurumsallaşma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti tercüme faaliyetlerinde uzun yıllar Rum dragomanlara görev vermiştir. Bu yönüyle 1699-1821 arası, "Rum tercümanlar çağı" ya da "Fenerli Beyler" dönemi olarak isimlendirilmiştir. Zira bu yıllar arasında 12 büyük aileden 34 baştercüman çıkararak Osmanlı bürokrasisinde görev yapmıştır. 1821'de patlak veren Yunan isyanının bazı Fenerliler tarafından desteklenmesi neticesinde devletin hizmetindeki Rumlar görevden alınmıştır.³⁸ Bunun neticesinde 1821-1833 arası

³⁵ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 156. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 207.

³⁶ Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 340-41, 346.

³⁷ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 164. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 349. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 337.

³⁸ Ebru Diriker, "On the evolution of the interpreting profession in Turkey: From the Dragomans to the 21st century," içinde *Tradition, Tension and Translation in Turkey*, ed. Şehnaz Tahir Gürçağlar, Saliha Paker, ve John Milton (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2015), 91. Balcı, *Babiâli Tercüme Odası*, 101, 111, 139. Ayrıca bk. Frédéric Hitzel, ed., *Enfants De Langue et Drogmans-Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995).

tercüme işleri geçici düzenlemelerle yürütülmüş olup 1833'te resmen Tercüme Odası kurulmuş ve bu odayla ortaya çıkan tercüman ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. 1833'e kadar küçük çapta sürdürülen tercüme aktivitelerini, Tercüme Odası'nın tesisinden itibaren Avrupa dillerinden yapılan çeviriler takip etmiştir.³⁹

Benzer şekilde Mısır, aynı dönemde tercüme faaliyetleri işini kurumsallaştırmıştır. Modern Batı bilimlerini öğrenme ve Avrupalı uzmanları bu alanda istihdam etme zarureti, her şeyden evvel yabancı dil bilmeyi gerektirmiş ve çeşitli sahalarda tercüme yapabilecek kişilere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Böylece *Medresetü'l-Elsün* yani Diller Okulu, Rifâa Râfi' et-Tahtâvî (ö. 1873) riyasetinde Haziran 1836 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Okul, on yıllık süre zarfında 70 civarında tercüman ve yazar yetiştirmiştir. Ticaret hukuku başta olmak üzere genel hukuk, tarihî coğrafya, felsefe, eğitim, mineraloji ve Fransız klasiklerinden yapılan çeviriler bu okulun çatısı altında gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Ancak Diller Okulu'nun açılmasından önce matbaanın 1822'de faaliyetlerine başlamasıyla Batı'dan, özellikle de Fransızcadan tercüme yapılarak birçok eserin basılmış olduğu bir gerçektir. Örneğin *Katerina Tarihi*, *Târîh-i İtalya*, *Bonabart Tarihi*, *Târîh-i Nabolyon Bonabarta* gibi eserler 1836 öncesinde çevrilerek Bulak'ta basılmıştır.

Tercüme hareketinin itici gücü, modern bir okul sistemi ve ordu tesisine yönelik çabalardan oluşmuştur. Ordudaki üst rütbeli komutanların Türkçe bilmeleri, askeri eğitim faaliyetleri için bu alanda yazılmış kitapların Türkçeye çevrilmesini gerektirmiştir. Ayrıca, Mehmed Ali Paşa bu sahada özellikle Fransızcadan çok sayıda eserin tercümesini istemiştir.⁴¹ Tercüme ortaya çıkaran unsura dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Kavalalı döneminde Batı dillerinden yapılan çevirilerin siyasi ve pratik hatta pragmatik saiklerle ortaya çıktığı söylenebilir.⁴² Mesela

³⁹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 131. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 71.

⁴⁰ Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 348-49. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 106.

⁴¹ İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 87, 147.

⁴² Benzer tespit ve değerlendirmeler için bk. ve karşılaştırın Richard N. Verdery, "The Publications of the Bülâq Press under Muhammad 'Alî of Egypt," *Journal of the American Oriental Society* 91, no. 1 (1971): 132. Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, 35. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mısır'daki faaliyetlerin III. Ahmed zamanında Sadrazam Nevşehirli Damat

Hourani, Mehmed Ali'nin modern Avrupa'nın siyasi düşüncesine pek değer vermediğini; kitaplara ilgisinin ise kendisine yönetim sanatı öğretecek olmalarından kaynaklandığını söyler. Bu sebeple, bilhassa Napoléon ile ilgili kitaplar tercüme edilip kendisine okunmuştur. Yine emri üzerine Niccolo Machiavelli'nin (ö. 1527) *Prens* isimli eserinin, nazırı Artin tarafından hızlı bir şekilde günde on sayfalık bir tercüme ile kendisine teslim edildiği aktarılmaktadır. Dördüncü gün Paşa, Artin'i durdurarak kendisine, çevirdiği kısımları okuduğunu, ilk on sayfadaki söylenenlerden farklılık arz eden pek yeni bir şey görmediğini; kitabın ilerleyen sayfalarında gelişeceğini ümit ettiğini, ancak gittikçe alelade bir durumla karşılaştığını söylemiştir. Dolayısıyla Machiavelli'den öğrenecek fazla bir şey olmadığını; kendisinin onun bildiği hilelerden daha fazlasını bildiğini belirterek tercüme gerektirmediğini ifade etmiştir.⁴³ Bu anekdot, Kavalalı'nın oldukça pragmatik ve şahsi hareket ettiği ve birçok çeviriyi bu sebeple yaptırdığı bilgisini doğrular mahiyettedir.

İbrahim Paşa'nın (ö. 1730) öncülüğünde yapılan sistematik tercüme hareketiyle benzer hususiyetler taşıdığı ileri sürmektedir. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 166-67. Mukayeseli şekilde tarih eserlerine odaklanan bu makale aynı zamanda zikredilen meseleyi genel olarak tartışmaktadır. Ancak, basılan tarih eserleri dikkate alındığında İhsanoğlu'nun ileri sürdüğü benzerliğin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

⁴³ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 67-68. Ancak mezkûr eserin hem mütercimine hem de baskısı yapıp yapılmadığına dair kaynaklarda ihtilaf vardır. Örneğin Heyworth-Dunne, eserin basılmadığı ve Kahire Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunduğunu ileri sürmektedir. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 338. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 183. Bernard Lewis, mezkûr kitabın 1825'te tercüme edilmesine rağmen basılmayarak günümüze elyazması olarak geldiğini ileri sürmüştür. Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, çev. Çağdaş Sümer (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017), 71. Şeyyâl, *el-Emir fi İlm-i-Târîh ve ş-Siyâse ve't-Tedbir* ismiyle Rufâ'il Zahûr (Don Raphaël de Monachis) tarafından İtalyancadan Arapçaya 1824'te çevrildiğini kaydeder. Şeyyâl, *el-Emir fi İlm-i-Tarih ve ş-Siyâse ve't-Tedbir* ismiyle Antoine Rafeal Zahur tarafından İtalyancadan Arapçaya 1824'te çevrildiğini kaydeder. Cemaleddin Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye fi Asri Muhammed Ali* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1951), 238. Bir başka çalışmada ise Machiavelli'nin *Il principe* adlı eserinin Mehmed Ali Paşa'nın emriyle mütercimlerinden yine Rafâ'il Zâhûr (1759-1831) tarafından tercüme edildiği ve Mısır Milli Arşivi'nde bulunan bu eserin bir başka Arapça tercümesinin ise 1832 yılında Don Raphael tarafından *Kitâbu'l-Emir* başlığıyla yapıldığı söylenmektedir. Arzu Meral, "Kahire'den Avrupa'ya Açılan Kapı: Medresetü'l-Elsün (Diller Okulu, 1835)," *Osmanlı Araştırmaları* 37 (2011): 80. Eser, Mehmed Şerif tarafından çevrilerek İstanbul'da bulunan Hukuk Matbaası'nda 1335/1919 tarihinde basılmıştır. İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümeler*, c. 1 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940), 518.

Diğer taraftan, Bulak ve Müteferrika matbaalarında basılan ilk kitabın lügat olması diğer önemli bir hususiyettir. Müteferrika'daki sözlük Arapçadan Türkçeye çevrilerek 1729'da basılan *Vankulu Lügati*'dir. *Dizionario Italiano e Arabo* isimli Rum Ortodoks Papaz Don Raphaël de Monachis (ö. 1831) tarafından hazırlanan İtalyanca-Arapça sözlük ise Bulak'ta basılan ilk eserdir.⁴⁴ Bu iki sözlüğün basılması ilginin Doğu'dan Batı'ya kaydığını gösteren, dikkate değer sembolik bir gelişmedir. İtalyanca-Arapça bir sözlüğün basılması, matbaa tekniklerinin öğrenilmesi gayesiyle 1815'te İtalya'ya gidilmesinin neticesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla teknik bir ihtiyaca binaen basılmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, çevirisi 1589'de tamamlanmış olan Vankulu Lügati'nin mütercimi olan Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1592), sözlüğünü İslami ilimlerde Arapçanın hakimiyeti sebebiyle bu dilin öğrenilmesi gerekliliğine dikkat çekerek ihtiyaca binaen kolaylıkla kullanılabilmesi için Türkçeye çevirdiğini belirtmiştir.⁴⁵ Buna mukabil, Don Raphaël'in, İtalyanca-Arapça lüğatinin matbaada basılmak üzere hazırladığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla, daha somut, güncel ve odak bir gelişmenin neticesinde gerçekleşmiştir. Nitekim, Raphaël yazdığı önsözde sözlüğünü öğrenciler ve kitap tercüme edeceklerin kullanımı için hazırladığını belirtmektedir.⁴⁷

Çalışmamızın odağı açısından değerlendirmek gerekirse, 1822-1850 yılları arasında tercüme edilen tarih eserleri büyük oranda kadim zamanlardan modern döneme uzanan Batı tarihiyle alakalı kitaplardan müteşekkildir. Bunların dışında 1826'da Paris'e beş yıllık süreyle eğitim görmek üzere gönderilen öğrencilerden sorumlu olan Ezher mezunu genç ulemadan Şeyh Rifâa et-Tahtâvî'nin, Paris'e ait düşünceleri ve görüşlerini yazdığı *Tahlîsü'l-İbrîz fî Telhîsi Bâris* isimli kitabı 1834'te Arapça, 1839 senesinde ise Mehmed Ali Paşa'nın arzuhalcisi Rüstem Besim'in çevirisiyle Türkçe olarak *Seyahatnâme-i Rifâa* ismiyle basılmıştır. Yine seyahatname türünde Batı'da yazılmış olan kitaplardan *Siyâha fi Amrika*

⁴⁴ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 81, 249.

⁴⁵ Yakup Civelek, "Mehmed b. Mustafa el-Vânî ve Vankulu Lügati," *EKEV Akademi Dergisi* 1, no. 3 (1998): 360.

⁴⁶ Alain Silvera, "The First Egyptian Student Mission to France under Muhammad Ali," *Middle Eastern Studies* 16, no. 2 (1980): 7. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 109.

⁴⁷ Don Raphaël, *Dizionario Italiano e Arabo* (Kahire: Bulak Matbaası, 1238), 1.

1262/1845'te ve *Siyâhat'ül-Hind* ise 1265/1848'de basılmıştır.⁴⁸ Aynı dönem için İstanbul'da herhangi bir seyahatname neşredilmemiştir. Ancak Müteferrika Matbaası'nda Polonyalı bir Cizvit misyoneri olan Judasz Tadeusz Krusinski'nin (ö. 1756) Afganların Safevî hükümrânlığına karşı gerçekleştirdikleri mücadelelere dair şahsi tanıklığını kaleme aldığı eser *Târîh-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhûr-ı Afgâniyân ve Sebeb-i İnhidâm-ı Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safeviyyân* ismiyle Latince'den Türkçeye İbrahim Müteferrika tarafından çevrilerek 1142/1729'da basılmıştır.⁴⁹

Aşağıda Bulak Matbaası'nda basılan tarih alanıyla ilgili tercüme ya da telif eserlerin bir listesi çıkarılmıştır. Eserlerin ne zaman ve nerede basıldığı, hangi dilde kim tarafından yazıldığı, hangi dile tercüme edildiği, kim tarafından çevrildiği ve kaç defa basıldığına dair malumatlar verilerek tarih alanındaki tercüme faaliyetinin bilançosu çıkarılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda imkan nispetinde Mısır'daki neşir alanındaki gelişmeler İstanbul'daki matbaa ve tercüme faaliyetleri ile mukayeseli olarak incelenmektedir. Şüphesiz nihai kesinlikte olmamakla birlikte toplamda 19 tarih eserinin bu süreçte basıldığını tespit etmiş bulunmaktayız.⁵⁰

3.1. Koçi Bey Risalesi

Koçi Bey'in (ö. 1650?) XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı kurumlarındaki yozlaşmayı tarihsel süreçleriyle tahlil ettiği ve IV. Murad'a

⁴⁸ Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 167, 265-66. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 161. Rifâa Râfi' Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, çev. Cemil Çiftçi (İskenderiye: Ses Yayınları, 1992), 23. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 148-49.

⁴⁹ Judasz Tadeusz Krusinski, *Târîh-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhûr-ı Afgâniyân ve Sebeb-i İnhidâm-ı Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safeviyyân*, çev. İbrahim Müteferrika (Kostantiniyye: Dârü't-Tibâati'l-Mamûre, 1729). Ayrıca bk. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, 12511. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu, A029144.

⁵⁰ Bu tarz bibliyografik araştırmaların zorluklarına sahanın çalışanlarının aşına olduğu bilenen bir gerçektir. Biz çalışmamızda mümkün merteye güncel araştırmaları mukayeseli şekilde kullanarak bu sorunu aşmaya gayret ettik. Mezkûr soruna dikkat çeken iki farklı araştırma için bk. Ebu'l-Futûh Rıdvân, *Târîhu Matbaati Bulak ve Lamha fî Târîhi'l-Tibâa fî Büldâni's-Şarki'l-Evsat* (Kahire: El-Matbatü'l-Emîriyye, 1953), 287-90. Verdery, "The Publications of the Bülâq Press under Muḥammad 'Alî of Egypt."

(ö. 1640) sunmuş olduğu risalenin⁵¹ Arapça çevirisi divan kâtibi olan Abdullah Aziz b. Halil Efendi (ö.?) tarafından 1825 yılında tamamlanmıştır. IV. Murad için yazılan Osmanlı Devleti'ndeki sorunlara temas eden bu risalenin Mehmed Ali Paşa tarafından tercümesinin istenmesi dikkate şayandır. Çeviri, yazma halinde kalmış, baskıya girmemiştir. Bu haliyle, valinin çevresindeki Türkçe bilmeyen belirli bir kitlenin istifadesine sunulduğu anlaşılmaktadır.⁵² Yine de özellikle yönetici erkin Türkçe konuştuğu akla getirildiğinde eserin neden Türkçe olarak basılmayıp Arapçaya çevrildiğini izah etmek zorlaşmaktadır. Fakat buna rağmen, böyle bir tercümenin Mısır idarecilerinin, Osmanlı'nın yaşadığı sorunları anlama çabası içinde bulduklarının ve Osmanlı'nın kendine dönük tenkitlerini dikkate alarak siyaset geliştirmeye çalışmış olduklarının bir işareti olabileceğini söylemek mesnetsiz bir okuma olmayacaktır.

3.2. Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr

Müellifi Vakanüvis Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806) olan ve 1166-1219/1752-1805 yıllarını kapsayan tarih eserinin⁵³ ilk baskısı Bulak'ta 1243/1827 senesinde yapılmıştır. Eser ikinci defa 1246/1830 tarihinde yine Bulak'ta basılmıştır. Kitabın birkaç yıllık fasıllarla Bulak'ta baskıya girmiş olması, Mısır'ın Osmanlı siyaseti ve tarihine ilgisini göstermektedir. Ayrıca, Koçi Bey Risalesi'nden sonra Osmanlılarla alakalı Kahire'nin gündemine giren ikinci eserdir. 1836'dan itibaren bir düzenlemeyle Kavalalı döneminde açılan okullardaki Arap ve Türk öğrencilere Osmanlı Devleti tarihi olan *Vâsıf Tarihi* üzerinden okuma ve yazma eğitimi verilmiştir.⁵⁴ Ahmed Vâsıf Efendi tarihinin 1219/1804 senesinde Üsküdar Matbaası'nda iki cilt halinde basılmış olduğu yukarıda belirtilmişti.⁵⁵ Daha önce basılmış

⁵¹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuuzziya, 1303).

⁵² İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 159.

⁵³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr (1209-1219/1794-1805)*, ed. Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2018).

⁵⁴ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 347. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 108, 207, 449. Azeb ve Mansur, *Matbaatu Bulak*, 110. Heyworth-Dunne, *An Introduction to the History of Education*, 148.

⁵⁵ Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi, Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), 84. Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, 19.

bir kitabın matbaada tekrar basılmasının kolaylığı bu seçime etki etmiş olabilir. Ayrıca, üç sene ara ile iki defa basılması değerlendirilirken eğitim amaçlı talebin tesirini göz önünde bulundurmamak anlamlı olacaktır. Netice itibariyle hem güncel hem de Osmanlı tarihiyle alakalı bir eserin baskı yapılmak üzere seçilmesi matbaa faaliyetlerinin belli bir vizyonu barındırdığının bir işareti olarak okunabilir.

3.3. Katerina Tarihi/Târih-i Rusya

1827 yılında Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasının yakılması, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, İbrahim Paşa'nın (ö. 1848) Kütahya'ya kadar ilerlemesi karşısında Osmanlı'nın Rus yardımına başvurması gibi olaylar muvacehesinde Fransa'nın Moskova elçisi olan Jean Henri Castéra (ö. 1838) tarafından Fransızca yazılmış ve ilk baskısı 1799'da yapılmış olan *Histoire de Catherine II, Impératrice de Russie* isimli üç ciltten müteşekkil kitabı Divan dragoman/tercümanı olarak görev yapan İakovos Argyropoulos/Yakovaki Efendi (ö. 1850) Fransızcadan Türkçeye kısaltarak çevirmiştir.⁵⁶ Eserin, Bulak'ta 1829 senesinde basıldıktan sonra Amedci Sadullah Efendi'nin (ö.?) tashihiyle 1246/1830 tarihinde tekrar basılmış olduğu Babinger'in eserinde zikredilmiştir.⁵⁷ Fakat 1246 tarihli baskıda ikinci defa basıldığı belirten herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

⁵⁶ Jean Henri Castéra, *Histoire de Catherine II, impératrice de Russie*, c. 1-4 (Paris: F. Buisson, 1797). Bulak baskısı için bk. <http://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=527288&materialType=NE&query=Castéra%2C+Jean-Henri%2C+1749-1838>.

⁵⁷ Johann Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt: A Pioneering Effort and its Results," içinde *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*, ed. Saliha Paker (Boğaziçi University Press, 2002), 109. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: TTK Basımevi, 1982), 338. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 337. Şeyyâl, *Târih 'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 239. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 96. Tanpınar ise 1824 (1240) tarihinde Kahire'de basılmış olduğunu yazmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 145. Ancak başka güncel bir çalışmada 1829 ve 1831 senelerinde Mısır'da, 1861'de ise İstanbul'da basılmış olduğu belirtilmektedir. Arzu Meral, "A Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire," *Osmanlı Araştırmaları*, 2013, 116. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 168, 441. Ancak Meral başka bir makalesinde herhangi bir kaynak göstermeksizin Katerina Tarihi olarak bilinen Rusya tarihinden (*Histoire de l'impératrice Catherine II de Russie, précédée d'un court aperçu de l'histoire de la Russie depuis son origine*) Yakovaki Efendi'nin eseri olarak bahsetmektedir. Meral, "Kahire'den Avrupa'ya Açılan Kapı," 81.

Özege, eserin üçüncü defa 1268/1861 senesinde İstanbul'da basıldığını kaydetmektedir.⁵⁸ *Katerina Tarihi/Târih-i Rusya, Koçi Bey Risâlesi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*'dan sonra son dönemdeki siyasi ve tarihi hadiselerin takibi gayesiyle çevrilip basılan üçüncü eserdir. Dolayısıyla bu bilgiler, İsmail Habib Sevük'ün (ö. 1954) Mısır'da tarih alanındaki tercüme faaliyetlerine Rus tarihi ile başlanıldığına dair değerlendirmesinin yanlılığı ortaya çıkarmaktadır.⁵⁹ *Katerina Tarihi*'nin basılmasındaki ana gayenin bizzat Mısır'ın da içinde bulunduğu son gelişmelerin takibi olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, eserin Fransa'nın Moskova elçisi olan Jean Henri Castéra tarafından yazılması ve daha öncesinde İstanbul'da tercüme edilmiş olması, kuvvetle muhtemel Bulak Matbaası'nda basılmasını kolaylaştıran ve teşvik eden unsurlardır.

3.4. Terceme-i Siyer-i Halebî

Terceme-i Siyer-i Halebî, İbrahim b. Mustafa b. İbrahim el-Hanefi el-Halebî el-Mudârî'nin (ö. 1776) altmış üç beyitlik Hz. Peygamberin hayatını anlatan *Nazmü's-Sîre* adlı eserinin Mütercim Ahmed Asım (ö. 1820) tarafından Arapçadan Türkçeye açıklamalı tercümesidir.⁶⁰ Bulak Matbaası'nda ilk defa 1248/1832 tarihinde basılan tercüme, 1251/1835 senesinde ikinci baskısını yapmıştır. Tercümenin sonunda Mehmed Ali Paşa'nın matbaasında zilhicce 1248/mayıs 1832 tarihinde basıldığı belirtilmektedir.⁶¹ 405 sayfadan oluşan tercüme eser, İstanbul Üniversitesi

⁵⁸ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. 2 (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1977), 799. Sevük ise, eserin sadece taş baskınının 1861'de basıldığını belirtmiştir. İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümeleler*, c. 2 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1941), 599. Ayrıca bk. Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise," 391.

⁵⁹ Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, 1941, 2:599.

⁶⁰ Es-Seyyid Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Murâdî, *Silkü'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sâni Aşer*, c. 1 (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988), 37-39. Mustafa S. Kaçalın, "Mütercim Asım Efendi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 32 (2006): 201. Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi: Osmanlı Tarihi 1218-1824/1804-1809*, ed. Ziya Yılmaz, c. 1 (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), cxxxii.

⁶¹ Şeyyâl, *Târih'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 239. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 98. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 160, 498-99.

Nadir Eserler Kütüphanesi'nde EFKND3419 numarayla kayıtlı olarak yer almaktadır. Basılmak üzere seçilen bu eserin mevcut gelişmeleri desteklediğini ya da Kahire'nin mevcut gündemiyle irtibatı bulunduğunu iddia etmek oldukça zor görünüyor. Nitekim eserin tercümesi İstanbul'da yapılmıştır. Dolayısıyla, halihazırda tercüme edilmiş olan eserin dinî saiklerle basıldığını söylemek imkân dahilinde bulunuyor.

3.5. Târîh-i İtalya

Târîh-i İtalya, Carlo Giuseppe Guglielmo Botta'nun (ö. 1837) iki kısımdan oluşan tek cilt hâlindeki *Storia d'Italia dal 1789 al 1814* isimli eserinin birinci kısmının ilk yedi bölümü yani 1796 senesine kadar olan kısmının çevrisidir. Tercüme edilen kısımda özellikle Bonaparte'ın askerî seferlerinden bahsedilmektedir.⁶² *Târîh-i İtalya*, “Nam-ı Diğer Napoléon Tarihi” alt başlığıyla Türkçeye Abdullah Efendi ve İbrahim Paşa'nın memluklerinden olan Hasan Efendi tarafından tercüme edilmiş ve iki cilt halinde 1833 senesinde İskenderiye'de basılmıştır.⁶³ Eserin tercüme edilmek üzere seçilmesindeki ana etkenin Kavalalı'nın Bonaparte'a dönük ilgisi olduğunu kolaylıkla varsayabiliriz. Zira Mehmed Ali'nin Napoléon'a büyük alaka beslediği bilinmektedir.⁶⁴ Paşa, Napoléon Bonaparte'ın adeta hayranıdır. Nitekim çevresindekilerin kendisini “ikinci bir Napoléon olduğu” yönünde ikna ettikleri belirtilmektedir. Kavalalı'nın, Napoléon'a dair derin bir hürmet ve takdir beslemekte olduğu, hatta Nil vadisinin ihyası açısından kendisini Bonaparte'ın siyasi varisi addettiği ileri sürülmüştür.⁶⁵

3.6. Bonabart Tarihi

Mémorial de Saint-Hélène, Fransız imparatoru Napoléon'a sürgün esnasında gönüllü olarak eşlik etmiş olan Emmanuel Augustin de Las Cases (ö. 1842)

⁶² Strauss, “Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt,” 117.

⁶³ Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 240. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. 1 (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971), 169. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 172, 493. Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, 103.

⁶⁴ Sinoué, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa*, 11.

⁶⁵ Edouard Driault, *Napoleon'un Şark Siyaseti: Selim-i Sâlis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*, çev. M. Fuad Köprülüzade (Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1329), 98.

tarafından yazılmış ve ilk baskısı 1823'te sekiz cilt hâlinde yapılmış olan eserin 50 sayfalık özetinin Fransızcadan Türkçeye tercümesinden oluşan bir kitaptır. Dolayısıyla iddia edildiği gibi Napoléon'un otobiyografisi değildir. Baskısı 1833'te Bulak'ta yapılmıştır. Bu çeviri, *Tezkire-i Napolyon* adı altında 48 sayfa olarak 1277/1861'de Cerîdehâne Matbaası tarafından İstanbul'da da basılmıştır.⁶⁶ Öncesinde Bulak'ta tercümesi yapılan ve baskısı gerçekleşen eserin 28 sene sonra İstanbul'da yeniden neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu eserde de görüldüğü üzere her iki merkezin (İstanbul-Kahire) karşılıklı şekilde birbirinin birikim ve tecrübelerinden istifade ettiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde, Giovanni Battista Brocchi (ö. 1826), 1822'de Mısır'a gerçekleştirdiği ziyaretinde Batılı dillerde yazılmış kitapların yanı sıra Arapça ve Türkçe olarak İstanbul'da daha önce basılmış olan birçok kitabın toplandığını belirtmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla bu önemli tanıklık Bulak'ın matbaa sürecinin başında İstanbul'daki birikimden nasıl istifade etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

3.7. Târîh-i Nabolyon Bonabarta

Rovigo Dükü Anne-Jean Marie René Savary'nin (ö. 1833) Paris'te 1828 senesinde sekiz cilt olarak basılmış olan *Mémoires du duc de Rovigo pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon* isimli kitabının sadece ilk cildi, *Târîh-i Napoléon Bonaparta* adı altında Fransızcadan Türkçeye Hasan ve Aziz Efendi tarafından tercüme edilmiş ve 1249/1833-34'te İskenderiye Saray Matbaası'nda basılmıştır.⁶⁸ Kavalalı Mehmed Ali Paşa için çevrildiğinden şüphe bulunmayan bu eserin odağında da Napolyon'un hayatı ve başarılarına yönelik ilginin bulunduğu açıkça görülmektedir.

⁶⁶ Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 337. Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt," 109-10. Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise," 391.

⁶⁷ Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt," 329.

⁶⁸ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 522. Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt," 109. Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 240. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 493. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 1971, 1:39.

3.8. Târîh-i İskender bin Filibos

1838'de Bulak'ta basılan *Târîh-i İskender bin Filibos* yapılan diğer çevirilerden ayrılmaktadır. Eser, Yunan asıllı George Rhasis (Yorgaki Razi) tarafından Yunancadan Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶⁹ Nicomedialı (İzmir) Flavious Arrianus'un (ö. 175) müellifi olduğu *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις* (Anábasis Alexándrou; İskender'in Seferi) isimli bu kitap, günümüzde dahi Büyük İskender'e ait en önemli ve güvenilir kaynaklardan biri olarak addedilmektedir.⁷⁰ Mehmed Ali'ye hayran olan ve onu "ikinci Makedonyalı" olarak adlandıran Rifâa et-Tahtâvî, Paşa'nın Büyük İskender'in hayatını okumayı sevdiğini söylemektedir.⁷¹ Bu açıdan, eserin çevrilmesindeki sebep Mehmed Ali ve İskender'in Makedonyalı olması üzerinden kurulan benzerliğe dayandırılmaktadır. Eserin çevrilmesindeki diğer daha önemli saik ise *Napoléon Tarihi*'nde olduğu gibi bu kitabın da İskender'in düzenlediği seferleri askerî açıdan ele alması olmuştur.⁷² Dolayısıyla yukarıda zikredilen beş eserin yani *Katerina Tarihi*, *Târîh-i İtalya*, *Bonabart Tarihi*, *Târîh-i Nabolyon Bonabarta* ve *Târîh-i İskender bin Filibos*'un Arapçaya değil de Türkçeye çevrilmiş olması tercümelerdeki Kavalalı ilgisini bir kez daha vurgular niteliktedir.

3.9. Muhtasaru Tercemeti'l-Meşâhiri'l-Kudemâ el-Felâsife

François de Salignac de la Mothe Fénelon'un (ö. 1715) *Abrégé des Vies des Anciens Philosophes: Avec un Recueil de Leurs Plus Belles Maximes*

⁶⁹ Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th - 20th Centuries)," *Die Welt des Islams* 35, no. 2 (1995): 203-6. Dimitris Tziouvas, *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment* (Aldershot: Routledge, 2003), 48. Meral, "A Survey of Translation Activity," 116.

⁷⁰ Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt," 118. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 172. Azeb ve Mansur, *Matbaatu Bulak*, 111. Eserin İngilizceye tercümesi, E. J. Chinnock tarafından 1884 yılında yapılmıştır. Arrian The Nicomedian, *The Anabasis of Alexander: The History of the Wars and Conquests of Alexander the Great*, çev. E. J. Chinnock (Londra: Hodder and Stoughton, 1884). Eser, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)* adıyla Furkan Akderin tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 2005 tarihinde Alfa Yayınları tarafından basılmıştır. Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005).

⁷¹ İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 173.

⁷² Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, 69. Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt," 119.

isimli Fransızca eseri *Muhtasaru Tercemeti'l-Meşâhiri'l-Kudemâ el-Felâsife* adıyla Abdullah b. Hüseyin el-Mısrî tarafından Arapçaya tercüme edilmiş ve 1252/1836 senesinde Bulak'ta basılmıştır. *Târîhu'l-Felâsife el-Yunâniyyîn* ve *Târîhu'l-Kudemâ el-Felâsife* isimleri taşıyan tercümelemler de muhtemelen aynı kitabın çevirileridir.⁷³

3.10. Bidâyetü'l-Kudemâ ve Hidâyetü'l-Hükemâ

Eser, Tahtâvî tarafından farklı Fransızca kaynaklardan toplanmış antik dönem tarihi üzerine kaleme alınmış yazılardan müteşekkil derlemenin tercümesidir.⁷⁴ *Bidâyetü'l-Kudemâ ve Hidâyetü'l-Hükemâ*, Mustafa Seyyid Ahmed ez-Zerrabî ve Ebu's-Suûd ve Muhammed Abdurrezzak tarafından Fransızcadan Arapçaya çevrilmiş olup ilk baskısı 1254/1838'de, ikinci baskısı 1282/1865'te yine Bulak'ta yapılmıştır.⁷⁵ Cheng-Hsiang, *Târîhu'l-Mısrıyyîn* ve *Târîhu'l-Kudemâ el-Mısrıyyîn* isimli eserlerin *Bidâyetü'l-Kudemâ ve Hidâyetü'l-Hükemâ* adlı çeviriyle aynı olabileceğini ileri sürmektedir.⁷⁶ Gerek içerikleri gerekse çevrildiği dil itibariyle yukarıda Kavalalı ile tercümelemler arasında kurulan ilişkiden bu son iki eserde bahsetmek oldukça zor görünüyor. *Muhtasaru Tercemeti'l-Meşâhiri'l-Kudemâ el-Felâsife*'nin çevrilmesinde Tahtâvî'nin dahlini kaynaklar itibariyle bilemiyoruz. Ancak, kuvvetle muhtemel bu eserin de en azından Tahtâvî'nin tavsiyesiyle tercüme edildiğini söylemek dayanaksız bir varsayım olmayacaktır.

3.11. Letâifu Ahbâri'l-Üvel fî men Tasarrafe fî Mısr min Erbâbi'd-Düvel

Târîh-i İshakî olarak da bilinen ve Muhammed b. Abdulmutî el-İshakî'nin (ö. 1650) eseri olan bu kitap 1251/1835 tarihinde Kahire'de basılmıştır. Ayrıca kitabın, derkenarında dönemin Ezher şeyhi olan ve işgal boyunca Fransızların kurdukları divanda 3 sene boyunca başkanlık yapan Abdullah

⁷³ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 103, 380. Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 245.

⁷⁴ Azeb ve Mansur, *Matbaatu Bulak*, 111.

⁷⁵ Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 245.

⁷⁶ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 220.

Şarkâvî'nin (ö. 1812), *Tuhfetü'n-Nâzırîn fi man Veliye Mısır mine'l-Mülûk ve's-Salâtîn* isimli Mısır tarihinden ve kısaca Fransız işgalinden bahsettiği eseriyle birlikte 1310/1892 senesinde Kahire'de el-Matbaatü'l-Yemeniyye tarafından tekrar basılmış olduğu görülmektedir.⁷⁷

3.12. Mir'âtü'l-Kâinât

Nişancızâde Muhyiddin Mehmed (ö.1621) tarafından kaleme alınan sekiz bölümden oluşan Türkçe yazılmış, yaratılıştan başlayarak Osmanlı dönemine kadar gelen ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının son yıllarını kapsayan umumi bir tarih eseridir. İlk baskısı 1258/1842 ve ikinci baskısı yine Türkçe olarak 1269/1852 senelerinde Bulak'ta yapılmıştır. Eser, İstanbul'da 1290/1873 tarihinde basılacaktır.⁷⁸ 1827'de basılan *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*'dan 15 yıl sonra Osmanlı tarihine ve özellikle de klasik dönemine dair böyle bir eserin basılmaya layık görülmesi 1840 sonrası Osmanlı-Mısır ilişkilerindeki düzelme ile irtibatlandırılabilir.

3.13. İskoç tarihçi William Robertson'dan Yapılan Tercümelere

İskoç tarihçi William Robertson'ın (ö.1793), kaleme aldığı ve 1817 tarihinde dört cilt hâlinde Londra'da basılan *History of the Reign of the Emperor Charles V (1500-1558)* isimli eserinin mukaddimesi, *İthâfu'l-Mülûki'l-Elibba bi-Tekaddüm el-Cemiyât fi'l-Bilâdi'l-Urubba* adıyla Halife Mahmud tarafından Arapçaya çevrilmiş ve 1258/1842'de Bulak'ta basılmıştır. *İthâfu Mülûki'z-Zamân bi-Târîhi'l-İmbarator Şarlkan*, yine aynı kişi tarafından tercüme edilerek I. cildi 1260/1844, II. cildi 1262/1845 ve III. cildi 1266/1849 senesinde Bulak'ta baskıya girmiştir. Şeyyâl'in mukaddime olarak zikrettiği çeviri, muhtemelen dört cilt hâlinde basılan eserin ilk cildini oluşturmaktadır. Çünkü 1850'deki basılan eser üç ciltten oluşmaktadır. Yine bir başka çeviri, Robertson'ın yazmış olduğu ve 1817 tarihinde dört cilt olarak Londra'da basılan *History of America*,

⁷⁷ Cheng-Hsiang, 63,139. Muhammed Abdülmü'tî İshâkî, *Kitâbü Ahbâri'l-Üvel fi men Tasarrafe fi Mısır min Erbâbi'd-Düvel* (Kahire: Matbaatü'l-Yemeniyye, 1310).

⁷⁸ Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 376. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 209. Tahsin Özcan, "Nişancızâde Muhyiddin Mehmed," *TDV İslam Ansiklopedisi* 33 (2007): 161.

Târîh-i Amerika ismiyle Ali Rıza Efendi tarafından İngilizceden Türkçeye kazandırılmış ve 1274/1858'de Bulak'ta basılmıştır.⁷⁹

3.14. Târîhu Mülûki Fransa min Mebdei Mülkihim ilâ el-Melik Lui Filib

Fransız kralları ve dönemlerine dair özet şeklinde Fransızca yazılmış olan eser, Arapçaya Hasan Kasım Efendi tarafından tercüme edilmiş olup 1264/1847'de Bulak Matbaası'nda basılmıştır.⁸⁰ Eserin müellifi ve ismine dair kaynaklarda herhangi bir malumat zikredilmemiştir. Bu eserin Fransız tarihiyle alakalı olmasına rağmen neden Türkçeye değil de Arapçaya çevrilmiş olduğunu izah etmek pek mümkün görünmüyor. Tercüme edildiği tarih itibariyle Kavalalı'nın ilgisi dışında kaldığı söylenebilir. Çünkü bu geç bir tarihtir. Dolayısıyla kuvvetle muhtemel Tahtâvî'nin etkisiyle çevrilmiş olduğunu varsayabiliriz.

3.15. Voltaire'den Yapılan Tercüme

1731'de basılmış olan 1682-1718 tarihleri arasında yaşayan XII. Karl'a dair Voltaire'in (ö.1778) yazdığı *L'Histoire de Charles XII, Roi de Suède, Matâliu's-Şumûs es-Siyer fî Vakâyi'i Karlos es-Sâni Aşar* ismiyle Muhammed Mustafa el-Beyyâ' tarafından tercüme edilmiş ve baskısı 1257/1841'de Bulak'ta yapılmıştır. Yine ilk cildi 1759, ikinci cildiye 1763 tarihinde basılmış olan, 1672-1725 arasında yaşamış Rus imparatoru I. Petro hakkında yazılmış olan, *Histoire de L'Empire de Russie sous Pierre le Grand* isimli iki ciltlik tarih, *el-Ravzu'l-Ezher fî Târîhi Butrusi'l-Ekber* adıyla Ahmed Ubeyd et-Tahtâvî tarafından Arapçaya çevrilerek 1266/1850'de Bulak'ta baskıya girmiştir.⁸¹

⁷⁹ Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 248, 251. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 491. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 300.

⁸⁰ Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 253. Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 521.

⁸¹ Şeyyâl, *Târîh'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye*, 248, 254. Youssef M. Choueiri, *Modern Arab Historiography: Historical Discourse and the Nation-State* (Londra: Routledge, 2003), 213.

3.16. El-Masâbihu'l-Münîre fî Tevârîhi'l-Kurûni'l-Ahîra

Fransız tarihçi Félix Ragon'ın (ö. 1872) 1839'da Paris'te basılan *Abrégé de Histoire Générale des Temps Modernes depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à la mort de Louis XIV* isimli, 1453-1715 arası dönemi işleyen tarihi, Arapçaya Hanefî Hind b. İsmail tarafından tercüme edilerek *El-Masâbihu'l-Münîre fî Tevârîhi'l-Kurûni'l-Ahîra* adıyla 1266/1849'da Bulak'ta basılmıştır.⁸²

1850'lerden sonra da tarih alanında tercüme faaliyetlerine Mısır'da devam edilmiştir. Örneğin, çevirisini Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin (ö.1910) yaptığı ve 1270/1853 ve 1275/1858 tarihlerinde İstanbul'da basılan İbn Haldun'un eseri, *Terceme-i Mukaddime-i İbn Haldun* adıyla 1275/1858'de Bulak Matbaası'nda basılacaktır. Yine, İstanbul'da 1260/1843 ve 1275/1858'de 5 yıl arayla iki defa basılan İslam âleminin büyük âlim ve tarihçilerinden addedilen Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö.923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* isimli meşhur tarihi Bulak'ta 1301/1884'te basılacaktır.⁸³

4. Sonuç

Bulak Matbaası etrafından Kahire'de ortaya çıkan tercüme ve neşir faaliyetleri arasında oldukça az bir yekûn tutan tarih kitaplarındaki ana yönelim batıya dönük olduğu araştırmadaki temel iddiamız idi. Bu bağlamda, makale Kahire'nin ana odağını batı tarihi alanındaki kitapların oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bunun arkasındaki temel sâiklerden birinin de bizzat Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın özel ilgisinden müteşekkil olduğu tespit edilmiştir. Bilimsel, teknik ve askeri sahalarda batıdan yapılan çevirilere paralel şekilde tarih alanındaki çevirilerin de yoğun bir şekilde yine batı tarihiyle irtibatlı eserlerden yapılması Kahire'nin gerçekleştirmeye çalıştığı reform sürecini tamamlar bir mahiyet arz etmiştir. Bu çevirilerin odağını ise Napolyon özelinde Fransız tarihinin oluşturduğu ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, 1836 tarihi sonrasına yani Diller Okulu'nun açılmasından sonraki döneme denk düşen Fransızcadan

⁸² Cheng-Hsiang, "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt," 366.

⁸³ Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise," 388, 391. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, 140, 498. İhsanoğlu, 491.

Arapçaya tercüme edilen kitaplarda Tahtâvî'nin ilgi ve inisiyatifinden bahsetmek makul görünüyor. Zira, şayet Kavalalı için çevrilseydiler Türkçeye çevrilmeleri daha pratik bir durum olurdu.

Yapılan çeviriler, dil ve içerik açısından Mısır bağlamında değerlendirildiğinde, sağlık ve mühendisliğe dair eserlerin tamamının Fransızcadan tercüme edilmiş olduğu görülmektedir. Tarih alanındaki tercümelerde de yine Fransızcanın hakimiyeti bulunmaktadır. Şüphesiz nihai kesinlikte olmamakla birlikte toplamda basılan 570 kitaptan sadece 19 tanesinin tarihle alakalı eserler olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Toplam sayıya oranlandığında bunun %4 gibi oldukça az bir orana tekabül ettiği kolaylıkla gözlemlenmektedir. Tarih kitaplarından dokuzu Fransızcadan, üçü İngilizceden, biri Yunancadan, biri Arapçadan, biri İtalyancadan ve biri de Türkçeden olmak üzere toplamda on altı eser tercüme edilmiştir. Tercüme olmayan diğer üç eserden ikisi Türkçe, diğeri ise Arapça olarak basılmıştır. Tercüme edilen dile bakıldığında yedi kitabın Türkçeye, geri kalan dokuzunun ise Arapçaya çevrildiği görülmektedir. Çevirilerin 14 tanesi Batı tarihinden yapılan tercümelerden oluşmaktadır. Geri kalan iki tercümeden her biri İslam tarihi kapsamında olup *Koçi Bey Risalesi* Türkçeden Arapçaya; *Terceme-i Siyer-i Halebî* Arapçadan Türkçeye çevirisi yapıp basılan kitaplardır. Koçi Bey'in risalesi XVII. yüzyıl başlarında kaleme alınmıştır. Halebî'nin siyerinin ise 1776 senesinden önceki bir tarihte kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Terceme-i Siyer-i Halebî* yazıldığı dönem dikkate alındığında gerek çevirisinin yapıldığı gerekse Bulak'ta basıldığı tarih açısından güncel bir eser olarak kabul edilebilir. Batı tarihinden yapılan tercümelerin sekizi modern Batı tarihiyle alakalı kitaplardan oluşmaktadır. Robertson'ın eserlerinden çevrilmiş kitaplar erken modern dönem Batı tarihiyle ilgilidir. Geri kalan üç çeviri ise kadim döneme dair kitaplardan oluşmaktadır. Yazıldıkları zaman dilimleri açısından bakıldığında Batı tarihinden yapılan on dört eserden on üçünün modern dönemde kaleme alınmış oldukları görülmektedir. Sadece *Târîh-i İskender bin Filibos* milattan sonra II. yüzyılda Yunanca yazılmış bir eser olması hasebiyle diğer tüm tercümelerden ayrılmaktadır.

Yapılan çeviriler ve basılan kitapları Osmanlı bağlamında mukayeseli olarak değerlendirdiğimizde Mısır'daki matbaa ve tercüme faaliyetinin İstanbul'daki tecrübeden istifade ettiği gibi İstanbul'un da Bulak'taki gelişmelerden haberdar olup, basılan bazı kitapları kendisinin tekrar

bastığını söyleyebiliriz. Bu çalışmanın kapsadığı dönemde tarih sahasıyla alakalı tercüme ve neşirlerde her iki tarafın birbirlerinden faydalanarak üçer kitap bastığını tespit etmiş bulunmaktayız. Örneğin, İstanbul Kahire'nin kendisinden önce yayımladığı üç kitabı (Katerina, Bonaparte ve Mir'âtü'l-Kâinât) neşrettiği gibi, Kahire de üç eserin (Mehâsin, Mukaddime ve Taberî tarihi) neşrinde İstanbul'u takip etmiştir. Ancak bu etkileşim mevcut olsa da tarih eserleri açısından genel itibarıyla bakıldığında her iki tarafın büyük oranda kendi mecrasında neşir ve tercüme faaliyeti gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle Mısır'daki batı tarihine dair yoğun ilgi İstanbul'da yayımlanan kitaplarda bulunmamaktadır. Nitekim İstanbul'un ilgisinin ana eksenini Osmanlıların kendi tarihine dair eserler oluşturmaktadır. Bu kapsamda eserler neşredilmekle birlikte, tercüme edilen ve Bulak'ta basılan kitaplardaki yoğun ilgi batıya dönük olmuştur. Bu açıdan Kahire'nin İstanbul'un bir asırlık tecrübesini pek dikkate almadığının ve kendi gündemini oluşturduğunun altını çizmemiz gerekiyor. Diğer taraftan, Kahire'de 1850'ye kadar yakın dönem Mısır tarihiyle alakalı da herhangi bir eser basılmamıştır. Halbuki o dönemde Abdullah Şarkâvî (ö. 1812), İsmail el-Haşşâb (ö. 1815), Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825) ve Halil el-Recebî (ö. 1827?) gibi isimlerin tarih çalışmalarından haberdarız. Fakat bu tarihçilerin yazdıkları hiçbir eser 1850 öncesinde basılmamıştır. Özellikle Halil el-Recebî'nin Kavalalı'nın talebi üzerine kaleme aldığı, yoğun bir Kavalalı propagandası yapan *Târîhu'l-Vezîr Muhammed Ali Bâşa* isimli eserin dahi neşredilmemiş olması dikkat çekicidir. 1828'den itibaren yayın hayatına giren *Vekâyi'-i Mısriyye* ile birlikte eserin basılmasına gerek duyulmamış olması muhtemel duruyor. Zira gazetenin yoğun ve canlı bir propaganda mecrası olarak boy göstermiş olduğu kolayca müşahede edilmektedir. Tüm bu değerlendirmelerle birlikte, tarih eserleri odağında yapılan bu mukayesenin sınırlarını hatırlamak yanlış bir genel değerlendirmenin önüne geçmeyi sağlayacaktır. Zira Bulak'ta yaklaşık 30 sene boyunca basılan 570 eserde ana ilgi teknik, askerî, tıbbî ve bilimsel mevzuların çeviri ve basılması etrafında yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla matbaa ile alakalı araştırmalar bu eserlere de teşmil edildiğinde yapılacak araştırmalar İstanbul-Kahire özelinde mukayeseli bir modernleşme ve batılılaşma okumasını daha anlamlı kılabilir.

Kaynakça

- Abduh, İbrahim. *Âlâmu's-Safahâti'l-Arabiyye*. Kahire: Matbaatü't-Tevekkül, 1944.
- . *Târihu't-Tıbâa ve's-Sahâfe fi Mısr hilâl el-Hamleti'l-Fransiyye, 1798-1801*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1949.
- Adivar, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Ahmed Vâsıf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr (1209-1219/1794-1805)*. Editör: Hüseyin Sarıkaya. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2018.
- Akıncı, Gündüz. *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- Arrian The Nicomedian. *The Anabasis of Alexander: The History of the Wars and Conquests of Alexander the Great*. Çev. E. J. Chinnock. Londra: Hodder and Stoughton, 1884.
- Arrianos, Flavius. *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*. Çev. Furkan Akderin. İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- Azeb, Halid ve Ahmed Mansur. *Matbaatu Bulak*. İskenderiye: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2005.
- Babinger, Franz. *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası: 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat*. Çev. Nedret Kuran-Burçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- . *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: TTK Basımevi, 1982.
- Balcı, Sezai. *Babiâli Tercüme Odası*. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2013.
- Başaran, Ayşe Tek. “The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863.” Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.
- Baysal, Jale. *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

- Beydilli, Kemal. *İki İbrahim Müteferrika ve Halefi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- . *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.
- . *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Boustany, Salaheddine. *The Press During the French Expedition in Egypt, 1798-1801*. Kahire: Al-Arab Bookshop, 1954.
- Castéra, Jean Henri. *Histoire de Catherine II, impératrice de Russie*. C. 1-4. Paris: F. Buisson, 1797.
- Cebertî, Abdurrahman. *Acâibu'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*. Editör: Shmuel Moreh. c. 3. Jerusalem: Printiv Press, 2013.
- . *Mazharu't-Takdîs bi-Zevâli Devleti'l-Fransis*. Editör: Abdürrahim A. Abdürrahim. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1998.
- . *Târîhu Müddeti'l-Fransis bi-Mısr*. Editör: Abdurrahim Abdurrahman Abdürrahim. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Câmiî, t.y.
- Cheng-Hsiang, Hsu. "The First Thirty Years of Arabic Printing in Egypt, 1238-1267 (1822-1851): A Bibliographical Study with A Checklist by Title of Arabic Printed Works." Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1985.
- Choueiri, Youssef M. *Modern Arab Historiography: Historical Discourse and the Nation-State*. Londra: Routledge, 2003.
- Civelek, Yakup. "Mehmed b. Mustafa el-Vânî ve Vankulu Lûgatı." *EKEV Akademi Dergisi* 1, no. 3 (1998): 355-62.
- Diriker, Ebru. "On the evolution of the interpreting profession in Turkey: from the Dragomans to the 21st century." içinde *Tradition, Tension and Translation in Turkey*, Editörler: Şehnaz Tahir Gürçağlar, Saliha Paker ve John Milton, 89-105. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2015.
- Driault, Edouard. *Napoleon'un Şark Siyaseti: Selim-i Sâlis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*. Çev. M. Fuad Köprülüzade. Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1329.

- Fahmy, Khaled. "The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848." içinde *The Cambridge History of Egypt*, Editör: M. W. Daly, 139-79. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Gerçek, Nüzhet. *Türk Matbuatı*. Ankara: Gezgin Kitabevi, 2002.
- Heyworth-Dunne, J. *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*. Londra: Burleigh Press, 1938.
- . "Printing and Translations under Muhammad Ali of Egypt: The Foundation of Modern Arabic." *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1940.
- Hitti, Philip K. *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present*. New York: Palgrave Macmillian, 2002.
- Hitzel, Frédéric, Editör: *Enfants De Langue et Drogmans-Dil Oğlanları ve Tercümanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. Çev. Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*. İstanbul: IRCICA, 2006.
- İshâkî, Muhammed Abdülmü'tî. *Kitâbü Ahbâri'l-Üvel fî men Tasarrafe fî Mısır min Erbâbi'd-Düvel*. Kahire: Matbaatü'l-Yemeniyye, 1310.
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.
- . *Türk Kitap Tarihi, Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.
- Kaçalin, Mustafa S. "Mütercim Asım Efendi." *TDV İslam Ansiklopedisi* 32 (2006): 200-202.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risâlesi*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzyiya, 1303.
- Koloğlu, Orhan. *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.
- . *İlk Gazete İlk Polemik*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- . *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*. Çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Müteferrika Yayınları, 1998.

- . *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- . *Takvim-i Vekayi: Türk Basınında 150 Yıl*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, t.y.
- . *Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017.
- Krusinski, Judasz Tadeusz. *Târih-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhûr-ı Afgâniyân ve Sebeb-i İnhidâm-ı Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safeviyyân*. Çev. İbrahim Müteferrika. Kostantiniyye: Dârü't-Tıbâati'l-Mamûre, 1729.
- Kut, Turgut ve Fatma Türe. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*. İstanbul: Ünal Ofset, 1996.
- Lewis, Bernard. *İslam ve Batı*. Çev. Çağdaş Sümer. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017.
- . *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- . *Tarihte Araplar*. Çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Anka Yayınları, 2003.
- Meisami, Julie Scott ve Paul Starkey, *Encyclopedia of Arabic Literature*. c. 2. Londra: Routledge, 1999.
- Meral, Arzu. "A Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire." *Osmanlı Araştırmaları*, 2013, 105-55.
- . "Kahire'den Avrupa'ya Açılan Kapı: Medresetü'l-Elsün (Diller Okulu, 1835)." *Osmanlı Araştırmaları* 37 (2011): 77-98.
- Murâdî, Es-Seyyid Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâni Aşer*. c. 1. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
- Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Âsım Efendi Tarihi: Osmanlı Tarihi 1218-1824/1804-1809*. Editör: Ziya Yılmaz. c. 1. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Na'eh, Yaron Ben. "Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire." içinde *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Editör: Gad Nassi, 35-82. İstanbul: The Isis Press, 2001.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

Özcan, Tahsin. “Nişancızâde Muhyiddin Mehmed”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 33 (2007): 161.

Özege, Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. c. 1. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971.

———. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. c. 2. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1977.

Pedersen, Johannes. *The Arabic Book*. Çeviren Geoffrey French. Princeton: Princeton University Press, 1984.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Râfiî, Abdurrahman. *Târîhu 'l-Hareketi 'l-Kavmiyye ve Tatavvuri Nizâmî 'l-Hükm fî Mısır*. c. 1. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1981.

Raphaël, Don. *Dizionario Italiano e Arabo*. Kahire: Bulak Matbaası, 1238.

Rıdvân, Ebu'l-Futûh. *Târîhu Matbaati Bulak ve Lamha fî Târîhi 'l-Tibâa fî Büldâni 'ş-Şarki 'l-Evsat*. Kahire: El-Matbatü'l-Emîriyye, 1953.

Sabev, Orlin. *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

———. “Waiting for Godot: The Formation of Ottoman Print Culture.” içinde *Historical aspects of printing and publishing in languages of the Middle East: papers from the third symposium on the history of printing and publishing in the languages and countries of the Middle East, University of Leipzig, September 2008*, Editör: Geoffrey Roper, 101–120. Leiden: Brill, 2014.

Sevük, İsmail Habib. *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümeler*. c. 1. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940.

———. *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garptan Tercümeler*. c. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1941.

Shayyâl, Jamal al-Dîn. *A History of Egyptian Historiography in The Nineteenth Century*. Alexandria: Alexandria University Press, 1962.

- Silvera, Alain. "The First Egyptian Student Mission to France under Muhammad Ali." *Middle Eastern Studies* 16, no. 2 (1980): 1-22.
- Sinoué, Gilbert. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa: Son Firavun*. Çev. Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Strauss, Johann. "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th - 20th Centuries)." *Die Welt des Islams* 35, no. 2 (1995): 189-249.
- . "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt: A Pioneering Effort and its Results." içinde *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*, Editör: Saliha Paker, 108-47. Boğaziçi Üniversitesi Press, 2002.
- Şeyyâl, Cemalettin. *Târîhu't-Terceme fî Mısır fî Ahdi'l- Hamleti'l-Fransiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1951.
- . *Târih'ut-Terceme ve'l Hareketi's-Sekâfiyye fî Asri Muhammed Ali*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1951.
- Tahtâvî, Rifâa Râfi'. *Paris Gözlemleri*. Çev. Cemil Çiftçi. İskenderiye: Ses Yayınları, 1992.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Toderini, Giambattista. *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*. Çev. Mehmet Serdar Bekar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Türk, Nikola. *Hamletü Bunabart ile's-Şark, Mahtûtatü Nikola et-Türk*. Editör: Emel Beşşûr. Trablus: Jarrou Press, 1993.
- Tziouvas, Dimitris. *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*. Aldershot: Routledge, 2003.
- Vatikiotis, Panayiotis Jerasimof. *The Modern History of Egypt*. Londra: Cox & Wyman Limited, 1969.
- Verdery, Richard N. "The Publications of the Bülâq Press under Muḥammad 'Alî of Egypt." *Journal of the American Oriental Society* 91, no. 1 (1971): 129-32.

Wendell, Charles. *The Evolution of the Egyptian National Image: From its Origins to Ahmad Lutfi al-Sayyid*. Berkeley: University of California Press, 1972.

Yazıcı, Nesimi. “Vekayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz.” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, no. 2 (1991): 267-78.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

European-Israeli Military Relations during Israel's Regional Conflicts (2006-2016)

Mohammed Abu Saada* & Yildirim Turan**

Abstract

The study aims to answer the question of the nature of European-Israeli military relations during the time of four conflicts in the Middle East region; one with the Lebanese Hezbollah, and three in the Gaza Strip. In this view, we divided the study into three principal parts. The first part focuses on European-Israeli military relations by addressing three phases. The first phase from 1949 to 1967, i.e. from the establishment of the State of Israel to the Six-Day War; the second phase from 1967 to 1993, i.e. the period that preceded the peace agreement between the Israelis and Palestinians, the Oslo Accord; and the third phase from 1993 to 2006, which addresses the period preceding the Israeli war on Lebanon. The second part examines the justifications for the military relations between Europe and Israel through a review of Israeli and European concerns that stimulate the existence of military relations between them. The third part addresses the areas of armament and military exercises between EU countries and Israel from 2006 to 2016. The study concludes by providing several findings, most prominently, that European-Israeli military relations were not seriously affected during Israel's regional conflicts in the period of 2006-2016.

Keywords: Israel, Europe, Military Relations, Regional Conflicts, Middle East

* PhD Candidate Sakarya University, TR, Middle East Institute, orcid.org/0000-0001-9052-8084, bshh1979@hotmail.com

** Assistant Professor, Sakarya University, TR, Middle East Institute, orcid.org/0000-0001-7440-9237, yildirimturana@sakarya.edu.tr

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 209-232
Geliş Tarihi: 11.05.2020
Kabul Tarihi: 05.10.2020
DOI: 10.26513/tocd.735508

İsrail'in Bölgesel Çatışmaları (2006-2016) Boyunca Avrupa-İsrail Askeri İlişkileri

Mohammed Abu Saada* & Yıldırım Turan**

Öz

Bu çalışmada 2006-2016 yılları arasında Avrupa-İsrail arasındaki askeri ilişkilerin yapısı hakkındaki sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen dönemde Ortadoğu'da dört savaş yaşanmıştır. Bu savaşlardan biri İsrail ve Lübnan Hizbullah'ı arasında, diğer üçü ise İsrail ve Hamas arasında Gazze Şeridinde meydana gelmiştir. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Avrupa-İsrail askeri ilişkilerinin tarihi üç aşamada incelenmiştir. Birinci aşama 1949-1967 yılları arasındaki, yani İsrail'in kuruluşundan Altı Gün Savaşları'na kadar devam eden dönem. İkinci aşama, 1967-1993 yılları arasındaki, yani İsrail ve Filistin arasındaki Oslo Anlaşması'ndan önceki dönemdir. Üçüncü aşama ise 1993-2006 yılları arasındaki, yani İsrail'in Lübnan'a saldırısından önceki döneme tekabül etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa-İsrail askeri ilişkilerinin gerekçeleri incelenmiştir. Bu kısımda İsrail'in çekinceleri ile Avrupa'nın çekincelerinin yanı sıra, tarafların ortak çekinceleri ve bunun sonucunda Avrupa Birliği (AB) devletleri ile İsrail arasında askeri ilişkilerin doğuşu üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son kısımda ise AB ülkeleri ile İsrail arasında 2006-2016 yılları arasındaki dönemde silahlanma ve askeri eğitim alanlarındaki ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmada Avrupa ve İsrail arasındaki askeri ilişkilerin 2006-2016 yılları arasındaki dönemde etkin ve gerçek bir şekilde yaşananlardan etkilenmediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Avrupa, Askeri İlişkiler, Bölgesel Çatışmalar, Ortadoğu

* Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-9052-8084, bshh1979@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-7440-9237, yildirimturan@sakarya.edu.tr

1. Introduction

The significance of this study lies in the fact that it highlights the role that could be played by major EU countries in the Middle East due to the cumulative impact of their economic activities there, especially when considered that they repeatedly call for an urgent need to apply international law provisions. Therefore, the European Union is qualified to play a significant role in the Middle East, noting that Iran and some Arab countries are in favor of a more influential EU in the region vis-à-vis the United States' established power and influence in the region.

The study follows a descriptive approach rather than conventional explanations in assessing Israeli-European relations. Accordingly, it reveals that European-Israeli military relations were not affected by Israeli wars in the region during the period from 2006 to 2016. That said, the language of interests, according to political realism, has prevailed over the political idealism of the European Union. The paper analyzes several reports and studies, in Hebrew, English, and Arabic, that address European-Israeli military relations both in training and armament in order to provide answers to following questions: What is the nature of Israeli-European military relations? What are the justifications for European-Israeli military relations? What are the arms deals that were concluded between the EU and Israel during the period from 2006 to 2016? What are the joint military exercises that were held by the European Union and Israel between 2006 and 2016?

After the collapse of the Soviet Union in 1991, Israel remained as one of the few countries that maintained a comprehensive national military doctrine shaping every aspect of its national security. The design of buildings, hospitals, and educational institutions has been widely influenced by the Israeli military doctrine.¹ Since 1949, Israel has been in a state of general mobilization for ensuring regional military superiority in anticipation of any development that may affect its national security.²

This may help explain why Israel is one of the most warring countries of recent times. Israel fought a war against the Arab states in 1948,³ which

¹ Kenneth S. Brower, "The Israel Defense Forces, 1948-2017," *BESA Bar-Ilan university*, May 28, 2018, 6.

² *Ibid.*, 7

³ Meir Pa'il, "Israeli Wars: The War of Independence," 1998, accessed October 14, 2019, <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=1509>.

resulted in the creation of the ‘State of Israel’, and joined France and Britain in the tripartite aggression against Egypt in 1956, in addition to the Six-Day War in 1967 and the October 1973 War.⁴ In contemporary history, Israel was involved in four regional conflicts during the period from 2006 to 2016. The first was between Israel and Lebanon, more specifically the Lebanese Hezbollah. This war on July 12, 2006, caused the death of at least 1,109 Lebanese citizens, the vast majority of whom were civilians, injured 4399, and displaced one million people. On the Israeli side, 165 were killed, and more than 100 were injured.⁵ The remaining three conflicts were between Israel and the Palestinian factions in the Gaza Strip. The first conflict was on December 27, 2008, and lasted for 21 days. Israel used about 80 warplanes and non-conventional weapons against the Palestinians, most notably air-burst white phosphorus shells and depleted-uranium munitions. More than 1,436 Palestinians, including 410 children, 104 women, and about 100 elderly were killed, and more than 5400 others, half of them children, were injured. Israeli authorities admitted that 13 Israelis, of whom 10 were soldiers, were killed, and 300 others were injured. In the second conflict, which started on November 14, 2012, and lasted for 8 days, 162 Palestinians were killed, and about 1,300 others were injured, while 20 Israelis were killed and 625 injured. Finally, the third conflict, which started on July 7, 2014, and lasted for 51 days, circa 2,322 Palestinians were killed and about 11 thousand were injured, while on the other side 68 Israeli soldiers and 4 civilians and one foreign worker, were killed, and 2,522 were injured, including 740 soldiers. The losses of the national economy in the Gaza Strip were estimated at 5 billion dollars.⁶

Some Western reports have described European-Israeli relations as rich and ambiguous. There is considerable cooperation at the geostrategic level to confront common threats such as Iran’s nuclear power. However, there is a European stance that rejects any Israeli move that could destabilize

⁴ Jacob Abadi, “Egypt’s Policy Towards Israel: The Impact of Foreign and Domestic Constraints” *Israel Affairs Journal*, (2006) vol:12, accessed January 10, 2019, doi: 10.1080/13537120500382040.

⁵ Amin Hoteit, “The 2006 War on Lebanon: Background, Performance and Results”, *Aljazeera*, August 18, 2006, accessed October 14, 2019, <https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2006/8/15>.

⁶ Alaa Atalla, “Three Israeli wars on Gaza,” *Anadolu Agency*, December 29, 2016, accessed September 29, 2019, <https://www.aa.com.tr/ar>.

the Middle East such as the crises caused by the Six-Day War in 1967, the October War in 1973, the Lebanon War in 1982, and the Gaza War in 2008 as well as the two Intifadas in 1987 and 2000 that were mainly provoked by Israel.⁷

The relations between EU countries and Israel are described as unique for two main reasons. First, because Israel enjoys a privileged position vis-à-vis Europeans despite political differences, and second because of strong cultural links and mutual understanding.⁸ However, European foreign policy can be considered controversial.⁹ It has become clear that European policy is inconsistent, after the apparent divergence in both its foreign policies and international relations.¹⁰ While EU countries have several diversified relations with Israel, their policies toward Israel can still be described as tense and contradictory.¹¹

One of the objectives of the European colonial endeavor in the Middle East region was the fulfillment of the Zionist movement's dream of establishing a state in Palestine for Jews.¹² Despite the historical and cultural rapprochement between Europeans and Israelis, large protests spread throughout Europe against the Israeli blockade of the Gaza Strip. Despite military and security ties between Israel and EU countries, the British Labor Party criticized the then Prime Minister David Cameron for the nature of his relations with Israel demanding a clear position on Israeli policy toward Palestinians. Also, Sayeeda Warsi, a member of the House of Lords and co-chair of the Conservative Party, resigned in protest of Britain's position on Israel's war on the Gaza Strip in 2014. French Foreign Minister Laurent Fabius also criticized Israel during the same war saying that a country's right to self-defense does not justify killing children and

⁷ Caroline du Plessix, *The European Union and Israel A lasting and ambiguous "special" relationship*, trans. Judith Grumbach, Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem, (Jerusalem: 2011), 1.

⁸ Ibid, 2.

⁹ Ibid.

¹⁰ Mueller, "Europe's Foreign Policy," 28.

¹¹ Ibid., 31.

¹² "Israeli-European Relationship An Old Alliance and Common Goals," *Al-Bayan*, 22 December 2000, Accessed 17 June 2020. <https://www.albayan.ae/one-world/2000-12-22-1.1092115>

massacring civilians. And, Spain and Britain threatened to stop arms sales to Israel.¹³ The European policy towards Israel was not limited to official statements and widespread protests. For a large number of EU countries decided to suspend the import of Israeli products coming from Israeli settlements that were built in territories occupied since 1967. This implied that Israel should withdraw from these territories, which were considered Palestinian soil.¹⁴

The most controversial issue between Israel and the EU, and the most serious point from the Israeli perspective, is the Europeans' conviction that Judaism is merely a religion, and that Jews have no right to create a Jewish homeland,¹⁵ which led the Israeli Foreign Ministry to describe the European positions as hostile towards Israel and the statements of EU countries as pro-Palestinian.¹⁶ Therefore, we can conclude that while both the EU and Israel share a common interest in ensuring regional stability, they often disagree on the adoption of a common strategy to do so. Overall, their disagreement is related foremost to the Palestinian question.¹⁷

There are clear differences between the European Union's foreign policy principles and actual international relations. Whereas the values of the EU are closer to idealism, its relations with Israel are closer to realism aiming at the pursuit of interests. Therefore, while the foreign policy of the European Union towards Israel may vary from time to time, its international relations including military relations with Israel, have not been significantly altered. This study aims to show that thanks to arms deals between the EU and Israel and their joint military exercises the Israeli-European military relations were not seriously affected even during periods of Israeli regional wars between 2006 and 2016, and that interests prevailed over principles. Some numbers show that some EU countries are ranked right after the United States with respect to arms deals, namely France, Germany, the

¹³ Bryant Jordan, Why the US Military Puts Israel, Gaza in Europe, *Military*, 7-8-2014, <https://www.military.com/daily-news/2014/08/07/why-the-us-military-puts-israel-gaza-in-europe.html>

¹⁴ Guy Harpaz, Asaf Shamis, Normative Power Europe and the State of Israel: An Illegitimate EUtopia?, *JCMS 2010* Volume 48. Number 3. pp. 579–616, p599.

¹⁵ דרפ (Freddie Ethan, "Now: Strengthen European-Israeli relations," July 2018, <https://jcpa.org.il/article/>)

¹⁶ Du Plessix, *The European Union and Israel A lasting and ambiguous "special" relationship*, 1.

¹⁷ Ibid, 8.

United Kingdom (still listed despite Brexit), Belgium, and Romania as well as other countries.¹⁸ In terms of training, Israel turned to Europe after the turbulence in relations with Turkey.¹⁹ At the level of trade relations between the EU and Israel, the EU has become Israel's leading trading partner. Trade between Israel and the EU has increased from 2 billion euros a year prior to 1975 to 36 billion euros in 2017.²⁰

2. Nature of European-Israeli Military Relations: A Historical Background

During the period before the creation of the 'State of Israel' in 1948, the European continent was at the heart of the Zionist diplomacy. Through his relations with European leaders, Theodor Herzl had sought to establish the 'State of Israel' and his idea succeeded. After the end of the First World War, the League of Nations mandated (handed over) Palestine to the rule of Great Britain which lasted until 1948. Britain issued the Balfour Declaration in 1917, which stipulated "the establishment of a national home for the Jewish people in Palestine," considering Palestine a land without a people.²¹ Soon after that, Zionist armed groups trained by Britain started to wage attacks – which they codenamed them as "wars of liberation" – on Palestinian territories against indigenous people. During these raids, Zionist guerillas used European weapons, more specifically weapons purchased from Czechoslovakia.²² In order to evaluate European-Israeli relations after Israel's creation, the next section divides them into three stages as follows.

¹⁸ Dylan Macchiarini Crosson, "Arming Instability, "EU-Israel arms trade and the EU Common Position", *Centre for European Policy Studies (CEPS)*, July 2020, accessed October 16, 2020, https://www.sinequanon-eu.com/wp-content/uploads/2020/07/SQN1_Jul20_ArmingInstability.pdf

¹⁹ Ellen Gerrish, "Summaries of the working papers of the European Foreign Policy Conference on the Palestinian Issue," *Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations*, March 13, 2014, accessed September 28, 2019, <https://www.alzaytouna.net/2014> .

²⁰ Noah Landau, "Curse and welcome: The complicated truth about Israeli-EU relations" *Haaretz*, May 25, 2018, accessed February 12, 2019, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.6116035> .

²¹ Abdul Wahab Al-Kayyali, *The Modern History of Palestine*, (Beirut: Arab Foundation for Studies and Publishing, 1990), 88.

²² Emmanuel Navon, "Israel and Europe: Looking Back, Looking Ahead," *The Jerusalem Institute for Strategy and Security*, July 08, 2018, accessed September 15, 2019, <https://jiss.org.il/en/navon-israel-and-europe>

2.1. First Stage (1949-1967)

This stage encompasses the creation of the State of Israel in 1948 up to the Six-Day War between Israel and several Arab countries in June 1967, and the Suez Crisis in 1956.²³ The Suez Crisis erupted on October 29, 1956, when Israeli Armed Forces pushed into Egypt toward the Suez Canal after Egyptian President Gamal Abdel Nasser (1918-70) nationalized the canal, a valuable waterway that controlled two-thirds of the oil that went to Europe. The Israelis were soon joined by French and British forces, which nearly brought the Soviet Union into the conflict and damaged their relation with the United States. In the end, Egypt emerged victorious, and the British, French, and Israeli governments withdrew their troops in late 1956 or early 1957. This incident was a pivotal event between Cold War superpowers.²⁴ Ten years later, the Six-Day War broke out in which at the end Israel occupied the West Bank, the Gaza Strip, and the Egyptian Sinai,²⁵ relying mainly on European arms. The only military and diplomatic ally of Israel in Europe in the 1950s was France,²⁶ who was among the first countries to establish diplomatic relations with Israel on May 11, 1949 and contributed actively to the consolidation of the young state.²⁷

Israel also relied on the purchase of arms from European countries, specifically the remnants of World War II, from its inception up to the Six-Day War in 1967. Between 1954 and 1967, France was the leading provider of sophisticated weapon systems to Israel after the French government and President Charles de Gaulle adopted a policy of providing extensive assistance to Israel, including the sale of Strike-master, Organ, and Mirage fighter aircraft and IMX 13 light tanks, as well as shells and light weapons.²⁸ France also provided the Israeli navy with missiles and

²³ Freddie Eitan, "Right now: Strengthen Europe-Israel relations," *The Jerusalem Center for Public and State Affairs*, July 29, 2018, accessed May 19, 2019, <http://jcpa.org.il/article/>

²⁴ "Suez Crisis," *History*, accessed October 01, 2020, <https://www.history.com/topics/cold-war/suez-crisis>

²⁵ Abadi, "Egypt's Policy Towards Israel," vol:12.

²⁶ Navon, "Israel and Europe."

²⁷ "France and Israel," *France Diplomacy*, accessed February 25, 2019, <https://www.diplomatie.gouv.fr/ar/>

²⁸ Uzi Eilam, "Israel's industrial security relationship with Europe," *The Prisoner's Center for Studies*, October 02, 2006, accessed July 22, 2019, <https://alasa.ps/ar/index.php?act=post&id=275>

sponsored the construction of the Israeli nuclear reactor in Dimona.²⁹ However, the French armament of Israel did not last long, as President De Gaulle later imposed a ban on the sale of arms to Israel³⁰ for two reasons. First, for Israel's Six-Day War against Arab countries, in which France took a neutral stance, and within the framework of a French decision to ban the sale of weapons to combat areas.³¹ Second, the war between France and Algeria had ended, and France did no longer need an ally against the Arabs.³²

Between 1965 and 1967, Israel purchased arms that were remnants of the Second World War such as the Sherman and Centurion tanks, armored personnel carriers, field guns, the British Matt Ur aircraft, and the early American Patton tanks, which were traded in Europe. Also, Britain and Israel cooperated in developing the Chieftain tank during the period from 1965 to 1967, but the project was later hindered when the British government rejected the Israeli war in 1967.³³

2.2. Second Stage (1967-1993)

The second stage extends from 1967, in the aftermath of the Six-Day War, until the signing of the Oslo Accords between Palestinians and Israelis in 1993. During this period, Israel sought to strengthen its relations with European countries beyond Britain and France. In this context, Israel conducted extensive military and security talks with Germany for the development of military technology, defense systems, and submarine construction. Israel also acquired arms deals with Italy, and Sweden cooperated with Israel in military research.³⁴ However, during the October 1973 war between Egypt and Israel, nine European countries including the UK, Germany, and Spain, refused to permit the US to use their territory and air space for transferring arms supplies to Israel, although other countries such as Portugal and the Netherlands opened their air space

²⁹ Eitan, "Right now."

³⁰ Eilam, "Israel's industrial security."

³¹ Navon, "Israel and Europe."

³² Eilam, "Israel's industrial security."

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

for these activities. Also, some European countries sought to strengthen their relations with Arab countries, especially after the 1973 oil embargo, and they supported the Palestine Liberation Organization (PLO) in international forums. France also criticized the signing of the Camp David Accords between Egypt and Israel in 1978 because of the PLO's exclusion. France succeeded through the Venice Declaration in 1980 in convincing its European Economic Committee (EEC) partners to invite the Palestine Liberation Organization to attend the summit, and the declaration called for recognition of Palestinians' right to self-government and the PLO's right to be connected to peace initiatives. However, some European countries such as the Netherlands and West Germany showed sympathy with Israel.³⁵

2.3. Third Stage (1993-2006)

This stage extends from 1993, the aftermath of the Oslo Accords, until the Israeli war on Lebanon in the summer of 2006. During this period, European-Israeli military relations became closer and more public. In 1999, Israeli Defense Minister Ehud Barak and French Defense Minister Alain Richard signed an agreement for cooperation in security industries. Moreover, Israel appointed military attachés to France, Germany, Italy, Belgium, the Netherlands, and Luxembourg to discuss military cooperation. Israel also purchased naval weapons from Italy. Finland did not hesitate to be the first European country to purchase the advanced anti-tank Rafael missile from Israel. Israel, on the other hand, tried to establish a military rapprochement with Spain, Portugal, and Sweden, which helped strengthening its security relations. Besides, Israel appointed a military representative to Denmark to coordinate areas of military rapprochement with Scandinavian countries. Israel appointed a military attaché in Poland as well to enhance the promotion of arms sales. Thus, Israel's victory in its military wars against Arab countries in 1948 and 1967, together with signing a peace agreement with the Palestinians in 1993, contributed significantly to the strengthening of European-Israeli military relations, including exports, imports, military and security industry, and forensics. Even the electronic warfare systems have been present in European-Israeli military relations. Israeli military industries have become competitive with

³⁵ Navon, "Israel and Europe."

the military industries of both Britain and France on European markets.³⁶ Still, Israeli-European relations were occasionally strained, as in 2000, due to the failure of Palestinian-Israeli negotiations at Camp David and the eruption of a new Palestinian uprising in the same year.³⁷

Relations between Israel and European Union countries can be described as complicated. These relations started through economic, commercial, scientific, and cultural cooperation, and then were furthered on political, security, and military levels, especially in the light of defense cooperation. However, European-Israeli military relations have seen ups and downs due to differences in the assessment of many regional issues. EU countries are seen as supporters to reach a peaceful solution between Arab countries and Israel through granting the Palestinians a state on the 1967 borders, and opposing measures that may hinder this including Israeli settlements in the Palestinian territories, especially in the West Bank.³⁸ The main cause for an improvement of Israeli-European relations during this period is the signing of the Oslo Accords by the Palestinians and Israelis in 1993, which boosted European openness to the Middle East region in general, and toward Israel in particular.³⁹

3. Contemporary Justifications for Military Relations between Europe and Israel

It is undeniable that there are common interests between Israel and EU countries, mainly southern European countries because of their geographical proximity to Israel. This may be considered the main pillar for justifying relations between Israel and EU countries in many areas, especially in the military realm. In this context, we will try to address the

³⁶ Eilam, "Israel's industrial security."

³⁷ Oded Eran, "Israel-EU relations step forward, two back," *RAMBI*, May 2009, accessed December 14, 2018, <http://aleph.nli.org.il>

³⁸ Tsilla Hersheco, "Israel-EU Security and Defense Relations in the Context of the 'Arab Spring'," *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 25 | 2014, accessed March 27, 2019, <https://journals.openedition.org>

³⁹ Ayman Fat'hia, *Evolution of European Union's Foreign Policy Towards the Palestinian cause from Madrid Peace Conference in 1991 to Palestinian Legislative Elections in 2006*, (MA thesis, Birzeit University, Ibrahim Abu-Lughod Institute for International Studies, 2010), p. 139.

most significant justifications for military relations between Israel and the EU countries as follows.

3.1. Israeli Concerns

Israel's security concerns and its preparations for irregular wars are among the critical starting points of Israeli-European military rapprochement.⁴⁰ In previous defense strategy, Israel was self-reliant in conflicts with neighboring countries, especially due to the existence of Israeli nuclear weapons that Israel has been considering a deterrent weapon. Yet, contemporary Israeli strategy relies on military cooperation with EU countries, whether through NATO or bilateral military relations with European countries.⁴¹ A reason for that could be the erosion of Israel's unilateral deterrence according to assessments of the Israeli leadership. For instance, Itai Virob, an Israeli Brigadier General, who commanded the Gaza Division of the Israeli Army, said that Israel did not achieve deterrence toward Gaza in the 2014 offensive,⁴² which led to significant changes in the Israeli military establishment including the replacement of Israeli army leaders involved in that war.

In addition to these changes in the Israeli military command, the Israeli army has developed plans and strategies in anticipation of any military confrontation that may not be undertaken by regular armies such as confrontations with the Lebanese Hezbollah, Hamas, ISIS, and al-Nusra Front, against whom Israel needs security and military cooperation with many international powers, especially EU countries.⁴³

3.2. European Concerns

The European countries' most significant concerns are related to illegal migration and international terrorism. Especially in times of economic

⁴⁰ David J. Ingel, "Prospects For Closer Israeli-NATO Cooperation," (Master Thesis, Naval Postgraduate School, 2015)

⁴¹ Ingel, "Prospects For Closer Israeli-NATO Cooperation."

⁴² Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2016), 97.

⁴³ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, 100.

difficulties and security and identity crises, there has been a great stimulus for European countries to cooperate with Israel.⁴⁴ It is noteworthy that Europe suffered a great deal of economic turmoil due to the financial crisis of 2008 and after China flooded European markets with its products resulting in the closure of factories and increasing unemployment in European countries. Consequently, many internal problems occurred, which have coincided with the emergence of a popular anti-migration trend in EU countries. This has prompted European governments to cooperate with many states in the realm of security and intelligence, including Israel, to reduce mass immigration to Europe. Besides, European concerns also included the safety of energy supplies to Europe and the smuggling of drugs into the continent. The countries of southern Europe are the most affected ones by the issues of immigration, drugs, and terrorism,⁴⁵ especially considering their geographical proximity and emerging challenges from the Middle East.⁴⁶

Moreover, there are growing threats posed by jihadist organizations worldwide, in addition to the threats of cyber warfare including the disturbance of the internet infrastructure between Israel and Europe.⁴⁷ Moreover, the European governments' rapprochement with Israel in fighting terrorism and illegal migration has been recently boosted, especially after the access of far-right parties to power in many European countries.⁴⁸

3.3. Common Concerns

There are many common concerns and interests that promote military and security cooperation between Israel and European countries. Major commonalities are as follows.

⁴⁴ Toby Greene and Jonathan Rynhold, "Where Israel and Europe Go From Here, Why Economic and Strategic Cooperation Have Never Been Better," *Foreign Affairs*, July 12, 2017, accessed January 24, 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles>

⁴⁵ Hollis, "Europe and the Middle East," 25.

⁴⁶ Patrick Mueller, "Europe's Foreign Policy and the Middle East Peace Process: The Construction of EU Actorness in Conflict Resolution," *Perspectives on European Politics and Society Journal* (2013), accessed August 25, 2019, doi: 10.1080/15705854.2012.732397.

⁴⁷ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, 97.

⁴⁸ Greene And Rynhold, "Where Israel and Europe Go From Here."

3.4. The Civil War in Syria

The Syrian war has become a source of concern for both European countries and Israel because they fear spilling over effects from Syria to neighboring countries, including Jordan, Lebanon, Iraq, Turkey, and Israel. EU countries were also concerned about the likely expansion of the Syrian crisis to the West, especially because many young Europeans have joined rebel groups in Syria⁴⁹ in addition to the critical influx of refugees to Europe and the emergence of terrorist operations within European borders.⁵⁰ Besides, the Israeli army had been in a state of control and anticipation in Israel's northern border during 2014-2015 after Russia's military intervention in Syria, which disrupted the balance of power and reshuffled the cards in the Syrian crisis.⁵¹

3.5. The Iranian Role in the Middle East

Despite the Israeli rejection of European efforts for the nuclear agreement with Iran through the 5 + 1 format,⁵² both European countries and Israel agree that Iran should not possess a nuclear weapon and take Iran's nuclear agenda seriously.⁵³ In 2003, France, Germany, and Britain established an international alliance with the United States, Russia, and China for diplomatic and financial sanctions that should be imposed on Iran.⁵⁴ Meanwhile, Israel has been seeing the Iranian nuclear issue as an existential threat.⁵⁵ Iranian military intervention in Syria has been another source of concern for both Israel and the EU.⁵⁶ It is worth mentioning that

⁴⁹ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

⁵⁰ Nedal Watad, "The recovery of Israeli military industries due to European crises" *The New Arab*, August 19, 2017, accessed June 15, 2019, <https://www.alaraby.co.uk/politics>

⁵¹ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, 97.

⁵² "The Iranian nuclear agreement and its impact on "Israel - Turkey - Pakistan - Afghanistan"," *Democratic Arab Center*, accessed October 5, 2019, <https://democraticac.de/?p=47160>.

⁵³ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

⁵⁴ Du Plessix, *The European Union and Israel A lasting and ambiguous "special" relationship*, 8.

⁵⁵ Yoaz Hendel, "Iran's Nukes and Israel's Dilemma," *Middle East Forum*, Winter 2012, accessed April 24, 2019, <https://www.meforum.org/3139>.

⁵⁶ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

Israel has informed France of the existence of an Iranian desire to carry out a collective attack against Europeans targeting European airports and aircraft, which was considered an example of Israeli-European cooperation to counter threats coming from Iran.⁵⁷

3.6. The newly discovered East-Mediterranean Gas

There is now an alliance of Israel, Egypt, Cyprus, and Greece called the “Eastern Mediterranean Alliance” for coordination and cooperation for the exploration of natural gas in Mediterranean waters and the achievement of economically feasible projects related to the utilization of natural gas reserves through mutual deals, and the extension of gas pipelines or the use of LNG platforms.⁵⁸

In this regard, Israel has been keen to use this area as a tool to boost its relations with EU countries given that the EU is an influential international player. Moreover, Israeli-European relations have proved greatly helpful in recovering Israel’s political image at the international level regarding Israeli military conduct in Palestine and the neighboring region.

4. Areas of Armament and Military Exercises between EU Countries and Israel

Israel is situated in a hot conflict zone, in particular on its northern border with the Lebanese Hezbollah and on its southern border with the Palestinian Hamas. Hamas does not only refuse to recognize Israel as a state but denies its existence, although it has lately agreed to “the creation of a Palestinian state along the 1967 borders in a gradual manner.”⁵⁹ Hamas maintains a willingness to embrace military actions against Israeli interests, and denies

⁵⁷ Eitan, “Right now.”

⁵⁸ Khaled Fouad, “Eastern Mediterranean Gas: Taking an Unpaved Road,” *Egyptian institute for studies*, January 7, 2019, accessed October 1, 2019, <https://en.eipss-eg.org/eastern-mediterranean>.

⁵⁹ Entsar Abu Jahal, “Hamas says it does not oppose a state along the 1967 borders,” *Al-Monitor*, July 31, 2019. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/07/hamas-charter-borders-israel-palestine-palestinian-state.html#ixzz6bsQltfb4>

that it may reach a permanent solution agreement with Israel,⁶⁰ which is also consistent with the policies of the Lebanese Hezbollah.⁶¹ After Israeli forces withdrew from the Gaza Strip in August 2005, Israel allowed Europe to play a role in overseeing the security at the Rafah border crossing between the Gaza Strip and Egypt as a security control force provided that they remain in direct contact with Israeli security forces.⁶² Israel also allowed the European Union to provide little military assistance to the Palestinian Authority at the end of 2005. In the aftermath of the 2006 Lebanon-Israel war, Israel sought to strengthen the presence of UNIFIL's infantry and naval forces.⁶³ Moreover, there is a common understanding in the field of defense and security between Israel and the European Union due to shared threats in the Middle East, such as the Iranian program, instability in many Arab countries, and the increasing power of several Islamist groups.⁶⁴ In 2008, the EU decided to upgrade its relations with Israel in the context of European foreign and security policy. Indeed, according to Israeli Foreign Ministry, Israel has joined the European Union's Research & Development (R&D) program and gained more access to defense policy committees. In September 2010, Israel and the European Union engaged in a dialogue on arms limitation and non-proliferation of weapons of mass destruction and the EU called for holding a conference to discuss these issues, but Israel refused to participate therein.⁶⁵ To further assess Israeli-European military relations, a brief overview of the areas of armament and military training between Israel and the EU seems necessary.

4.1. Israeli-European Arms Sales

In the military framework, the EU has gradually sought to formulate a standard defense policy and to achieve cooperation among member

⁶⁰ Shaul Mishaal, Abraham Silea, *Hamas Era*, translation: Ali Badwan, (Hebron: Yediot Aharonot, 1999), p. 20.

⁶¹ Amal Gharib, *Hezbollah: Religion and Politics*, translation: Hassan Al-Hassan, 2nd edition (Beirut: Civilization Center for Development of Islamic Thought, 2009), p. 297.

⁶² Mueller, "Europe's Foreign Policy," 30.

⁶³ Oded Era, "A Reversal in Israel-EU Relations?," *Strategic Assessment*, 12, no. 1, (June 2009): <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2013/07/5-1.pdf>

⁶⁴ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

⁶⁵ Ibid.

states in the field of armaments. But this step had started so cautiously and hesitantly that the European Union did not assign this task to its existing institutions, nor did it form new institutions to undertake this task. However, the EU preferred to make use of the Western European Union (WEU), which was established in 1955.⁶⁶ An Israeli study has revealed that EU countries' purchase of Israeli weapons is increasing as the EU has become the second-largest importer of Israeli weapons over the last few years. The study published by the Institute for National Security Studies (INSS), which is affiliated with the Tel Aviv University, confirmed that European countries doubled their military deals with Israel from \$ 724 million in 2014 to \$ 1.6 billion in 2015 and \$ 1.8 billion in 2016. Also, Israeli arms exports to North America reached \$ 1,265 billion, to Latin America \$ 550 million, and to Africa \$ 275 million, while Asia remained at the top of Israeli arms importers by \$ 2.6 billion.⁶⁷

Arms deals between Israel and the European Union are not new. For example, France, Germany, and other EU countries have purchased drones from Israel since the 1990s as Israeli drones have acquired a global reputation for advanced technology.⁶⁸ From 2005 to 2009, EU countries granted licenses for arms exports to Israel worth 7.47 billion euros (\$ 9.6 billion). The arms exports from the EU to Israel during 2012 amounted to 613 million euros (\$ 788 million), an increase of 290% compared to 2011. This flourishing military trade between the EU and Israel indicates the level of assistance for Israel's continuous violations of international law.⁶⁹ Among Israeli arms deals with EU member states, it is essential to mention Israel's deal with Germany to purchase six submarines, which have been delivered to Tel Aviv by 2018 despite allegations of corruption.⁷⁰

Despite the clandestine nature of many arms deals between the EU and Israel, however, by monitoring annual reports, we have put together a list of several arms deals between the two sides.

⁶⁶ Hisham Tafish, "EU position on the Palestinian issue 1993-2003" (Master Thesis, Al-Azhar University, 2010).

⁶⁷ "Study: Israel increases military exports to Europe," Aljazeera, accessed July 25, 2019, <https://www.aljazeera.net>

⁶⁸ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

⁶⁹ Michael Deas, "End 'booming military trade' between EU and Israel, say Palestinian rights groups," *The Electronic Intifada*, September 22, 2014, accessed October 23, 2019, <https://electronicintifada.net/blogs/michael-deas>.

⁷⁰ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

Table 1: Arms Deals between the EU and Israel

Year	Details of Arms Deals
2008	Despite the impact of the economic crisis in 2008 on trade in general and the arms trade in particular, specifically Poland maintained the purchase of arms from Israel. ⁷¹
2012 2013	Israel signed an arms deal with Italy on the purchase of Italian training aircraft for the Israeli air force in exchange for Italy's purchase of Israeli weapons, including aircraft, worth \$ 1 billion. The Israeli aircraft included two air control aircraft as well as a surveillance satellite. ⁷²
2015	On May 11, 2015, Israeli Defense Minister Moshe Yaalon stated that Germany had supplied four Patriot batteries to Israel. ⁷³ On December 17, 2015, the Israeli navy received a Dolphin submarine from Germany that arrived in Haifa port in January 2016.

It is possible to say that the Israeli war on Lebanon in 2006, had affected the reputation of Israeli weapons, which led to the decline of the value of Israeli weapons on European markets.⁷⁴ Until 2008, the Israeli military remained in a state of war against Lebanon and worked on repairing its military arsenal.⁷⁵ However, Israel managed to increase its arms sales in 2006 to \$ 4 billion, according to Yossi Ben Hanan, the head of the Israeli Defense Ministry's developing countries defense assistance division, (SIBAT). Furthermore, it was noted that both India and the United States were the biggest customers of Israeli arms during that period, and the estimated purchases of each of them in 2006 amounted to more than one billion dollar. Israel has also succeeded in making essential arms deals with Nigeria worth \$ 250 million.⁷⁶

⁷¹ Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2010*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010), 89.

⁷² Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2012-2013*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2014), 97.

⁷³ Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, 103.

⁷⁴ Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2007*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010), 91.

⁷⁵ Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2008*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010), 93.

⁷⁶ Mohsen Saleh, *Palestinian Strategic Report 2006*, (Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010), 77.

4.2. European-Israeli Military Exercises

It is clear that various European countries have conducted military exercises and maneuvers with Israeli military institutions, but it should be noted that there are European-Israeli military exercises that are conducted in the context of NATO training as well.⁷⁷

We conclude this chapter by stating that the security developments in the European continent have opened new markets for Israel in Europe in general and Eastern European countries in particular. Germany has concluded large arms deals with Israel as an alternative to Israeli imports of US and British weapons following periods of somewhat strained German-American and German-British relations.⁷⁸

⁷⁷ Hershco, "Israel-EU Security and Defense Relations."

⁷⁸ Watad, Nedal. "The recovery of Israeli military industries due to European crises," *The New Arab*, August 19, 2017. Accessed June 15, 2019. <https://www.alaraby.co.uk/politics>

Table 2: General Details of Israeli Military Exercises

Year	General Details of Exercises
2009	<p>- Media sources revealed that Israel conducted in June 2009, military maneuvers over the eastern Mediterranean and Greece, where more than 100 aircraft (F15-F16) participated.⁷⁹</p> <p>- In November 2009, Israeli fighter aircraft conducted a large maneuver jointly with the Italian Air Force over the Mediterranean Sea using an Italian airbase on the island of “Sardinia”.⁸⁰</p>
2010	<p>- In late May and mid-October 2010, the Israeli Air Force carried out aerial maneuvers with the Greek Air Force over the Aegean Sea. During this exercise, Israeli and Greek pilots trained on-air battles, foreign missions, and aerial refueling.</p> <p>- In July 2010, six Israeli officers were killed when their military helicopter crashed during joint exercises near the mountainous area of Braşov in central Romania.⁸¹</p>
2013	<p>- On 21-3-2013, the Israeli Air Force concluded a joint exercise code-named “Noble Dina” with the US and Greek naval vessels, that lasted for two weeks in the waters of the Mediterranean Sea.</p> <p>- On 1 July 2013, the Israeli Air Force carried out a three-week training in Bulgaria to counter the dangers of the S-300 missiles, in which F-16s participated.</p> <p>On 25-11-2013, the Israeli Air Force carried out international air maneuvers with the participation of Greece, Italy, and the United States.⁸²</p>
2015	<p>- In April 2015, Israel conducted a 14-day aerial military exercise with the Greek Air Force.</p> <p>- The Israeli and German armies conducted military exercises in Israel in 2015, described as the largest between the two armies, including an occupation of a city that appears to be a Palestinian city.⁸³</p>

⁷⁹ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2009*, 102.

⁸⁰ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2009*, 103.

⁸¹ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2010*, 86.

⁸² Saleh, *Palestinian Strategic Report 2012-2013*, 95.

⁸³ Saleh, *Palestinian Strategic Report 2014-2015*, 102.

5. Conclusion

The European-Israeli relations have been considered getting stronger and ambiguous as well. Although plenty studies have dealt with the extensive links between Israel and EU in general, only few studies have analyzed the impacts of Israel's regional conflicts on its military relationships with EU countries. In this paper, the nature of European-Israeli military relationships, particularly during the period of four conflicts in the Middle East region with Israel, are investigated thoroughly. To accomplish this goal, a historical background of the European-Israeli military relations in the period from 1949 to 2006 was presented in detail based on three associated phases. Furthermore, the study attempted to shed light on the justifications for the military relation between Europe and Israel through three perspectives, namely, Israeli concerns, European concerns, and common concerns. Moreover, all arms trade and military exercises between EU countries and Israel during the period (2006-2016) are evaluated. The findings, despite the fact that some European countries criticized Israel's illegal and aggressive policies during its regional conflicts in the period (2006-2016), support the conclusion that European-Israeli military relations were not seriously affected by these criticisms.

Bibliography

- Abadi, Jacob. "Egypt's Policy Towards Israel: The Impact of Foreign and Domestic Constraints" *Israel Affairs Journal*, (2006) vol:12. Accessed January 10, 2019. doi:10.1080/13537120500382040
- Al-Kayyali, Abdul Wahab. *The Modern History of Palestine*. Beirut: Arab Foundation for Studies and Publishing, 1990.
- Brower, Kenneth. "The Israel Defense Forces, 1948-2017," *BESA bar-ilan University*, May 28, 2018.
- Harpaz, Guy and Shamis, Asaf, "Normative Power Europe and the State of Israel: An Illegitimate Eutopia?," *Semantic Scholar* (2010):579 -580. Accessed October 10, 2019. doi:10.1111/j.1468-5965.2010.02065.x
- Hollis, Rosemary. "Europe and the Middle East: power by stealth?" *Oxford Academic International Affairs*, (1997): 15-29. Accessed August 22, 2019, doi: 10.2307/2623548.

- Ingel, David. "Prospects For Closer Israeli-NATO Cooperation." Master Thesis, Naval Postgraduate School, 2015.
- Mueller, Patrick. "Europe's Foreign Policy and the Middle East Peace Process: The Construction of EU Actorness in Conflict Resolution," *Perspectives on European Politics and Society Journal* (2013), accessed August 25, 2019, doi:10.1080/15705854.2012.732397
- Plessix, Caroline du. *The European Union and Israel A lasting and ambiguous "special" relationship*. Translated by Judith Grumbach. Jerusalem: 2011.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2006*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2007*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2008*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2009*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2010*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2010.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2012-2013*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2014.
- Saleh, Mohsen. *Palestinian Strategic Report 2014-2015*. Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2016.
- Tafish, Hisham. "EU position on the Palestinian issue 1993-2003", Master Thesis, AlAzhar University, 2010.

Internet Sources

- Aljazeera. "Study: Israel increases military exports to Europe." Accessed July 25, 2019. <https://www.aljazeera.net> .
- Atalla, Alaa. "Three Israeli wars on Gaza (info graphic)" *Anadolu Agency*, December 29, 2016. Accessed September 29, 2019. <https://www.aa.com.tr/ar>.

- Crosson, Dylan Macchiarini. "Arming Instability, EU-Israel arms trade and the EU Common Position," *Centre for European Policy Studies (CEPS)*, July 2020 Accessed October 16, 2020. https://www.sinequanon-eu.com/wp-content/uploads/2020/07/SQN1_Jul20_ArmingInstability.pdf
- Deas, Michael. "End 'booming military trade' between EU and Israel, say Palestinian rights groups," *The Electronic Intifada*, September 22, 2014. Accessed October 23, 2019. <https://electronicintifada.net/blogs/michael-deas/end-booming-military-trade-between-eu-and-israel-say-palestinian-rights-groups>.
- Democratic Arab Center. "The Iranian nuclear agreement and its impact on "Israel - Turkey - Pakistan - Afghanistan."" Accessed October 05, 2019. <https://democraticac.de/?p=47160>
- Eilam, Uzi. "Israel's industrial security relationship with Europe" *The Prisoner's Center for Studies*, October 02, 2006. Accessed July 22, 2019. <https://alasila.ps/ar/index.php?act=post&id=275>.
- Eitan, Freddie. "Right now: Strengthen Europe-Israel relations" *The Jerusalem Center for Public and State Affairs*, July 29, 2018. Accessed May 19, 2019. <http://jcpa.org.il/article/>.
- Eran, Oded. "Israel-EU relations step forward, two back," *RAMBI*, May, 2009. Accessed December 14, 2018. <http://aleph.nli.org.il>.
- Eran, Oded. "A Reversal in Israel-EU Relations?," *Strategic Assessment*, 12, no. 1, (June 2009): 59-68. Accessed October 25, 2020. <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2013/07/5-1.pdf>
- Fouad, Khaled. "Eastern Mediterranean Gas: Taking an Unpaved Road," *Egyptian institute for studies*, January 07, 2019. Accessed October 01, 2019. <https://en.eipss-eg.org/eastern-mediterranean>.
- France Diplomacy. "France and Israel." Accessed February 25, 2019. <https://www.diplomatie.gouv.fr/ar/>.
- Gerrish, Ellen. "Summaries of the working papers of the European Foreign Policy Conference on the Palestinian Issue" *Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations*, March 13, 2014. Accessed September 28, 2019. <https://www.alzaytouna.net/2014>.

- Greene, Toby and Rynhold, Jonathan. "Where Israel and Europe Go From Here, Why Economic and Strategic Cooperation Have Never Been Better" *Foreign Affairs*, July 12, 2017. Accessed January 24, 2019. <https://www.foreignaffairs.com/articles>.
- Hendel, Yoaz. "Iran's Nukes and Israel's Dilemma," *Middle East Forum*, winter 2012. Accessed April 24, 2019. <https://www.meforum.org/3139>.
- Hershco, Tsilla. "Israel-EU Security and Defense Relations in the Context of the 'Arab Spring'" *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 25 November 2014. Accessed March 27, 2019. <https://journals.openedition.org>.
- History. "Suez Crisi," A&E Television Networks, April 3, 2020. Accessed October 1, 2020.
- Hoteit, Amin. "The 2006 War on Lebanon: Background, Performance and Results" *Aljazeera*, August 18, 2006. Accessed October 14, 2019. <https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2006/8/15>.
- Landau, Noah. "Curse and welcome: The complicated truth about Israeli-EU relations" *Haaretz*, May 25, 2018. Accessed February 12, 2019. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.6116035>.
- Navon, Emmanuel. "Israel and Europe: Looking Back, Looking Ahead" *The Jerusalem Institute for Strategy and Security*, July 08, 2018. Accessed September 15, 2019. <https://jiss.org.il/en/navon-israel-and-europe>.
- Pa'il, Meir. "Israeli Wars: The War of Independence" תילאוטרייה דיירפסה, 1998. Accessed October 14, 2019. <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=1509>.
- Watad, Nedal. "The recovery of Israeli military industries due to European crises" *The New Arab*, August 19, 2017, Accessed June 15, 2019. <https://www.alaraby.co.uk/politics>

İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin İsrail ve Filistin Sorunu Üzerinden Analizi

Engin Koç*

Öz

İran ve Suudi Arabistan, Ortadoğu bölge politikasında Filistin Meselesi ve diğer birçok meseleye yönelik farklı bakış açısına sahiptir. Ortadoğu’da İsrail’in varlığı ve bazı bölge devletlerinin İsrail ile ilişkileri büyük tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım devletler, İsrail’i bölgesel bir aktör olarak tanımlarken diğer devletler ise, meşru bir devlet olarak dahi kabul etmemişlerdir. 1979 İran Devrimi’ne kadar İran ve Suudi Arabistan’ın ABD liderliğinde müttefik olması ikili ilişkilerin istikrarlı devam etmesine katkı sağlamıştı. İran Devrimi sonrası yeni rejimin öncelikli hedefi İsrail ile ilişkileri sonlandırmak olmuş ve bu anlamda Filistin sorunu İran tarafından Ortadoğu’daki nüfuzunun yayılması için kullanılmıştır. İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin gittikçe karmaşıklaşarak devam ettiği son kırk yılda İsrail’e yönelik yaklaşım ve Filistin sorununa bakış farklılıkları ikili ilişkilerin analizinde önemli bir veri olmaktadır. Bu çalışmada İran ve Suudi Arabistan arasındaki istikrarsız ilişkiler İsrail ve Filistin sorunu üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın temel argümanı, İran ve Suudi Arabistan’ın İsrail ve Filistin sorunu üzerinden sürdürdükleri rekabetin normatif ve ahlaki gerekçelerin yanında bölgesel güç ve nüfuz elde etme gibi gerçekçi yaklaşımlar ile ilgili olduğudur.

Anahtar Kelimeler: İsrail, İran, Suudi Arabistan, Filistin, Ortadoğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0003-3682-8718, engin.koc@btu.edu.tr

Analyzing the Rivalry between Iran and Saudi Arabia over the Israel/Palestine Issue

Engin Koç*

Abstract

Iran and Saudi Arabia have different perspectives on the Palestine Issue and many other problems in regional policies in the Middle East. The existence of Israel in the Middle East and relations of some regional states with Israel have caused great controversy. Some states have described Israel regional actor, while others have not even considered it a legitimate state. Until the Iranian Revolution in 1979, the US-led alliance contributed to the stable bilateral relations between Iran and Saudi Arabia. After the Iranian Revolution, the primary objective of the new regime was to end relations with Israel, and in this context the Palestine Issue was used by Iran to spread its influence in the Middle East. In the last forty years, as the relations between Iran and Saudi Arabia have increasingly become complex, both states' approach toward Israel and their different assessment of the Palestine Issue form an important data set for the analysis of bilateral relations. In this study, unstable relations between Iran and Saudi Arabia are examined through the Israel/Palestine Conflict. The main argument of the study is that Iran and Saudi Arabia's competition over the Israel/Palestine issue is related to realistic approaches such as gaining regional power and influence rather than pursuing normative and moral reasons.

Keywords: Israel, Iran, Saudi Arabia, Palestine, Middle East

* Asst. Prof. Dr. Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0003-3682-8718, engin.koc@btu.edu.tr

1. Giriş

İran-Suudi Arabistan ilişkileri ve İsrail-Filistin sorunu ilgi çekici, çözülmesi güç ve karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle bu konular ile ilgili oldukça kapsamlı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı ilerleyen sayfalarda örnekleri verileceği gibi tarafların tarihsel ilişkilerine dayanmakla birlikte bazı çalışmalar bu ilişkileri teorik paradigmlar ile açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışmada ise İran ve Suudi Arabistan ilişkileri İsrail ve Filistin sorunu üzerinden incelenecektir. Ayrıca çalışmada İran ve Suudi Arabistan'ın İsrail ve Filistin sorununa yönelik temel bakış açıları ve bu bakış açılarının oluşmasına etki eden faktörler analiz edilecektir.

İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini ele alan literatürdeki kaynaklara değinmek gerekir ise Amiri'nin "Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia"¹ isimli makalesi iki ülke arasındaki ilişkileri güvenlik işbirliği çerçevesinden ele alarak bunların bölgesel barışa potansiyel katkılarına değinmiştir. Fraihat'ın kaleme aldığı "Iran and Saudi Arabia: Taming a Chaotic Conflict"² isimli eseri ise, 1979 sonrası ikili ilişkilerde yükselen tansiyonun yatıştırılması ve ilişkilerde istikrarın sağlanmasına yönelik önemli öneriler getirmiştir. Huwaidin'in ikili ilişkilerin boyutunu güvenlik ikilemi bağlamında analiz eden "The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations"³ isimli çalışmasında iki bölgesel güç arasındaki artan gerginlik ve rekabetin, güç dengesini tehdit ettiği ve böylece iki devlet arasında doğrudan savaş ihtimalinin her geçen gün arttığı vurgulanmıştır. Dilip'in "Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy"⁴ isimli kitabında, İran ve Suudi Arabistan rekabetinin sadece Ortadoğu'yu değil; Müslümanların yaşamış olduğu diğer bölgelerde de etkili olduğu ve tarafların vekil güçler aracılığıyla İslam dünyasında istikrarsızlığa neden olduğu hakkında bilgi vermektedir.

¹ Reze Ekhtiyari Amiri, "Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia," *International Journal of Business and Social Science* 2, no: 16 (Eylül 2011).

² Ibrahim Fraihat, *Iran and Saudi Arabia: Taming a Chaotic Conflict* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).

³ Mohamed Bin Huwaidin, "The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations," *Review of History and Political Science* 3, no: 2 (Aralık 2015).

⁴ Hiro Dilip, *Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy* (Londra: Hurst Publication, 2018).

Terrill ise “The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security”⁵ adlı çalışmasında, İran ve Suudi Arabistan rekabetinin ve çatışmasının devam ederek sıcak bir savaşa dönüşmesinin Suriye, Irak, Bahreyn, Lübnan ve Yemen gibi ülkeleri istikrarsızlaştıracağı ve mezhep çatışmalarını derinleştireceği sonucuna varılmıştır. Gause “Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question”⁶ isimli makalesinde İran ve Suudi Arabistan’ın bölgesel politikalarında güç dengesi ve mezhep çatışması gibi sorunların konumunu irdelemiştir. Mason’un “Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East”⁷ eseri, İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde Amerika’nın belirleyici rolü üzerinden bir çalışma ortaya koymuştur. Mabon ise, “Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East”⁸ adlı çalışmasıyla iki ülke arasındaki ilişkileri, din, mezhep ve etnik kimlik bağlamında analiz etmiştir.

Ortadoğu’da uzun yıllardır devam eden çatışmaların temel nedenlerinden bazıları; sömürgeci güçlerle mücadele ve keyfi bir şekilde çizilen sınırların bölge ülkelerine dikte edilmesi olmuştur. Ayrıca İsrail’in Filistin üzerindeki baskısının ve işgalinin bölgedeki Arap ülkeleri tarafından kabul edilmemesi ve bölgedeki petrol kaynaklarının paylaşımında ortaya çıkan sorunlar, bu çatışmaların genişlemesinde önemli rol oynamıştır.⁹ Bu temel nedenlerden özellikle Filistin sorunu, bölgede yaşanan iç ve dış gelişmeleri uzun yıllar etkilemiş ve günümüzde de etkilemeye devam etmektedir. Ortadoğu ülkeleri için İsrail’in bir devlet olarak tanınması, onunla resmi ilişki kurulması her zaman önemli tartışma konusu olmuştur. Ortadoğu ülkelerinin bu tartışmaya yaklaşımları İsrail ile olan ilişkilerini ve dış politika yönelimlerini tayin etmiştir.

⁵ W. Andrew Terrill, “The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security,” içinde *Rivalry in the Middle East Saudi Arabia and Iran*, ed. Mackenzie Tyler ve Anthony M. Boone, (New York: Nove Publishers, 2012), 2-19.

⁶ Gregory Gause, “Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question,” *Strategic Insight* VI, no: 2 (Mart 2007).

⁷ Robert Mason, *Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East* (Londra: I.B. Tauris Press, 2015).

⁸ Simon Mabon, *Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East* (New York: I.B. Tauris, 2013).

⁹ Raymond Hinnebusch, *The International Politics of Middle East* (Manchester: Manchester University Press, 2003), 9.

İran ve Suudi Arabistan, Ortadoğu bölge ülkeleri üzerinden ortak çatışma ve işbirliği merkezlerine sahiptir. Ortadoğu'nun diğer bir önemli devleti olan İsrail ile ilişkiler ve Filistin sorunu gibi kritik konulara yaklaşımlar, tarafların dış politika tercihlerinde her zaman etkili olmuştur. Bu nedenle, çalışmada İran ve Suudi Arabistan arasındaki istikrarsız ilişkiler İsrail ve Filistin sorunu üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkilerinin İsrail ve Filistin sorunu üzerinden incelenmesi, İran ve Suudi Arabistan'ın İsrail ve Filistin'e yönelik politikalarını ele alan literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın anlaşılmasını kolaylaştırmak için, öncelikle İsrail'in kuruluşuna giden süreç ve ortaya çıkan Filistin sorununun Ortadoğu siyasetini nasıl etkilediğine değinilecektir. Ardından İran Devrimi'ne (1979) kadar İsrail, İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler ile devrim sonrası ilişkilerde yaşanan kutuplaşmalar ve İsrail'in İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin şekillenmesindeki rolü analiz edilecektir. Son olarak ise Arap Baharı döneminde İran-Suudi Arabistan ikili ilişkilerindeki sorunlu alanlarda İsrail'in takındığı pozisyon ve belirlediği politikalar irdelenecektir.

2. İsrail-Filistin Sorununun Ortaya Çıkışı ve İran-Suudi Arabistan'ın Yaklaşımları

Emperyalist güçler arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşımını öngören 1916 Sykes-Picot gizli anlaşmasında, Kuzey Filistin'in İngilizlerin yönetiminde olması ve Filistin'deki diğer bölgelerin ise uluslararası bir yönetimin kontrolünde idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karardan Mekke'de bulunan Şerif Hüseyin'in haberi olmamıştır.¹⁰ Ancak Bolşeviklerin Rusya'da iktidara gelmesinden sonra bu anlaşma Moskova tarafından ifşa edilerek açığa vurulmuştur. Böylelikle Arap kabileleri emperyalist güçler tarafından kandırıldıklarını fark etmiş ve bu durum Arapların Batılı emperyalist güçlere karşı güvenini sarsmıştır.¹¹ Şerif Hüseyin'in Balfour Deklarasyonu'ndan haberdar olmasıyla İngiliz Hükümeti Şerif Hüseyin'e

¹⁰ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Yayınevi, 2008), 182.

¹¹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 155.

deklarasyonun Arapların endişe etmesi gereken bir madde içermediği ve Yahudi Devleti gibi iddiaların asılsız olduğunu ifade etmiştir.¹² Bu sürecin sonrasında Şerif Hüseyin ne bir Arap imparatorluğu elde edebilmiş ne de Arap dünyasının yegane lideri olabilmiştir. Ayrıca Kudüs'ün Müslümanların elinden çıkmasıyla Filistin, günümüze kadar devam eden bölgesel bir siyasi sorun olagelmıştır.¹³ İngilizler, Şerif Hüseyin'e Filistin'i Yahudilerin kontrolüne vermeyeceklerini; sadece göç etmelerine izin verdiklerini belirtmişlerdir. Bu süreçte Araplar ile Yahudiler arasında bazı yakınlaşmalar olmuş, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ile Dünya Siyonist Teşkilatı arasında Londra'da ittifak anlaşması imzalanmıştır. Fakat 1919 yılında Şam'da gerçekleşen Arap Milli Kongresi'nde; Filistin'in Suriye'nin bir parçası olması ve Yahudilerin göçüne izin verilmemesi kararlaştırılmıştır. Bu karar, Emir Faysal ile Siyonistlerin arasının açılmasına neden olmuştur.¹⁴ Bu dönemde toprakları kontrol edilen ve yurtsuz bırakılmaya çalışılan Filistinli Arap Müslümanlar ile yağmacı pozisyonunda olan Yahudi Siyonistler arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. Durumu kontrol etmekte zorlanan İngiltere, çatışmaların sürdüğü Filistin Mandasından çekilme kararı almıştır. Siyonist Yahudiler, İngiltere'nin kendilerini kontrol etme çabalarına şiddet ile karşılık vermiş ve birçok İngiliz askeri Siyonist gerillaların hedefi olmuştur.¹⁵

ABD ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler ise özellikle Truman'ın başkan seçilmesiyle Siyonizm çerçevesinde birtakım krizlere neden olmuştur. Filistin ve dünyanın diğer kalan bölgelerindeki Yahudilerin ABD tarafından desteklenmesi, Suud Kralı Abdülaziz bin Suud ile Amerika arasındaki ilişkilere zarar vermiştir. Bununla birlikte, Suudi Arabistan ayrıca bu dönemde Ürdün'de bulunan Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın "Büyük Suriye" projesi ve kendi saltanatına karşı bu projenin etkisi üzerine endişelenmekteydi. Bundan dolayı Abdülaziz'in güvenliği ve iktidarının devamlılığı için Filistin meselesi, Suudi Arabistan için ikinci

¹² James L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 219.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e* (İstanbul: İmge Yayınevi, 2009), 384.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 43-44.

¹⁵ David Hirst, *Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı*, çev. Timur Demirtaş ve diğerleri (İstanbul: Matbuat Yayınevi, 2015), 70.

planda kalmıştır.¹⁶ Ürdün Kralı Abdullah, Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edildikten sonra Filistinli Arapların kendi ülkesine ilhak edilmesi için Siyonistler ile temasa geçmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın ve Suriye'nin tepkisini çekerek Haziran 1946'daki Arap Ligi Konseyi toplantılarına gölge düşürmüştür.¹⁷ Bununla birlikte Suudi Arabistan Kralı Abdulaziz bin Suud o dönem, anti-Siyonist söylem ve eylemleriyle Arap dünyasında etkili bir lider haline gelmiştir.

17 Ocak 1947'de Suudi Arabistan Prensi Abdullah, Washington'da ABD Dışişleri Bakanı ile yapmış olduğu bir toplantıda Yahudi Devleti fikrine olan muhalefetini dile getirmiş ve Filistin'in bölünemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Prens Abdullah, ABD'li yetkililere Siyonizm hareketinin komünizm ile bağlantılı, anti demokratik, saldırgan ve totaliter bir yapıya sahip olduğunu belirterek ABD'nin Yahudilere olan desteğini azaltmaya çalışmıştır.¹⁸ 7 Temmuz'da Suudi Arabistan, 14 Temmuz'da ise Irak, BM Genel Sekreterliği'ne Filistin'in manda statüsünün sona erdirilmesi ve bağımsız bir Arap devleti olması için başvurmuştur. Bununla birlikte Yugoslavya ve İran ise BM'ye, Kudüs'ün başkent olmasını, Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılmasını öngören bir federal devlet teklif etmişlerdir. 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 181-A sayılı kararı ile Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesi kararı alınmıştır. Bu kararla birlikte, Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar daha da şiddetlenmiştir. İran, Filistin'de Arap nüfusunun fazla olması nedeniyle bu planın Arapların lehine olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir durumda Arapların haklarının kolay bir şekilde gasp edilmeyeceğini açıklamıştır.¹⁹

İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası mali iflasın eşğine gelmesi imparatorluğun birçok sömürge ve manda bölgesini terk ederek sorunu Birleşmiş Milletlere havale etmesine neden olmuştur.²⁰ Yahudi göçünün

¹⁶ Maurice Jr. Labelle, "The Only Thorn: Early Saudi-American Relations and the Question of Palestine, 1945-1949," *The Journal of The Society for Historians of American Foreign Relations* 35, no:2 (2011), 257-258.

¹⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988)*, 78.

¹⁸ A.g.e., 89.

¹⁹ Hamidreza Dehghani, "Iran's Role in Opposition to the Partition of Palestine," *The Iranian Journal of International Affairs* XXI, no:3 (Yaz 2009), 45-56.

²⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: Dora Yayınları, 2014), 263-265.

Filistin’de artmasıyla Arap-Yahudi gerginliği tırmanmış, böylelikle İngilizler, Mayıs 1948’de Filistin manda yönetimini taksim planına göre devretme kararı almışlardır. 14 Mayıs’ta manda yönetiminin sona ermesinden kısa bir süre önce Ben Gurion, İsrail Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Kuruluşundan bir gün sonra Suriye, Mısır, Lübnan ve Ürdün İsrail’e karşı savaş açmışlardır.²¹ Irak ve Suudi Arabistan ise İsrail’e herhangi bir ortak sınırı olmadığı ve askeri bir hareket başlatmadığı için bu durum sembolik olarak bir savaş açma olarak değerlendirilmiştir. İsrail’in resmi olarak kurulması; Mısır’dan Irak’a, Irak’tan Suriye’ye, Suriye’den Suudi Arabistan’a kadar etki eden yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin yüz binlerce Filistinli Arap mülteci, kamplarda hayatını devam ettirmek zorunda kalmış, bu durum ise Ortadoğu ülkelerinin İsrail ve Filistin sorununa yönelik politikasında uzun yıllar belirleyici olmuştur.²² Suudi Arabistan, İsrail ile ekonomik, siyasi ve diplomatik hiçbir ilişki kurmamıştır ve İsrail’in 1948 yılında bağımsızlık ilanından sonra İsrail’e savaş ilan etmiştir.²³ İran ise İsrail’e savaş açmayarak gelecekte inşa edeceği ilişkileri tehlikeye sokmak istememiştir.

Birinci Arap-İsrail Savaşı sonrasında İsrail ile savaşan devletler arasında bir takım mütarekeler yapılmıştır. Irak ve Suudi Arabistan, İsrail ile doğrudan komşu olmadığı için herhangi bir mütareke imzalamamıştır.²⁴ Ayrıca İran, Filistin’in bölünmesi durumunda bölgenin uzun yıllar kargaşa ve çatışma içerisinde kalabileceği uyarısını yapmıştır.²⁵ Bununla beraber, Ortadoğu’da Batı desteğini alan ve Arap olmayan bir devletin (İsrail) kurulması, İran açısından olumlu karşılanmıştır. Bunun sebebi ise İsrail’i Araplara karşı önemli bir müttefik olarak kullanabileceği düşüncesidir. Şah’ın İsrail’i resmi olarak tanınması, Arap ülkelerinin liderleriyle Şah’ın arasında büyük sorunlar yaratacağı için Şah, İsrail ile ilişkilerini uzun yıllar gizli bir şekilde sürdürmeyi tercih etmiştir.²⁶ Birinci Arap-İsrail savaşı sonrasında

²¹ Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e*, 300.

²² Hamit Bozarlan, *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi*, çev. Melike Işık Durmaz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 49.

²³ Rene Rieger, “Saudi Arabia’ Relations With Israel and Palestine,” içinde *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed. Neil Partrick, (Londra: I.B.Tauris, 2016), 150.

²⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, 108.

²⁵ “UN Special Committee on Palestine, Recommendations to the General Assembly,” 3 Eylül 1947.

²⁶ Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States* (Londra: Yale University Press, 2007), 20-21.

İsrail ve Araplar arasında mevcut olan problemlerin arasına İsrail'in işgal ettiği topraklar, her iki ulus ve din için kutsal önemi olan Kudüs'ün statüsü, Filistin sınırları içerisinde yer değiştiren veya Arap ülkelerine sığınmak zorunda kalan mülteci meselesi gibi önemli sorunlar da eklenmiştir.

3. İran ve Suudi Arabistan'ın İsrail ile Çelişkili İlişkileri

İran ve İsrail, herhangi bir ortak sınıra sahip olmadığı gibi bu iki devletin Ortadoğu'daki jeopolitik öncelikleri de zaman içerisinde farklılık göstermektedir. İran, öncelik olarak Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ne yoğun ilgi gösterirken İsrail ise Akdeniz ve Kızıldeniz civarını birinci derecede önemli çıkar havzası olarak görmektedir. Ayrıca, Ortadoğu'nun Arap olmayan bu iki ülkesinin Soğuk Savaş döneminde, ortak çıkarlara dayalı olarak gayri resmi ittifak içinde oldukları bilinmektedir.²⁷ Bununla birlikte, 1980 yılı sonrası ise, Irak, Suriye, Lübnan ve Suriye'yi içine alan Levant bölgesinde İran ve İsrail arasındaki rekabet giderek sertleşmiştir.²⁸ İran'ın İsrail'i resmi olarak tanınması ve ikili ilişkilerini geliştirmesi, birçok Arap devletini uzun yıllar rahatsız etmiştir. Suudi Arabistan ise, İran'ın İsrail ile ilişkisinden rahatsızlık duyduğunu birçok kez vurgulamıştır. Suudi Arabistan, Soğuk Savaş konjonktüründe İran ile kesişen bölgesel çıkarları nedeniyle Tahran ile ilişkilerini zedelememeye çalışmış ve Amerikan liderliğindeki Sovyet karşıtı cepheye zarar vermek istememiştir.²⁹

İran'ın İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması bazı Arap ülkelerinin tepkilerini çekmiştir. Hatta bu durum Arap ülkelerinin İran'ı kınamalarına ve bazen İran ile diplomatik ilişkilerini kesmelerine sebep olmuştur. Suudi Arabistan ise İran ile bölge ülkelerinin diplomatik ilişkilerini kesmesine karşı çıkmıştır. Fakat Riyad, İsrail'e Arap ülkelerinin satmadığı petrolü İran'ın satmasına da tepki göstermiştir.³⁰ Bununla birlikte, İran'da Ayetullah Keşani gibi bazı ulemalar İsrail'in dünyadaki Siyonist Yahudiler tarafından

²⁷ Mohammad Reza Djalili and Thierry Kellner, *100 Soruda İran*, çev. Reşat Üzmen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 191.

²⁸ Aram Nerguizian, "The Struggle for the Levant: Geopolitical Battles and the Quest for Stability," *CSIS Report*, 2014

²⁹ Saeed M. Badeeb, *Saudi -Iranian Relations: 1932-1982* (Londra: Centre for Arab and Iranian Studies, 1993), 122.

³⁰ Cavid Veliyev, "Suudi Arabistan-İran İlişkileri," içinde *Kaosu Doğru İran*, ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Ankara: Fark Yayınları, 2006), 419.

desteklendiği belirtmiş ve İsrail'deki Yahudilere karşı savaşmanın bütün Müslümanlara farz olduğu ifade etmiştir. Ayrıca, İran hükümetinin İsrail'e karşı açılan savaşa destek vermemesi durumunda İranlı Müslümanların örgütlenerek İsrail'e karşı mücadele etmesi gerektiği yönünde fetva çıkarmıştır.³¹ Musaddık'ın 1951 yılında İran'da Başbakan olduğu döneme kadar buradaki mollaların bir kısmı, İsrail karşıtı protestolarına devam etmiştir. Musaddık ise İsrail gerçeğini kabul etmekle birlikte Filistin'in işgal bölgesinde kalan İran konsolosluğunu kapatma kararı almıştır.³² Başbakan Musaddık'ın 1953 yılında İngiliz-Amerikan ortak darbesiyle devrilmesinden sonra İran'a geri dönen Şah Muhammed Rıza, Amerika ve Batı dünyasına daha fazla güven verme adına İsrail ile ilişkilerini Musaddık öncesi dönemden daha da ileri seviyeye taşımayı tercih etmiştir.

İsrail'in İran'dan yüksek oranda petrol alımında bulunmasının yanı sıra bu işi kolaylaştırmak için Mısır'ın kontrolündeki Süveyş Kanalı'nı devre dışı bırakarak Akabe Körfezinden Eliat ve Ashkelon'a petrol boru hattı döşemesi İran Şahı'nın Araplar ile ilişkilerine zarar vermiştir.³³ İsrail, bu süreçte İran'a yüksek teknoloji aktarımı, Amerika'dan gelen finans yardımının devamlılığının sağlaması ve Arap milliyetçiliğinin sınırlandırılması konusunda önemli bir müttefik olmuştur. Suudi Arabistan ise İsrail'in Ortadoğu'daki politikalarını sert bir şekilde kınamayı tercih etmiştir. Fakat bu kınamanın, İsrail'e ciddi bir tepki vermekten ziyade kendi vatandaşlarını teskin etmek ve Filistin davasına duyarlı Arap kamuoyunun gözünde kendi itibarını korumak için yapıldığı söylenebilir.

Ortadoğu'nun Sovyet nüfuz alanı olmasını engellemek için Amerika tarafından desteklenen Bağdat Paketi'nin Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye; emperyalist bir proje olduğu iddiasıyla engellemeye çalışırken İran, Pakt'a taraf olmayı tercih etmiştir. İsrail'in güvenliğine karşı kurulmuş olduğu ve paktın Araplar tarafından desteklenerek İsrail'e karşı saldırgan bir tavır takınacakları yönündedir.³⁴ Suudi Arabistan Kralı Suud, Bağdat Paketi'nin İsrail'in bölgedeki konumunun güçlenmesine ve Arap dünyası arasında

³¹ Kenneth Pollack, *Unthinkable: Iran, the Bomb, and American Strategy* (New York: Simon& Schuster Paperback, 2013), 169.

³² Dehghani, "Iran's Role in Opposition to the Partition of Palestine," 72.

³³ Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, 23.

³⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, 126.

ayrılıkların derinleşmesine neden olacağı için pakta taraf olmaya şiddetle karşı çıkmıştır. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından çıkan çatışmada Şah, İngiltere, Fransa ve İsrail'i eleştirmekten uzak durmayı tercih etmiştir.³⁵ Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri, Süveyş Krizi sonrasında İsrail ile ilişkilerine son vermesi ve İsrail karşıtı saflarına için İran'ı zorlamışlardır. İran Şahı bu yöndeki teklifleri kabul etmeyerek İsrail ile olan ilişkilerini devam ettirmeyi tercih etmiştir.

Mısır'dan sonra Irak'ın monarşi yapısının 1958 yılında bir darbe ile ortadan kalkması ve Sovyet destekli bir iktidarın gelmesi, gerek İran ve Suudi Arabistan gerekse de İsrail tarafından önemsenmesi gereken öncelikli bir tehdit olarak görülmüştür.³⁶ Irak'ın hem İsrail hem de İran'a karşı önemli tehdit oluşturması, özellikle güvenlik alanında İran-İsrail askeri işbirliğinin gelişmesine fırsat vermiştir. Bağdat Hükümeti ile Iraklı Kürtler arasında çıkan çatışmada İran ve İsrail'in Irak Kürtlerini destekleyerek Bağdat'ı zayıflatmaya çalışması bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır.³⁷ Bu noktada İsrail, İran ve Suudi Arabistan'ın Mısır ve Irak karşıtlığı üzerinden ortak çıkar inşa etmeleri, bu devletlerin birbirlerine daha ılımlı yaklaşmalarına neden olmuştur. İran ve Suudi Arabistan'ın monarşi rejimine sahip olması, rejimlerinin varlığını korumak ve güçlendirmek isteyen elitlerin ortak güvenlik paradigması çerçevesinde ilişkilerini devam ettirmesi, Ortadoğu'da sol ve devrimci grupların iktidara gelmesiyle birlikte bu devletlerin ılımlı ilişkilerini daha da güçlendirecektir.

BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967 tarihinde 242 sayılı kararı kabul ederek “savaş ile toprak elde etmenin meşru olmadığını ve İsrail askeri güçlerinin işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gerektiğini” talep etmiştir. Bu karar Mısır, Ürdün ve İsrail tarafından kabul edilse de Suriye ve Filistin'deki örgütler tarafından reddedilmiştir.³⁸ 1967 Savaşı sonrasında Suudi Arabistan ile birlikte Kuveyt ve Libya gibi devletler Mısır'ın askeri teçhizatlarını yenileme ve askeri unsurlarını tekrardan toparlaması için

³⁵ Banafsheh Keynoush, *Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?* (Londra: Palgrave Macmillan, 2016), 68-70.

³⁶ R.K. Ramazani, “Iran and the Arab-Israeli Conflict,” *Middle East Journal* 32, no: 4 (Sonbahar, 1978), 416.

³⁷ Engin Koç, “Relations Between U.S. and Northern Iraqi Kurds in Wake of Cold War,” içinde *Kürdoloji* 2, ed. Hasan Karacan (Ankara: Yargı Yayınevi, 2016), 345-350.

³⁸ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 380.

düzenli yardımlarda bulunmuştur.³⁹ Nasır, 1967 Savaşı'ndan yenik çıkması sonucunda Suudi Arabistan başta olmak üzere Yemen ve Umman üzerinden sorunlar yaşadığı İran'la ilişkilerini düzeltme ve diplomatik bağlantılarını yeniden tesis etme kararı almıştır. İran ise İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan çıkması gerektiğine ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını Arapların lehine olacak şekilde desteklemiştir.

Şah, kendi topraklarına coğrafi uzaklığı nedeniyle İsrail'i, İran'a yönelik doğrudan bir tehdit olarak görmemiştir. Bununla birlikte İsrail yönetimini Ortadoğu'da tek başına hegemon bir güç olarak da görmek istememiştir. Fakat İran'ın tarihsel rakipleri olan Araplara karşı İsrail'in caydırıcı bir güç olması, Arap-Fars nüfuz yarışında İran'a kolaylık sağlayacağı için onunla ilişkiler sürdürülmüştür.⁴⁰ 1973 Savaşında İran, 1967 Savaşı'ndakinin aksine Araplar ile ilişkilerini geliştirmiş ve hatta İsrail ile savaşan Arap ülkelere tıbbi yardım malzemeleri göndermiştir. Suudi Arabistan ise savaşan ülkelere pilot ve uçak göndererek bu ülkelerin lojistik ihtiyaçlarına destek olmuştur. İran, savaş esnasında önemli bir inisiyatif olarak Sovyetlerden Araplara gönderilen uçaklara hava sahasını açmıştır. Ayrıca İran vatandaşı olan ve İsrail'in saflarında gönüllü olarak savaşmak isteyen Yahudilerin İsrail'e gitmelerine de engel olmuştur.⁴¹ 1973 Savaşı esnasında İran'ın Araplara yardım etmesinin en önemli nedenlerinden birisi, İngiltere'nin Basra Körfezi'nden askerlerini çekmesi sonrası burada ortaya çıkan güç boşluğunu kendisinin pürüzsüz bir şekilde doldurmak istemesi olmuştur. Bununla birlikte İran, İsrail'e destek veren ülkelere karşı Suudi Arabistan'ın başını çekmiş olduğu petrol ambargosuna katılmayı reddetmiş ve bu durumu fırsata çevirerek petrol gelirlerini yükseltmeyi başarmıştır.⁴²

Mısır lideri Enver Sedat, İsrail gerçeğini kabul ederek 1967 Savaşı'nda kaybettiği topraklarını geri almak için İsrail'le masaya oturmaya karar vermiştir. 1979 Camp David Anlaşması olarak bilinen ve Mısır'ın İsrail'i tanıması ile sonuçlanan bu süreç, Suudi Arabistan tarafından ilk aşamada kabul görmemiş; hatta eleştirilmiştir.⁴³ İsrail ile sürdürülen barış girişimleri, Suudi Arabistan ve Mısır arasındaki ilişkileri hızlı bir şekilde bozmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan'ın Mısır'a yapmış olduğu ekonomik yardımları

³⁹ Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 334.

⁴⁰ Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, 30.

⁴¹ Ramazani, "Iran and the Arab-Israeli Conflict," 419.

⁴² Keynough, *Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?*, 91

⁴³ Shlomo Avineri, "Beyond Camp David," *Foreign Policy*, no: 46 (Bahar, 1982), 28-30.

durdurma kararı almasına da neden olmuştur.⁴⁴ Bununla birlikte ilerleyen yıllarda kamuoyuna açıklanan Amerikan istihbarat belgeleriyle Camp David Anlaşması sürecinde Suudi Arabistan'ın perde arkasından Mısır'a destek sağladığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵ İsrail'le ticari, askeri ve siyasi ilişkilere sahip olan İran ise gelişmeleri olumlu karşılamıştır.

4. Devrim Sonrası İran'ın Suudi Arabistan'la İlişkilerinin Kutuplaşmasında İsrail Faktörü ve Filistin Sorunu

Devrim sonrası İran'ın resmi devlet söylemlerinde en önemli vurgular, küresel bir İslam hükümetinin tesis edilmesiyle birlikte dünyanın neresinde olursa olsun ezilenlerin müstekbirlere (ezenlere) karşı desteklenmesi üzerine olmuştur.⁴⁶ Ayrıca İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün savunulması, dünyanın her tarafında yaşayan Müslümanların haklarının korunması ve İran Devrim ilkelerinin ihraç edilmesi diğer en öne çıkan söylemler arasındadır.⁴⁷ Şah dönemi İran devlet kimliği, laik ve Batı'ya yakın bir izlenime sahipken 1979 İran Devrimi sonrasında İslam ve anti Batıcılık unsuru, İran dış politikasının en belirleyici tarafı olmuştur.⁴⁸ İran Devrimi'nin önemli motivasyon kaynakları arasında Filistin sorunu ile bu meseleye mesafeli olan Şah rejiminin İsrail'e verdiği destek yer almıştır.⁴⁹ Devrim sonrası 18 Şubat tarihinde, İran'la İsrail'in diplomatik ilişkileri aniden kesilmiş; Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri Yaser Arafat, Tahran'a resmi düzeyde davet edilmiştir.⁵⁰ Devrim sonrası İran-

⁴⁴ Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia* (Londra: Saqi Press, 1998), 822.

⁴⁵ "Camp David: Saudi Arabia Secretly Supported Landmark Negotiations," *Middle East Monitor*, 3 Haziran 2018.

⁴⁶ Christin Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami* (Londra: Rotledge Curzon, 2003),11; David Menashri, "Khomeini's Vision: Nationalism or World Order?," içinde *The Iranian Revolution and the Muslim World*, ed. David Menashri (Boulder: Westview Press, 1990), 45.

⁴⁷ Nasır Kashef Asl, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmeler: Bir İranlı Görüşü", içinde *Ortadoğu Siyasetinde İran*, ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ankara: Barış Kitap, 2011), 142-143.

⁴⁸ Yücel Bozdağhoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity* (New York: Routledge, 2003), 29.

⁴⁹ Gürkan Biçen, "Ayetullah Humeyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi," *İran Çalışmaları Dergisi* 1, No:1, (Bahar 2017), 54.

⁵⁰ Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, 558.

İsrail ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte İran-FKÖ ilişkileri hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. İran’da istenmeyen adam konumuna gelen İsraili diplomatların yerini FKÖ temsilcileri almıştır. İsrail büyükelçilik binasına Filistin bayrağı çekilerek bu bina FKÖ’nün İran temsilciliğine dönüştürülmüştür. Ayrıca Humeyni, Ramazan ayının son gününü “Kudüs günü” olarak ilan ederek İran toplumunun Filistin sorununa ilgi duymasını sağlamıştır.⁵¹

İran Devrimi hiç şüphesiz, Filistin sorununun İran kamuoyunda tanıtılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Devrim öncesi Filistin meselesi, İran’da resmi ideolojinin de dayatmasıyla, genellikle Arap halklarına özgü dini, kültürel ve etnik bir meselesinin uzantısı olarak kabul edilmiştir. Devrim sonrasında “Filistin sorununun sadece Araplara ait değil Müslümanlara ait bir mesele” olduğu konusunun sık sık tartışma platformlarına sunulması, Filistin sorununun İran toplumu tarafından güncel konular arasında tartışılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler Filistin meselesini öncelikli olarak Arap dünyasının iç meselesi olarak kabul eden Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkelerle İran’ın sorunlu ilişkiler yaşamasının önemli nedenlerinden birisi olacaktır.

Devrimden iki ay sonra Humeyni, Camp David Anlaşması nedeniyle Mısır’la ilişkilerini kesme kararı almış; Mısır’a gizli destek veren Suudi Arabistan gibi ülkeleri “Siyonizme hizmet ve İsrail ajanlığı” ile suçlamıştır.⁵² Eş zamanlı olarak İranlı devlet yetkilileri kendi vatandaşları olan Yahudilerle de bazı sorunlar yaşamaya başlamıştır. İranlı Yahudi cemaatinin büyük bir kısmı, 1948 yılından sonra İsrail’e göç etse de bir kısmı İran’da yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca bu kişiler İran’a kültürel, ekonomik ve edebiyat alanında oldukça katkı sağlamıştır.⁵³ Bununla beraber Devrim sonrasında İran’ın giderek seküler bir yapıdan dini bir yapıya evrilmesi ve devletin inanç özgürlüğü ve yaşam tarzı alanlarına daha fazla müdahale etmesi neticesinde birçok İranlı Yahudi, ülkelerini terk ederek İsrail’e yerleşmiştir.⁵⁴

⁵¹ Fatma Aslı Kelkitli, “İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk savaş Sonrası İran Dış Politikası,” içinde *Orta Doğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Orta Doğu ve Arap Baharı*, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta Yayıncılık 2014), 223.

⁵² Dehghani, “Iran’s Role in Opposition to the Partition of Palestine,” 76.

⁵³ Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, çev. Emine Ayhan, (İstanbul : Metis Yayınları, 2008), 166.

⁵⁴ Haggai Ram, “Between Homeland and Exile: Iranian Jewry in Zionist/Israeli Political Thought,” *British Journal of Middle Eastern Studies* 35, no. 1 (Nisan, 2008), 1-20.

İran’da devrim sonrası süreçte toplumsal uzlaşmanın bir anda sağlanamaması ve Saddam Hüseyin’in Körfez ülkelerinden destek alması Irak’ın İran’a saldırma kararı almasını kolaylaştırmıştır. İran’ın Irak ile savaşında, askeri malzemelerde tedarik sıkıntısı yaşaması ve bunun Amerika ve İsrail tarafından giderilmesiyle İran Gate (İran-Kontra) skandalı olarak bilinen olay ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bu skandal savaşın dolaylı tarafı olan Suudi Arabistan tarafından eleştirilse de ilerleyen yıllarda ABD-İran arasında yapılan bu anlaşmadan Riyad’ın da haberi olduğu ortaya çıkacaktır.⁵⁶ İran Gate skandalının ortaya çıkması ile İran-İsrail gizli ilişkileri de su yüzüne çıkmıştır. İran’ın İsrail’den 250 çift uçak lastiği alması, ABD yapımı M-48 tanklarının parçalarının tedariki, Temmuz 1981 tarihinde İsrail’den İran’a silah sevkiyatı yapan kargo uçağının Ermenistan’da düşmesi gibi meseleler; İran Devrimi’nin İsrail karşıtlığındaki pozisyonuna zarar vermiştir.⁵⁷ Bu olay, Irak ile Irak’a destek veren Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez Arap devletleri tarafından savaş süresince İsrail’in İran’ı desteklediği yönünde propaganda yapmasını kolaylaştırmıştır.

Devrim sonrası İran’ın dini ve siyasi lideri olan Humeyni, Suudi Arabistan’ın sınırlarında icra edilen Hac ibadetini oldukça pragmatist bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Humeyni, özellikle İslam’ın kutsal mekanlarının Suudi Arabistan ile onun benimsemiş olduğu Vehhabilik itikadının egemenliğinde olmaması gerektiğini savunmuştur. Suudi Arabistanlı yetkililer, Humeyni’nin bu radikal söylemlerine sert tepki vermiş ve İran’ın bu iddialarına karşılık önlem almak için monarşinin başındaki Kralın unvanı, “İki Kutsal Mekanın Muhafızı” şeklinde değiştirmiştir.⁵⁸ Humeyni, 1979 yılında eski bir *İhvan* üyesi olan Ibn Cuheyman’ın Kabe’yi işgal girişimine oldukça sert ve radikal bir tepki vermiş ve Suud yönetimini suçlamıştır. Ayrıca radyo-televizyon kanalları aracılığıyla ironik bir şekilde, Kabe’yi işgale yeltenen kişilerin ABD ve İsrail askerleri olduğu, Suud rejiminin de bunlara karşı herhangi bir önlem almadığına yönelik propaganda

⁵⁵ Gawdat Bahgat, “The Islamic Republic and the Jewish State,” *Israel Affairs* 11, no. 3, (2005), 524.

⁵⁶ “Understanding Iran-Contra Affairs,” 9 Eylül 2019.

⁵⁷ Gökhan Bacık, “İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika (199-2008),” içinde *Ortadoğu’da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, ed. Mehmet Tuncel, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008), 87.

⁵⁸ Toby Matthiesen, *The Other Saudis* (New York: Cambridge University Press, 2015), 128.

yapmıştır. Humeyni, ayrıca Müslümanların İsrail'e ve Amerika'ya karşı topyekûn bir savaş açmasının gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁹ İran, Amerikalı Siyonist güçler tarafından Kabe'nin işgal edildiği propagandası yaparak Suudi Arabistan'ın İslam dünyasındaki merkezi konumunu zayıflatmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan ise bu kişilerin İslam'ın ilk yıllarındaki sapkın Harici ve Şii'lerden esinlenerek bu eylemi yaptıklarını iddia etmiştir.

İran, Humeyni sonrası gelen Rafsancani'nin liderliğinde ideolojik politiklardan ziyade pragmatik politikalara yönelmiş olsa da yurtdışında desteklemiş olduğu milis örgütlere desteğini sürdürmeye devam etmiştir. İran gerek Oslo süreci gerekse 1993 Filistin-İsrail görüşmelerine destek vermemiş ve bu gelişmeleri Filistin davasına ve Filistinlilere ihanet etmek olarak görmüştür.⁶⁰ Ayrıca İran, Suriye ile birlikte Lübnan'da Hizbullah örgütünü İsrail ve Suudi Arabistan'ın desteklediği gruplara karşı finansal ve askeri kaynaklarla desteklemeye devam etmiştir.⁶¹ İran, Devrim sonrası süreçten günümüze İsrail ve Araplar arasında oluşabilecek uzlaşma çabalarını Arap dünyasındaki vekil bağlantılarını kullanarak kısırtmayı başarmış ve hatta bu vekil örgütler aracılığıyla Körfez'deki Arapların bir kısmına önemli zararlar vermiştir.⁶² 1996 yılında Khobar Kuleleleri'nin bombalanmasıyla anılan ve 19 Amerikan askerinin ölümüne neden olan saldırılardan sorumlu tutulan İran destekli "Hicaz Hizbullahı" hareketi, Suudi Arabistan tarafından bölge ülkelerinin Amerika ile ilişkilerine sabote etme girişimi olarak algılanmış ve İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırım kararı alınmıştır.

İran, Filistin'deki İsrail karşıtı Sünni örgütlerle her zaman güçlü ilişkilere sahip olmuştur. İran, özellikle Hamas ve İslami Cihat üzerindeki etkisiyle Filistin sorununda önemli bir aktör olduğunu göstermeye çalışmaktadır.⁶³ Filistin sorununun çözümü konusunda İran'ın devrim sonrası radikal tutumu

⁵⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 140.

⁶⁰ Trita Parsi, "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective," *Iranian Studies* 38, no: 2 (2005), 246.

⁶¹ Shaul Bakhash, "Historical Settings," içinde *Iran a Country Study*, ed. Glenn E. Curtis and Eric Hooglund, (Washington: Library of Congress Cataloging, 2008), 71.; Fred Halliday, "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change," *Middle East Report*, no: 220 (Sonbahar, 2001), 220.

⁶² Itamar Rabinovich, *Waging Peace: Israel and Arabs:1948-2003*, (New Jersey: Princeton University Press, 2004), 29.

⁶³ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran," içinde *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, ed. Mehmet Tuncel, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008), 59.

ve bu tutumun İslam toplumlarının birçoğu tarafından benimsenmesi, Tahran'ın Filistin sorunu bağlamındaki etkisini gösteren bir diğer önemli nokta olmaktadır.⁶⁴ Suudi Arabistan ise Hamas'ı İran'ın bölge politikalarına nüfuz etmesinin önemli bir aracı olarak gördüğü için bu örgüte karşı olumlu yaklaşmamaktadır. Ayrıca Hamas'ı Arap-İsrail sorununda FKÖ'den bağımsız bir şekilde davranan, İsrail'e karşı bölünmüşlüğü derinleştiren bir örgüt olarak görmektedir. İran ise, Hamas ve diğer Sünni örgütleri Filistin meselesinde İsrail'e karşı destekleyerek İslam dünyasına yönelik mezhep üstü bir imaj vermeye çalışmaktadır.

İsrail'in 2000 yılında işgal ettiği bölgelerden çıkmasıyla birlikte Lübnan'da Hizbullah ve Suriye karşıtı cephenin (Suudi Arabistan'ın da desteği ile) Hizbullah'ın silahsızlandırılması ve Suriye'nin en kısa zamanda Lübnan'dan askerlerini geri çekmesini talep etmiştir. Bu talepte bulunmasının İsrail'in işgali ve müdahalesi nedeniyle kurulan Hizbullah'ın varlığına ihtiyaç kalmadığı iddiası etkili olmuştur.⁶⁵ Fakat İran, bu talepleri direniş cephesine zarar vermek ve Siyonizmle işbirliğinin açık ifadesi olarak algılamıştır. Suudi Arabistan ayrıca, 2006 Hizbullah-İsrail Savaşı'nı Hizbullah'ın İsrail'e karşı sorumsuzca davranışlarının Lübnan halkına acı tecrübeler ve yıkım yaşatması olarak değerlendirmiştir.⁶⁶ 2006 Hizbullah-İsrail çatışmalarında, Hizbullah'ın İsrail karşısında güçlü bir mukavemet göstermesi Suudi Arabistan'da yaşayan Şiiilerin desteğini kazanmasını sağlamıştır. Suudi Arabistan'daki Şiiiler savaşın ilk günlerinden itibaren mitingler düzenleyerek Hizbullah'ın mücadelesine destek vermişlerdir. Suudi Arabistanlı Şiiilerin hükümet ile arasını açan bu gelişmeler neticesinde Kral Abdullah, Şiiilere yönelik reform hareketlerini azaltma kararı almıştır.⁶⁷ Hizbullah-İsrail Savaşı, Hizbullah'ın Lübnan merkezi hükümetinde daha fazla güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Hamas'ın İran'ın da desteğiyle Filistin seçimlerinden galip çıkması ve İran nükleer programının gelişim göstermesi, Suudi Arabistan tarafından İran'ın bölgede hegemon güç olma çabası olarak görülmüştür.⁶⁸

⁶⁴ İhsan D. Dağı, *Orta Doğu'da İslam ve Siyaset*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 2002), 62.

⁶⁵ Frederic Wehrey ve diğerleri, *Saudi Iranian Relations Since the Fall of Saddam*, (Pittsburgh: RAND Corporation, 2009), 75-79.

⁶⁶ Halliday, "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change," 220

⁶⁷ Toby Jones, "The Iraq Effect in Saudi Arabia," *Middle East Report*, no:237, (Kış 2005), 30.

⁶⁸ Gregory Gause, "Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question," *Strategic Insight VI*, no: 2 (Mart 2007)

2000 yılında Ariel Şaron'un Tapınak Tepesine düzenlediği ziyaret sonucunda Filistinli Araplar tarafından İsrail'e yönelik protestolar başlamış ve bu eylemler İkinci İntifada olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte Suudi Arabistan, destek olmak amacıyla Filistinlilere 1 milyar dolardan fazla finansal yardım sağlamıştır.⁶⁹ El Aksa Vakfı (Al Aqsa Found) tarafından toplanan yardım paraları; şehit aileleri, yaralıları ve hapisanede kalanların ailelerine verilmiştir. Suudi Arabistan medyası da olayı günlerce medyaya yansıtarak kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁷⁰ 2002 yılında Suudi Arabistan tarafından "Arap Barış İnisiyatifi" adlı teklif yerine ortaya atılmıştır. İsrail ile Arap devletlerin arasındaki sorunların giderilmesi için İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi karşısında barış anlaşması imzalayacaklarını öne sürmüş ancak bu teklif taraflar arasında ciddiye alınmamıştır.⁷¹ İran ise Arap Devletlerinin İsrail'i tanıyacağı kararına çok sert cevap vererek Suudi Arabistan başta olmak üzere karara destek olan Arapları, Filistin davasına ihanet etmekle suçlamıştır. Fakat bu inisiyatif girişimi İsrail ve Suudi Arabistan arasındaki fiili (de facto) ilişkilerin gelişmesinde ve İran'a karşı işbirliği yapmalarında önemli bir başlangıç olmuştur.

Ahmedinejat'ın İran Cumhurbaşkanı olması ile birlikte İran, Arap kamuoyunun ve özellikle Körfez'deki Şii Arapların desteğini kazanabilmek için Filistin sorununa daha çok yoğunlaşmıştır. İran'ın Lübnan, Irak ve Filistin'de giderek nüfuz elde etmesinden Suudi Arabistan ciddi derecede endişe duymuştur. Hatta bazı Suudi Arabistanlı gazeteler İran'ın İsrail'den daha büyük bir tehlike olduğuna ilişkin haberler yapmışlardır.⁷² İsrail-Filistin sorununda Ahmedinejad'ın Filistinlilerin yanında daha net bir şekilde durması, hem İran'ın hem de Ahmedinejad'ın imajını güçlendirmiştir. Suudi Arabistan'ın 2002 Barış İnisiyatifi ve İsrail ile masaya oturulması teklifi, Suudi Arabistan-Hamas ilişkilerini bozarken

69 Steven Stalinsky, "Saudi Royal Family's Financial Support to the Palestinians 1993-2003: More than 15 Billion Riyals (\$4Billion U.S.) Given to 'Mujahideen Fighters and Families of Martyrs,'" *MEMRI*, 2 Haziran 2003.

70 Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia Violence and Pan-Islamism Since 1979*, (New York: Cambridge University Press, 2010), 80.

71 Itamar Rabinovich, *Waging Peace: Israel and Arabs: 1948-2003*, 201.

72 Waaike Warnaar, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad Ideology and Actions*, (New York: Palgrave Macmillian, 2013), 117.

İran-Hamas ilişkilerini güçlendirmiştir.⁷³ İsrail'in yok edilmesine yönelik radikal söylemlere sahip olan Ahmedinejad'ın lider olması, Filistin sorununun gelişimini de etkilemiştir. İran'ın desteği sonucu Filistin'deki parlamento seçimlerinde İsrail'in varlığını kabul etmeyen Hamas'ın galip gelmesi, İsrail-Filistin sorununda İran'ın etkisini göstermiştir.⁷⁴ Bu süreçte Suudi Arabistan, Hamas ve İran muhalifi olan FKÖ'yü desteklemeye ve İran'ın politikalarını eleştirmeye devam etmiştir.

5. 2010 Sonrası İran ve Suudi Arabistan Rekabeti ve İsrail'in Bölgede Artan Etkisi

Arap Baharı'nın başlangıcında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan gelişmeler İran, Suudi Arabistan ve İsrail tarafından oldukça karmaşık bir şekilde karşılanmıştır. İran, Arap Baharı'nın etkisini kullanarak vekil güçleriyle sahada güçlü bir şekilde tutunmaya çalışıp Irak ve Suriye gibi ülkelerde nüfuzunu arttırmayı önclemiştir. Suudi Arabistan ise Mısır'da Müslüman Kardeşler'in önemli rol oynadığı halk hareketlerini kendisi ve diğer bazı Körfez monarşileri için tehdit olarak görmüştür. Ancak Suriye'de İran karşısında bir adım öne geçmek ve Tahran'ı sınırlandırmak için Beşşar Esat karşıtı muhalefeti desteklemeyi tercih etmiştir. İsrail ise Mısır'da iktidara gelen ve Hamas'la ideolojik yakınlığı bulunan Müslüman Kardeşleri, kendi güvenliği açısından önemli bir tehdit olarak algılamıştır. Bununla birlikte İsrail'in Suriye ve Lübnan'da Hizbullah aracılığıyla giderek güçlenen İran'dan da stratejik tehdit algısı yükselmiştir. Bu da İsrail'in Körfez ülkeleriyle var olan ilişkilerini daha da güçlendirmesini ve ortak düşman İran'a karşı bunların iş birliği yapmalarını kolaylaştırmıştır. İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin giderek kötüleşmesi ve çıkar çatışmasının yükselmesi, bu ülkelere yakın olan ve vekil konumunda bulunan ülke ve grupların arasındaki bölünmeyi de körüklemiştir.

2010 sonrası Ortadoğu'da yaşanan bazı gelişmeler, Suudi Arabistan ve İsrail'i ortak çıkarlar çerçevesinde birbirine yakınlaştırmıştır. Hizbullah'ın Lübnan ve Suriye'deki varlığı, Müslüman Kardeşler'in Mısır ve Gazze'de

73 Birol Baskan, *Turkey and Qatar in the Tangled Geopolitics of the Middle East*, (New York, Palgrave Macmillian, 2016), 19.

74 Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, çev. Mehmet Murat İnceyan, (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 82.

güçlenmesi, İran ile ABD arasında nükleer problemlerin çözülme ihtimalinin güçlenmesi gibi olağan dışı gelişmeler, Suudi Arabistan ve İsrail'i İran'a ve Siyasal İslamcı gruplara karşı doğrudan stratejik bir müttefik haline getirmiştir.⁷⁵ Mısır'da Mübarek'in ülke yönetiminden çekilmesi ve muhafazakar bir idarenin Mısır'ı yönetmeye başlamasıyla İran, Mısır'la ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir.⁷⁶ Mursi'nin iktidara gelmesini ikili ilişkilerin düzeltilmesi ve İsrail'e karşı yeni bir cephe açılması olarak algılayan İran, Mısır'daki bu gelişmeleri olumlu karşılamıştır. Suudi Arabistan ise Mısır Devrimi'nin en önemli devlet dışı aktörlerinden biri olan Müslüman Kardeşleri, bölge ülkelerinin içişlerine müdahalede bulunduğu ve İran'la ortak hareket ettiği için terör örgütü olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte Mısır'daki Selefilere ve Amerika'nın da desteğiyle Mısır'da gerçekleşen askeri darbeyi pekiştirmeye çalışmıştır.

İran, Bahreyn ve Yemen'de yönetim aleyhine başlatılan protesto hareketlerini İran Devrimi'nin devamı niteliğindeki tarihsel süreç olarak algılamış ve desteklemiştir. Bununla birlikte, Suriye gibi nüfuzunun güçlü olduğu ülkelerde ortaya çıkan rejim karşıtı hareketleri ise Siyonizmin tuzağı ve İsrail'in stratejik yayılması olarak görmüştür. Suriye'de muhalefete destek veren bütün grupları İsrail-Amerika'nın Ortadoğu ajanları olarak gören İran, Suriye'de Suudi Arabistan ile ciddi bir nüfuz mücadelesi yürütmüştür. Bu dönemde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da devam eden siyasi sarsıntılar, iki ülke arasındaki rekabetin şiddetini arttırmıştır. Suudi Arabistan üzerindeki İran baskısını azaltmak için İsrail ile yakınlaşmayı tercih etmiş; İran ise bölgedeki bütün gelişmelerin asıl sorumlusunun İsrail ve Suudi Arabistan olduğu yönünde propaganda yapmıştır. Tarafların çıkar çatışmalarını ideolojik bir boyutta sürdürmeleri, bölgenin kutuplaşmasını ve doğrudan çatışma gibi radikal çözüm yollarının gündeme gelmesini kolaylaştırmıştır.

İran başta olmak üzere Hamas ve Hizbullah gibi tehdit olarak gördüğü diğer silahlı gruplar nedeniyle İsrail'in nükleer silah sahibi olma niyeti bilinmektedir. İran ise İsrail ve Amerika'yı askeri bir tehdit göyerek kendi nükleer silahlanma faaliyetlerine meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır.

⁷⁵ Rieger, "Saudi Arabia' Relations With Israel and Palestine," 151.

⁷⁶ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, çev. Hande Güreli, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları , 2013), 28.

Bu anlamda, İsrail ve Suudi Arabistan, İran ile 2015 yılında P5+1 ülkeleri⁷⁷ ile yapılan Nükleer müzakerelerini (JCPOA)⁷⁸ kendi güvenlikleri için tehdit olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ Bununla birlikte, ABD'nin İran ile ilişkilerini normalleştirme sürecine girmesi hem İsrail hem de Suudi Arabistan'ı oldukça da rahatsız etmiştir. Fakat Suudi Arabistan'ın asıl önceliği, İran'ın Körfez'de arttıracığı baskı olurken İsrail'in ana problemi, İran'ın nükleer silah elde etmesine bir adım daha yaklaşması olmuştur. Suudi Arabistanlı yetkililer İran'ın bölgede artan nüfuzunun sınırlandırılması için İsrail'le ilişkilerin geliştirilerek Amerika'daki Yahudi lobilerinden İran'a baskı yapılması konusunda yardım talep etmiştir.

Suudi Arabistan ile Katar'ın arasında siyasi krizin çıkmasında, iki önemli etmen olan Müslüman Kardeşler ve Hamas'ın Gazze'den çıkartılma girişimleri belirleyici olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşleri terör örgütü olarak kabul etmesi ve Hamas'ı kendisine tehdit olarak görmesi, bu örgütlere kapısını açan Katar'a baskı uygulamasının nedenleri olmuştur.⁸⁰ İran bu durumu kullanarak Suudi Arabistan'ın İsrail'le Filistin sorununda aynı noktada durduğu ve İsrail'in çıkarları çerçevesinde karar aldığı ve bunun bedelinin Filistinliler tarafından ödendiği propagandasını yapmıştır. İran, Katar'ın maruz bırakıldığı kriz ve ambargoda Katar'ı destekleyerek Körfez Arap ülkeleri arasında açılan gedğin dolaylı yollardan derinleşmesini başarmıştır. Bu ve buna benzer bölgesel krizler, İran ve Suudi Arabistan arasındaki çatışma riskini arttırırken bu devletlere vekil ve müttefik konumunda olan diğer güçlerin de ideolojik anlamda sertleşmesini ve çatışmanın tarafı olma ve ağır bedeller ödeme sürecini hızlandırmaktadır.

Lübnan başbakanı Hariri'nin Suudi Arabistan'a diplomatik bir görüşme yapmak için gitmesi ve kısa süre sonra Riyad'da Lübnan'daki başbakanlık görevinden istifa etmesi İran ile Suudi Arabistan arasında yeni bir krize

⁷⁷ P5+1 ülkeleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üye ülkeleri olan ABD, Çin, Rusya, İngiltere ve Fransa ile Almanya'dır.

⁷⁸ Joint Comprehensive Plan of Action (Ortak Kapsamlı Eylem Planı)

⁷⁹ Ehud Eilam, *Israel, The Arabs and Iran: International Relations and Status Quo, 2011-2016*, (New York: Routledge, 2018), 75.

⁸⁰ Sibel Bülbül Pehlivan, "Suudi Arabistan'ın Ulusal Güvenlik Politikaları," içinde *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, ed. Veysel Kurt, (İstanbul: Seta Yayınları, 2018), 119.

neden olmuştur. Suudi Arabistan, Hariri'nin istifasının ardında Hizbullah ve İran'ın Lübnan'daki etkinliğini gösterirken İran ise bu durumu Suudi Arabistan'ın Lübnan içişlerine karışmak ve Hariri'yi zorla istifa ettirmek olarak kabul etmiştir. İsrail ise Hariri'nin istifasını öne sürerek Hizbullah ve İran'ın Lübnan'daki etkinlik alanını kısıtlamak için meşru nedenler bulmuş, Lübnan'a ve Lübnan'daki İran unsurlarına olası müdahaleden bahsetmeye başlamıştır. Hatta Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın bu süreç devam ederken İsrail'e gidip bir ziyarette bulunduğu, İsrail medyası tarafından sızdırılan haberler arasında yer almıştır.⁸¹ İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin, Lübnan'da Riyad'ın müdahalesine yönelik yaptığı eleştirilerin hemen ardından İsraili General Gadi, Suudi Arabistan'a Ortadoğu'da İran yayılmacılığını önlemek için işbirliği ve istihbarat paylaşımlarında bulunabileceklerini teklif etmiştir. Tahran bu gelişmeyi Suudi Arabistan rejimi için utanç verici bir durum olarak nitelemiştir.⁸² Suudi Arabistan ise İsrail dahil bütün bölge ülkelerinin İran'ın politikalarından kuşku duyduğu ve İran'ın bölgede huzursuzluk çıkararak bir ülke olduğunu ifade etmiştir.

Arap Baharı'nın çıkmaz bir sokağa girmesi ve Arap ülkelerini giderek kaosa sürüklenmesi bölgede en çok İsrail'i rahatlatmıştır. Öyle ki İsrail tehdit olarak algıladığı Suriye sınırlarını istediği gibi vurabilmiş ve Şam yönetimi ise buna karşı ses çıkaramamıştır. Trump'ın "Yüzyılın Planı" olarak tanımladığı ve planın bir neticesi olan Amerikan Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması bu kırılmanın en önemli işaretlerinden biri olmaktadır.⁸³ ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul etmesi ve İsrail'e bunun gerçekleşmesi için ayrıcalıklı destek sağlaması Suudi Arabistan tarafından eleştirilmiştir. Fakat bu durumun İsrail'le son dönemde geliştirilen ilişkilerden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁴ Dahası Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın ABD'ye düzenlediği resmi seyahatte "Filistin'in Trump'ın planını kabul etmeleri

⁸¹ "Saudi Policies in the Regional Landscape: Enhancing Opportunities and Reshaping Regional Alliances," *Arab Center for Research and Policy Studies Doha Institute* (Kasım 2017), 1-4.

⁸² "Israel Offers Help To The Saudis To Counter Iran's Influence," *Muslim Press*, 16 Kasım 2017.

⁸³ Veysel Kurt, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü," içinde *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, ed. Veysel Kurt (İstanbul: Seta Yayınları, 2018), 26.

⁸⁴ "Suudi Kralından Trump'a: Barış Planında Doğu Kudüs Filistin'in Başkenti Olarak Kalmalı," *Sputnik*, 30 Temmuz 2018.

veya çenelerini kapatmaları” gerektiği yönündeki sözleri, medyaya yansımıştır. Ayrıca bin Selman, konjonktürel olarak İran meselesinin İsrail’den daha öncelikli bir şekilde ele alınması gerektiğine de değinmiştir.⁸⁵ Temmuz 2018 tarihinde bazı İranlı yetkililer, İran’ın birçok bölgesinde alt yapı yetersizliği ve bilinçsiz su tüketimi nedeniyle yaşanan kuraklıkla ilgili olarak İsrail’in teknolojik imkanlarla İran’ın yağmur bulutlarını çaldığını iddia etmiş ve bu iddia İsrail tarafından alay konusu olmuştur.⁸⁶ Buna benzer olaylar, İsrail’in varlığının ve muhafazakar rejimler açısından İsrail düşmanlığının Ortadoğu’da oldukça kullanışlı bir enstrüman olabildiğini göstermektedir. Bu olgu, İsrail tarafından da paradoksal bir şekilde kullanılarak ülkede güvenlik politikalarının uygulanmasında ve radikal siyasilerin iktidara gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Eylül 2019’da İsrail ordusuna ait dronlar ile Lübnan’daki Hizbullah merkezlerine saldırı yapılmıştır. İsrail’in İran’ı bütün bölgede istikrarsızlığın kaynağı olduğu açıklaması, Suudi Arabistan ve BAE tarafından desteklenmiştir. İran ise İsrail ve Körfez ülkelerinin suçlamalarını bölgede nüfuzunu yaygınlaştırmak için kullanmakta, kendisinin ve vekil örgütlerinin İsrail ile tek ciddi mücadele eden taraf olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁷ Körfez İşbirliği Konseyi’nin bazı üye ülkeleriyle birlikte İran’ı İsrail’den daha ciddi ve tehlikeli bir tehdit olarak görmesi İsrail-Suudi Arabistan’ın İran karşıtı zımnî ortaklıklarını güçlendirdiği gibi Amerika veya İsrail tarafından alınan bu tarz kararlara Suudi Arabistan’ın karşı çıkmamasına neden olmuştur.⁸⁸ Suudi Arabistan’la birlikte İsrail açılımı yapan BAE’nin Dubai’de devasa bir sinagog yapma projesini başlatması İsraili yetkililer tarafından takdir ve şükranla karşılanmıştır.⁸⁹

İran ve Suudi Arabistan, 2003 yılından itibaren Irak üzerinde nüfuz mücadelesi yürütmektedir. İran’ın Suudi Arabistan’a karşı önemli sahalarda elde ettiği Irak’ta Ekim 2019’un başlarından itibaren ortaya çıkan

⁸⁵ “Suudi Veliyet Prensi: Filistinliler Ya Trump’ın Planını Kabul Etsinler Yada Çenelerini Kapsasın,” *Sputnik*, 30 Nisan 2018.

⁸⁶ “İran: İsrail ile Komşu bir Ülke Bulutlarımızı Kısırlaştırıyor,” *Sputnik*, 3 Temmuz 2018,

⁸⁷ “Middle East Tensions: What Lebanese Border Strikes Mean for Israel, Iran and Saudi Arabia,” *The Conversation*, 4 Eylül 2019.

⁸⁸ Giorgio Cafiero, “Trump’s Jerusalem Decision and The Saudi-Iranain Rivalry,” *LobeLog*, 12 Aralık 2017.

⁸⁹ “In The Heart Of The Middle East, A Fledgling Synagogue Gets A Rabbi,” *Religion News Service*, 14 Mayıs 2019.

gösterilerde İran karşıtlığı yükselmiştir. Iraklıların yolsuzluk, işsizlik, hayat pahalılığı ve İran'ın Irak'ın içişlerine müdahalesinden rahatsız olan kitleler, meydanlarda İran aleyhine sloganlar atmıştır. İranlı yöneticiler ise bu gelişmeleri İsrail ve Amerika tarafından dizayn edilen "fitne" çabaları olduğunu ifade etmiş ve göstericileri Amerikan Büyükelçiliğini kuşatmaya çağırmıştır.⁹⁰ Suudi Arabistan ise bu süreçte İran'ın politikalarını eleştirerek Irak'ta altyapı alanlarına destek olacağını ifade ederek İran'ın Irak'taki nüfuzunu kısıtlamak ve kendisine yeni bir alan açmak istemiştir.⁹¹ Ortadoğu'da bu ve buna benzer en basit toplumsal ve siyasal olaylarda İsrail olgusunun kullanılması, özellikle İran açısından kendi politikalarına meşruluk kazandırma ve eylemlerinden sorumsuz olması açısından oldukça önemli bir unsur olmaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışmada İran ve Suudi Arabistan'ın Filistin sorunu ve İsrail üzerinden birbirlerini ötekileştirme, tanımlama ve konumlandırma çabaları analiz edilip, bir takım önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle İsrail'in varlığı ve Filistin sorununa zemin hazırlayan sosyopolitik ve diğer nedenler analiz edilmiştir. Bununla birlikte İsrail'in kuruluş sürecinde İran ve Suudi Arabistan'ın diğer bölge ülkelerinin İsrail'e yönelik bakış açıları da gösterilmiştir. Soğuk Savaş döneminde, İran'ın Suudi Arabistan ile kıyaslandığında hem İsrail ile ilişki kurma hem de Filistin sorununun diplomatik yollar aracılığıyla çözülmesine daha istekli olduğu açıklanmıştır. İran Şahı'nın İsrail ile ilişkilerini geliştirmede bazı dinamikler tetikleyici olmuştur. Bunlar; kendi rejimini koruma, ABD özelinde Batı ile ilişkilerini geliştirme ve Araplara karşı Arap olmayan bir müttefik kazanmadır. Suudi Arabistan ise İsrail'in varlığını İran'dan farklı olarak tanımamakla birlikte İsrail'i kendisine Ürdün ve Irak monarşilerinden sonra ikincil derecede bir tehdit olarak görmüştür. İran ve Suudi Arabistan'ın benzer monarşi rejimine sahip olması ortak çıkar ve güvenlik paradigması çerçevesinde hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. İran Devrimi'ne kadar 1973 Petrol Krizi'ni katmazsak İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin İsrail üzerinden tanımlanan

⁹⁰ Taha Kermani, "Irak İsyanı ve İran'ın Erbain Kabusu," *Karar*, 9 Ekim 2019.

⁹¹ Zvi Bar'el, "As Iraqies Protest Corruption, Iran Pours Oil On The Flames," *Haaretz*, 7 Ekim 2019.

bir olgu olmaktan ziyade rejimlerin güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili bir durum olduğu çalışmada açıklanmıştır. Çalışmada, devrim öncesi İran ve Suudi Arabistan'ın İsrail üzerinden birbirlerini konumlandırmalarının en bariz şekilde Arap-İsrail Savaşları üzerinden olduğu gösterilmiştir. Bu savaşlarda Suudi Arabistan, İsrail'e ağır fakat herhangi bir somut askeri tepki vermemeyi tercih ederken, İran ise İsrail'in Araplar için tehdit olmasını görmezden gelerek İsrail ile ilişkilerini devam ettirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca her iki devlet de kendi kamuoylarını kontrol etmek için İsrail'e karşı kısıp seste ve yapmacık bir şekilde tepki vermiştir.

1979 Devrimi sonrası İran, ideolojik bir devlete dönüşerek iç ve dış politikalarını kimliksel ve mezhepsel nitelikte normatif argümanlarla domine etmeye çalışmıştır. Suudi Arabistan ile arasındaki mezhepsel ayrılıkların derinleşmesiyle vekil ülke ve gruplar üzerinden ilişkiler giderek bozulmuş ve rekabet alanları da genişlemiştir. Çalışmada devrim sonrası İran'ın iç ve dış politikasında birçok radikal değişimler gerçekleştiğine, bu değişimlerin en önemlisinin ve sürdürülebilir olanının ise İsrail'e bakışı ve Filistin davasına yönelik artan ilgisi olduğu gösterilmiştir. Devrim sonrası İran, İsrail'in varlığını kabul etmeyerek anti Siyonizm bağlamında iki devletli çözüme karşı çıkmıştır. Suudi Arabistan ise iki devletli çözümü kabul ederek İsrail varlığını ve meşruiyetini dolaylı olarak kabul etmiştir.

Çalışmada Suudi Arabistan'ın İsrail'e karşı esnek yaklaşımı İran tarafından Filistin davasına ve Filistinlilere ihanet olarak algılandığına ve bu algılamının taraflar arasındaki çatışmaları körüklediğine değinilmiştir. Yani İran, Suudi Arabistan veya diğer Arap ülkelerinin İsrail ile uzlaşma çabalarını Siyonizme hizmet olarak algılamaktadır. Ayrıca İran'ın, kendisine yakın olan Arapları İsrail karşıtlığına sevk ederek Arap ülkelerinin İsrail ile iyi ilişkilere sahip iktidarları ile halklarını karşı karşıya getirdiği sonucuna varılmıştır. İran ve Suudi Arabistan, Filistin'de İsrail'e karşı Hamas ve FKÖ gibi birbirine rakip farklı vekil grupları desteklemektedir. Bu nedenle, her iki ülke İsrail'in Filistin'e yapmış olduğu saldırılardan birbirlerini sorumlu tutmaktadırlar. Bu da Filistin içerisindeki farklı grupların arasındaki gerginliğin artmasına sebep olmakta ve bölgesel istikrarsızlığa her iki devletin de katkı yaptığını doğrulamaktadır. Çalışmada, son on yıllık süreçte İran-Suudi Arabistan rekabetinde İsrail faktörünün giderek önem kazandığı gösterilmiştir. İran ve Suudi Arabistan'ın yüzyıllara dayanan mezhepsel, etnik ve çıkar farklılıklarından kaynaklı problemlerini İran'ın İsrail faktörü üzerinden çözüme teşebbüsü, Suudi Arabistan'ın ise İran

yayımlıcağına karşı İsrail'le olan yakınlaşma politikası, Ortadoğu'nun daha fazla istikrarsızlaşması ve radikalleşmesine yol açacağı sonucunu vermektedir.

Kaynakça

- Amiri, Reze Ekhtari. "Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia." *International Journal of Business and Social Science* 2, no: 16 (Eylül 2011)
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: Dora Yayınları, 2014.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Asl, Nasır Kashef. "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmeler: Bir İranlı Görüşü." içinde *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Editörler: Tural Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2011.
- Avineri, Shlomo "Beyond Camp David." *Foreign Policy*, no: 46 (İlkbahar, 1982): 28-30.
- Bacık, Gökhan, "İran ve İsrail: Motivasyonel Yapılar ve Dış Politika (199-2008)." içinde *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*. Editör: Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.
- Badeeb, Saeed M. *Saudi -Iranian Relations:1932-1982*. Londra: Centre for Arab and Iranian Studies, 1993.
- Bakhash, Shaul. "Historical Settings." içinde *Iran a Country Study*, Editörler: Glenn E.Curtis ve Eric Hooglund, Washington: Library of Congress Cataloging, 2008.
- Baskan, Birol. *Turkey and Qatar in the Tangled Geopolitics of the Middle East*. New York: Palgrave Macmillian, 2016.
- Bıçen, Gürkan. "Ayetullah Humeyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılâbının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi," *İran Çalışmaları Dergisi* 1, no. 1 (Bahar 2017).
- Bin Huwaidin, Mohamed. "The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations," *Review of History and Political Science* 3, no: 2 (Aralık 2015).

- Bozarslan, Hamit. *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*. (Çeviren Melike Işık Durmaz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*. New York: Routledge, 2003.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Cleveland, William. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Yayınevi, 2008.
- Dabashi, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk*. Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Dağı, İhsan D. *Orta Doğu'da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları 2002.
- Dehghani, Hamidreza. "Iran's Role in Opposition to the Partition of Palestine,". *The Iranian Journal of International Affairs* XXI, no. 3 (Yaz 2009): 45-56.
- Dilip, Hiro. *Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy*. Londra: Hurst Publication, 2018.
- Djalili, Mohammad-Reza ve Thierry Kellner. *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*. Çev. Hande Güreli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Djalili, Mohammad-Reza ve Thierry Kellner. *100 Soruda İran*. Çev. Reşat Üzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Eilam, Ehud Israel. *The Arabs and Iran: International Relations and Status Quo, 2011-2016*. New York: Routledge, 2018.
- Fraihat, Ibrahim. *Iran and Saudi Arabia: Taming a Chaotic Conflict*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- Galbraith, Peter. *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. Çev. Mehmet Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Gause, Gregory. "Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question," *Strategic Insight* VI, no: 2 (Mart 2007).
- Gawdat Bahgat. "The Islamic Republic and the Jewish State," *Israel Affairs* 11, No.3, (2005): 521-524.

- Gelvin, James L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Halliday, Fred. "Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change," *Middle East Report*, no. 220 (Sonbahar, 2001): 220.
- Hegghammer, Thomas. *Jihad in Saudi Arabia Violence and Pan-Islamism Since 1979*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Hinnebusch, Raymond. *The International Politics of Middle East*. Manchester: Manchester University Press, 2003.
- Hirst, David. *Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı*. Çev. Timur Demirtaş ve diğerleri, İstanbul: Matbuat Yayınevi, 2015.
- Jones, Toby, "The Iraq Effect in Saudi Arabia," *Middle East Report*, no.237, (Kış 2005): 30.
- Kelkitli, Fatma Aslı. "İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk savaş Sonrası İnan Dış Politikası," içinde *Orta Doğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Orta Doğu ve Arap Baharı*, Editörler: Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık 2014.
- Keskin, Arif. "Şii Jeopolitiği ve İnan," içinde *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İnan?* Editör: Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.
- Keynough, Banafsheh. *Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?* Londra: Palgrave Macmillan, 2016.
- Koç, Engin. "Relations Between U.S. and Northern İraqi Kurds in Wake of Cold War," içinde *Kürdoloji 2* Editör: Hasan Karacan, Ankara: Yargı Yayınevi, 2016.
- Kurt, Veysel. "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü," içinde *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Editör: Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018.
- Labelle, Maurice Jr. "The Only Thorn": Early Saudi-American Relations and the Question of Palestine, 1945–1949," *The Journal of The Society for Historians of American Foreign Relations* 35, no. 2 (2011), 257-258.
- Lewis, Bernard. *The Middle East*. New York: Scribner Press, 1995.
- Mabon, Simon. *Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East*. New York: I.B. Tauris, 2013.

- Marschall, Christin. *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami*. Londra: Rotledge Curzon, 2003.
- Mason, Robert. *Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East*. Londra: I.B. Tauris Press, 2015.
- Matthiesen, Toby. *The Other Saudis*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Menashri, David. "Khomeini's Vision: Nationalism or World Order?," içinde *The Iranian Revolution and the Muslim World*, Editör: David Menashri, Boulder: Westview Press, 1990.
- Nerguizian, Aram "The Struggle for the Levant: Geopolitical Battles and the Quest for Stability," *CSIS Report*, 2014.
- Parsi, Trita. *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*. Londra: Yale University Press, 2007.
- Parsi, Trita. "Israel-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective," *Iranian Studies* 38, no. 2 (2005): 247-269.
- Pehlivan, Sibel Bülbül. "Suudi Arabistan'ın Ulusal Güvenlik Politikaları," içinde Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri. Editör: Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018.
- Pollack, Kenneth. *Unthinkable: Iran, the Bomb, and American Strategy* (New York: Simon& Schuster Paperback, 2013).
- Rabinovich, Itamar. *Waging Peace: Israel and Arabs:1948-2003*. New Jersey: Princeton University Press, 2004.
- Ram, Haggai. "Between Homeland and Exile: Iranian Jewry in Zionist/Israeli Political Thought," *British Journal of Middle Eastern Studies* 35, no. 1 (2008): 1-20.
- Ramazani, R.K. "Iran and the Arab-Israeli Conflict," *Middle East Journal* 32, no. 4 (Sonbahar, 1978): 416-419.
- Rieger, Rene. "Saudi Arabia' Relations With Israel and Palestine," içinde *Saudi Arabian Foreign Policy*. Editör: Neil Partrick, Londra: I. B.Tauris, 2016.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*. İstanbul: İmge Yayınevi, 2009.

- Stalinsky, Steven. “Saudi Royal Family’s Financial Support to the Palestinians 1993-2003: More than 15 Billion Riyals (\$4Billion U.S.) Given to ‘Mujahideen Fighters and Families of Martyrs,’” *MEMRI*, 2 Haziran 2003.
- Terrill, W.Andrew. “The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security.” içinde *Rivalry in the Middle East Saudi Arabia and Iran*. Editörler: Mackenize Tyler and Anthony M.Boone. New York: Nove Publishers, 2012
- Vassiliev, Alexei. *The History of Saudi Arabia*. Londra: Saqi Press, 1998.
- Veliyev Cavid. “Suudi Arabistan-İran İlişkileri,” *Kaosu Doğru İran*. Editörler: Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Ankara: Fark Yayınları, 2006.
- Warnaar, Waaike. *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad Ideology and Actions*. New York: Palgrave Macmillian, 2013.
- Wehrey, Frederic ve diğerleri. *Saudi Iranian Relations Since the Fall of Saddam*. Pittsburgh: RAND Corporation, 2009.
- Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

İnternet Kaynakları

- “Camp David: Saudi Arabia secretly supported landmark negotiations,” *Middle East Monitor*, 3 Haziran 2018.
- “In The Heart Of The Middle East, A Fledgling Synagogue Gets A Rabbi,” *Religion News Cervice*, 14 Mayıs 2019.
- “İran: İsrail ile Komşu bir Ülke Bulutlarımızı Kısırlaştırıyor,” *Sputnik*, 3 Temmuz 2018
- “Israel Offers Help To The Saudis To Counter Iran’s Influence,” *Muslim Press*, 16 Kasım 2017.
- “Middle East Tensions: What Lebanese Border Strikes Mean for Israel, Iran and Saudi Arabia,” *The Conversation*, 4 Eylül 2019.
- “Saudi Policies in the Regional Landscape: Enhancing Opportunities and Reshaping Regional Alliances,” Arab Center for Research and Policy Studies Doha Institute, (Kasım 2017): 1-4

“Suudi Kralından Trump’a: Barış Planında Doğu Kudüs Filistin’in Başkenti Olarak Kalmalı,” *Sputnik*, 30 Ağustos 2018.

“Suudi Veliht Prensi: Filistinliler Ya Trump’ın Planı Kabul Etsinler ya da Çenelerini Kapsın,” *Sputnik*, 30 Nisan 2018.

“UN Special Committee on Palestine, Recommendations to the General Assembly”, 3 Eylül 1947, <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3>

“Understanding Iran-Contra Affairs,” 9 Eylül 2019.

Bar’el, Zvi. “As Iraqies Protest Corruption, Iran Pours Oil On The Flames,” *Haaretz*, 7 Ekim 2019.

Cafiero, Giorgio. “Trump’s Jerusalem Decision And TheSaudi-Iranain Rivalry”, *LobeLog*, 12 Aralık 2017.

Kermani, Taha. “Irak İsyanı ve İran’ın Erbain Kabusu,” *Karar*, 9 Ekim 2019.

Kitap İncelemesi / Book Review

Ortadoğu Hakkında 100 Mit

Fred Halliday, Çev. Can Cemgil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 241 sayfa

Değerlendiren: Merve Zorlu*

Oxford Üniversitesi'nde felsefe, politika ve ekonomi alanında eğitim gören Fred Halliday daha sonra Londra'daki Oryantal ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) Ortadoğu politikaları alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Londra Ekonomi Okulu'nda (LSE) doktora derecesini almış ve 1985-2008 yılları arasında burada profesör olarak görev yapmıştır. Uluslararası politika ve Ortadoğu alanlarında birçok makale ve kitap çalışması yaparak Uluslararası İlişkiler alanının önde gelen isimlerinden olmuştur. Özellikle Ortadoğu bölgesinde birçok ülkede konferans vermiş ve sahada çalışma imkânı bulmuştur. 2008 yılında emekli oluşunun ardından Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'nde (IBEI) araştırmacı profesör olarak görev yapan Halliday, 2010 yılında son çalışma yeri olan Barselona'da 64 yaşında vefat etmiştir.

Son kitaplarından biri olan *Ortadoğu Hakkında 100 Mit* adlı eseri Halliday'ın Ortadoğu bölgesine ilişkin yaptığı çalışmalarda karşılaştığı ve eleştirdiği konuları diğer çalışmalarına nazaran daha sade bir dille basitleştirerek aktardığı eseridir. Bu eserinde, literatürde sıkça karşılaşılan ve bölgenin gerçekliklerinden ziyade mitleri haline gelmiş oryantalist

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0001-5350-4032, mrve.zrlu@gmail.com

ve oksidentalist temelli argümanlara eleştiri getirmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu alanındaki okuyuculara farklı bir bakış açısı sunarak alana katkı sağlamıştır. Halliday bu kitabını Leverhulme Vakfı'nın dini ve milli düşünce tarzının eleştirilmesi, kozmopolitanizm yaklaşımının yeniden oluşturulması için desteklediği araştırma projesinin bir parçası olarak yayına sunmuştur. Ayrıca son yıllarında yaptığı Ortadoğu çalışmalarından ve dünya siyasetinde uluslararası ilişkiler kuramının rolünü inceleyen çalışmalarından bu eseri hazırlarken yararlandığını belirtmiştir.

Giriş bölümünde yazar, kitabın üç temel argümanı olduğunu vurgulamaktadır. İlk olarak Ortadoğu konusunda sunulan bilgilerin tarihsel bağlamda doğruluğunun sorgulanmasının önemine dikkat çekmektedir. İkincisi, medeniyet ve kültür konularında alışlagelmiş varsayım her birinin farklı ve kendine has özelliklerinin olduğudur. Fakat yazar, bu varsayıma meydan okumaktadır. Her medeniyetin ve kültürün diğerleriyle etkileşim halinde olduğunu iddia etmektedir. Son olarak ise köktencilğe eleştirel yaklaşımın önemine vurgu yapmaktadır. Küreselleşme ile birlikte köktencilik temelli oluşturulan argümanlar insanları harekete geçirmek için daha çok kullanılmaya başlamıştır. Bu sebeple yazara göre bu argümanlara eleştirel yaklaşmak her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Yine bu bölümde yazar, çalışmasında Ortadoğu üzerinden iki unsura odaklandığını ifade etmektedir. Öncelikle bölgeyle ilgilenen dış aktörlerin 11 Eylül sonrasında değişen söylemlerine yoğunlaşmaktadır. İkinci unsur ise yazarın ifadesi ile “uluslararası akli” temel alan bir tartışma oluşturmaktır (6). Bu bağlamda tarih ve dil çerçevesindeki iddialara eleştirel yaklaşımı önemsemektedir. Bunu yaparken ise analitik ve ahlaki unsurlara dayanarak çağdaş dünya hakkındaki argümanları akılcı tartışmaya açmanın önemini vurgulamaktadır. Böylece kozmopolitan ve enternasyonalist düşüncelere katkı sunarak ilerleme sağlanabilmesini umut etmektedir. Ayrıca yazar, eserinin geniş bir kapsamı barındırma, kesin ya da tarafsız olma gibi kaygıları taşımadığını ifade etmektedir.

Kitabın ana çerçevesinin sunulduğu giriş bölümünün ardından hem bölge aktörlerinin hem de bölge dışı aktörlerin söylemlerinde sıkça yer alan, literatürde de yer etmiş argümanlardan oluşan 100 mite yer verilmiştir. Mitlerin çoğunda Ortadoğu “geçmişin, siyasalın, ulusalın ve dinsel” hakim olduğu bir bölge olarak kabul edilmektedir. Aktörlerin bu bağlamda yararlandıkları semboller ve iddialar Halliday'e göre siyasal söylemleri

desteklemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yaklaşım sadece bölge dışı aktörlerden değil bölgedeki devletlerin kendilerini kadim gösterme eğiliminden de beslenmektedir. Oysa Halliday, bölgedeki tüm devletlerin modern sistemin birer parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bölgede kendini kadim gösterme amacında olan devletlerin de modern parametrelerin etkileşimi sonucu oluştuğuna dikkat çekmektedir. Söylemlerdeki semboller ise modern siyasal projelere hizmet etmektedir. Bu semboller tarihteki anlamları için değil, modern siyasal kimliğin pekiştirilmesi için kullanılmaktadır. Örneğin bölgedeki Arap-İsrail çatışması tarihte yaşanmış herhangi bir olaya ya da kutsal metinlere dayanmamaktadır. 20. yüzyılda gelişen olaylar sonucunda ortaya çıkmıştır ve sembolik amaçlar için seçilerek kullanıldığı görülmektedir (23-26). Burada kutsal metinlerin, aktörler tarafından modernizmin ürünü olan milliyetçilikte araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mitlerde ikinci dikkat çeken nokta bölgenin farklı ve benzersiz olarak ayrıştırılmasıdır. Dünyada farklı kültürler ve medeniyetler vardır. Fakat bunlar kapalılıktan ziyade sürekli etkileşim halindeki oldukları için birbirlerinden etkilenmektedirler. Tarih boyunca birbirinden etkilenmiş olan Batı ve Ortadoğu, Halliday'e göre ulusal tarihlerden ziyade kozmopolitan bir tarihe sahiptir. Günümüzde ise bölgenin ayrışması daha imkansız hale gelmiş, etkileşimler daha da artmıştır. Tarihsel olaylar ve göçlerle oluşan Batı-Ortadoğu arasındaki bağlarda ekonomik faaliyetler de öne çıkmıştır. Petrol küresel ekonomilere bu bölgeden dağılmakta ve bölge devletleri uluslararası piyasaya dahil olmaktadır. Buradan elde edilen gelirler ise servet sahipleri tarafından başta gayrimenkul olmak üzere Batı'da yatırıma dönüşmektedir (63-64). Sürekli etkileşim halindeki bu aktörlerin birbirlerinden tamamen ayrışması imkansız hale gelmektedir. Ortadoğu'ya özgü gibi gösterilen ekonomik, toplumsal ve siyasal özelliklerin çoğu diğer coğrafyalarda da görülmektedir. Hatta bu özelliklerin bazıları Ortadoğu'dan önce ilk kez başka coğrafyalarda ortaya çıkmışlardır (10-11). Her medeniyet gibi Ortadoğu halklarının da kendine has dinamikleri vardır. Fakat bu durum diğer medeniyetlere göre daha fazla değildir. Halliday'e göre burada abartma hatasına düşülmemesi gerekmektedir (93 ve 138).

Bölgede emperyalizm döneminden kalan etkiler mevcuttur, fakat bu hala

Batı'nın burada sonsuz bir etki alanı olduğu anlamına gelmemektedir. Birçok mitte karşılaşılan bölgeyi tek bir olay ya da olgu üzerinden değerlendirme eğilimi basitleştirme hatasına neden olmaktadır. Bu durum bölgedeki bir çok farklı parametrenin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Ortadoğu'yu anlamaya çalışırken yerel aktörlerin ve güçlerin rollerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (46-47). Ayrıca bölge aktörleri zaman zaman Batı'daki gelişmelere de etki edebilmektedir (40).

Ortadoğu'yu anlama konusunda Halliday'e göre basitleştirme kadar yanlış olan bir diğer eğilim genelleştirmedir. Örneğin Arap dilinin tüm coğrafyaya hakim olduğu düşüncesi bölge devletlerinin farklılıklarını göz ardı etmeye neden olmaktadır. Resmi yayın ve medya dili benzer olsa da diğer coğrafyalarda olduğu gibi burada da yazı ve konuşma dillerinde farklılıklar bulunmaktadır (30-31). Bölge değerlendirmelerinde din ve şiddet kullanımının öne çıkması yine genelleştirme eğilimli analizlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bölgeye atfedilen güç kullanma eğilimli devletlerin varlığı dış aktörlerden fazla değildir. Bölge üstünde güç kullananların daha çok dışarıdan müdahil olan aktörler olduğu görülmektedir (172-173). Din konusu ise öncelikli olarak bölge liderleri tarafından milliyetçiliğin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Bu liderler modern siyasal hayatın gerekliliklerine cevap veremeyen dini metinlere çeşitli genellemeler ve yorumlamalarla sıkça başvurumaktadırlar. Bu bağlamda din demagoji unsuru olarak insanları hareket geçirmek için araçsallaştırılmaktadır. Fakat dini temaları kullanan liderlerin varlığı tüm bölgenin dini eğilimli siyaset izlediği anlamına gelmemektedir. Uluslararası alanda olduğu gibi buradaki bölgesel devletlerin davranışlarında da farklılıklar bulunmaktadır. İslam ve Batı çatışması çerçevesinde oluşturulan iddialar ise uzun zamandır etkili bir siyasal araç olarak kullanılmaktadır. Burada tek bir Batı'nın olmayışı ve İslam devletlerinin her zaman çoğul olması göz ardı edilerek genelleştirilmiş bir argüman oluşturulmaktadır. İki bölge arasındaki çatışmaların kaynağı Halliday'e göre dindar eğilimlerden daha çok ulusal çıkarların ya da devlet çıkarlarının uyuşmazlığından kaynaklanmaktadır (41-42).

Halliday için Ortadoğu bölgesini anlamak için dikkat edilmesi gereken bir başka nokta dildeki kelime seçimleridir. Bu konuya eserin son bölümünde, "Bir Kriz Sözlükçesi: 11 Eylül 2001 ve Dilsel Uzantıları" başlığı altında yer vermiştir. Tüm toplumsal ve siyasal değişimler kelime kullanımlarını

da etkilemektedir. Özellikle köklü değişimlere yol açan olaylar ve krizler bu kullanımların çeşitlenmesini hızlandırmaktadır. Ortadoğu devletleri diğer coğrafyalar gibi sömürgecilik ve Soğuk Savaş dönemlerinden etkilenmiştir. Halliday'e göre bu süreçler Ortadoğu bölgesi üzerinde kullanılan farklı sözlükler yaratmıştır. Son döneme hâkim olan sözlük ise İslam ve Batı dünyasını farklı şekillerde etkileyen 11 Eylül olaylarıyla oluşmuştur. Sonuç olarak bazıları köktenci motivasyonlarla Müslüman dünyası tarafından, bazıları Batı dünyası, bazıları ise yeni duruma ayak uyduran bölge toplumları tarafından üretilen farklı sloganlar, deyişler ve kelimeler söylemlere eklenmiştir (175-176). Halliday kitabının son bölümünde bu yeni kelimelerin anlamlarına yer vererek bir sözlükçe sunmuştur (177-228).

Halliday eserinde yer verdiği mitlerin genelinde basitleştirme, genelleştirme ve abartma eğilimlerini eleştirmektedir. Köktencilik temalı argümanlardan oluşan mitlerin de çokluğu Halliday için bir başka dikkat edilmesi gereken alanı oluşturmaktadır. Tarihin etkisinde kalarak oluşturulan bu argümanlar yeterli olmayacağı gibi kimi zaman yanıltıcı da olabilmektedir. Ortadoğu bölgesini anlamak için her parametrenin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerektiğine dikkat çeken Halliday, bölge çalışanlarına farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bölgeye dair yerleşmiş olan asılsız söylemlerin hem Batı hem de Ortadoğu devletleri tarafından oluşturulduğu gerçeğini ortaya koyarak da objektif bir eleştiri sunmaktadır. Bu eser, konuya ilgi duyan akademisyenlere tam anlamıyla yeterli olmasa da fikir oluşturabilecektir. Ayrıca oldukça sade ve basitleştirilmiş bir anlatıma sahip olduğu için Ortadoğu ile ilgilenen her bireye hitap edebilecek niteliktedir.

Kitap İncelemesi / Book Review

Türk Dış Politikası Yapım Sürecinde Karar Birimlerinin Etkileri

Fatma Anıl Öztop, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 2018, 494 sayfa

Değerlendiren: Muhammed Veli Mercan*

Küreselleşmenin hızlı bir şekilde gelişmesinin etkilerinden bir tanesinin de dış politika analizi çalışmalarında kendisini gösterdiğini söylemek mümkündür. Küreselleşme ile birlikte devletin net tanımı saydamlaşmaya ve keskin sınırlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu durum da devletin iç yapısı ile dışarda bulunan sistem arasındaki etkileşimi daha hissedilir bir hale getirmiştir. Bu gelişmenin dış politika analizine yansımalarının ise iç-dış politika ayrımının yavaş yavaş ortadan kalkması şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu gelişmelerin ışığında, uluslararası ve bölgesel sistemlerin devletlerin dış politika yönelimlerine etkisinin yanı sıra bu etkilerin karar alma mekanizması tarafından nasıl değerlendirildiği hususu da araştırmacıların odak noktası haline gelmiştir. Devletlerin bürokratik karar alma mekanizmaları, karar birimleri, rejim türleri, muhalefet biçimleri ve bunlar arasındaki ilişki ve bunların zaman içerisinde geçirmiş oldukları dönüşümün dış politikaya nasıl bir etkisinin olduğu son zamanlarda önemli bir inceleme alanı haline gelmiştir. Özellikle soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte iç-dış politika ayrımının giderek azaldığı görüşünün yaygınlık kazanmasından hareketle iç ve dış politika arasında önemli bir etkileşimin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, TR, Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0002-3602-5272, mvelimercan02@gmail.com

olması devletlerin iç siyasi yapılarının dış politika kararları üzerindeki etkileri önemini artırmaktadır.

Doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan bu eserinde Türk dış politikasında karar alma mekanizmasının etkilerini inceleyen Fatma Anıl Öztop lisans eğitimini uluslararası ilişkiler alanında tamamladıktan sonra Cumhuriyet Tarihi alanında yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Yine doktorasını uluslararası ilişkiler alanında “Karar Birimlerinin Dış Politika Yapım Sürecinin İşleyişine Etkileri: Türk Dış Politikası Örneği” başlıklı tezi ile tamamlamıştır. Uluslararası ilişkiler, dış politika, siyasi tarih, Türk siyasal hayatı gibi alanlarda çeşitli dersler vermektedir.

Öncelikle, kitap bir yandan Türk dış politikasının analizi konusunda literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaya çalışırken bir yandan da bu boşluğun giderilmesine yönelik ufuk açıcı bir nitelik teşkil etmektedir. Türk dış politikasına dair mevcut literatürün ekseriyetle tarihsel gelişmelerin betimsel olarak ele alınıyor olmasının vurgulanmasının ardından kitabın temel konusu açık bir şekilde ortaya konmuştur. Kitap, temel olarak, karar alma mekanizmasında meydana gelen değişimler doğrultusunda Türk dış politikası yapım sürecini ele almaktadır. Bu doğrultuda yazar araştırmanın temel hipotezini “Bir dış politika olayı karşısında, karar birimi yapısında meydana gelen değişiklik, karar alma sürecinin farklı bir şekilde işlemesine neden olmakta ve bu farklılık dış politika karar çıktısında farklılıkların görülmesine yol açmaktadır” (24) şeklinde ortaya koymaktadır. Bu ana hipotez çerçevesinde dış politika yapımına dahil olan iç aktörler ve pozisyonları, bu aktörlerin vasıfları ve kendi aralarındaki ilişkiler ve yetkili karar birimlerinin dış politika kararı üzerindeki etkileri temelinde ana araştırma soruları ortaya konmuştur. Çalışmada 1 Mart Tezkeresi, 2009 Ermeni Açılımı ve Suriye Krizi örnek olaylar olarak belirlenmiş ve bu dış politika olayları özelinde alt araştırma soruları ve varsayımları açık bir şekilde ortaya konmuştur. Böylelikle araştırmanın temel odak noktası, amacı ve önemi son derece açık bir şekilde ortaya konmuş ve kitabın giriş bölümünde de dile getirilmiştir.

Belirlenen bu araştırma konusu doğrultusunda, kitap altı ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde, belirlenen hipotez ve varsayımların test edilmesine yönelik olarak güçlü bir kavramsal ve kuramsal zemin ortaya konmuş ve bu doğrultuda karar “birimi kuramı” ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde karar birimi yaklaşımının yanı sıra dış politika

analizine dair temel bakış açıları da özet olarak ele alınmıştır. Kitabın ikinci bölümünde ise dış politika analizine yönelik farklı görüşler birlikte ele alınarak bir literatür taraması ortaya konmuştur. Bu doğrultuda karar birimi kuramına yönelik olarak daha önce ortaya konmuş olan görüşler ve eleştiriler tasnif edilmiştir. Teorik çerçevenin ve bu teoriye ilişkin mevcut literatürün ortaya konduğu bölümlerin ardından, giriş bölümünde de açıkça belirtilmiş olan “örnek olay” metodolojisi çerçevesinde hipotezler Türk dış politikasında farklı biçim ve dönemlerde meydana gelen üç örnek kriz üzerinden test edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, tercih edilen teorik çerçeveye uygunluk bakımından örnek olaylar bilinçli bir şekilde belirlenmiş ve bu uygunluk ilerleyen bölümlerde ortaya konmuştur. Örnek olaylar, yazarın deyimiyle, “Türk siyasi hayatında büyük bir değişim ve dönüşüm yaratan AK Parti iktidarının 2002-2012 yılları” (22) arasındaki dönemden seçilmiştir. Araştırmada tercih edilen örnek olayların AK Parti iktidarını kapsıyor olmasının önemi de açıkça ortaya konmuştur. Bu dönem, dış politikaya yeni bir bakış açısı getirilmesi ve geleneksel Türk dış politika yaklaşımının bir tarafa bırakılması çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde ilk örnek olay olan 1 Mart Tezkeresi’ne giden süreç incelenmektedir. AK Parti hükümetinin ilk dönemine denk gelen bu olay öncesi ve sonrasıyla detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde, 2009 Ermeni Açılımı çerçevesinde Ermenistan ile yürütülen protokol süreci detaylı bir biçimde incelenmektedir. Beşinci bölümde son örnek olay olan Suriye Krizi, Türkiye ve Suriye arasında gelişen krizler çerçevesinde incelenmektedir. Altıncı bölümde ise en başta ortaya konmuş olan temel araştırma sorularının cevapları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu noktada, tercih edilen teorik alt yapının uygulanmasına yönelik olarak belirlenen örnek olaylar güçlü bir bilimsel değerlendirmenin ortaya konması açısından başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel varsayımına dayalı olarak, karar birimi kuramı çerçevesinde belirlenen üç farklı örneğe dair varsayımlar da açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Belirlenen örnek olaylar çerçevesinde, dış politika yapım sürecinin daha net anlaşılmasına yönelik olarak ele alınan her üç dış politika krizi de kronolojik olarak ele alınmaktadır. Nitekim dış politikada ortaya çıkan krizler bir sürecin sonucu olarak meydana gelmekte ve dolayısıyla bu sürecin başlangıcından krizin sonuçlanmasına kadar olan dönemin ele

alınmasının önemi haizdir. Çalışmada, krizlere dair kronolojik alt yapının ortaya konmuş olması da meydana gelen gelişmelerin ve bu süreçte karar sürecinin açık bir şekilde anlaşılabilmesi açısından önemli olmuştur. Örnek olaylar incelenirken, söz konusu dönemde Türk dış politikasının temel özellikleri ve dinamikleri ve hangi aktörlerin etkin rol oynadığı kuramsal çerçevenin temel argümanları yardımıyla açıklanmıştır. Krizin ne olduğu ve nasıl geliştiği, krize yönelik kararın arka planı, yetkili karar biriminin kim olduğu ve yapısının ortaya konması, karar alma süreci ve dinamikleri ve bu sürece dahil olan aktörlerin her kriz özelinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın örnek olay incelemesi kısımlarını güçlü hale getiren en önemli husus, belirlenen krizlerin ne olduğu ve bu sürecin nasıl geliştiği konusunun tarihsel arkaplan ile birlikte ele alınmış olmasıdır. Bu doğrultuda, mevcut soruna dair kırılma noktaları aktörlerin pozisyonları ve tavırları teorik çerçeve ile uyumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Örnek olayların ele alındığı her bir bölümün değerlendirme kısmında araştırmanın temel savı test edilmiş ve belirlenen örnek olayın temel savı desteklediği ortaya konmuştur.

Bu noktada, karar sürecinde rol oynayan aktörlerin incelendiği çalışmanın bu kısımları, liderlerin, rol oynayan siyasetçi ve bürokratların ve kurumların temsilcilerinin demeç ve söylevlerine daha fazla yer verilerek, daha güçlü hale getirilebilirdi. Nitekim burada temel inceleme konusu dış politika yapım sürecinde karar biriminin yapısı ve rol oynayan aktörlerdir. Dolayısıyla bu aktörlerin söylem analizine yer verilmesi çalışmayı güçlü hale getiren hususlar açısından etkili olurdu. Bunun yanı sıra, Suriye krizinin örnek olay olarak belirlenmiş olması spekülasyon yargı ve değerlendirme ihtimalini söz konusu kılmaktadır. Zira bu kriz henüz güncelliğini korumakta ve dönemin kararlarının arkaplanına ve aktörlerin pozisyonlarına dair net bilgiler bulunmamaktadır. Spekülasyon bilgileri objektif yaklaşım önünde bir engel teşkil etme potansiyeline sahip olmaktadır.

Öte yandan, karar birimi kuramının mevcut dış politika analizi yaklaşımlarına kıyasla en kapsayıcı ve güncel olmasından hareketle, araştırmada ortaya konan teorik tercihin nedeni açıkça dile getirilmiştir. Bu doğrultuda, daha çok sistemsel değişimlere odaklanan ve tarihsel betimleme yapan Türkçe literatüre farklı bir bakış açısı sunması açısından kitabın önemli bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kitap, ayrıca, AK Parti dönemi dış politikasının uğramış olduğu dönüşümün de ortaya konulması açısından önemli bir yere sahiptir. Analiz edilen örnek olaylar çerçevesinde, AK Parti dönemi dış politika yönelimlerinde ve karar alma mekanizmasında meydana gelen değişim ve dönüşümler net bir şekilde ortaya konmuştur.

Kitabın doğru bir şekilde yapılmış bir planlamaya sahip olduğu söylenebilir. Teorik çerçeve, literatür taraması ve bunlar doğrultusunda analiz edilen örnek olaylar planlı bir şekilde ortaya konmuştur. Geniş ve tatmin edici kaynakçası ile iyi bir araştırma ile ortaya atılan iddia ve varsayımlar başarılı bir şekilde sunulmaktadır. Öte yandan, ele alınan kuram ve kavramlar açıklanırken tablo ve şekillerin kullanılmış olması bir yandan destekleyici bir nitelik taşıırken bir yandan da kavramların daha açık bir şekilde açıklanmasını sağlamıştır.

Son olarak, çeşitli eksikliklerle birlikte, AK Parti dönemi Türk dış politikası açısından meydana gelen gelişme ve değişimlerde sistemsel unsurların yanı sıra karar birimi bağlamında iç dinamiklerin incelenmesi ile yerinde bir analiz ortaya koyan bu çalışma, Türk dış politikasına daha geniş perspektiflerden bakılmasına yönelik yeni ufuklar açacak bir çerçeve sunmayı başarmıştır. İdeolojik söylemlerden uzak durularak Türk dış politikasının yapım süreci iç ve dış dinamiklerle birlikte ele alınmıştır.

Kitap İncelemesi / Book Review

Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü

Ömer Kahraman, Ankara: Gece Akademi Yayınları, 1. Baskı, 2019, 238 sayfa

Değerlendiren: Abdulgani Bozkurt*

Suriye'de 2011 senesinde başlayan protesto gösterileri kısa bir süre sonra çatışma, ardından da iç savaş haline dönüştü. Savaşın ilk başlarında taraflar, reform talebinde bulunan halk ve bu taleplerin muhatabı rejim olmak üzere, oldukça netti ve bu tarafların eylem biçimleri öngörülebilir haldeydi. Ancak özellikle 2013 senesinde rejimin ciddi şekilde alan kaybetmesiyle birlikte Suriye İç Savaşı, dış müdahalelere açık duruma geldi. Bu anlamda artık savaşın “iç” olmaktan çıktığı ve üstelik niteliği bakımından da vekâlet savaşlarından ayrışmaya başladığını ifade etmek yerinde olacaktır. Geleneksel vekâlet savaşlarında ülke içindeki taraflar dış güçlerce desteklenirken Suriye Savaşı'nda mezkûr güçler doğrudan sahada varlık gösterir vaziyettedir. Bu bağlamda İran, Rusya, Türkiye gibi devletler ile Hizbullah ve benzeri bazı aktörlerin dışarıdan destek vermek yerine kendi insan ve silah güçleri ile doğrudan sahada inisiyatif aldıkları görülmektedir.

Ömer Kahraman, doktora tezini kitaplaştırdığı *Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü* başlıklı eseriyle, bu savaşta aktif rol alan ve Esed

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0002-2049-4760, abdulganibozkurt@gmail.com

rejiminin ayakta kalmasını kolaylaştıran taraflardan biri olan Hizbullah'ın Suriye Savaşı'nda üstlendiği role odaklanmaktadır. Yazar, ele aldığı konuyu üç temel bölümde incelemektedir. Birinci bölümde, toplumsal hareketlerle alakalı bir tartışma yürüten yazar, literatür üzerinden HAMAS ve Hizbullah örneklerinin toplumsal hareket olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği üzerinde durmaktadır. "Lübnan'da siyasal değişim ve Hizbullah" başlığıyla ikinci bölüm, ülkedeki siyasal düzen, kurucu aktörler, bu aktörler arasında Şiiilerin ülkedeki yeri, Hizbullah'ın doğuşu, gelişimi ve ülkedeki diğer aktörlerle ilişkileri gibi birçok konu hakkında bilgi vermektedir. Liderlik kadrosunun hareket üzerindeki etkisinin mercek altına alındığı bu bölüm ayrıca hareketin İran ile ilişkilerine de açıklık getirme gayretindedir. Eserin son bölümü ise Hizbullah'ın Suriye Savaşı'ndaki rolüne ayrılmıştır. Hareketin sadece rejimle değil, İran başta olmak üzere Rusya, ABD, Suudi Arabistan ve Türkiye ile savaş esnasındaki ilişkileri bölüm içerisinde değinilen diğer konulardandır.

Eser Hizbullah'ın, Suriye Savaşı'nın başlangıcından bugüne kadar geöen sürede üstlendiği rolü ve izlediği siyaseti merak eden okuyucu için önemli bilgiler sunmaktadır. Eserde yer alan bilgilerin İngilizce literatürden ziyadesiyle istifade edilerek sunulması Türköe literatüre katkı sağlar niteliktedir ve eser, özellikle bu çeröevede, konu ile alakalı araştırma yapmak isteyenlerin istifadesine müsaittir. Ayrıca yazarın eserin bidayetinden nihayetine kullandığı yalın dil, aktarılan bilgilerin anlaşılmasında kolaylaştırıcı bir özelliktir.

Olumlu eleştirilerin ardından eserin biröok veöhesiyle ciddi şekilde tenkite açık olduğunu ifade etmek gerekir. Bunlardan bir kısmı usule diğer bir kısmı ise esasa mütealliktir. Usul aöısından, ilk olarak, kitabın isminde geöen ve uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri olan *kriz* kelimesi tercihi, Suriye'de yaşanan on yıllık sürecin yıkıcı sonuçları göz önüne alındığında tartışmaya açıktır. Bununla birlikte aynı durumun tasviri için arka kapak yazısında ve kitabın sair yerlerinde savaş kelimesinin kullanılması eserde dil birliği olmadığını göstermektedir. İkinci olarak cümlelerde sıklıkla göze öarpan özne-yüklem uyumsuzlukları metnin anlaşılması noktasında kullanılan yalın dilin avantajlarını perdelemektedir. Bunun yanı sıra biröok yerde geöen, "Suriye bu dönemden sonra Lübnan üzerinde *niyet beslemiş* ve bu doğrultuda büyükelöilik açmamıştır" (179) örneğinde de görüleceği üzere, bazı kelime tercihleri verilen bilginin anlaşılmasında zorlaştırıcı yönler taşımaktadır.

Esasa dair en önemli sorun, çalışmanın kavramsal çerçevesiyle alakalıdır. Toplumsal hareketlerin kavramsallaştırıldığı birinci bölümde, literatürdeki kurucu metinlere yeterince yer verilmediği görülmektedir. Dahası “Toplumsal Hareketler” (24) başlığında yapılan kavramsallaştırma ile “Toplumsal Hareket Kavramı ve Biçimleri” (26) başlığında yapılan kavramsallaştırma birbirine taban tabana zıtlık teşkil etmektedir. Bu tezatlık toplumsal hareketler literatürüyle ilk defa karşılaşan/karşılaşacak okuyucuda kavramsal zeminin anlaşılması noktasında kafa karışıklığına yol açabilir. Diğer taraftan tartışmanın ne tematik ne de kronolojik bir seyirle yürütülmemesi, başka bir ifadeyle tematik ve kronolojik anlatımın iç içe geçmesi konuyu anlamayı ve takibi zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra ilk bölümdeki genel tartışmanın altında münhasıran yer verilen Ortadoğu’da Toplumsal Hareketler bölümünde tartışma, aniden *siyasal katılım* temeline kaymaktadır (38). Oysaki önceki başlıklardaki toplumsal hareket tartışmalarında bu hareketlerin siyasal alana yönelik tavırları ya da etkilerinden bahsedilmediği söylenmelidir. Yine aynı bölümde, eserin konusu Hizbullah olmasına rağmen HAMAS’ın neden tartışıldığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Kavramsal bölümün sonunda, “Ortadoğu’da Bir Toplumsal Hareket Olarak Hizbullah” başlığında yazar, teşkilatın toplumsal hareket veçhelerini nadiren gündeme almakla birlikte sıklıkla hareketin doğuşu, gelişimi ve bir diğer Şii örgüt olan EMEL’den ayrılma süreci (53-54) gibi kavramsal tartışmalardan bağımsız konulara girmektedir. Üstelik bahsi geçen bu konular, kitabın ilerleyen bölümlerinde (79-87) ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Eserin ikinci bölümü, Lübnan’ın nasıl kurulduğu, anayasal düzeninin tesisi, içinde barındırdığı mezhepler, Hizbullah’ın kuruluşu, genel sekreterleri, İran ile bağı gibi siyasi tarihe konu olacak bir dizi hususu bolca tekrara yer verecek şekilde ele almaktadır. Bu anlamda bölüm, kısa bir Lübnan ve Hizbullah tarihi görünümündedir ve yoğun tarih bilgisi sunan bu bölüm ile ilk bölüm arasında bir kopuktan söz edilebilir.

Kitabın üçüncü ve son bölümünün, başlığı itibariyle doğrudan Hizbullah’ın Suriye Savaşı’ndaki rolüne odaklanması beklenirken, sıklıkla daha önceden verilen ve bu bölümde anlatılmaması öngörülen bilgilere yer verdiğini ifade etmek gerekir. Örneğin, Lübnan’ın siyasi yapısına ve Şiiilerin bu yapı içindeki yerine değinmesi (142-147), beklenen genel tartışmanın akışını bozar niteliktedir. Hizbullah’ın savaşta rolüne tüm kitap boyunca sadece

kısa bir bölümde (156-178) değinen yazar, kitabın ve bölümün başlığıyla mütenakız şekilde Hizbullah'ın savaş boyunca diğer ülkelerle ilişkilerine de önemli bir yer ayırmaktadır. Üstelik bu ilişkileri ihtiva eden bu bölüm de genel anlatıyı bozacak birçok bilgi sunmaktadır. Örneğin yazarın, “Suriye İç Savaşında Suriye Rejimi ile İlişkiler” başlığında Hizbullah'ın rejim ile ilişkilerini açıklaması beklenirken yazar önce Nusayrılık hakkında bilgi vermekte ve ardından Suriye-Fransa, Suriye-İran ikili ilişkileri gibi konu dışı hususlardan bahsetmektedir.

Eseri meydana getiren üç bölüm üzerinden ifade etmek gerekir ki eserde esasa müteallik en önemli sorun, ilk bölümde yürütülen kavramsal tartışmanın çalışmanın hiçbir yerinde kullanılmıyor oluşudur. Oysaki akademik tezlerden üretilen bu tür çalışmalarda genel beklenti, ilk bölümde yürütülen kavramsal tartışmanın, takip eden bölümlerde vaka üzerinden test edilmesidir. İlk bölümdeki tartışmanın, kendi içerisinde taşıdığı bazı çelişkili durumlar bir yana, Hizbullah'ın savaşta rolü üzerinden test edilmiyor oluşu eserin ilmi değerini sorgulatır niteliktedir. Buna rağmen eser, bu değerlendirmenin giriş kısmında da ifade edildiği üzere, literatüre özgün bir katkı sunmasa da Lübnan ve Hizbullah hakkında bilgi sahibi olmak ve bu konuyla alakalı temel literatüre ulaşmak isteyenler için yardımcı olabilecek düzeydedir.

Kitap İncelemesi / Book Review

Oil Powers: A History of U.S.-Saudi Alliance

Victor McFarland, Columbia University Press, New York 2020, 357 sayfa

Değerlendiren: Abdussamet Pulat*

ABD'nin Ortadoğu politikası açısından Suudi Arabistan ile kurduğu ilişki oldukça özgün bir konuma sahiptir. Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşundan (1932) bir yıl sonra ABD'li petrol şirketleriyle Krallık topraklarında petrol aranması için yapılan anlaşmalarla başlayan bu ilişki, günümüze kadar siyasi, ekonomik ve askeri alanda gelişerek devam etmiştir. Zaman zaman ortaya çıkan sorunlara rağmen, Washington'ın dünyanın en zengin petrol rezervine sahip ülkesi konumundaki Krallık'ın bu zenginliğini kontrol etme isteği ve Suudi Arabistan'ın hem rejim hem ülke güvenliğini ABD ile kurduğu ilişkiyle sağlama çabası iki ülke ilişkilerini gayriresmî bir ittifak ilişkisine taşımıştır. Victor McFarland'ın ABD ve Suudi Arabistan ilişkilerini 1930'lardan 1980'e kadar ele aldığı "Oil Powers: A History of U.S.-Saudi Alliance" isimli kitabı iki ülke arasındaki ilişkinin nasıl oluştuğunu ele almaktadır.

Kitap, ABD ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri genel hatlarıyla ele aldığı bir giriş bölümüyle başlamakta ve sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Suudi Arabistan'ın kuruluşunu ve ABD-Suudi Arabistan

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-0758-5596, apulat@sakarya.edu.tr

ilişkilerinin temellerinin atıldığı ilk temasları ele almaktadır. ABD’li petrol şirketi Standard Oil Company of California’nın (Socal) 1933 yılında Suudi Arabistan ile imzaladığı petrol arama anlaşması aslında hem Krallık hem de iki ülke arasındaki ilişkiler için bir dönüm noktası niteliğindedir. 1930’ların sonlarına doğru ilk keşifler yapıldıktan sonra 1940’ların ilk yarısında ABD’li yetkililer Suudi Arabistan topraklarındaki bu zenginliğin farkına vardılar. Aslında İkinci Dünya Savaşı’na kadar Suudi Arabistan, Amerika’nın karar vericileri için önemli bir konuma sahip değildi. Ancak savaş sırasında sahip olduğu petrol kaynaklarının kendisine getirdiği avantajı gören ABD için Suudi Arabistan’ın önemi de arttı (37-38). İki ülke ilişkilerinin temellerinin atıldığı bu ilk dönemin en önemli gelişmesi ise dönemin ABD Başkanı Franklin Roosevelt ve Suudi Arabistan’ın kurucu kralı Abdulaziz el-Suud’un 1945 yılında baş başa yaptıkları görüşmedir. Modern Ortadoğu tarihinin en önemli karelerinden birinin çıktığı bu görüşmede iki ülke arasındaki gayriresmî ittifak ilişkilerinin temeli atılmıştır (39-40).

Kitabın ikinci bölümü ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinin 1950’li yıllardaki ekonomik boyutunu ele alarak başlamaktadır. Yeni kurulan bir ülke olarak üretimden uzak verimsiz bir ekonomiye sahip olan ve birçok alanda alt yapı eksiklikleriyle karşı karşıya bulunan Suudi Arabistan, ABD’li şirketler için önemli fırsatlar sunmaktaydı. Nitekim bankacılıktan inşaata, sulama sistemlerinden sağlık sektörüne kadar birçok alanda faaliyet gösteren ABD’li şirketler Suudi Arabistan’ı inşa etmeye başladı (51-53). Bu ilişki bir taraftan ABD’li şirketlere ciddi karlar sağlarken öbür yandan da Suudi hanedanının ülkedeki nüfuzunu artıran karşılıklı menfaatler içeriyordu (54). Ekonomik ilişkilerin yanı sıra 1950’li yıllarda etkisini iyiden iyiye artıran Soğuk Savaş, ABD-Suudi Arabistan ilişkilerini doğrudan etkiledi. ABD bu yıllarda Suudi Arabistan’ı müttefikleri olan Batı Avrupa ülkelerinin ucuz petrol temini için kaynak bir ülke olarak görürken Suudi Arabistan ise tehdit olarak gördüğü Komünizm ve Arap Sosyalizmine karşı ABD’nin yanında yer aldı (57 ve 75). Böylece maddi ilişkiler üzerinden giden bu ilişkiye bir de ideolojik ortaklık eklenmiş oldu. İdeolojik ortaklığa ve ekonomik alandaki işbirliğine rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler kusursuz değildi. 1967 yılında İsrail’in Arap ülkelerine ani bir saldırı başlatmasıyla başlayan Altı Gün Savaşı’nda Arap ülkelerinin yaşadığı hezimet Suudi Arabistan’ı zor durumda bıraktı. Güvenliği için ABD ile kurduğu ilişkinin öneminin farkında olan Suudi yönetimi hem içerden hem Arap dünyasından ABD’ye

karşı tepki vermeye zorlanınca ciddi bir ikilem içinde kaldı (93). Altı Gün Savaşı'nın ardından Irak'ın petrol ambargosu çağrısına istemsiz bir şekilde katılan Suudi Arabistan, bir hafta sonra ambargoyu kaldırarak bu ikilem karşısındaki tavrını da ABD ile olan ilişkilerinden yana koydu (82; 84).

1970'li yıllara kadar ABD için Suudi petrolünün önemi, Batı Avrupa ve Japonya gibi ülkelere ihraç edilen petrolün kesintiye uğramamasıydı. ABD petrol tüketimini kendi üretimiyle karşılayabildiği için Suudi petrolüne ihtiyacı yoktu. Ancak 1970'li yıllara doğru ABD'nin petrol üretiminin azalmaya başlaması, buna mukabil tüketiminin de artmaya devam etmesi ülkenin petrol ithalatçısı olmaya başlamasına neden oldu. Kitabın dördüncü bölümünde, 1973 Petrol Krizi'ne doğru giderken ABD'nin enerji tedarikinde Suudi Arabistan'ın artan önemi ve Arap-İsrail çatışmasının ikili ilişkilerdeki etkisi anlatılmaktadır (107-110). Altı Gün Savaşı'ndan sonra Suudi Arabistan dahil Arap kamuoyunun tek gündemi Arap-İsrail çatışması oldu. 1973'teki Yom Kippur Savaşı'na kadar ikili ilişkilerin en öncelikli konusu da yine bu çatışmaydı. Suudi yöneticiler bir taraftan ABD ile ilişkilerini geliştirmeye devam ederken diğer yandan hem diplomatik görüşmelerde hem basına verdikleri demeçte ABD'nin Araplara karşı İsrail'i desteklemesinin yanlış olduğunu ifade ettiler. Bunun yanında, petrolün artan önemi politik bir silah olarak kullanılma imkanı, Suudi Arabistan dahil Arap ülkelerinin yöneticileri tarafından daha çok dillendirilmeye başlandı (119).

Kitabın beşinci bölümü hem Suudi Arabistan-ABD ilişkileri hem de 20. yy. tarihi açısından oldukça önemli olan 1973 Petrol Krizi'ne ve bu krizin iki ülke arasındaki ilişkilere etkisine odaklanmaktadır. ABD'nin bu savaşta da İsrail'i güçlü bir şekilde desteklemesi ve uluslararası kamuoyunun İsrail karşısında sessiz kalması sonrasında savaşın onuncu gününde Arap devletleri petrolü bir silah olarak kullanmaya karar verdi. Önce Körfez Ülkeleri'nin petrol ihracatçısı ülkeleri ardından Cezayir'in katılımıyla petrole önce zam sonrasında da arz kesintisi uygulanmaya başlandı (133 ve 135). Kesinti kararlarına rağmen ABD'nin İsrail'e olan desteği hem Arap devletlerinin yöneticileri hem de kamuoyu tarafından bu ülkeye karşı petrol ambargosu uygulanması yönünde talepleri artırdı. Her ne kadar Suudi Arabistan, İsrail'e verilen destekten dolayı ABD'ye kızgın olsa da böyle bir ambargoya karşı çıkıyordu. Ancak 20 Ekim'de ABD'nin İsrail'e finansal destek kararı almasının ardından Suudi Arabistan ABD'ye karşı

petrol ambargosu uygulamaya başladı (136). Suudi Arabistan'ın da içinde bulunduğu ülkelerin uyguladıkları bu ambargo ABD tarafından kızgınlıkla karşılanırsa da Washington yönetimi İsrail'e olan desteğini geri çekmedi. Bunun yerine, savaşın tarafları arasında ateşkes anlaşması yapılması, ambargo uygulayan ülkeler ile de ambargonun kalkması için diplomatik görüşmeler yapmayı tercih etti (141).

Washington yönetiminin tüm çabalarına rağmen Mart ortasına kadar devam eden ambargo, Arap-İsrail çatışması üzerinde ABD'nin politikasını değiştiremese de kendileri için çok büyük bir ekonomik kazanç getirdi. Buna ek olarak her ne kadar ambargo Suudi Arabistan-ABD ilişkilerinin tansiyonu en yüksek dönemi olsa da iki ülke arasındaki ilişkiler bu krizden önceki döneme göre çok daha ileri bir seviyeye taşındı (150). Yazara göre Suudi Arabistan ve ABD ilişkilerini 1974 yılından sonra daha ileri bir düzeye taşıyan temel faktör Suudi Arabistan ekonomisinin petrol fiyatlarının artmasıyla yaşadığı patlamaydı (153). 1970'ler boyunca yıllık ortalama %28 büyüyen Suudi ekonomisi geçmişe nazaran ABD için çok daha büyük fırsatlar sunuyordu. Nitekim 1975 yılında iki ülke arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek için bir komisyon (U.S-Saudi Joint Comission for Economic Cooperation) kuruldu. Komisyon Suudi Arabistan için eğitimden enerjiye kadar çok geniş bir yelpazedeki sektörlerde atılacak adımlarda ABD'li danışmanların teknik destek vermelerini içeriyordu (161). Her ne kadar bu komisyon bir süre sonra işlevini kaybetse de ABD'li şirketler Suudi Arabistan'ın gelişiminde çok daha önemli bir rol oynamaya devam etti (164). Kitabın bu bölümünde en dikkate değer konu ise ABD'nin dış politikasındaki etkili isim olan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'a petrol gelirleriyle zenginleşen Suudi Arabistan hakkındaki görüşlerine değinildiği başlıklardır. Petrol ambargosu sırasında oldukça zor günler geçiren Kissinger'a göre Suudilerin elindeki bu zenginlik ABD'nin avantajına dönüştürülmeli ancak bu zenginliğin yeni bir ambargo için Riyad yönetimine imkan verdiği de unutulmamalıdır.

Kissinger'ın bu çekincelerine rağmen Washington yönetimi oldukça pragmatist davrandı (186). Petrol gelirlerinden elde edilen milyarlarca dolar ya ticaret ya da yatırımlar (sadece FED'in ihraç ettiği tahvillere milyarlarca dolar yatırıldı) aracılığıyla ABD'ye aktı (187). McFarland yedinci bölümde ekonomik ilişkilerdeki gelişime ve Suudi Arabistan'ın bu zenginliğinin Washington'ın politikalarını etkilemede artan rolüne

değınmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri daha önce ABD içindeki muhalefet nedeniyle Suudi Arabistan'ın alamadığı F-15 savaş uçaklarının 1978'de Kongre'nin onayıyla alınmasıdır (182). Suudi Arabistan'ın Washington'daki etkinliğinin artmasının bir diğer nedeni ise petrol piyasasının en çok üretim yapan ülkesi konumunda olmasıdır. Bu konumunun Suudi Arabistan'ı petrol fiyatlarını etkileme konusunda en etkili oyuncu yapması, ABD'li politikacıların gözünde Riyad yönetimiyle ilişkilerini daha fazla önemsemesine neden oldu (182).

ABD ve Suudi Arabistan arasında ekonomik işbirliği artmaya devam ederken, 1970'lerin sonunda iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli başlığı güvenlik konusu oldu. Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği ile mücadelesinde ABD'nin yanında yer alan Riyad yönetiminin, petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte bu desteği daha görünür hale geldi. Özellikle yakın coğrafyası olan Somali ve Yemen gibi ülkelerde ABD'yle birlikte Sovyet karşıtı gruplara destek veren Suudi Arabistan, Sovyetlerin Afganistan işgaline karşı da ABD ile birlikte Afgan mücahitlerin örgütlenmesinde etkin bir rol oynadı (216-224). Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali ve İran'da ABD'nin yakın müttefiki olan Şah'ın devrilmesi Körfez ülkelerinin güvenlik kaygılarını artırdı. Aslında ABD daha önceki güvenlik stratejilerinde Körfez ülkelerin güvenliğine öncelik vermiyordu. Ancak hem İran'da Şah'ın devrilmesi hem de petrol piyasasının kontrolü için bölge ülkelerinin önemi ABD'nin stratejisini de değiştirdi. Dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter, Riyad yönetimi çıkarlarını korumak için Basra Körfezi'nde askeri güç kullanabileceğini deklare etti. Carter Doktrini olarak adlandırılan bu yeni stratejiyle ABD ilk kez resmi olarak Suudi Arabistan'a güvenlik konusunda taahhüt vermiş oldu (227).

ABD-Suudi Arabistan ittifakının nasıl şekillendiğini anlatmak amacıyla yola çıkan McFarland, iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun tarihini oldukça açıklayıcı bir şekilde ve sade bir anlatımla ele almaktadır. Kitabın literatürde en öne çıkan özelliği iki ülke arasındaki ilişkilerde petrolü merkeze alarak açıklamasıdır. Bunun yanında kitabın Soğuk Savaş, Arap-İsrail Çatışması ve kişisel bağlantılar gibi belirleyicileri de yeri geldiğinde vermesi iki ülke arasındaki ilişkilerin açıklanmasındaki eksikleri tamamlar niteliktedir. Bu avantajlarına rağmen uzun bir tarih aralığını ele alması nedeniyle bazı eksikler barındırması da dikkat çekmektedir. Örneğin yeni kurulan bir ülke olarak ABD ile yakın ilişkilere giren Suudi Arabistan'ın

devlet kurumlarının oluşmasında ABD’li uzmanların oynadığı rol ve bunun ikili ilişkilere etkisi kitabın dışında kalan konulardan biridir. Halbuki iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde Suudi Arabistan’ın SAMA (Suudi Arabistan Merkez Bankası) gibi kurumlarında üst düzey görevlerde bulunan Amerikalıların önemli bir rolü vardır. Buna ek olarak, Suudi Arabistan’ın petrol piyasasındaki rolü ve ABD’nin 1970’lerden sonra enerjide dışa bağımlılığının artması gibi tespitlerin rakamlarla desteklenmesi okurların bilgilenmesi açısından daha destekleyici olabilirdi.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **10000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500**, vaka analizleri ise **3000-5000** kelime olmalıdır. Makalelerde en fazla **200** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve her iki dilde makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Microsoft Word** dosyası formatında, **Times New Roman** yazı karakterinde, **12** punto boyutunda ve **tek satır** aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar ise aynı yazı karakterinde, **10** punto boyutunda ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, "**Kaynakça**" başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde "**Bibliography**" kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanıldığından, makalelerinizde kullandığımız; atıfların yazımı, atıf tekrarlarında uygulanacak yöntem ve kaynakça yazımında aşağıdaki şablon esas alınmalıdır.

Chicago Atıf ve Kaynakça Yazım Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015, 12.

Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *A Curious Mind...*, 37.

Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

(Not: Kitap ismi her üç durumda italik yazılacak; dipnotta yayın yeri, yayınevi ve yayın yılı parantez içinde olacak diğerlerinde parantez kullanılmayacak, sayfa numarası dipnot ve dipnot tekrarında yazılacak ama kaynakçada yazılmayacak)

Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .

Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, çev. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184

Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Çev. Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.

Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.

Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

- Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.
- Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.
- Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. Ve Peter White. Vol. 2 of University of Chicago, Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orjinal baskı içinde Evelyn S. Shuckburgh, çev., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

- Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx– xxi.
- Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.
- Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, Mary Wollstonecraft Shelley, xi– xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

- Dipnot: Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.
- Dipnot Tekrarı: Melville, *Moby-Dick*, 722–23.
- Kaynakça: Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvurulmuş kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin, yayının (dergi) adı italik yazılacak)

Dipnot: Susan Satterfield, "Livy and the Pax Deum," *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, "Livy," 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. "Livy and the Pax Deum." *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., "Predicting Responses," 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve benzeri mecmualardaki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, 17 Nisan 2017, 43.

Dipnot Tekrarı: Mead, "Dystopia," 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, 17 Nisan 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera" *New York Times*, 8 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

- Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”
- Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, 8 Mart 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

- Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 Kasım 2016.
- Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”
- Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, 7 Kasım 2016

4. TEZLER

- Dipnot:** Cynthia Lillian Rutz, “*King Lear and Its Folktale Analogues*” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2013), 99–100.
- Dipnot Tekrarı: Rutz, “*King Lear*,” 158
- Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear and Its Folktale Analogues*.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2013.

5. MÜLAKATLAR

- Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.
- Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.
- Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot: Rachel Adelman, “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009).

Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Kaynakça: Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool In the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Son erişim: 17 Nisan 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”

Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Son erişim: 17 Nisan 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, 17 Nisan 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, 17 Nisan 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) **(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)**

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

- The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish or English.
- Articles submitted to the journal of Turkish Journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.
- Articles should be between 6,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 750-1500 words. Case analyses should be between 3000-5000 words including footnotes.
- Articles should include Turkish and English max. 200 words abstract and maximum 5 keywords in both languages.
- All quotation are preferred as "Chicago Style" in our journal.
- Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Turkish Journal of Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

- Papers should be written in a considerable level of academic Turkish or English.
- Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.
- References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the *Chicago Manual of Style*. Please see the style for examples.
- The section titles and subtitles in the manuscripts should be numbered. (i.e. 1. Introduction, 2. Title xxx, 2.1. Subtitle xxx, etc.)

- If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.
- The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Submission:

Manuscripts must be submitted via: <http://dergipark.gov.tr/journal/868/submission/start>

Note: If you encounter any problems with writing citation or bibliography, the data on the web page of The Chicago Manual of Style,” <http://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html>